ISSN 2076-1333

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

ВИПУСК 19 (2)

Заснований 2005 року

Харків
2015

Міжрегіональний збірник наукових праць «Часопис соціально-економічної географії» розглядає сучасні проблеми суспільства, що вирішуються економічною та соціальною географією, і відображає результати новітніх досліджень у цій галузі. У збірнику розкриваються питання теорії та практичного застосування досліджень соціально-економічної географії в різних регіонах України та у світі.

Для викладачів вищих закладів освіти, науковців і фахівців у цій галузі.

Журнал зареєстрований у міжнародних наукометричних базах *Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar.*

Межрегиональный сборник научных трудов «Часопис соціально-економічної географії» рассматривает современные проблемы общества, решаемые социально-экономической географией, и освещает результаты новейших исследований в этой области. В сборнике раскрываются вопросы теории и практического использования исследований социально-экономической географии в различных регионах Украины и в мире.

Для преподавателей вузов, научных работников и специалистов в этой области.

Журнал зарегистрирован в международных наукометрических базах *Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar.*

Inter-regional journal «Human Geography Journal» is devoted to modern problems of society that could be solved with the methods of social-economic geography. It enlightens the latest studies in this field. There are different questions concerning the theory and practical use of the results of social-economic geography researches in different Ukraine regions and all over the world.

It is recommended for high school lectures, scientists and specialists in this subject.

The journal is registered in the international databases *Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar.*

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 10 від 26.10.2015 р.).

Редакційна колегія: Нємець Л.М. – д. геогр. н., професор – голова редакційної колегії (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Олійник Я.Б. – д. екон. н., професор, член-кор. АПН України – шеф-редактор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Голіков А.П. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Костріков С.В. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Мезенцев К.В. – д. геогр. н., професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Нємець К.А. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Пересадько В.А. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Руденко В.П. – д. геогр. н., професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), Топчієв О.Г. – д. геогр. н., професор (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова), Черваньов І.Г. – д. техн. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Шаблій О.І. – д. геогр. н., професор (Львівський національний університет імені Івана Франка), Шищенко П.Г. – д. геогр. н., професор, член-кор. АПН України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Кандиба Ю.І. – к. геогр. н., доцент, технічний секретар (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна).

Міжнародна рада: Ганс Гюнтер Клєв – доктор географії (Міністерство економіки, захисту клімату, енергетики і територіального планування палатинату басейну Рейну, Німеччина), Джеймс Скотт – професор (Карельський інститут, Фінляндія), Дружинін О.Г. – д. геогр. н., професор (Південний федеральний університет, Росія), Колосов В.О. – д. геогр. н., професор (Інститут географії РАН, Росія), Попкова Л.І. – д. геогр. н., професор (Курський державний університет, Росія), Станайтіс С. – доктор географії, доцент (Литовський педагогічний університет, Литва).

Адреса редакційної колегії: Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства, факультет геології, географії, рекреації і туризму, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна; тел.: +38 (057) 707-52-74; e-mail: chasopys_seg@mail.ru.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 10768 від 21.12.2005.

© Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2015

З М І С Т

Горизонти науки

Валентина Нагірна
МАЛІ МІСТА СІЛЬСЬКИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЗМІН В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ ГОСПОДАРЮВАННЯ …… 7

Дар'я Мальчикова
ТАКСОНОМІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ФОРМ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЛЯ ПОТРЕБ ПЛАНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ ……. 13

Юрій Кисельов
ПРОБЛЕМА «СОФІЙНОСТІ» В НАУЦІ ТА ЇЇ ЧАСОПРОСТОРОВИЙ ВИМІР ……. 19

Вікторія Удовиченко
ПРИРОДНО-АНТРОПОГЕННІ СИСТЕМИ ЯК ОБ'ЄКТ ПЛАНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ ……. 25

Сергій Сонько
ВИРОБНИЧА ТИПОЛОГІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ТРИДЦЯТЬ РОКІВ ПОТОМУ ……..……. 30

Igor Smyrnov
REGIONAL ASPECTS OF CANADIAN SUPPLY MANAGEMENT SYSTEM IN THE AGRICULTURAL BUSINESS AND ITS APPLICATION IN UKRAINE …… 40

Viktoria Yavorska, Kateryna Kolomiyets, Vitaliy Sych
ESTABLISHMENT OF THE REGIONAL POLICY IN UKRAINE ……..……. 45

Lesia Zastavetska
STUDY OF THE ELEMENTARY BASE OF THE SETTLEMENT SYSTEMS ……... 50

Наукові повідомлення

Костянтин Нємець, Катерина Кравченко
РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗАСЕЛЕНСЬКО-РОЗСЕЛЕНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ СОЦІОГЕОСИСТЕМИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ …….. 54

Катерина Сегіда, Надія Ткаченко
ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ……... 60

Наталія Гусєва, Ольга Суптело
РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДНІПРОПЕТРОВСЬКА: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ …… 67

Сергій Пугач, Катерина Романчук
ПЛАНУВАЛЬНІ ФОРМИ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ НА ПРИКЛАДІ КОСТОПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ …….. 75

Валентина Олійник
ЗАРОДЖЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «ПРИМІСЬКА ЗОНА» ……... 79

Ірина Гудзеляк, Наталія Верчин
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ……. 84

Юрій Кандиба, Марина Логвинова
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ЧУГУЇВСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ……... 89

Анатолій Корнус
ТЕРЦІАРИЗАІЯ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНАЛЬНИХ СОЦІОГЕОСИСТЕМ УКРАЇНИ …….. 94

Лариса Маковецька, Олена Шпатиковська
АНАЛІЗ ГАЛУЗЕЙ МАТЕРІАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА КОРЕЦЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ …….. 103

Наталія Добровольська
ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ …….. 108

Володимир Грицевич, Мар'яна Сеньків
ГЕОГРАФІЯ ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ ……. 113

Намиг Агамамедов
ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ, МЕДИЦИНЫ И ДРУГИХ СОЦИАЛЬНЫХ ИНФРАСТРУКТУР В ГОРНЫХ РЕГИОНАХ ……. 120

Роман Славік
ОЦІНКА ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АДМІНІСТРАТИВНИХ РАЙОНІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ …… 124

Ірина Полевич
ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ …… 129

Валентина Клименко, Світлана Решетченко, Вікторія Машкіна
ВОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ …… 135

Валерій Руденко, Алла Пирогівська
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРАЦІ АКАДЕМІКА АРКАДІЯ ЖУКОВСЬКОГО В АНГЛОМОВНІЙ «ENCYCLOPEDIA OF UKRAINE» (VOL. I-V, 1984-1993) ……. 140

Anatolii Kornus, Olesya Kornus, Volodymyr Shyschuk
QUALITY OF THE ENVIRONMENT AND MEDICAL-GEOGRAPHICAL SITUATION IN THE SUMY REGION …….. 144

Дослідження молодих науковців

Євгенія Телебєнєва, Ірина Барило
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ ЯК ОБ'ЄКТ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ …….. 152

Наталя Омельченко
СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА УРБАНІСТИКА: ДОСВІД ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ……... 157

Владислав Бєліков
ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗМІН У СТАРОБІЛЬСЬКОМУ РАЙОНІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД …….. 165

Роман Молікевич
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА МЕДИКО-ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ У ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ …….. 172

Марія Мирош
ТИПІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ (СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ) ……. 181

Андрій Майстер
ТРАНСПОРТНА ОСВОЄНІСТЬ ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ……. 188

Михайло Чорний
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ ……... 193

Anna Sokolenko
ARCHAEOLOGICAL SITES MUSEUMIFICATION WORLD EXPERIENCE ……... 198

Наші автори ……... 205

Правила оформлення та подання статей ……. 209

C O N T E N T S

Science Skylines

Valentyna Nagirna
SMALL-TOWNS OF RURAL REGIONS OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF CHANGES IN THE ECONOMIC SYSTEM OF MANAGEMENT ……... 7

Daria Malchykova
THE TAXONOMY OF REGIONAL FORMS OF TERRITORIAL ORGANIZATION FOR THE NEEDS OF PLANNING OF RURAL AREAS …….. 13

Iurii Kyselov
THE ISSUE OF "SOPHICALITY" IN THE SCIENCE AND ITS TIME-AND-SPACE MEASURE …… 19

Viktoriia Udovychenko
NATURAL-ANTHROPOGENIC SYSTEMS AS AN OBJECT OF TERRITORY PLANNING …….. 25

Sergiy Sonko
AGRICULTURE PRODUCTION TYPOLOGY OF KHARKIV REGION: AFTER THIRTY YEARS …… 30

Igor Smyrnov
REGIONAL ASPECTS OF CANADIAN SUPPLY MANAGEMENT SYSTEM IN THE AGRICULTURAL BUSINESS AND ITS APPLICATION IN UKRAINE …… 40

Viktoria Yavorska, Kateryna Kolomiyets, Vitaliy Sych
ESTABLISHMENT OF THE REGIONAL POLICY IN UKRAINE ……. 45

Lesia Zastavetska
STUDY OF THE ELEMENTARY BASE OF THE SETTLEMENT SYSTEMS ……... 50

Research Reports

Kostyantyn Niemets, Kateryna Kravchenko
THE ROLE AND IMPORTANCE OF POPULATION-RESETTLEMENT PROCESS FOR THE DEVELOPMENT OF KHARKIV REGION SOCIO-NATURAL SYSTEMS …….. 54

Kateryna Segida, Nadiia Tkachenko
TERRITORIAL FEATURES RESETTLEMENT OF THE POPULATION OF THE KHARKIV DISTRICT OF KHARKIV REGION …….. 60

Natalia Guseva, Olga Suptelo
THE RESETTLEMENT OF POPULATION OF THE DNEPROPETROVSK CITY: HUMAN-GEOGRAPHICAL FEATURES ……... 67

Serhiy Puhach, Kateryna Romanchuk
THE PLANNING FORMS OF RURAL SETTLEMENTS OF VOLYN POLESIE ON EXAMPLE OF KOSTOPIL DISTRICT OF RIVNE REGION …… 75

Valentina Oleynik
ORIGIN AND EVOLUTION OF THE CONCEPT «SUBURBAN AREA» …….. 79

Iryna Hudzelyak, Nataliya Verchyn
HUMAN-GEOGRAPHY ASPECTS OF INTEGRATED ASSESSMENT OF DEMOGRAPHIC SAFETY OF UKRAINE AND LVIV REGION ……... 84

Yuriy Kandyba, Marina Logvinova
HUMAN-GEOGRPAHICAL FEATURES OF THE POPULATION REPRODUCTION IN CHUGUIV DISTRICT OF KHARKIV REGION ……. 89

Anatolii Kornus
THE TERTIARISATION OF ECONOMY OF THE REGIONAL SOCIALGEOSYSTEMS OF UKRAINE ……... 94

Larysa Makovetska, Olena Shpatykovska
ANALYSIS MATERIAL PRODUCTION KORETSKY DISTRICT OF RIVNE REGION …….. 103

Natalya Dobrovolska
SPATIO-TEMPORAL FEATURE OF THE HORTICULTURE PRODUCTION EFFICIENCY IN KHARKIV REGION …… 108

Volodymyr Grytsevych, Mariana Senkiv
THE GEOGRAPHY OF LOGISTIC ACTIVITIES IN WESTERN REGION OF UKRAINE ……... 113

Namig Aqamamedov
DEVELOPMENT FEATURES EDUCATION, THE HEALTH SERVICES AND OTHER SOCIAL İNFRASTRUCTURE OF MOUNTAIN REGIONS ……. 120

Roman Slavik
EVALUATION OF HISTORIC-ARCHITECTURAL POTENTIAL IN ADMINISTRATIVE DISTRICTS OF TRANSCARPATHIAN REGION IN THE CONTEXT OF RECREATION AND TOURISM DEVELOPMENT …….. 124

Iryna Polevych
TERRITORIAL ASPECT OF INNOVATIVE INVESTMENT ACTIVITY IN KHARKIV REGION ……. 129

Valentina Klimenko, Svetlana Reshetchenko, Victoria Mashkina
WATER-RESOURCE POTENTIAL OF KHARKIV REGION: PROBLEMS OF USE …… 135

Valeriy Rudenko, Alla Pyrohivska
SOCIAL-GEOGRAPHIC WORKS BY ACADEMICIAN ARKADIY ZHUKOVSKYY IN ENGLISH VERSION OF ENCYCLOPEDIA OF UKRAINE (VOL. I-V, 1984-1993) …….. 140

Anatolii Kornus, Olesya Kornus, Volodymyr Shyschuk
QUALITY OF THE ENVIRONMENT AND MEDICAL-GEOGRAPHICAL SITUATION IN THE SUMY REGION …….. 144

Research of young Scientists

Ievgeniia Telebienieva, Iryna Barylo
SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AS OBJECT OF HUMAN GEOGRAPHICAL RESEARCH …… 152

Natalia Omelchenko
SOCIO-GEOGRAPHIC URBAN STUDIES: EXPERIENCE AND HISTORIOGRAPHY …… 157

Vladyslav Bielikov
FEATURES OF THE DEMOGRAPHIC CHANGES IN STAROBELSK DISTRICT OF LUGANSK REGION AT THE POST-SOVIET PERIOD …… 165

Roman Molikevych
SOME ASPECTS OF INTERDEPENDENCE OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AND MEDICAL-DEMOGRAPHIC SITUATION IN KHERSON REGION ……. 172

Mariya Myrosh
STANDARDIZATION OF POLITICAL ACTIVITY (HUMAN GEOGRAPHICAL ASPECT) ……... 181

Andrij Majster
TRANSPORT DEVELOPMENT OF TERRITORY OF VOLYN REGION ……... 188

Mychailo Chornyi
FOREIGN ECONOMIC RELATIONS OF LVIV REGION OF UKRAINE ……... 193

Anna Sokolenko
ARCHAEOLOGICAL SITES MUSEUMIFICATION WORLD EXPERIENCE ……... 198

Our Contributors …… 205

Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance ……..…… 209

Горизонти науки

УДК 911.375 – 22(477)

Валентина Нагірна

МАЛІ МІСТА СІЛЬСЬКИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЗМІН В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Показано особливості малих міст сільських регіонів України, їх тісний взаємозв'язок з сільською місцевістю. Визначено суть впливу трансформаційних процесів в економічній системі на соціально-економічну ситуацію в малих містах. Виявлено зміни в розвитку важливих галузей переробної промисловості– цукрової, льонопереробної, комбікормової, молочної – з позицій їх впливу на економічну базу малих міст. Окреслено загальні закономірності впливу трансформаційних процесів у різних галузях переробної промисловості на розвиток малих міст. Запропоновано напрями активізації розвитку цих міст за умов удосконалення економічної системи в аграрно-промисловій сфері.

Ключові слова: *малі міста, економічна система, аграрно-промислова сфера, переробні підприємства, сировинне забезпечення.*

Валентина Нагирная. МАЛЫЕ ГОРОДА СЕЛЬСКИХ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ИЗМЕНЕНИЙ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ. *Показано особенности малых городов сельских регионов Украины, их тесную взаимосвязь с сельской местностью. Определена сущность влияния трансформационных процессов в экономической системе на социально-экономическую ситуацию в малых городах. Выявлено изменения в развитии важных отраслей перерабатывающей промышленности – сахарной, льноперерабатывающей, комбикормовой, молочной – с позиций их влияния на экономическую базу малых городов. Намечено общие закономерности влияния трансформационных процессов в разных отраслях перерабатывающей промышленности на развитие малых городов. Предложены направления активизации развития этих городов при условии совершенствования экономической системы в аграрно-промышленной сфере.*

Ключевые слова: *малые города, экономическая система, аграрно-промышленная сфера, перерабатывающие предприятия, сырьевое обеспечение.*

Valentyna Nagirna. SMALL-TOWNS OF RURAL REGIONS OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF CHANGES IN THE ECONOMIC SYSTEM OF MANAGEMENT. *Shows features of small towns in the rural regions of Ukraine, their close relationship with the countryside. Defined the essence of the influence of transformational processes in the economic system to the socio-economic situation in small towns. Detected changes in the development of important processing industries–sugar, flax, fodder, milk–with the positions of their influence on the economic base of small towns. Scheduled general regularities of influence of transformational processes in different sectors of the processing industry in the development of small towns. Directions enhance the development of these towns subject to improvement of economic system in the agro-industrial field.*

Key words: *small towns, economic system, the agro-industrial sector, processing plants, grain security.*

Постановка проблеми. Дослідження малих міст, розміщених у сільських регіонах України, є важливими й актуальними. Переважна їх більшість є депресивними. Спад виробництва, особливо у переробній промисловості, машинобудуванні, дестабілізація соціально-економічного розвитку, втрата ринків збуту послабили економічну базу малих міст, зменшили їх роль у територіальній структурі господарства і розселення населення. Одностороння спеціалізація підприємств, недостатня завантаженість їх потужностей, зниження ефективності виробництва зумовлюють ускладнення економічної ситуації, зростання безробіття, зниження життєвого рівня населення.

Для забезпечення позитивної динаміки розвитку малих міст, стимулювання підприємницької діяльності важливими є виявлення причин, що призвели до їх занепаду, дослідження процесів, що відбуваються в економічній системі господарювання і зокрема в аграрній сфері, з позицій їх впливу на розвиток малих міст. Орієнтація сільського господарства на виробництво високоприбуткових експортоорієнтованих культур і водночас занепад багатьох традиційних галузей негативно позначилися на сировинному забезпеченні їх переробних підприємств. Системно-структурний аналіз процесів, що відбуваються в аграрній сфері та її галузевих підрозділах, їх вплив на економічний потенціал і господарську діяльність малих міст є важливим підґрунтям для розроблення напрямів соціально-економічного зростання малих міст, зміцнення їх містоформуючої бази, підвищення рівня зайнятості населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, що останнім часом досліджували малі міські поселення, варто виділити праці таких авторів, як Доценко А.І., Карий О.І., Шевчук Л.Т., Казьмір Л.П., Кушнірецька О.В., Жук В.І., Загородній В.В., Петрук С.Л. та інші. В їх працях основна увага звернена на стан та особливості соціально-економічного розвитку малих міст в різних регіонах України, проблеми господарської діяльності і зайнятості населення, взаємозв'язок малих міст і сільської місцевості. Опрацювання наукового доробку, законодавчих та аналітичних матеріалів дало змогу поглибити теоретико-методичну базу дослідження малих міст, розширити його аспекти з урахуванням суспільних трансформацій і глобалізаційних процесів.

Недостатньо вивченими, на нашу думку, залишаються проблеми розвитку малих міст сільських регіонів з огляду на зміни, які відбулися в агропромисловій сфері, що вплинуло на економічний потен-

© Нагірна В., 2015

ціал малих міст, їх містоформуючу базу. У даній статті розглядається вплив трансформаційних процесів у сільському господарстві і переробній промисловості на містоформуючі підприємства малих міст. Головною метою дослідження є виявлення впливу економічних перетворень в агропромисловій сфері на виробничу базу, сировинне забезпечення і реструктуризацію переробних підприємств малих міст сільських регіонів України.

Виклад основного матеріалу. Малі міста, що сформувалися в сільських регіонах, тісно пов'язані з господарством і особливостями життєдіяльності населення навколишньої сільської місцевості. Основними галузями спеціалізації економіки малих міст є харчова й переробна промисловість, сільськогосподарське машинобудування, будівництво, торгівля і сфера послуг. Характерними для розвитку малих міст сільських районів є невисока концентрація промислового потенціалу, обмежені можливості для зростання у зв'язку з розосередженням виробництва сільськогосподарської сировини (переважно малотранспортабельної) та попиту на готову продукцію, посиленням конкуренції у виробництві й реалізації продукції.

Соціально-економічний розвиток малих міст, їх містоутворююча база та основні функції значно залежать від природно-ресурсного і виробничого потенціалу навколишніх сільських районів, структури і спеціалізації сільського господарства, розселення населення, транспортного забезпечення тощо. Раціональне територіальне поєднання ресурсної і виробничо-технічної бази малих міст і навколишніх сільськогосподарських районів, скоординованість їх господарської діяльності, сумісне партнерство в агропромисловому бізнесі створюють додаткові конкурентні переваги в соціально-економічному розвитку і малих міст, і сільської місцевості. Їх взаємопов'язане функціонування і економічна узгодженість виявляються насамперед у виробництві сільськогосподарської сировини та її переробленні, обслуговуванні сільського господарства, створенні умов для забезпечення життєдіяльності населення, його зайнятості. Одними з пріоритетів розвитку малих міст, наголошується в Законі України Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст, мають бути перероблення сільськогосподарської продукції, створення соціальної інфраструктури з урахуванням можливостей обслуговування сільського населення [4].

На розвиток малих міст у сільських регіонах, їх господарську діяльність значно впливають процеси глобалізації економіки, розширення співпраці і створення виробничих мереж на міжнародному рівні. Впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво, підвищення конкурентоспроможності продукції, створення міжнародних систем сертифікації спонукають до змін у господарській діяльності вітчизняних малих міст, підвищення якості продукції, зростання ефективності виробництва, посилення його експортної орієнтації.

Розвиток і значне територіальне зосередження сільського господарства, поглиблення його спеціалізації, збільшення концентрації виробництва тих культур, що формують сировинну базу переробних підприємств, є одним з головних стимулюючих чинників розширеного відтворення матеріального потенціалу малих міст, розвитку містообслуговуючих галузей і виробництв.

Окрім переробної промисловості, важливою системоформуючою галуззю малих міст є сільськогосподарське машинобудування і виробництво обладнання для харчової і переробної промисловості. Такі підприємства, як правило, локалізуються в регіонах інтенсивного розвитку сільського господарства, формування спеціалізованих районів з виробництва і перероблення сільськогосподарської сировини (зерна, цукрових буряків, плодів та овочів, продукції тваринництва). Важливу роль у розвитку малих міст, збільшенні зайнятості населення відіграють торгівля, будівництво, сфера послуг. Нині багато підприємств машинобудування, легкої промисловості ліквідовано, значно скоротилися обсяги будівництва у більшості малих міст, зростають лише торгівля і сфера обслуговування [9].

Занепад малих міст у сільських регіонах відбувався на тлі трансформаційних процесів у сільському господарстві, пов'язаних зі змінами в економічній системі аграрного сектору, землегосподарюванні. Спрямування цієї галузі на виробництво високоприбуткових, переважно експортоорієнтованих культур (пшениці, кукурудзи, соняшнику, ріпаку, сої), водночас зменшення виробництва цукрових буряків, зернобобових і круп'яних культур, у багатьох областях плодів та ягід, кормових культур, продукції тваринництва (крім птахівництва), істотно вплинуло на сировинне забезпечення переробної промисловості.

Так, впродовж 1995 – 2013 рр. виробництво зернобобових зменшилося в 4,2 рази, проса – 2,6, гречки – 1,9, цукрових буряків – 2,7, хмелю – 5,4, площі під кормовими культурами зменшилися в 4,4 рази. Майже зникла важлива традиційна галузь сільського господарства – льонарство. У тваринництві за цей самий період відбувся стрімкий спад поголів'я (великої рогатої худоби – у 3,9 разів, корів – у 3 рази, свиней – у 1,7 рази) і відповідно зменшилося виробництво тваринницької продукції [11]. У результаті багато підприємств цукрової, плодоовочеконсервної, льонопереробної, комбікормової, молочної, м'ясної галузей, розміщених у малих містах, втратили значною мірою сировинну базу, окремі з них занепали або й зовсім перестали існувати.

На розвиток малих міст, сировинне забезпечення переробних підприємств істотно вплинули форми господарювання. Замість колишніх колгоспів і радгоспів у сільському господарстві були організовані фермерські господарства, приватні підприємства, виробничі кооперативи та ін. З 2000 року набули потужного розвитку високотоварні підприємства, так звані агрохолдинги. Це бізнесові структури, що сформувалися на основі орендування великих площ земель і вертикальної інтеграції виробництва, метою яких є отримання конкурентоспроможної продукції, у тому числі для експорту, примноження власного капіталу. Найбільш рентабельними культурами, яким надають нині перевагу агрохолдинги, є зернові,

олійні й кормові культури, а також вирощування і перероблення цукрових буряків, виробництво продукції тваринництва, особливо птахівництва. Дрібнотоварні господарства (фермерські, господарства населення) забезпечують продукцією власні потреби, орієнтуються на внутрішній ринок і сировинне забезпечення переробних підприємств [1, с. 55-57]. Індивідуальні господарства відіграють нині стабілізуючу роль у розвитку сільської місцевості і функціонуванні переробної промисловості малих міст.

Зміни, що сталися у переробній промисловості, розглянуто через призму трансформаційних процесів, які відбулися в цукровій, льонопереробній, комбікормовій та молочній галузях. Підприємства цих галузей у свій час були основою містоформуючої бази малих міст сільських регіонів. Так, виробництво цукрових буряків було однією з основних галузей спеціалізації сільського господарства України, сировинною базою цукрових заводів, розміщених у малих міських поселеннях. Вони ставали осередками, навколо яких формувався комплекс виробництв, пов'язаних з вирощуванням цукрових буряків, їх промисловим переробленням і сферою обслуговування, включаючи машинобудівні і ремонтні заводи, будівельно-монтажні організації, виробничу і соціальну інфраструктуру. Їх взаємопов'язане функціонування зумовлювало стимулюючий вплив на соціально-економічний розвиток малих міст і навколишньої сільської місцевості, покращення життєдіяльності населення, раціональне використання земельних і трудових ресурсів.

На початку 1991 року в Україні функціонувало 192 цукрових заводи, 135 насінницьких господарств, 4 насіннєві заводи, понад 8 тис. господарств, що вирощували цукрові буряки, 12 машинобудівних і ремонтних заводів, будівельно-монтажні й інші організації [8]. Найбільша кількість цукрових заводів була зосереджена в районах з високою концентрацією виробництва цукрових буряків – Вінницькій, Черкаській, Київській, Хмельницькій, Полтавській, Сумській областях. Майже всі цукрові заводи були розміщені у малих містах і селищах.

Впродовж 1995 – 2009 рр. виробництво цукрових буряків почало стрімко зменшуватися і скоротилося майже у 3 рази. Це особливо було характерно для важливих бурякосіючих районів, де було розміщено найбільше цукрових заводів. Зменшення виробництва цукрових буряків було пов'язане перш за все з втратою головних на той час ринків збуту цукру, особливо Російської Федерації. За наявності потужної бази з перероблення бурякоцукрової сировини і водночас втрати ринків збуту почалося масове руйнування приватизованих цукрових заводів. До цього спричинили також відсутність економічного стимулювання виробництва цукрових буряків і отримання якісної сировини, високий рівень енергоспоживання цукрових заводів. Багато збиткових підприємств було закрито. До цієї категорії потрапляли іноді й потужні ефективні цукрові заводи [8]. Таким чином, із 192 підприємств у 2012 році залишилося 99. Частина з них була законсервована, лише 63 цукрові заводи були задіяні у виробництві цукру. У 2013 р. працювали лише 38 заводів [13]. Це призвело до негативних наслідків у соціально-економічному розвитку малих міст, що втратили містоутворюючу базу, робочі місця, статки населення. Значно знизилася роль цукрової промисловості як експортоорієнтованої галузі.

Занепад льонарства, колись важливої галузі спеціалізації сільського господарства в поліських районах України, призвів до зникнення багатьох видів господарської діяльності, пов'язаних з первинним переробленням льону, виробництвом льоноволокна, лляних тканин і виробів з льону. Значна частина цих виробництв була зосереджена у малих і середніх містах. До них належали у Житомирській області – м. Коростишів (льонопереробний комбінат), м. Овруч (льонопереробний комбінат); у Рівненській області – м. Дубровиця (льонокомбінат), м. Сарни (льонопереробний завод); у Волинській області – м. Володимир-Волинський (льонопереробний завод), м. Ковель (льонокомбінат); у Чернігівській області – м. Городня (льонозавод), м. Новгород-Сіверський (льонопереробний завод) [5]. Нині ці підприємства зникли, оскільки льон майже не вирощується в цих районах, за винятком незначних площ у Житомирській та Чернігівській областях. Хоча у кінці XX століття на Поліссі було сформовано спеціалізовану зону з виробництва льону-довгунцю і цей регіон був одним з найбільших світових виробників і експортерів льоноволокна [6, 7].

Серед галузей, що спричинили до змін у господарській діяльності багатьох малих міст і селищ, є комбікормова промисловість. У 1995 році в цих поселеннях налічувалося біля 260 міжгосподарських комбікормових заводів [10]. Найбільша їх кількість була у головних зернових районах України – Дніпропетровській, Кіровоградській, Вінницькій, Одеській, Хмельницькій, Луганській областях. Вони виробляли комбікорми для забезпечення тваринництва навколишніх господарств. Крім комбікормів, на деяких заводах виробляли м'ясо-кісткове борошно, сухий корм, рибні гранульовані корми, а також кормові добавки, премікси, вітаміни, які нині здебільшого імпортуються.

За умов зміни економічної системи, розвитку ринкових відносин виробництво комбікормів стало більше орієнтуватися на вільний ринок і розміщення великих тваринницьких комплексів, особливо з виробництва продукції птахівництва та свинини. Відбулася реструктуризація комбікормових заводів у малих міських поселеннях. Частину з них поглинули ефективніші комбікормові підприємства. Вони модернізувалися і зорієнтували своє виробництво на задоволення потреб у кормах великих тваринницьких господарств. Багато комбікормових підприємств невеликої потужності через відсталі технології, неефективне виробництво збанкрутували. Таким чином значна частина малих міст і селищ втратили комбікормові заводи як об'єкти господарської діяльності і відповідно робочі місця. Зменшилися зв'язки із сільськогосподарськими підприємствами, що постачали сировину, зокрема зерно, для виробництва комбікормів.

Особливістю кормовиробництва в Україні на сучасному етапі є його прив'язаність до агрохолдин-

гів. Нині близько 70% промислових комбікормів виробляють в агрохолдингах. За останні роки (2011 – 2014) кормовиробництво зросло на 25%, особливо комбікормів для свиней та птиці. Основні потужності зосереджені у регіонах з найбільшою концентрацією поголів'я худоби. Комбікормові підприємства, що функціонують поза агрохолдингами і розміщені переважно у малих містах і селищах, орієнтуються на вільний ринок, їх виробничі потужності часто недовикористовуються. Головною проблемою таких підприємств є пошук споживача. Функціонування комбікормових підприємств у малих містах значно залежить від їх модернізації, потреб споживачів, виробництва якісної продукції і ціни реалізації комбікормів [3].

Важливою галуззю переробної промисловості, більшість підприємств якої (78%) розміщені в малих міських поселеннях, є виробництво молочної продукції. Такі підприємства зорієнтовані на сировинні ресурси, зосереджені в сільських районах з розвиненим тваринництвом молочно-м'ясного напряму. Інша частина підприємств тяжіє до великих міських систем розселення і промислових центрів, де формується масовий попит на молочну продукцію.

Слід зазначити, що виробництво молочної продукції в Україні, як і кількість молокопереробних підприємств, особливо невеликої потужності, постійно скорочуються. У 2013 році порівняно з 1995 роком виробництво молока зменшилося більше ніж у 1,5 рази. З наявних колись 630 молокопереробних підприємств залишилося тільки 266. Хоча частка молочної галузі в загальних обсягах харчової та переробної промисловості складає зараз біля 14%, що є одним з найвищих показників серед цих галузей [2].

Головні причини зниження виробництва молочної продукції і зменшення кількості переробних підприємств – скорочення виробництва сировини, її низька якість, недосконалість економічних важелів регулювання взаємовідносин між господарствами, що виробляють молоко, і підприємствами, що його переробляють, технологічно застаріле обладнання, нестача і подорожчання допоміжних матеріалів, нерозвинена логістика тощо.

Нині у розвитку галузі і відповідно функціонуванні молокопереробних підприємств, їх прибутковості спостерігаються великі контрасти, спричинені не лише зменшенням обсягів молока, погіршенням сировинного забезпечення цих підприємств, а й зростанням цін на молочну продукцію, стрімким зниженням платоспроможного попиту населення. Зростає собівартість виробництва молока, 28% виробленого в Україні молока є збитковим. Особливою проблемою є низька якість сировини, зокрема заготовленої у селянських господарствах, що виробляють 77,5% молока (2013 р.) [11, с. 128].

У сучасний період в Україні функціонує 20 найбільших молокопереробних підприємств і понад дві сотні дрібних товаровиробників, локалізованих переважно у малих міських поселеннях. Багато молокозаводів втрачають місцеву сировинну базу і вимушені закуповувати молоко за межами району. Це призводить до збільшення витрат на його транспортування, підвищення цін на вироблену молочну продукцію. Відбувається витіснення дрібних молокопереробних заводів, поглинання їх великими компаніями. Деякі з молокопереробних заводів у малих містах працюють не на повну потужність, інші виробляють лише окремі види продукції для її збуту на місцевому ринку. Невеликі підприємства у багатьох випадках використовуються для приймання, охолодження і транспортування сировини на головне підприємство [12, с. 80].

Зміни, що сталися в зазначених галузях переробної промисловості, мають спільні риси з позицій їх впливу на малі міста. Вони спричинили до істотного скорочення їх містоутворюючої бази. Значно зменшилася кількість переробних підприємств, виробничі потужності на багатьох з них недовикористовуються, знизилася ефективність виробництва. Багато малих міст стали моноспеціалізованими з незбалансованою структурою господарства. Погіршилося сировинне забезпечення переробних підприємств у зв'язку з трансформаційними процесами у сільському господарстві. Посилився диспаритет цін на сировину і готову продукцію, значно розширилися межі заготівель сировини. Було втрачено виробничо-територіальні зв'язки з навколишніми сільськими районами. Діяльність агрохолдингів істотно посилила диференціацію переробних підприємств. Значно ефективнішими є нині ті підприємства, що входять до складу агрохолдингів. Конкурентоспроможність переробних підприємств малих міст істотно залежить від попиту на продукцію, кон'юнктури ринку. Посилюється тенденція зростання виробничої бази малих міст в районах зосередження сировинних ресурсів.

Вирішення проблеми розвитку малих міст, їх виходу з депресивного стану потребує комплексного підходу, розроблення системи заходів, включаючи всі рівні вертикалі впливу: законодавчі й правові норми економічної системи господарювання, зміни у структурі й спеціалізації сільського господарства з позицій сировинного забезпечення переробної промисловості; формування системи державної підтримки малих міст, створення механізмів обмеження розвитку агрохолдингів з позицій упередження їх негативного впливу на сировинне забезпечення підприємств малих міст, що орієнтуються на вільний ринок; посилення децентралізації управління у розвитку малих міст, зростання ділової активності населення, бізнесової діяльності.

Основними напрямами розвитку і соціально-економічного піднесення малих міст сільських регіонів є: державна підтримка і створення умов для господарської діяльності, стимулювання підприємницької ініціативи, розвитку малого й середнього бізнесу; підвищення ролі місцевого самоврядування у використанні регуляторної політики держави, формуванні місцевих податків та зборів і розвитку підприємництва, структурна перебудова виробничої бази, розвиток на інноваційній основі економічного потенціалу, особливо переробної і харчової промисловості, вдосконалення сільськогосподарського машинобудування, розвиток соціальної сфери, враховуючи потреби навколишніх сільських районів; підвищення ефективності сировинного забезпечення переробних

підприємств на базі удосконалення спеціалізації сільського господарства; реструктуризація, підвищення конкурентоспроможності підприємств малих міст відповідно до сучасних вимог ринку і європейських стандартів; створення умов для істотного підвищення зайнятості населення, оновлення та створення нових високопродуктивних робочих місць, покращення рівня життя населення, активізація інноваційної діяльності, підвищення інвестиційної привабливості малих міст з урахуванням ресурсів навколишніх сільських районів; формування ринкової інфраструктури, розвиток логістики.

Список використаних джерел:

1. *Borodina O.M., Prokopa I.V., Yurchyshyn V.V. ta in. Sotsioekonomichnyi rozvytok siľkoho hospodarstva i sela i suchasnyi vymir [Socioeconomic development of agriculture and rural and modern dimension]. – K.: In-t ekonomiky ta prognozuvannia NAN Ukrainy. – 2012. – 320 s. [in Ukrainian]. [Бородіна О.М., Прокопа І.В., Юрчишин В.В. та ін.. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села і сучасний вимір. – К.: Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – 2012. – 320 с.].*
2. *V Ukrayini stalo vdvichi mensche molokozavodiv. [Half as much of dairies became in Ukraine] // Novyny na UNN, 21.11.2013. www.unn.com.ua/uk/news/1274789-minagropolitiki Retrieved from http:www.unn.com.ua/uk/news/1274789-minagropolitiki [in Ukrainian]. [В Україні стало вдвічі менше молокозаводів // Новини на УНН, 21.11.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:www.unn.com.ua/uk/news/1274789-minagropolitiki].*
3. *Yevteev O. Efektyvni kormy – statystychni dyva. [Effective food – statistical miracle] /Agroprofi. Tyzhnevyk dilovoyi informatsiyi. 06.12.2013. www.agroprofi.com.ua/statti/1057 Retrieved from http://agroprofi.com.ua/statti/1057 [in Ukrainian]. [Євтєєв О. Ефективні корми – статистичні дива / Агропрофі Тижневик ділової інформації. – 06.12.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agroprofi.com.ua/statti/1057].*
4. *Zakon Ukrainy Pro zatverdzhennia Zahalnoderzhavnoi programy rozvytku malykh mist. [The Law of Ukraine On approval of the National Programme of Development of Small Cities] Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 24, 332. Iz zminamy, vnesenymy zgidno z Zakonom 4731-VI (4731-17) vid 17.05.2012. – [As amended by the Law № 4731-VI (4731-17) of 17.05.2012]. – Visnyk Verkhovnoi Rady Ukrainy.2013. – 15, 98. [in Ukrainian]. [Закон України Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст. Відомості Верховної Ради України. – 2004. № 24. С. 332. Із змінами, внесеними згідно з Законом № 4731-VI(4731-17) від 17.05.2012. – Вісн. Верх. Ради України. – 2013.- № 15. – С. 98. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uazakon.ru/ukr-zakon-o-razvittii-malih-gorodov.html].*
5. *Kovtun V.V., Stepanenko A.V. Goroda Ukrainy (ekonomiko-geograficheskiy spravochnik). [Cities of Ukraine (economic and geographical reference)]. – Kyiv: Vyshcha shkola – 1990. – 278 s. [in Russian]. [Ковтун В.В., Степаненко А.В. Города Украины (экономико-географический справочник). – К.: Вища школа. – 1990. – 278 с.].*
6. *Kravchuk N.I. Suchasni tendentsii lionovyrobnytstva v Ukrayini ta sviti. [Modern tendencies of preduction of flax in Ukraine and world] / Zbirnyk naukovykh prats Tavriikoho derzhavnoho agrotekhnologichnoho universytetu (Ekonomichni nauky). – 2013. - № 1 (2), s. 160-167. [Кравчук Н.І. Сучасні тенденції льоновиробництва в Україні та світі / Зб. наук праць Таврійського держ. агротехнологічного ун-ту (Економ. науки). – 2013. - № 1 (2). – С. 160-167].*
7. *Lypchuk V., Dominśka O. Rozvytok lionarstva v Ukraini [Development of flax in Ukraine] // Agrarna ekonomika. – 2013. – T. 6, N 1-2. – S. 80-83 [in Ukrainian]. [Липчук В., Домінська О. Розвиток льонарства в Україні// Аграрна економіка. – 2013. – Т. 6, № 1-2. – С. 80-83].*
8. *Lyś Yu. Perspektyvy tsukrovoho vyrobnytstva v Ukraini [The prospects of sugar production in Ukraine]. Data publikatsiyi 31.05.2014. www.agroscience.com.ua/st Retrieved from http://agroscience.com.ua/st [in Ukrainian]. [Лись Ю. Перспективи цукрового виробництва в Україні. [Електронний ресурс]. Дата публікації 31.05.2014. Режим доступу: http://agroscience.com.ua/st].*
9. *Mista rayonnoho znachennia. Problemy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku. Analitychna dopovid. [City district value. The problems of socio-economic development. Analytical report]. / Bila S.O., Babets' I.G., Boyko-Boychuk O.V. ta in. – K.: Natsionalnyy Instytut strategichnykh doslidzhen'. – 2009. – 45 s. www.pandiaweb.ru/text/79/508/42970-7 Retrieved from http: pandiaweb.ru/text/79/508/42970-7.php[in Ukrainian]. [Міста районного значення. Проблеми соціально-економічного розвитку. Аналітична доповідь / Біла С.О., Бабець І.Г., Бойко-Бойчук О.В. та ін. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень. – 2009. – 45 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: pandiaweb.ru/text/79/508/42970-7.php].*
10. *Pishchevaia promyshlennost Ukrainy. Sbornik-katalog. [Food industry of Ukraine. Collection catalog]. – M-vo statistiki Ukrainy. – Kyiv: Firma "Imidzh". – 1995. – 155 s. [in Russian]. [Пищевая промышленность Украины. Сборник-каталог. – М-во статистики Украины. – К.: Фирма «Имидж». – 1995. – 155 с.].*
11. *Siľske hospodarstvo Ukrainy. Stat. zbirnyk. 2013. - [Agriculture of Ukraine 2013. Stat. collection]. Kyiv: Derzhsluzhba statystyky Ukrainy. – 2014. – 402 s. [in Ukrainian]. [Сільське господарство України. Стат. збірник. 2013. – К.: Держслужба статистики України. – 2014. – 400 с.].*
12. *Upravlinnia vartistiu molokopererobnykh pidpryemstv. [Cost management milk business]. – Kyiv: Natsionaľnyi naukovyi Tsentr «Instytut agrarnoi ekonomiky. – 2014. – 259 s. [in Ukrainian]. [Управління вартістю молокопереробних підприємств. – К.: ННЦ «Ін-т аграрної економіки. – 2014. – 259 с.].*

13. *Yarchuk M.M. Buriaky i tsukor Ukrainy. Pidsumky roboty haluzi za 2013 rik. [Beet and sugar in Ukraine. Results of the sector by 2013]. / M.M.Yarchuk // Tsukrovi buriaky. – 2014. - № 1. – S. 4-7. www.nbuv.gov.ua/j-pdf/cb2014_1_2pdf Retrieved from http:nbuv.gov.ua/j-pdf/cb2014_1_2pdf [in Ukrainian]. [Ярчук М.М. Буряки і цукор України. Підсумки роботи галузі за 2013 рік / М.М.Ярчук // Цукрові буряки. – 2014. - № 1. – С.4-7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:nbuv.gov.ua/j-pdf/Cb2014_1_2pdf].*

Summary

Valentyna Nagirna. SMALL-TOWNS OF RURAL REGIONS OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF CHANGES IN THE ECONOMIC SYSTEM OF MANAGEMENT.

The vast majority of small cities of rural regions of Ukraine are depressed. The decline of industrial enterprises of processing industry, engineer, downstream of production, absence of places of applying of labour, destabilization of socio-economic development weaken economic basis of small cities. Unemployment grows, intensive migration of population proceeds, the role of small cities in the territorial structure of economy and settling of population diminishes. Substantial changes in the system of menage in the agrarian sector of economy there are among main reasons of decline of small cities. They in such directions take place: strengthening of orientation on the production of the highly profitable agricultural goods sent to the export; reduction of internal market of consumption of mine-out products, including the necessities of processing industry; changes are in the legal forms of menage and increase of role of agroholdings in agriculture; substantial reduction of production of traditional for Ukraine cultures, that were basis of development of processing industry - sugar beets, leguminous and groats plants, garden-stuffs and berries, and also products of stock-raising. Influence of changes in the system of menage on processing industry from positions of development of small cities is considered on the example of saccharine, processing of flax, mixed fodder and suckling industries. Consequences of influence of these changes : downstream in these industries and substantial reduction of base of small cities; reduction to the role of reprocessors as bases of economic activity is in these cities, worsening of the raw material providing of enterprises, increase of unemployment, loss of markets of production distribution. Monospecialization of cities, unbalanced of structure of economies, increased.

The decision of problems of development of small cities needs complex approach, development of the system of measures, including all even vertical lines of influence : perfection of legislative norms of the system of menage in an agrarian sphere toward development of processing industry; a change of structure and specialization of agriculture is taking into account the raw material providing of reprocessors; creation of mechanisms of prejudice of negative influence of agroholdings is in relation to development of rural locality and small cities; including strengthening of decentralization of management economic activity including a base that formd small cities with the grant of advantage to processing industry and social branch. Increases of competitiveness of production, creation of new workplaces, activation of innovative activity are important.

Key words: small towns, economic system, the agro-industrial sector, processing plants, grain security.

УДК 911.3

Дар'я Мальчикова

ТАКСОНОМІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ФОРМ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЛЯ ПОТРЕБ ПЛАНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ

У статті визначено сутність планувальної організації суспільно-просторових комплексів сільської місцевості. Відповідно до багаторівневого підходу геопланування на регіональному рівні запропоновано таксономію регіональних рівнів і провідних форм геопланувальної організації сільської місцевості, обґрунтовано критерії, ключові ознаки виділення таксономічних одиниць геопланування та типи операційних територіальних одиниць геопланування. У якості основних таксономічних одиниць обґрунтовано доцільність виділення геопланувальних ареалів, геопланувальних ділянок (функціональних зон), геопланувальних мікрорегіонів та геопланууальних мереж.

Ключові слова: *геопланування, планувальна організація, сільська місцевість,таксономія, операційні територіальні одиниці.*

Дарья Мальчикова. ТАКСОНОМИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ФОРМ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ДЛЯ ЦЕЛЕЙ ПЛАНИРОВАНИЯ ТЕРРИТОРИЙ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ. *В статье определена сущность планировочной организации общественно-пространственных комплексов сельской местности. В соответствии с многоуровневым подходом к планированию территорий на региональном уровне предложена таксономия региональных уровней и ведущих форм геопланировочной организации сельской местности, обоснованы критерии, ключевые признаки выделения таксономических единиц геопланирования и типы операционных территориальных единиц геопланирования. В качестве основных таксономических единиц обоснована целесообразность выделения геопланировочных ареалов, геопланировочных участков (функциональных зон), геопланировочных микрорегионов и геопланировочных сетей.*

Ключевые слова: *геопланирование, планировочная организация, сельская местность, таксономия, операционные территориальные единицы.*

Daria Malchykova. THE TAXONOMY OF REGIONAL FORMS OF TERRITORIAL ORGANIZATION FOR THE NEEDS OF PLANNING OF RURAL AREAS. *In the article defined the essence of planning organization of socio-spatial systems in rural areas. It was proposed the taxonomy of the regional levels and leading forms of rural planning organization and was grounded the criteria and key features of selection of taxonomic units of geoplanning and types of operating units of geoplanning, according to the layered approach to planning at the regional level. It was expediency of allocation of geoplanning areas, geoplanning areas (functional areas) geoplanning microregions and geoplanning networks, as major taxonomic units.*

Key words: *geoplanning, organization planning, rural areas, taxonomy, operational territorial units.*

Постановка проблеми. Оцінка території з погляду цілей розвитку суспільства, забезпечення збалансованого регіонального розвитку і формування повноцінного життєвого середовища дозволяє визначити закономірності просторової взаємодії різних сфер життєдіяльності суспільства і здійснити в процесі планування територій моделювання її планувальної організації. В контексті геопланування сільської місцевості на регіональному рівні таке моделювання дозволяє:

- розкрити передумови і обмеження розвитку в часі і просторі різних видів природокористування і показати можливості їх комбінації;
- встановити просторові відмінності цих умов;
- встановити оптимальний режим розвитку окремих територій;
- обґрунтувати шляхи найбільш ефективного використання природних і економічних ресурсів, охорони і збагачення природного середовища.

В результаті моделювання геопланувальної організації території з'являється можливість здійснювати не тільки просторову організацію, але і передбачити профіль і масштаби розвитку господарського комплексу регіональної територіальної системи. Це моделювання забезпечує збалансований регіональний розвиток, заснований на ідеях еколого-соціально-економічної рівноваги. Отже процес геопланувальної організації території за своєю сутністю – це її моделювання. Зважаючи на дефіцит методів та підходів виділення елементів і форм геопланувальної організації, обґрунтування таксономії регіональних рівнів і форм геопланувальної організації сільської місцевості є актуальним завданням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогоднішній день маємо потужний теоретичний доробок щодо категорії «територіальна структура», «територіальна організація суспільства» [2, 6, 7, 9-12], але підтримуючи думку Підгрушного Г.П. [6], визначаємо територіальну організацію суспільства (ТОС) як зумовлене об'єктивними закономірностями та суб'єктивними чинниками упорядкування життєдіяльності суспільства в межах певної території, що проявляється у формуванні суспільно-територіальних комплексів та систем різного ієрархічного рівня, які лежать в основі окремих поселень, агломерацій, регіонів тощо. Реалізація всієї сукупності процесів ТОС зумовлює генезис та розвиток його форм в основі яких лежать різноманітні суспільно-територіальні комплекси та системи. Узагальнення досвіду щодо закономірностей, процесів та форм ТОС у сучасній суспільній географії [6] дозволяє стверджувати, що інтегральні форми ТОС часто ототожнюються лише з таксонами територіально-адміністративного устрою держави.

Можна відзначити, що на сьогоднішній день існує чітка ієрархізована системи інтегральних форм ТОС, яка адекватно відображає об'єктивну територіальну структуризацію суспільства і слугує базисом для розробки прогнозних моделей розвитку регіонів, заходів регіональної політики держави, є засобом підтримки управлінських рішень. В цій системі виділяються точкові, локальні, агломеративні, ареальні, регіональні та лінійні форми ТОС.

Разом з тим, відповідно до визначених методологічних настанов і методичних підходів геоплану-

© Мальчикова Д., 2015

вання сільської місцевості, необхідно розробити таксономію регіональних рівнів і форм геопланувальної організації та визначити надалі її головні характеристики.

Метою дослідження є обґрунтування таксономії регіональних рівнів і форм геопланувальної організації сільської місцевості. Це зумовило необхідність вирішення таких **завдань:**

- визначити сутність планувальної організації суспільно-просторових комплексів сільської місцевості;
- відповідно до багаторівневого підходу геопланування на регіональному рівні визначити таксономічні одиниці геопланування, провідні форми територіальної організації суспільства, критерії, ключові ознаки виділення таксономічних одиниць геопланування та типи операційних територіальних одиниць геопланування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновизнано, що об'єктами планувальної організації є просторові соціально-економічні системи різних ієрархічних рівнів. Разом з тим, зважаючи на специфічні риси сільської місцевості як об'єкту геопланування, перш за все різке переважання руральних видів природокористування і фактично континуальний характер, геопланувальна організація сільської місцевості на регіональному рівні може здійснюватись лише через аналіз видів природокористування і їх поєднань.

Зміст поняття геопланування, представлений в попередніх роботах [4], дозволяє визначити планувальну організацію суспільно-просторових комплексів сільської місцевості як раціональне просторове поєднання функціонально-територіальних елементів – видів природокористування та їх комбінацій, об'єднаних структурами управління з метою створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, забезпечення збалансованого регіонального розвитку і підвищення якості життя населення. При цьому, звичайно, обов'язковим буде співвідношення складових елементів і форм геопланувальної організації з концептуальними положеннями теорії раціональної територіальної організації суспільства.

Відповідно до представлених раніше методологічних настанов і методичних підходів, можна представити таксономію регіональних рівнів і форм геопланувальної організації сільської місцевості (табл. 1) і визначити надалі її головні характеристики.

Таблиця 1

Таксономія регіональних рівнів і форм геопланувальної організації сільської місцевості

Рівні геопланування регіону	Таксономічні одиниці геопланування	Провідні форми територіальної організації суспільства	Критерії виділення таксономічних одиниць геопланування	Ключові ознаки виділення	Тип ОТО геопланування
Базовий	Геопланувальні ареали	Агломеративні, локальні	Тип землекористування	Види земельних угідь	Первинні ареальні
Комплексний	Геопланувальні ділянки (функціональні зони)	Ареальні, агломеративні	Тип природокористування	Ландшафтні місцевості і сільськогосподарські типи земель	Комплексні (інтегральні) ареальні
	Геопланувальні мікрорегіони	Регіональні, ареальні	Тип суспільно-територіальних комплексів	Розселенська структура і комбінація видів природокористування	
Мереживний	Геопланувальні мережі	Лінійні	Тип природних та соціально-економічних мереж	Мереживні форми природокористування	Спеціалізовані та інтегральні лінійно-мереживні

*Розроблено автором

Зрозуміло, що запропонована схема має певною мірою постановочний характер, разом з тим вона фіксує найбільш важливі моменти, які, на наш погляд, потребують обов'язкового врахування під час геопланування сільського регіону. Так, на базовому рівні геопланувальної організації сільської місцевості розроблення ієрархізованої системи таксономічних одиниць геопланування пов'язано з визна-

ченням первинної «неподільної» територіальної частини сільської місцевості, що по суті є первинним (елементарним) об'єктом її геопланувальної організації. Ключовою ознакою виділення таксономічних одиниць геопланування на базовому рівні є види земельних угідь, які формують відповідний тип землекористування і дозволяють виділити первинні ареальні ОТО і *геопланувальні ареали*. На цьому рівні маємо провідні агломеративні і локальні форми територіальної організації суспільства.

Локальні форми ТОС в загальному розумінні представляють собою локалітети різної господарської спеціалізації і можуть бути ресурсно-виробничими, аграрними, індустріальними, транспортно-комунікаційними, сервісними, інформаційними тощо. Поєднуючись на основі спільної інженерної інфраструктури територій життєдіяльності соціумів, прямих та опосередкованих зв'язків між господарськими об'єктами, такі локалітети формують, як правило, різної величини та функціонального типу населені пункти. Разом з тим, сільська місцевість на низовому (локальному) рівні представлена саме типами землекористування і може бути систематизована за галузями – землеробське, овочівницьке, садівниче, виноградарське, тваринницьке (пасовищне). Додатково можна виділити присадибне та дачно-городницьке сільськогосподарське використання земель. Виділення відповідних видів використання земель здійснюють за видами угідь за економічною картою або планом землекористування.

Найбільш складне питання – диференціація земель землеробського використання в залежності від рівня інтенсивності землеробства. У крупних масштабах такі відмінності можна аналізувати за сівозмінами чи характерними ротаціями сільськогосподарських культур. У середньому масштабі на рівні регіону слід розрізняти зрошуване землеробство (у тому числі і овочівництво), а також землеробство більшої-меншої інтенсивності.

Зрошувані землі звичайно показують на планах землекористування та економічних картах сільського господарства, а землі більшої-меншої інтенсивності землеробства можна прослідкувати за картами кадастрових агрогруп ґрунтів, ландшафтною чи геоморфологічною. Ділянки ріллі інтенсивного використання приурочені до агрогруп з високими балами бонітету, які, в свою чергу, прив'язані до місцевостей плакорних чи полого-хвилястих вододілів. Екстенсивне використання ріллі характерне для схилових земель, зокрема для привододільних схилів, пологих і покатих схилів долин річок. Як бачимо, плани землекористування не дають змогу систематизувати ділянки ріллі за рівнем інтенсивності їх використання. Це завдання можна розв'язати лише за допомогою карт кадастрових (агроґрунтових), ландшафтних чи геоморфологічних. Потребують виокремлення як окремий вид сільськогосподарського використання малопродуктивні і деградовані землі. Окремій облік таких земель не ведеться. Не показують їх і на планах землекористування. Як правило, такі землі розміщенні в межах долинної та яружно-балкової мережі – на спадистих і крутих схилах , на засолених заплавах і нижніх терасах. Вони представленні також ділянками зрошуваних земель, що зазнали вторинного засолення, підтоплення чи заболочування.

Комплексний рівень геопланувальної організації сільської місцевості представлений *геопланувальними ділянками* (функціональними зонами) і геопланувальним мікрорегіонами (див. табл. 1). Ключовою ознакою виділення таксономічних одиниць геопланування для геопланувальних ділянок (функціональних зон) є поширення однорідних ландшафтних місцевостей і відповідних сільськогосподарських типів земель, які формують відповідний тип природокористування і дозволяють виділити перші комплексні (інтегральні) ареальні ОТО.

Згадаємо, що на загальнодержавному рівні у генеральній схемі планування території України маємо приклад виділення функціональних типів господарського використання території за подібними критеріями і принципами [1]. ГСП пропонує вісім функціональних типів (Н1 - Н8), що характеризують сільськогосподарське використання територій [1]. Розробники ГСП розрізняють території, де агрокліматичні умови визначають переважаючий розвиток зональноспеціалізованих виробництв агропромислового комплексу, з пріоритетом інтенсифікації сільського господарства та модернізації виробництв по переробці місцевої сировини. Разом з тим, окрім цих типових руральних функціональних типів господарського використання території, в сільській місцевості на загальнодержавному рівні мають місце і такі неруральні типи господарського використання території, зокрема території з переважаючим розвитком.

В межах СМ на регіональному рівні виділення функціональних зон звичайно відбувається зі значно меншою інтеграцією функціонально-територіальних елементів. На цьому рівні маємо провідні агломеративні і ареальні форми територіальної організації суспільства. Так, наприклад, великі сільські населені пункти разом з зонами свого інтенсивного впливу формують цілісні суспільно-територіальні утворення, які за своїм масштабом виходять за локальні рамки, що дає підстави виділити агломеративні форми ТОС. До них в СМ на регіональному рівні передусім слід віднести сільські агломерації, які формують розселенський тип природокористування.

Ареальні форм ТОС на сьогоднішній день залишаються практично недослідженими у вітчизняній суспільній географії, але саме сільська місцевість яскраво репрезентує такі форми ТОС, оскільки руральні види природокористування мають обов'язком прив'язку до територіальних ареалів різного призначення і масштабів. Так, сільськогосподарське, лісогосподарське і навіть природоохоронне і рекреаційне природокористування завжди здійснюється в межах достатньо великих за площею ареалів.

Комплексною таксономічною одиницею геопланувальної організації сільської місцевості на регіональному рівні є геопланувальні мікрорегіони, які доцільно узгоджувати з адміністративною регіоналізацією (поділом на райони). Звичайно, в окремих випадках можна виділяти і ОТО на рівні диференціації сільських рад, але такий підхід обмежується відсутністю достатніх статистичних без даних в розрізі

адміністративно-територіальних одиниць цього рівня. Ключовою ознакою їх виділення геопланувальних мікрорегіонів є специфіка розселенської структури і комбінація видів природокористування, які формують відповідний тип суспільно-територіальних комплексів і дозволяють виділити також комплексні ареальні ОТО, але з більш високим рівнем інтеграції функціонально-територіальних елементів – поєднанням видів природокористування, сумісних більшою чи меншою мірою. На цьому рівні провідними є ареальні і регіональні форми територіальної організації суспільства.

У загальному вигляді формування регіональних форм ТОС зумовлене процесами формування регіонів різного ієрархічного рівня під організуючим та консолідуючим впливом одного чи декількох взаємозв'язаних міст як центрів соціально-економічної, громадсько-політичної та культурної активності. В СМ на регіональному рівні умовами формування відмін у розвитку суспільно-територіальних комплексів і разом з тим організуючими та консолідуючими факторами можуть стати багато інших чинників – наявність зрошування, приміське або приморське положення, мікрорегіональні особливості природно-екологічних умов тощо. Але саме соціально-економічні умови розвитку СМ у більшості випадків виступають основним чинником виділення планувальних мікрорегіонів. Для регіонів України з переважанням сільськогосподарського природокористування обов'язковою умовою, на наш погляд, є прив'язка таксономічних одиниць цього рівня геопланувальної організації до комплексних виділів земельно-кадастрового (комплексного природно-господарського, агроландшафтного) районування. Досвід такого районування [3] співставлений з аналізом містобудівного потенціалу [5], свідчить про доцільність такого підходу.

На відміну від виділення функціональних типів сільськогосподарського використання території у ГСП (виділення зональноспеціалізованих виробництв агропромислового комплексу відповідно до агрокліматичних умов), запропонований підхід акцентує:

- комплексне врахування всіх складових розвитку сільських територій, її поліфункціональності;
- визначну роль ландшафтної структури території як основи формування сільськогосподарських типів земель і формування особливостей їх використання;
- врахування варіацій поєднання рурального природокористування з іншими видами природокористування;
- аналіз можливостей виконання територіями СМ природоохоронних функції та територіальних ресурсів розбудови регіональної екомережі (оскільки саме СМ зосереджує середовищестабілізуючі та екомережеві елементи, що забезпечують збалансований розвиток всього суспільства);
- врахування поширення урбанізаційних ознак природокористування як невід`ємної риси розвитку СМ в сучасних умовах.

Особливими складовими геопланувальної організації сільської місцевості є геопланувальні мережі. Їх виділяють за наявністю мережевих форм природокористування, які формують різні типи природно- і соціально-економічних мереж і дозволяють виділити лінійно-мережеві ОТО геопланування спеціалізовані монофункціональні, або з певним рівнем інтеграції мережевих елементів, наприклад, транспортно-комунікаційні мережі. На цьому рівні основними є лінійні форми територіальної організації не тільки суспільства, а і природи, які виникають на основі встановлення природно-екологічних, економічних, соціальних та культурних зв'язків і мають виключне значення для збалансованого розвитку території, оскільки завдяки їм реалізується вся система відношень та зв'язків між центрами природно-екологічної та суспільної активності регіону.

В контексті геопланувальної організації регіону в географічних дослідженнях природокористування частіше ніж лінійні форми ТОС згадуються регіональні мережеві структури - поєднання реальних точкових, лінійних і ареальних форм, за допомогою яких представляють гідрографію території, транспортно-комунікаційну мережу, розселення населення, розміщення економічних центрів та ін. Для потреб геопланування, починаючи з 1990-х років, розробляють екологічні мережі (екомережі), які представляють природні каркаси екологічної безпеки території. Соціально-економічну ситуацію за програмою геопланування регіону представляє середньомасштабна (1:200 000-1:300 000) карта антропогенно-техногенних навантажень (АТН) на територію. Методики складання карт регіональних екомереж та антропогенно-техногенних навантажень останніми роками вже розроблені. Відтак, поряд з первинними та комплексними ОТО для геопланування регіонів є потреба розробляти інтегровані (цілісні) мереживні структури головних природних та соціально-економічних елементів природокористування.

При цьому регіональний розподіл АТН можна показувати у двох варіантах: 1) у середньому масштабі (від 1:200 000 і крупніше) за ареалами первинних ОТО; 2) у більш дрібних масштабах (від 1:300 000) за ділянками, що відповідають комплексним ОТО.

Складною і недостатньо розробленою лишається проблема оцінки АТН для потреб планування територій регіонів. Техногенні навантаження традиційно аналізують за видами економічної діяльності, галузями, видами виробництва, за окремими промисловими підприємствами чи господарствами. Для потреб геопланування необхідно трансформувати галузеві оцінки техногенного впливу в територіальні, якісно і кількісно характеризувати АТН за об'єктами геопланування регіону – точковими, лінійними, ареальними, мереживними При цьому потрібні оцінки навантажень не лише за окремими видами природокористування, але й за їх просторовими поєднаннями.

На даний час відомі методики оцінки АТН окремих промислових підприємств, частково-промислових комплексів, та зон їх техногенного впливу. Відносно просто проаналізувати техногенний вплив «гарячих точок» (склади мінеральних добрив та отрутохімікатів, тваринницькі ферми й ком-

плекси, сміттєзвалища та ін.). Більшість простих і комплексних ОТО планування територій відповідних методик оцінки АТН не мають. Серед них міста і сільські поселення. У величезному потоці публікацій з урбоекології важко знайти розробки інтегрованих оцінок АТН міст в цілому та зон їх впливу. Для геопланування потрібна систематика міст за рівнем АТН в залежності від їх людності та функціональних типів. Така ж систематика необхідна і для всіх поселень взагалі. Зони впливу великих міст і міських агломерацій необхідно ешелонувати співставно із спаданням рівнів АТН.

Практично відсутня систематика за техногенним впливом транспортних магістралей та інфраструктурних комунікацій. На особливу увагу заслуговують транспортні коридори, що поєднують різні види транспорту, та головні магістралі, що мають великі зони техногенного впливу. І в цьому випадку магістралі необхідно групувати за видами комунікацій (чи їх комбінаціями), а також за обсягами вантажо- і пасажиропотоків, технічним станом та ін. Зони техногенного впливу транспортно-інфраструктурних магістралей теж необхідно ешелонувати співставно з більшим-меншим навантаженням.

Перехід від видів природокористування до операційних територіальних одиниць геопланування і далі – до просторових структур регіональної таксономії геопланування доцільно здійснювати за методикою, запропонованою у [8]. В окремих випадках ОТО можуть бути визначені безпосередньо на тих чи інших картах: населені пункти, транспортні магістралі, землі природно-заповідного фонду, лісові землі, водно-болотні угіддя та ін. В інших ситуаціях ОТО можуть бути встановлені методом накладання та поєднаного аналізу кількох компонентних карт. Наприклад, малопродуктивні сільськогосподарські землі можна виділити шляхом співставного аналізу карт земельних угідь (планів землекористування) та ландшафтних чи геоморфологічних карт. Ділянки орних земель, які розміщені на корінних схилах долин річок або на яружно-балкових місцевостях, і будуть малопродуктивними сільськогосподарськими угіддями. Окремі види використання територій ще не картографуються в принципі. Такими є приміські зони міст, деградовані сільськогосподарські землі та ін. Щоб представити їх як ОТО необхідно проводити спеціальне картографування або ж виділяти їх за експертними оцінками. Таким чином, перехід від видів природокористування до ОТО здійснюється за двома напрямами – через наявні карти та за допомогою спеціального картографування.

Список використаних джерел:

1. *Generalna skhema planuvannia terytorii Ukrainy. Poiasniuvalna zapyska: v 2 t. / Derzhavnyi komitet budivnytstva, arkhitektury ta zhytlovoi polityky Ukrainy, Derzhavnyi instytut proektuvannia mist DIPROMISTO. – K., 2000. [Генеральна схема планування території України. Пояснювальна записка: в 2 т. / Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики України, Державний інститут проектування міст ДІПРОМІСТО. – К., 2000].*
2. *Maergoiz I.M. Territorialnaia struktura khoziaistva / I.M. Maergoiz. – Novosibirsk: Nauka, 1986. – 304 s. [Маергойз И.М. Территориальная структура хозяйства / И.М. Маергойз. – Новосибирск: Наука, 1986. – 304 с.].*
3. *Malchykova D.S. Geografichni osnovy kadastru silskohospodarskykh zemel Pivdnia Ukrainy (na materialakh Khersonskoi oblasti). Monografiia / D.S. Malchykova. – Kherson: PP Vyshemyrskyi V.S., 2005. – 198 s. [Мальчикова Д.С. Географічні основи кадастру сільськогосподарських земель Півдня України (на матеріалах Херсонської області). Монографія / Д.С. Мальчикова. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2005. – 198 с.].*
4. *Malchykova D.S. Planuvannia terytorii regionu: suspilno-geografichna kontseptualizatsiia / D.S. Malchykova // Ukrainskyi geografichnyi zhurnal. – 2012. – № 1. – S. 23-29. [Мальчикова Д.С. Планування території регіону: суспільно-географічна концептуалізація / Д.С. Мальчикова // Український географічний журнал. – 2012. – № 1. – С. 23-29].*
5. *Palekha Ju.M. Metodologiia provedennia mistobudivnoho analizu pry rozrobtsi skhemy planuvannia terytorii Khersonskoi oblasti / Ju.M. Palekha, M.V. Zerkal, A.V. Oleshchenko, I.V. Solomakha // Regionalni problemy Ukrainy: geografichnyi analiz ta poshuk shliakhiv vyrishennia: zb. nauk. pr. – Kherson: PP Vyshemyrskyi, 2011. – S. 237-245. [Палеха Ю.М. Методологія проведення містобудівного аналізу при розробці схеми планування території Херсонської області / Ю.М. Палеха, М.В. Зеркаль, А.В. Олещенко, І.В. Соломаха // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: зб. наук. пр. – Херсон: ПП Вишемирський, 2011. - С. 237-245].*
6. *Pidgrushnyi H.P. Sutnist terytorialnoi organizatsii suspilstva, ii zakonomirnosti, protsesy ta formy / H.P. Pidgrushnyi // Regionalni problemy Ukrainy: geografichnyi analiz ta poshuk shljakhiv vyrishennia. Zb. nauk. prats. – Kherson: PP Vyshemyrskyi V.S., 2011. – S. 253-259. [Підгрушний Г.П. Сутність територіальної організації суспільства, її закономірності, процеси та форми / Г. П. Підгрушний // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2011. – С. 253-259.].*
7. *Pistun M.D. Osnovy teorii suspilnoi' geografii: Navch. posibnyk / M.D. Pistun. – K.: Vyshcha shk., 1996. – 231 s. [Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. посібник / М.Д. Пістун. – К.: Вища шк., 1996. – 231 с.].*
8. *Topchiev O.H. Metodologichni zasady geoplanuvannia regioniv /O.H. Topchiev, D.S. Malchykova, A.M. Shashero // Ukrainskyi geografichnyi zhurnal. – 2010. – № 1 (69). – S. 23-31. [Топчієв О.Г. Методологічні засади геопланування регіонів / О.Г. Топчієв, Д.С. Мальчикова, А.М. Шашеро // Український географічний журнал. – 2010. – № 1 (69). – С. 23-31].*

9. *Topchiev O.H. Osnovy suspilnoi geografii: pidruchnyk dlia studentiv geografichnykh spetsialnostei vyshchyh navchalnykh zakladiv / O.H. Topchiev. – Odesa: Astroprynt, 2009. – 544 s. [Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: підручник для студентів географічних спеціальностей вищих навчальних закладів / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с.].*
10. *Fashchevskiy N.I. Territorialnaia organizatsiia zhiznedeiatelnosti naselenniia / N.I. Fashchevskiy, T.M. Paliy, M.P. Nemchenko. – K.: Nauk. dumka, 1992. – 136 s. [Фащевский Н.И. Территориальная организация жизнедеятельности населення / Н.И. Фащевский, Т.М. Палий, М.П. Немченко. – К.: Наук. думка, 1992. – 136 с.].*
11. *Khorev B.S. Territorialnaia organizatsiia obshchestva: (aktualnye problemy regionalnogo upravleniia i planirovaniia v SSSR) / Boris Khorev. – M.: Mysl, 1981. – 320 s. [Хорев Б.С. Территориальная организация общества: (актуальные проблемы регионального управления и планирования в СССР) / Борис Хорев. – М.: Мысль, 1981. – 320 с.].*
12. *Shabliy O.I. Suspilna geografiia: teoriia, istoriia, ukrainoznavchi studii / Oleh Shabliy. – Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2001. – 744 s. [Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / Олег Шаблій. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 744 с.].*

Summary

Daria Malchykova. THE TAXONOMY OF REGIONAL FORMS OF TERRITORIAL ORGANIZATION FOR THE NEEDS OF PLANNING OF RURAL AREAS.

The article defined the concept of planning organization of socio-spatial systems in rural areas as spatial rational combination of functional and territorial elements - types of nature using and their combinations, which was joint by the management structures in order to create and maintain a full living environment, ensure balanced regional development and improve quality of life. According to a multilevel approach of geoplanning at regional level, it was proposed the taxonomy of regional levels and leading forms of geoplanning organization of rural areas, substantiated criteria and key features of geoplanning taxonomic units' selection and types of geoplanning operating units: geoplanning organization represented at a basic level geoplanning ranges, the complex levels geoplanning by the microregion or geoplanning areas (functional areas). As an integral part of the organization geoplanning of RA allocated geoplanning network - specialized monofunctional or with a certain level of integration network elements. It was proved that unlike functional types allocation of territory agricultural use in the general scheme, the proposed approach allows you to:

- take into account all components integrated rural development, it polyfunctionality;
- take into account the significant role of territory landscape structure as a basis for the formation of agricultural land types and formation characteristics of their use;
- take into account the variations of nature combination rurals using with other types of natural resources;
- to analyze the feasibility of protected territories RA functions and territorial development of regional ecological network resources;
- consider of spreading urbanization signs of nature.

It was determined that the transition from the types of using of nature to operating units geoplanning and further - to regional spatial structures taxonomy of geoplanning appropriate to carry out in two directions - through analysis and land use maps available and with a special mapping.

Key words: geoplanning, organization planning, rural areas, taxonomy, operational territorial units.

УДК 1:001:911:115

Юрій Кисельов

ПРОБЛЕМА «СОФІЙНОСТІ» В НАУЦІ ТА ЇЇ ЧАСОПРОСТОРОВИЙ ВИМІР

Окреслено сутність науково-філософських категорій «логійність» і «софійність». Зазначено, що кожна наука складається з «логійної» та «софійної» дисциплін, які є компліментарними одна одній. Наголошено, що в рамках наук про Землю «логійно»-«софійна» компліментарність формується відповідно геономією та геософією. Наведено критерії «софійності» для наукової дисципліни. Порушено проблему співвідношення геопростору та геочасу в контексті геософічних досліджень. Позначено прояви «софійності» на прикладах України.

Ключові слова: *«софійність», «логійність», геософія, часопростір, геочас.*

Юрий Киселёв. ПРОБЛЕМА «СОФИЙНОСТИ» В НАУКЕ И ЕЁ ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННОЕ ИЗМЕРЕНИЕ. *Очерчена сущность научно-философских категорий «логийность» и «софийность». Отмечено, что каждая наука состоит из «логийной» и «софийной» дисциплин, которые являются комплиментарными друг другу. Обращено внимание, что в рамках наук о Земле «логийно»-«софийная» комплиментарность формируется соответственно геономией и геософией. Приведены критерии «софийности» для научной дисциплины. Поднята проблема соотношения геопространства и геовремени в контексте геософических исследований. Обозначены проявления «софийности» на примерах Украины.*

Ключевые слова: *«софийность», «логийность», геософия, пространство-время, геовремя.*

Iurii Kyselov. THE ISSUE OF "SOPHICALITY" IN THE SCIENCE AND ITS TIME-AND-SPACE MEASURE. *The contents of the scientific and philosophical categories such as "logicality" and "sophicality" ("sofiynist") are lined. It is marked that each science in whole consists of a "logical" and "sophical" disciplines those are complimentary one to another. It is stressed that among the Earth sciences the "logical" and "sophical" complimentariness is shaped by geonomy and geosophy. The criteria of "sophicality" for a scientific discipline are noted. The issue of relativity between Earth space and Earth time in the context of geosophical researches is stand. Evinces of "sophicality" by the examples of Ukraine are marked.*

Key words: *"sofiynist", "logicality", geosophy, space-time, Earth time.*

Постановка проблеми та її актуальність. Наукове знання перебуває в постійному розвиткові. Класичні наукові підходи, сформовані переважно в XVII – XIX ст., не завжди відповідають сьогоднішньому рівневі знання та не задовольняють усіх потреб сучасної суспільної практики. Це призвело до формування наприкінці XIX – в першій половині XX ст. прогресивніших, як на той час, некласичних підходів. Але згодом і вони довели свою лише часткову здатність реагувати на зростаючі виклики новітньої доби, оскільки розглядати людину відокремленою від середовища її мешкання. Тому наприкінці XX ст. одержали розвиток найновіші, постнекласичні, методологічні підходи в науці, головною особливістю яких є розгляд об'єкта й суб'єкта дослідження як єдиного цілого. Виявом такої холістичності стало, зокрема, виникнення низки так званих «софійних» дисциплін у рамках традиційних наук. Зокрема, це стосується географії, в надрах якої в XX ст. оформилася геософія – наукова дисципліна, що постала на межі географії й філософії та має змістом концепції людського простору [12]. Саме геософія, на нашу думку, спроможна дати відповіді на деякі питання сьогодення – ландшафтного, екологічного, національного та іншого змісту, так чи інакше пов'язаного з проблемою геопростору.

Аналіз попередніх публікацій. Проблеми «софійності» і науці взагалі та геософії, зокрема, останнім часом висвітлені проф. О. Шаблієм [24; 25], М. Епштейном [27], а також у наших попередніх публікаціях [11; 12 та ін.].

Мета статті – обґрунтувати геософію як «софійну» наукову дисципліну геопросторового та геочасового змісту.

Завдання статті:

- визначити сутність «софійності» в науці та співвіднести її з «логійністю»;
- сформулювати критерії «софійності»;
- висвітлити генезу геософічних ідей та часопросторових уявлень у науці;
- співвіднести категорії геопростору та геочасу;
- акцентувати на проявах «софійності» на території України;
- окреслити місце геософії в системі географічних наук.

Виклад основного матеріалу. Сучасний, постнекласичний етап розвитку науки характеризується значним урізноманітненням її методологічного апарату, що зумовлено, зокрема, властивою сьогоденню активною інтеграцією науки з філософією. Відтак, закономірним стало виникнення нових наукових дисциплін, які відрізняються від традиційних синтетичним характером, суб'єкт-об'єктною збіжністю, конструюванням дослідницьких об'єктів, а також орієнтованістю переважно не на конкретне знання, а на загальні, світоглядні істини в їхньому відношенні до предметів окремих наук. Як зазначає наукознавець М. Епштейн, ці дисципліни, які одержали назву „софійних", „співвідносять предмет свого вивчення з цілісним знанням, мудрістю… розчленовують предмет у зіставленні з Цілим, причому кожен елемент виявляє свій метафізичний сенс і проблематику" (переклад наш – Ю. К.) [27]. Поєднання зазначених характеристик наукової дисципліни ми пропонуємо називати „софійністю".

Протилежністю „софійності" є „логійність". Відповідно, за М. Епштейном [27], „софійним" дисциплінам протиставляються „логійні" (аналітичні), що розглядають певний об'єкт у його власних межах, розкладаючи його на структурні складові. Основою змісту „логійних" дисциплін є наукові факти, їх пояснення та формулювання встановлених (переважно на базі емпіричних досліджень) закономірностей. Ідеться про такі традиційні науки, як класична (ньютонівська) механіка, евклідова геометрія, ліннеївська біологія тощо. В їх числі – й традиційна гео-

© Кисельов Ю., 2015

графія Б. Вареніуса – О. фон Гумбольдта – К. Ріттера. На нашу думку, вищезгадані риси значною мірою притаманні й цим та іншим наукам на некласичному етапі їхнього розвитку.

Безсумнівною є взаємодоповнюваність „логійних” і „софійних” дисциплін з усіма їхніми атрибутами; проґресивний характер останніх у жодному разі не заперечує досягнень традиційної науки. Вважаємо, що одним із принципів наукових досліджень на сучасному етапі варто визнати саме „логійно”-„софійну” компліментарність.

Водночас, на думку згаданого нами вище М. Епштейна, „софійні” дисципліни не є частинами філософії, оскільки більш конкретно й систематично досліджують свій предмет, розробляють свою власну спеціальну систему понять. Цей автор наголошує на необхідності розрізнення філософії природи (як приклад, він наводить ідеї Ґ.В.Ф. Геґеля) та конкретних „…софій”, зокрема, геософії (до змісту якої він відносить, зокрема, вчення акад. В. Вернадського про живу речовину [5]). Як стверджує М. Епштейн, «„софійні” дисципліни утворюють ніби зону переходу від узагальнюючих принципів філософії до емпіричних методів „логійних” дисциплін» (переклад наш – Ю.К.) [27].

М. Епштейн вибудовує цілий ряд наук, у межах якого діалектично протиставляє, як тезу й антитезу, „логійні” та відповідні їм „софійні” дисципліни. Зокрема, виокремлюючи з-поміж останніх геософію, зазначений автор убачає в ній „науку про розумну сутність Землі” (переклад наш – Ю. К.) [27], що формує особливе „глибоке” знання про нашу планету. Ми погоджуємося з думкою згаданого автора із зауваженням, що його „розумна сутність Землі” є предметом учення про ноосферу та змістом пов’язаного з ним відповідного ноосферного підходу в географічних (зокрема, геософічних) дослідженнях.

„Логійні” та відповідні їм „софійні” дисципліни, попри всю принципову відмінність між ними в методології дослідження об’єктів, утворюють ту нерозривну єдність, якою, власне, і є та чи інша наука. При цьому, на відміну від М. Епштейна, який співвідносить геологію й геософію, ми пропонуємо проводити аналогію між геономією (узагальнюючою „логійною” землезнавчою дисципліною, що становить єдність геолого-географічного знання, основи якої закладені ще С. Рудницьким [20] і розвинуті І. Крутем [14]) та геософією.

Потреба у вирізненні „софійного” знання зумовлює необхідність формулювання низки критеріїв „софійності”. Виходячи з вищенаведеного визначення „софійних” дисциплін як таких, що пов’язані з цілісним знанням, ми пропонуємо такі критерії: 1) цілісність досліджуваного об’єкта, тобто його принципова нечленованість – членування такого об’єкта й виділення складових означало б лише виникнення нових об’єктів того самого ранґу, що й попередній; 2) теоретичний (концептуальний) рівень об’єкта й пов’язаний із цим абстрактний характер понять, якими оперує дослідник; 3) погляд на досліджуваний об’єкт із філософських та/або сакральних позицій.

Теза про нечленованість об’єкта є суголосною з концепцією тотальності, прийнятою в постнекласичних методологічних підходах [10]. Здійснення дослідження на загальнонауковому та філософському рівнях неминучо тягне за собою абстрагування й теоретизацію знання. Зрештою, залучення філософської думки в „софійні” дослідження, як випливає із самої їх назви, має атрибутивний характер. Тому ми не вважаємо критерієм науковості в геософічних дослідженнях об’єктивність, обов’язкову для конкретних, зокрема емпіричних, наук [18].

Визначені нами критерії мають загальнонауковий характер; ми вважаємо їх універсальними для всіх „софійних” дисциплін, незалежно від конкретних об’єктів дослідження цілою відповідною наукою (тобто, її „логійною” й „софійною” складовими).

Феномен „софійності” в географії є цілком природним з огляду на характер досліджуваного нею реального об’єкта – земної поверхні, що має цілу низку концептуальних виявів (географічне середовище, Ойкумена тощо), та власне концептуальних об’єктів – таких як ландшафтна (так звана „географічна”) оболонка, людина (як планетарне явище, а не окремий індивід) і суспільство (цілком абстрактне поняття).

Категорії часу та простору перебувають у центрі наукової думки, починаючи ще з античних часів. Зокрема, мислителями І тис. до н.е. формувалося уявлення про безмежність часу та циклічність подій у ньому [17; цит. за: 29, с. 20]. Досліджуючи феномен простору, вчені Стародавньої Греції розробляли успадковані від єгиптян і фінікійців уявлення про Океан як річку, що ніби оточує Землю [29, с. 51-54]. Таке сприйняття реальності свідчить про достатньо вузьке бачення геопростору до часів Аристотеля й Ератосфена. Натомість, найбільшої великопростірності стародавня хорологічна думка набула у К. Птолемея, який не лише запропонував геоцентричну систему світу, а й першим наніс на карту Землі значні за площею території Північно-Східної Євразії, півострів Індокитай, суттєво уточнив контури Індостану, сформулював ідею Terra australis incognita.

Середньовічна наука різними шляхами розвивалася в Європі (де вона стала на якісно нові, християнські, епістемологічні й методологічні засади) та на Близькому Сході (де отримали подальший розвиток античні традиції натурфілософської думки). Якщо передньоазійські вчені й мислителі в контексті давніх географічних і космографічних традицій розвивали концепцію „Океану”, що ніби оточує земний суходіл [1, с. 2], а також ідею клíматів [2; 3]), то християнська ідеологія формувала в європейській науці телеологічну концепцію лінійності й короткочасності історичного розвитку та вузькопростірну картину Землесвіту (Єрусалим уособлював крайню східну точку Всесвіту / маємо на увазі Всесвіт із космографічної, сакральної точки зору).

Суттєві зміни в часопросторові уявлення людства принесла доба Ренесансу. Розширення реальної Ойкумени, що вже охопила Новий Світ (Америку), підкорення європейцями океанічних просторів спонукали до ґенерування широкопростірної геософічної думки (яка водночас мала виразні ознаки європоцентричності й зберігала їх приблизно до кінця XVIII – початку XIX ст. /доби виникнення США та незале-

жних держав Латинської Америки/). Упродовж XV – XVII ст. межі Ойкумени поступово наближалися до сучасних, куляста форма Землі одержала загальне визнання, а поверхня нашої планети отримала геософічний образ „круга земноводного", що знайшло формулювання у праці Б. Вареніуса „Загальна географія" [16, с. 93; 24, с. 354]. Водночас відбувалося повернення до циклічного сприйняття часу, що було одним з проявів відродження античного світогляду. Також можна стверджувати про характерне для зазначеної доби повернення до матеріалістичних методологічних засад у дослідженнях простору (про що, на нашу думку, свідчить концепція „простягання" Р. Декарта й Декартові координати, що виражають її конкретно-математично).

Важливим пунктом в осмисленні часопростору стали праці І. Канта, який у „докритичний" період своєї філософської творчості виявляв сумативістські погляди, зокрема, наголошуючи на тісному зв'язку географії з історією як взаємодоповнюючих наук, що вивчають споріднені явища – простір і час [16].

Певний вплив на розвиток новочасних уявлень про часопростір здійснив марксистський класовий підхід у суспільствознавстві. Згідно з ним, по-перше, проголошувалася лінійність історичного процесу, оскільки суспільство, на думку марксистів, існує лише у вигляді соціально-економічних формацій, які послідовно змінюють одна одну; по-друге, характеру парадигми набув економічний детермінізм, відповідно до якого нівелювалося значення геопросторових чинників життя людства. Зазначений підхід, базований на матеріалістичній філософії, не одержав широкого визнання, за винятком тих країн, де він став основою державної політики.

Із загальними особливостями розвитку знання наприкінці XIX – на початку XX ст., що полягали в утвердженні некласичних методологій у точних науках, пов'язане активне зацікавлення питаннями часопростору з боку математиків і фізиків. Про це свідчать, зокрема, тогочасні дослідження Г. Мінковського, який висунув і математично обґрунтував ідею чотиривимірності простору [21], формулювання теорії відносності А. Айнштайном [26] та філософські узагальнення часопросторових проблем, здійснені у другій чверті XX ст. В. Вернадським [5].

Своєрідним узагальненням попереднього досвіду усвідомлення часопростору стало формулювання на початку XX ст. А. Геттнером хорологічної концепції географії як науки, що вивчає „земні простори за їхніми відмінностями і просторовими взаємовідношеннями" [цит. за: 15, с. 229]. Зазначеним автором просторовість співвідносилася з часовістю як своєю протилежністю, з якою вона утворює певну єдність. Отже, А. Геттнеру не були чужими діалектичні погляди.

Для періоду після Другої світової війни характерне активне подальше утвердження часопросторових уявлень у географічних дослідженнях. Як зазначає проф. О. Топчієв, „ці (хорологічний і хронологічний. – Ю.К.) підходи не тільки не протистоять, але й органічно доповнюють одне одного, можуть і повинні використовуватись поєднано" [23, с. 120].

Пріоритетність для географії просторових досліджень у жодному разі не виключає вивчення нею категорії часу – своєрідного четвертого виміру простору. Одними з найпоширеніших міждисциплінарних інструментів наукової діяльності географа є історичний підхід та історико-географічний метод. Як зазначає проф. О. Топчієв, „часовий напрям в географії спрямований на аналіз динаміки окремих компонентів, геокомплексів, ландшафтної оболонки в цілому. Системною характеристикою часових змін і розвитку географічних об'єктів і явищ виступають географічні (історико-географічні) процеси" [23, с. 120].

На нашу думку, властивою рисою географічних процесів є їхнє тривання в геочасі. Під геочасом ми розуміємо особливу часову субстанцію, в рамках якої знаходять прояв динаміка й розвиток земних об'єктів і геосистем, у тому числі геосистеми найвищого ранґу – ландшафтної (так званої „географічної") оболонки, а також різноманітних соціально-економічних систем. Геочас тісно пов'язаний із геопростором, з яким утворює чотиривимірну планетарну єдність – геочасопростір (землечасопростір).

Яскравий прояв феномену геочасу ми вбачаємо в предметі історіософічних пошуків, орієнтованому на осмислення глибинної сутності історичних процесів. Зазначені процеси не лише відбувалися в певному фрагменті геопростору; деякі з них, бувши наче пронизаними певною просторовою символікою, могли мати невіддільну, іноді сакральну, прив'язку до конкретного місця. На нашу думку, прикладами такої „софійності" в дослідженнях землечасопростору можуть бути місця важливих історичних битв, що згодом ставали загальними назвами на позначення аналогічних подій у ближчому до сьогодення часі – Термопіли, Ватерлоо, Крути тощо.

Виникнення історіософічних концепцій, що зберегли свою актуальність до нашого часу, відноситься до кінця XIX – XX ст. Це, зокрема, конструкції М. Данилевського [9] й О. Шпенґлера [30] (циклічного змісту) та схема Ф. Броделя [4] (лінійного характеру). На нашу думку, генеза цих побудов пов'язана зі зміною свідомості й умов буття суспільства, що стало набувати глобальних рис у зв'язку з поширенням Ойкумени на всю поверхню планети.

Із вказаних конструкцій проблему геочасу найповніше охоплює схема Ф. Броделя, який включив до неї поняття „час світу", тобто „час, прожитий у світовому масштабі… який… не становить… історії людей у її цілісності. Цей особливий час залежно від місця й доби керував певними просторами й певними реальностями. Але інші реальності, інші простори випадали з нього й залишалися йому чужими" [4, т. III, с. 7–8].

На межі XX – XXI ст. панівне місце в науці утвердили уявлення про циклічність розвитку цивілізацій, удосконалені й доповнені новими аспектами у працях А. Тойнбі [22], Л. Ґумільова [8] та С. Гантінґтона [6].

Ми наголошуємо, що будь-які географічні об'єкти, системи та явища існують у *часопросторі*, який, за В. Вернадським [5], являє собою чотиривимірне утворення. Варто зазначити, що саме в часопросторовому вимірі відбувається рух матерії; навіть

перебуваючи у видимому спокої (але рухаючись разом із Землею), тіла зазнають змін у плині часу.

Вміщені в ландшафт людські спільноти – етноси, навіть не змінюючи середовища свого мешкання й конкретного реґіону, також зазнають еволюції в часі, проходячи, як стверджує Л. Ґумільов [7; 8], кілька фаз свого розвитку, кожна з яких характеризується певним рівнем піднесення або спаду пасіонарності (за Л. Ґумільовим, *пасіонарність* – це „характерологічна домінанта, непоборне внутрішнє прагнення… до діяльності, спрямованої на здійснення певної мети…" /переклад наш – Ю. К./ [7, с. 33]). Цей факт (і таких фактів може бути безліч) наводить на думку, що сам часопростір змінюється під впливом різноманітних екзогенних (викликаних потоками сонячної енергії) та ендогенних (зумовлених процесами, які відбуваються в надрах Землі) чинників. На нашу думку, ґумільовська теорія пасіонарності (що підтверджується численними прикладами, наведеними в працях цього вченого) має виразну геософічну сутність, оскільки пов'язані з нею суспільні явища виникають у конкретному геопросторі (з можливим його територіальним зміщенням у ході циклу етногенези) впродовж певного, заданого перебігом етногенетичних процесів, часу.

Інший яскравий прояв геософічного виміру часопростору дає С. Кримський, який наводить приклад Києва як міста та всієї Старокиївської держави як такої, що „народилася на березі великого степового океану" [13, с. 28]. Зауважимо, що таке образне окреслення території України доречне й для наступних епох, зокрема козацької та сучасної. Згаданий вище український філософ, по суті, солідаризується з думкою Л. Ґумільова про принципову відмінність культур і цивілізацій „християнського світу" та Великого Степу. С. Кримський також осмислює ідею „софійності" в контексті розташованого в центрі Києва Софійського собору, що визначає пріоритет Мудрості як сакральної сутності України, покладеної в основу творення держави [13].

Неможливо дослідити сучасний стан геооб'єкта, не знаючи історії його розвитку; в цьому полягає природно-історичний принцип, один з основних у науках про Землю. Інший фундаментальний принцип наукових досліджень – принцип актуалізму – вказує на виняткове значення пізнання сьогодення для розуміння минулого.

Єдність часу з простором передбачає й тісну взаємодію наук, що їх вивчають. Радикально цю проблему в першій половині XX ст. намагався розв'язати А. Геттнер [28], який розвивав хорологічну концепцію географії та вважав, що географія має досліджувати простір так само, як історія – час. Цим дві науки взаємно доповнювали б одна одну, перебуваючи в непорушному союзі. Не зважаючи на певний формалізм геттнерівської концепції (адже кожна наука вивчає не лише ті чи інші об'єкти, явища, процеси, а й закономірності їх поширення та прояву), відзначимо, що цей учений близько підійшов до сучасного трактування об'єкта географії. Разом із тим, погляди А. Геттнера спонукають до правильних висновків щодо співвідношення часу й простору та взаємозв'язків географії й історії, геософії й історіософії.

На нашу думку, ще точніше співвідношення часу й простору (а, отже, й наук, які їх досліджують) схарактеризував Е. Реклю, який стверджував, що „географія стосовно людини є нічим іншим, як історія у просторі, так само, як історія є географією у часі" [цит. за: 19, с. 57].

Висновки. Виходячи із запропонованого сучасним наукознавством «логійно»-«софійного» дуалізму наукового знання та відповідного поділу кожної науки на «логійну» й «софійну» складові, ми вважаємо, що такими складовими наук про Землю (географії та геології) є геономія («логійна» система геолого-географічного знання) та геософія. Остання характеризується такими необхідними ознаками «софійної» дисципліни, як принципова нечленованість досліджуваних об'єктів, їх абстрагованість і прагнення осягнути їхню глибинну сутність.

Геософічні дослідження, початки яких закладені ще в античній географії, стихійно тривали за доби Середньовіччя та в новоєвропейській науці. Засади геософії як окремої дисципліни сформульовані в першій чверті XX ст. й були розвинуті наприкінці XX – на початку XXI ст. У контексті вивчення геопростору геософія оперує категорією геочасу, під яким ми розуміємо особливий, знаковий момент або відрізок часу для певного фрагменту геопростору, з яким він утворює діалектичну єдність – землечасопростір. Яскравими проявами «софійності» в українському геопросторі є поєднання його переважно степового характеру з давньою державною організацією та Софійський собор (уособлення Мудрості), споруджений у центрі столиці.

Список використаних джерел:

1. *Atlas komandira RKKA. – Moscow: Generalny shtab RKKA, 1938. – 69 p. (in Russian). [Атлас командира РККА. – М. : Генеральный штаб РККА, 1938. – 69 с.].*
2. *Borysova O.V. Gotski klimaty / Olha Borysova // Bakhmutskyi shliakh. – 2002. - № 3-4. – P. 161-178 (in Ukrainian). [Борисова О.В. Готські клімати / Ольга Борисова // Бахмутський шлях. – 2002. – № 3-4. – С. 161-178].*
3. *Borysova O.V. Geneza naukovoii paradyhmy istorychnoho protsesu v seredni viky: monografia / Olha Vasylivna Borysova. – Luhansk: Alma-mater, 2005. – 456 p. (in Ukrainian). [Борисова О.В. Ґенеза наукової парадигми історичного процесу в середні віки (V–XV ст.): монографія / Ольга Василівна Борисова. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 456 с.].*
4. *Braudel F. Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm: transl. from French / In 3 books / Fernand Brodel. – K.: Osnovy, 1995. – B. 1. – 542 p.; b. 2. – 585 p.; b 3. – 630 p. (in Ukrainian). [Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. XV–XVIII ст.: пер. з фр.: у 3 т. / Фернан Бродель. – К.: Основи, 1995. – Т. 1. – 542 с. ; Т. 2. – 585 с. ; Т. 3. – 630 с.].*

5. *Vernadskiy V.I. Filosofskie mysli naturalista / V.I. Vernadskiy. – Moscow: Nauka, 1988. – 520 p. (in Russian). [Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста / В.И. Вернадский. – М.: Наука, 1988. – 520 с.].*
6. *Huntington S.P. Protystoiannya tsyvilizatsiy i zmina svitovoho poriadku / Samuel P. Huntington; transl. from English N. Klymchuk. – Lviv: Kalvariya, 2006. – 474 p. (in Ukrainian). [Гантінгтон С.П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / Семюел П. Гантінгтон; пер. з англ. Н. Климчук. – Львів: Кальварія, 2006. – 474 с.].*
7. *Gumiliov L.N. Konets i vnov nachalo / L.N. Gumilyov. – St.Petersbourg – Moscow: Kristall-AST, 2002. – 415 p. (in Russian). [Гумилёв Л.Н. Конец и вновь начало / Л.Н. Гумилёв. – СПб.; М. : Кристалл-АСТ, 2002. – 415 с.].*
8. *Gumiliov L.N. Etnogenez i biosfera Zemli / L.N. Gumiliov. – Moscow: Ayris-Press, 2006. – 558 p. (in Russian). [Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилёв. – М.: Айрис-пресс, 2006. – 558 с.].*
9. *Danilevskiy N.Ya. Vzgliad na kulturnye i politicheskie otnosheniia Slavianskogo mira k Germano-Romanskomu / N.Ya. Danilevsky. – Moscow: Eksmo; Algoritm, 2003. – 639 p. (in Russian). [Данилевский Н.Я. Россия и Европа : Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германо-Романскому / Н.Я. Данилевский. – М.: Эксмо; Алгоритм, 2003. – 639 с.].*
10. *Kizima V.V. Totallogia (filosofia obnovleniia) / V.V. Kizima. – Kyiv: PARAPAN Publishers, 2005. – 272 p. (in Russian). [Кизима В.В. Тоталлогия (философия обновления) / В.В. Кизима. – К.: Издатель ПАРАПАН, 2005. – 272 с.].*
11. *Kyselov Iu.O. Deiaki geosofichni aspekty landshaftno-etnichnykh vzaemozviazkiv / Iu.O. Kyselov // Uchonye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. Geografiia. – T. 21 (60). – № 2. – P. 2010-205 (in Ukrainian). [Кисельов Ю.О. Деякі геософічні аспекти ландшафтно-етнічних взаємозв'язків / Кисельов Ю.О. // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. География. – Сімферополь: ТНУ ім. В.І. Вернадського, 2008. – Т. 21 (60). – № 2. – С. 201-205].*
12. *Kyselov Iu.O. Osnovy geosofii: problemy teorii ta metodologii : a monograph / Iu.O. Kyselov. – Luhansk: Taras Shevchenko LNU, 2011. – 208 p. (in Ukrainian). [Кисельов Ю.О. Основи геософії: проблеми теорії та методології / Ю.О. Кисельов. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 208 с.].*
13. *Krymsky S. Efekt vysokoho neba. Monolohy Serhiya Krymskoho pro "sofiynist" ta zhyttya / Serhiy Krymsky // Ukraina incognita. – Kyiv, 2005. – P. 27-43 (in Ukrainian). [Кримський С. Ефект високого неба. Монологи Сергія Кримського про софійність та життя / Сергій Кримський // Україна Incognita / за заг. ред. Лариси Івшиної. – Вид. 4-е, стереотипне. – К.: ЗАТ «Українська прес-група», 2005. – С. 27-43].*
14. *Krut I.V. Vvedenie v obscchuiu teoriiu Zemli / I.V. Krut. – Moscow: Mysl, 1978. – 400 p. (in Russian). [Круть И.В. Введение в общую теорию Земли / И.В. Круть. – М.: Мысль, 1978. – 400 с.].*
15. *Moroz S.A. Metodologia geografichnoi nauky / S.A. Moroz, V.I.Onoprienko, S.Yu. Bortnyk. – Kyiv: Zapovit, 1997. – 234 p. (in Ukrainian). [Мороз С.А. Методологія географічної науки / С.А. Мороз, В.І. Онопрієнко, С.Ю. Бортник. – К.: Заповіт, 1997. – 334 с.].*
16. *Mukitanov N.K. Ot Strabona do nashykh dnei: (evolutsia geograficheskikh predstavleniy i idey) / N.K. Mukitanov. – Moscow: Mysl, 1985. – 237 p. (in Russian). [Мукитанов Н.К. От Страбона до наших дней: (эволюция географических представлений и идей) / Н.К. Мукитанов. – М. : Мысль, 1985. – 237 с.].*
17. *Platon. Gosudarstvo. Zakony. Politik / Platon. – Moscow: Mysl, 1998. – 798 p. (in Russian). [Платон. Государство. Законы. Политик / Платон. – М. : Мысль, 1998. – 798 с.].*
18. *Popper K.R. Logika nauchnogo issledovaniia: transl. from English / Karl Popper. – Moscow: Respublika, 2005. – 447 p. (in Russian). [Поппер К.Р. Логика научного исследования : пер. с англ. / В.Н. Садовский (общ. ред. пер.) / Карл Поппер. – М. : Республика, 2005. – 447 с.].*
19. *Réclus É. Chelovek i Zemlya: transl. from French by P.Yu. Schmidt : in 6 books / Élisé Réclus. – St. Petersbourg: Brockhaus-Efron, 1906 – 1909 (in Russian). [Реклю Э. Человек и Земля: пер. с франц. П.Ю. Шмидта : в 6 т. / Элизе Реклю. – СПб.: Брокгауз – Эфрон, 1906–1909].*
20. *Rudnytskyi S.L. Nynishnia geografia / Stepan Rudnytskyi // Akademik Stepan Rudnytsky / under the red. by prof. O. Shabliy. – Lviv: Ivan Franko LNU Publishers, 2007. – P. 59-106 (in Ukrainian). [Рудницький С.Л. Нинішня географія / Степан Рудницький // Академік Степан Рудницький / за ред. проф. О. Шаблія. – Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – С. 59-106].*
21. *Sazanov A.A. Chetyriokhmernyi mir Minkovskogo / A.A. Sazanov. – Moscow: Nauka, 1988. – 224 p. (in Russian). [Сазанов А.А. Четырёхмерный мир Минковского / А.А. Сазанов. – М.: Наука, 1988. – 224 с.].*
22. *Toynbee A.J. Doslidzhennia istorii: transl. from English / A.J. Toynbee. – Kyiv: Osnovy, 1995. – 615 p. (in Ukrainian). [Тойнбі А.Дж. Дослідження історії: пер. з англ. / А.Дж. Тойнбі. – К.: Основи, 1995. – 615 с.].*
23. *Topchiev O.H. Osnovy suspilnoi geografii / O.H. Topchiev. – Odesa: Astroprynt, 2009. – 472 p. (in Ukrainian). [Топчієв О.Г. Основи суспільної географії / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 472 с.].*
24. *Shabliy O.I. Suspilna geografia: teoria, istoria, ukrainoznavchi studii / Oleh Shabliy. – Lviv: Ivan Franko LNU Publishers, 2001. – 744 p. (in Ukrainian). [Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / Олег Шаблій. – Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 744 с.].*
25. *Shabliy O.I. Osnovy zahalnoi suspilnoi geografii / Oleh Shabliy. – Lviv: Ivan Franko LNU Publishers, 2003. – 444 p. (in Ukrainian). [Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії / Олег Шаблій. – Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 444 с.].*
26. *Einstein A. Evoliutsia fiziki ot pervonachalnykh poniatiy do teorii otnositelnosti i kvantov / A. Einstein, L. Infeld; transl. from English. – Ed. 3-d, remade. – Moscow: Nauka, 1965. – 327 p. (in Russian). [Эйнштейн А. Эволюция*

физики от первоначальных понятий до теории относительности и квантов / А. Эйнштейн, Л. Инфельд; пер. с англ. и послесл. С.Г. Суворова. – Изд. 3-е, испр. – М. : Наука, 1965. – 327 с.].

27. *Epstein M.N. Znak probela. O budushchem gumanitarnykh nauk / M.N. Epstein. – Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie, 2004. – 863 p. (in Russian). [Эпштейн М.Н. Знак пробела. О будущем гуманитарных наук / М.Н. Эпштейн. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 863 с.].*
28. *Hettner A. Die Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden / Alfred Hettner. – Breslau: Ferdinand Hirt, 1927. – 463 S.*
29. *Piskozub A. Mędzy historiozofią a geozofią / Andrzej Piskozub. – Gdańsk, 1994. – 250 s.*
30. *Spengler O. Untergang des Abendlandes. Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte: In 2 Bänden / Oswald Spengler. – München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1921–1927.*

Summary

Iurii Kyselov. THE ISSUE OF "SOPHICALITY" IN THE SCIENCE AND ITS TIME-AND-SPACE MEASURE.

The contents of the scientific and philosophical categories such as "logicality" and "sophicality" ("sofiynist") are characterized. It is marked that the essence of "sofiynist" lies in its orientation towards the general world-viewing truth and considering of an investigated object in correlation with the Whole. There are analytical studies that consist of the decomposition of objects into structural components and shape an indication of "logicality". Each science in whole consists of a "logical" and "sophical" disciplines those are complimentary one to another. Earth sciences in whole and geography in particular are not exclusions. Geonomy is a "logical" discipline among Earth sciences; geosophy is a "sophical" discipline among them. It is marked that the criteria of "sofiynist" are totality of the investigated objects, orientation to abstract notions and theoretical objects and their review from the philosophical or sacral points of view. Geosophy studies objects in the space-time; meaning, it takes into consideration their time changes or looks into the history of their investigations. It is accented that geosophy studies also the phenomenon of the Earth time that is an especially time substance throw that evince themselves dynamics and development of the Earth objects and geosystems.

It is stressed on the important input of Fernand Braudel to shaping the category "Earth time" that included the notion "time of the world" understand by him as "the time lived in the world scale… that… makes no…human history in its wholeness". In that author`s opinion, an the same time "this especially time led some spaces and some realities depended by the place and the epoch. But other realities, other spaces fell out of it and the others remained. It is marked that the Earth space and the Earth time in their four-measured unity shape a new category such as Earth space-time. As evinces of "sofiynist" of the Ukrainian space-time it is noted about the Kyivan St. Sophia's cathedral in the context of its localization in the very centre of Ukraine`s capital and its personification of the Wise which was put into fundamental of the Old Ukrainian state making and the same Ukraine (from the Old Kyiv epoch to the up-to-date time) as a state that was born "on the coast of the large steppe ocean".

Key words: "sofiynist", "logicality", geosophy, space-time, Earth time.

УДК 911.9

Вікторія Удовиченко

ПРИРОДНО-АНТРОПОГЕННІ СИСТЕМИ ЯК ОБ'ЄКТ ПЛАНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ

У представленій статті окреслено сутність поняття «природно-антропогенна система», визначено будову природно-антропогенних систем як об'єкту планувальної діяльності. Представлено результати структуризації природно-антропогенних систем як систем складного типу у вигляді блокової моделі. Охарактеризовано основні та інтегральні блоки природно-антропогенних систем. Виявлено та охарактеризовано основні системоутворюючі, атрибутивні, ієрархічні та функціональні зв'язки, які існують між блоками природно-антропогенних систем.

Ключові слова: *природно-антропогенна система, об'єкт, функціональний блок, підсистема, зв'язок, залежність.*

Виктория Удовиченко. ПРИРОДНО-АНТРОПОГЕННЫЕ СИСТЕМЫ КАК ОБЪЕКТ ПЛАНИРОВАНИЯ ТЕРРИТОРИИ. *В представленной статье обозначена сущность понятия «природно-антропогенная система», определено строение природно-антропогенных систем как объекта планировочной деятельности. Представлены результаты структуризации природно-антропогенных систем как систем сложного типа в виде блочной модели. Охарактеризованы основные и интегральные блоки природно-антропогенных систем. Выявлены и описаны основные системоформирующие, атрибутивные, иерархические и функциональные связи, которые существуют между блоками природно-антропогенных систем.*

Ключевые слова: *природно-антропогенная система, объект, функциональный блок, подсистема, связь, зависимость.*

Viktoriia Udovychenko. NATURAL-ANTHROPOGENIC SYSTEMS AS AN OBJECT OF TERRITORY PLANNING. *"Natural-anthropogenic system" is defined in this article. Structure of natural-anthropogenic systems as an object of planning activity is carried out. The key results of natural-anthropogenic systems structuring as a complicated type of systems are under consideration by using a block model. The key blocks and integral blocks of natural-anthropogenic systems are characterized. The main system forming, attributive, hierarchical and functional linkages which exist between blocks of natural-anthropogenic systems are defined and analyzed.*

Key words: *natural-anthropogenic system, object, functional block, subsystem, linkage, dependence.*

Постановка проблеми. Вивчення ландшафтної структури території є одним із базових дослідницьких етапів, необхідних для виявлення геоекологічних проблем регіону та обґрунтування шляхів оптимізації системи природокористування. Об'єктом дослідження при цьому виступають ландшафтні комплекси локального та регіонального рівнів (урочища, місцевості, ландшафти). Особлива увага приділяється вивченню природних властивостей та антропогенної трансформації ландшафтних комплексів, яка визначає можливості та основні напрямки невиснажливого господарського використання території. Господарське використання території зумовлює формування ландшафтних комплексів специфічного типу – природно-антропогенних систем (далі ПАС), які на сучасному етапі розвитку продуктивних сил виступають в якості головного об'єкту планування території. Детальні дослідження, здійснені за таким аспектом, дозволяють виконати аналіз ландшафтних комплексів, які розглядаються як об'єкти природокористування, та виявити внутрішньорегіональні особливості ландшафтної структури території, що є вкрай необхідним для обґрунтування її ландшафтно-планувальної організації.

Питаннями визначення, структуризації, класифікації тощо природних, природно-антропогенних та антропогенних систем, як результату активної господарської діяльності людини, займалися М.Д. Гродзинський, Г.І. Денисик, Ф.М. Мільков, О.Г. Топчієв, П.Г. Шищенко та інші. Але питання розуміння таких систем для потреб ландшафтного і територіального планування залишаються практично не вирішеними.

Метою даної статті є з'ясування сутності природно-антропогенної системи як об'єкту планування, визначення структури ПАС, виявлення основних системоутворюючих, атрибутивних, ієрархічних і функціональних зв'язків, здійснення якісної характеристики системно-структурної організації природно-антропогенної системи.

Виклад основного матеріалу. Природно-антропогенні й антропогенні ландшафти являють собою є геопросторовий вияв різних видів та систем природокористування, що сформувалися у певному регіоні. Їх формування й розвиток можна розглядати як одну з основних форм взаємодії між суспільством і природним середовищем, що відбувається на рівні ієрархічно побудованих інтегральних геосистем, які складаються з тріади системних блоків: «природа» – «населення» – «господарство».

Важливою особливістю таких геосистем є нерівнозначність їх основних підсистем. Визначна роль у системах такого типу належить суспільству, здатному осмислити шляхи розвитку геосистеми в цілому й впливати за допомогою застосування системи організаційно-управлінських, в тому числі планувальних, методів та заходів на її функціонування й динаміку.

У відповідності до сутності системного підходу для природно-антропогенних систем, як і для систем іншого типу, характерна *цілісність*, *ієрархічність будови* та наявність множини складових її елементів, *структуризація*, яка дозволяє аналізувати елементи системи та їх взаємозв'язки в рамках конкретної організаційної структури, *множинність*, яка дозволяє використовувати множину кібернетичних, економічних та математичних моделей для опису окремих елементів системи у цілому, *системність* – властивість об'єкту володіти усіма ознаками системи.

Сучасним ландшафтним комплексам властиві також значна просторово-територіальна диференціа-

© Удовиченко В., 2015

ція та інтеграція. До їх складу у різних співвідношеннях входять природний, техногенно-економічний й соціально-економічний блоки. Це, у свою чергу, зумовлює значно вищий ступінь складності й різноманіття територіальної диференціації та структурної організації сучасних геосистем у порівнянні із природними ландшафтами.

Характерними *особливостями* сучасних природно-антропогенних систем є багатофакторність їх розвитку, активна системоформуюча роль антропогенного фактора, гетерогенність, поліморфність, полісистемність, поліструктурність, поліхромність розвитку її підсистем, динамічність, мінливість, різноманітність внутрішніх та зовнішніх просторово-часових зв'язків; підвищена міра диференційованості, дискретності, контрастності, змінюваності територіальної структури; рухливість меж та інші [1].

За характером внутрішньої взаємодії між системними блоками природно-антропогенні системи поділяються на збалансовані та розбалансовані. Більшість сучасних ПАС на сучасному етапі розвитку природокористування є розбалансованими. Збалансованість природно-антропогенних систем, що наближає їх до стану адаптованих природно-господарських систем традиційного природокористування, може бути досягнута за допомогою науково обґрунтованого проектування нових ПАС й оптимізації управління ними наявними засобами та інструментами ландшафтного планування. У той же час у якості надійної теоретико-методологічної основи такої організації, а також оптимізації функціонування й ефективного управління природно-господарськими (ландшафтно-господарськими) системами, що вже існують або ще тільки проектуються, є їх всебічне ландшафтознавче вивчення, у тому числі в історичному аспекті, для потреб збалансування сучасного та перспективного їх розвитку.

Структуризація природно-антропогенних систем на основі побудови блокової моделі дозволяє виокремити основні та інтегральні блоки, а також типи системоутворюючих міжблокових відношень та зв'язків, зрозуміти й розкрити їх сутність, обґрунтувати принципи регулювання таких відношень, а отже, і принципи ландшафтного планування, застосування яких повинно бути спрямовано на регулювання відношень, що склалися в існуючих системах природокористування.

Блокова модель природно-антропогенних систем складається з основних та інтегральних блоків (підсистем). Основними блоками ПАС є "природа" або "ландшафт" (Л), "населення" (Н) та "господарство" (Г). Інтегральними блоками виступають – "природно-ресурсний" (Л-Г), "природно-ресурсно-соціальний" (Л-Н) та "соціально-економічний" (Н-Г) (рис. 1).

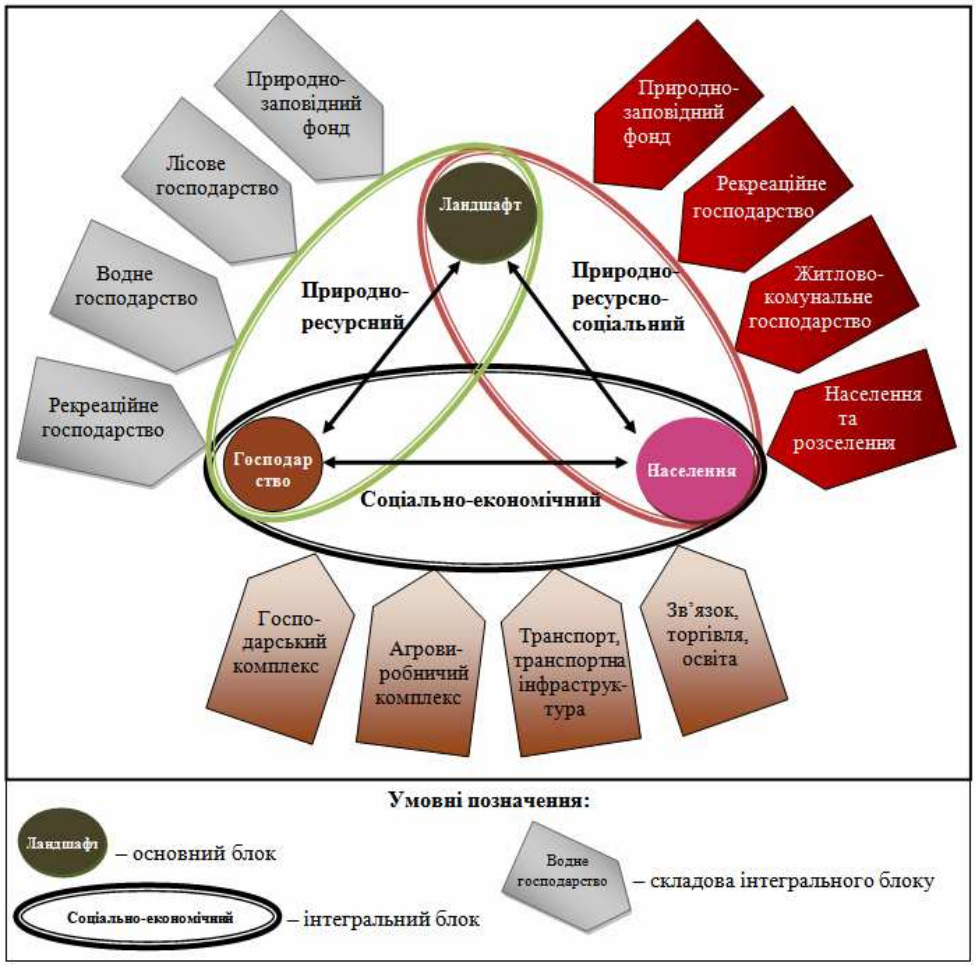

Рис. 1. Блокова концептуальна модель природно-антропогенних систем *(укладено автором)*

Так, одним з основних блоків природно-антропогенних систем є блок "природа" або "ландшафт" (Л). *"Природа" (Л)* – це ресурсний блок, який виконує функції формування та забезпечення природними умовами і ресурсами населення та господарства, систем розселення й природокористування, резидентальні функції в процесі життєдіяльності та життєзабезпечення населення. Ресурсний блок формує певна територія, яка характеризується своєрідною природно-ландшафтною, антропогенно-ландшафтною та ландшафтно-техногенною структурою, має певний геоекологічний стан, стійкість, продуктивність, що визначають ефективність виконання господарських функцій, їх різноманіття, співвідношення й тривалість типів господарського використання території.

Блок *"населення" (Н)* – формує власне населення даної території та сформовані системи розселення. Це – специфічне соціальне утворення, яке складається з відносно автономних спільнот міст, селищ міського типу, сіл та хуторів, які формують та контролюють функціонування усієї природно-антропогенної системи. Основними характеристиками даної підсистеми є чисельність, густота населення, його динаміка, системи розселення, соціальна структура тощо.

Функціональний блок *"господарство" (Г)* являє собою сукупність усіх форм та видів господарської діяльності людини, які набули прояву у вигляді сформованих галузей господарського комплексу, видів та систем природокористування. Специфічні типи природокористування (ландшафтокористування) поєднують у собі різноманітні способи, засоби й технології життєзабезпечення населення, зосередженого на даній території. Напрямок та інтенсивність розвитку, а також щільність є найважливішими характеристиками даної підсистеми природно-антропогенних систем.

В результаті тісної взаємодії та взаємопроникнення даних основних блоків ПАС утворюються специфічні інтегральні блоки, які набувають якісно нових, відмінних від основних блоків, властивостей. Такими інтегральними блоками є: природно-ресурсний, природно-ресурсно-соціальний та соціально-економічний. Їх змістове наповнення може бути дуже різноманітним. У складі даної моделі ПАС розглядаються лише ті відношення та зв'язки, які мають найбільш важливе значення для формування, функціонування, розуміння й управління системами природокористування регіону інструментами ландшафтного планування.

Так, в результаті тісної взаємодії господарського комплексу із ландшафтами території, які виступають для нього не лише у якості територіального базису формування, але і безпосереднього джерела тих чи іншим природних умов та ресурсів, виникає специфічний *природно-ресурсний (Л-Г)* інтегральний блок ПАС. Його функціональні особливості й характер внутрішньої організації визначають функціональну, антропогенно-ландшафтну і ландшафтно-техногенну структуру території, функціональні типи ландшафтів. Саме у результаті поєднання та концентрації в межах певних ландшафтів тих чи інших природних ресурсів виникають системи природокористування. За їх поєднанням та співвідношенням, а також тим, який із видів природних ресурсів відіграє домінантну роль щодо формування системи природокористування, виникають різноманітні види землекористування, які складають *підоснову* даного інтегрального блоку. Такими є природно-заповідний фонд, лісове господарство, водне господарство та рекреаційне (природоцентричне) господарство.

Однією з найбільш активних форм взаємодії населення регіону із природними ландшафтами є короткочасна рекреація – відпочинок на природі за межами міста та ін. Весь комплекс взаємовідношень, які при цьому виникають, формує особливий *природно-ресурсно-соціальний (Л-Н)* інтегральний блок. При цьому рекреаційна діяльність, як окремий вид діяльності людини, належить до окремої складової даного блоку – "рекреаційне господарство". Іншими його складовими названо ті, які являють собою результат тісної взаємодії населення із оточуючим ландшафтним середовищем, та без сукупного поєднання яких дані види діяльності важко було би уявити. Це: природно-заповідний фонд, житлово-комунальне господарство, населення і системи розселення.

Сформований спосіб життя та ведення господарства у регіоні складає основу *соціально-економічного (Н-Г)* інтегрального блоку ПАС. Його виняткова важливість для управління системами природокористування регіону визначається тим, що він виступає в якості одного із головних організаційно-мотиваційних чинників формування та розвитку ПАС, культурних ландшафтів, а також розробки і впровадження інструментів ландшафтного планування. Складовими даного інтегрального блоку можна назвати ті, виникнення й розвиток яких є результатом тісної взаємодії населення і систем природокористування: господарський комплекс з усіма галузями промисловості, агровиробничий комплекс, транспорт і транспортні системи; зв'язок, культура, торгівля та освіта.

В процесі функціонування та розвитку між основними та інтегральними блоками природно-антропогенних систем, а також між окремими складовими даних блоків виникають тісні відношення та зв'язки. Уся сукупність зв'язків у природно-антропогенній системі може бути об'єднана у 5 основних **груп** [2] із поділом на **підгрупи** у відповідності до ступеня їх складності (рис. 2):

1) внутрішньокомпонентні – зв'язки, які встановлюються в складі основних блоків природно-антропогенних систем (Л, Н, Г): між елементами та компонентами ландшафтів, систем природокористування, групами населення тощо; а також між елементарними складовими інтегральних блоків (Л-Н, Л-Г, Н-Г): між ландшафтом та населенням у складі інтегрального природно-ресурсно-соціального блоку, ландшафтом та системами природокористування у складі інтегрального природно-ресурсного блоку, й між населенням та системами природокористування у складі соціально-економічного блоку. Таким чи-

ном, можна говорити про існування двох підгруп зв'язків (простих та складних) відповідно;

2) парні (бінарні) міжкомпонентні – зв'язки, які формуються між основними компонентами (основними блоками) природно-антропогенних систем: між блоком "природа" та "населення", "природа" і "господарство", "населення" й "господарство";

3) потрійні (тернарні) міжкомпонентні – зв'язки, які формуються між основними та інтегральними блоками ПАС. Прикладом тернарних зв'язків може бути зв'язок між основним блоком "природа" та інтегральним соціально-економічним блоком, блоком "господарство" і природно-ресурсно-соціальним блоком, а також між блоком "населення" й природно-ресурсним блоком;

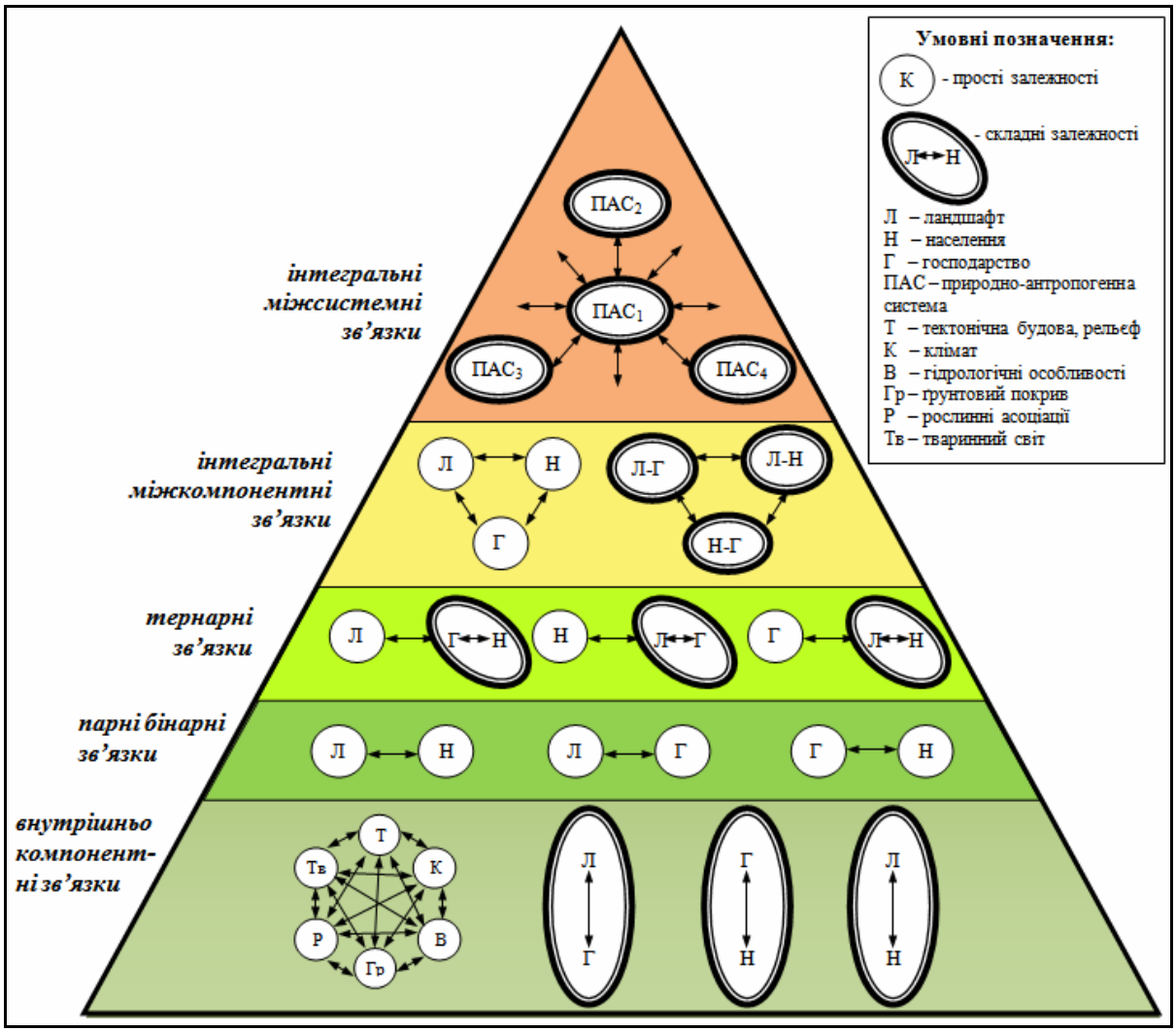

Рис. 2. Піраміда сукупності відношень та зв'язків ПАС *(укладено автором)*

4) інтегральні міжкомпонентні – зв'язки, які формуються між компонентами (блоками) ПАС, тісно сполучаючи та об'єднуючи їх у єдине ціле. Таким чином формується стійка тріада основних блоків-складових ПАС "природа"–"населення"–"господарство", яка являє собою приклад простих інтегральних міжкомпонентних зв'язків. Також можна говорити про існування інтегральних зв'язків між інтегральними блоками ПАС: природно-ресурсним – природно-ресурсно-соціальним – соціально-економічним (підгрупа складних зв'язків);

5) інтегральні міжсистемні – зв'язки, які поєднують дану ПАС із іншими системами, як результат прояву однієї із визначальних властивостей природно-антропогенних систем у цілому – їх відкритості. В результаті прояву зв'язків такого типу відбувається функціонування, розвиток та інтеграція даної ПАС, що є визначальним для розробки й впровадження системи ландшафтно-планувальних заходів у досліджуваному регіоні.

Таким чином, в складі кожної групи та підгрупи реалізується сукупність прямих й зворотних зв'язків між людиною і середовищем її існування. Ці зв'язки мають складний характер та значною мірою впливають як на стан природного середовища, так і на життєдіяльність людини в цілому.

Висновки. Результатом застосування системного підходу до вивчення ландшафтних комплексів регіону є розуміння їх як природно-антропогенних систем, які формуються в результаті функціонування системи природокористування певного типу. Природно-антропогенна система уявляється як складна

блокова структурована система із усією сукупністю та складністю зв'язків між її блоками та підсистемами. Всебічний аналіз ПАС дозволяє визначити найбільш прийнятні геопросторові моделі природно-антропогенних систем регіону й обґрунтувати принципи їх ландшафтно-планувальної організації та оптимізації, сприяючи забезпеченню ефективного управління як результату оптимізаційного природокористування у регіону.

Список використаних джерел:

1. *Dmytruk O.Ju. Landshaftno-urbanizatsiini systemy: konstruktyvno-geographichni osnovy optymizatsii ta upravlinnia. – K.: VGL "Obrii", 2004. – 216 s. [Дмитрук О.Ю. Ландшафтно-урбанізаційні системи: конструктивно-географічні основи оптимізації та управління. – К.: ВГЛ «Обрії», 2004. – 216 с.].*
2. *Topchiev O.G. Osnovy syspilnoi geografii. Navchalnyi posibnik. – Odesa: Astroprint, 2001. – 560 s. [Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.]*

Summary

Viktoriia Udovychenko. NATURAL-ANTHROPOGENIC SYSTEMS AS AN OBJECT OF TERRITORY PLANNING.

Natural-anthropogenic systems are the result of contemporary economic usage of territory. Nowadays these systems are considered as an object of territory planning. Natural-anthropogenic and anthropogenic landscape complexes are geospatial manifestation of different types of natural resource management which have been formed in some region. Their formation and development could be considered as an example of contemporary interaction between human and natural environment which occur at the level of hierarchically build integral geosystems. Such kind of system consist of triad of blocks: "nature" – "population" – "economy".

Natural-anthropogenic systems could be divided to the balanced and unbalanced one according to the character of internal interaction between their blocks.

Natural-anthropogenic systems block model include the key blocks and integral blocks (subsystems). The key blocks are "nature" or "landscape" (L), "population" (P) and "economy" (E). The integral blocks of natural-anthropogenic systems appeared as a result of close interaction and interosculation between the key blocks. The integral blocks acquire totally new properties distinguishable from the key blocks. As integral blocks we could name "natural-resources" (L-E), "natural-resources-social" (L-P) and "social-economical" (P-E).

Close connections and linkages appear between immediate constituents of the key and integral blocks as a result of their functioning and development. All totality of such connections and linkages could be aggregated in 5 groups according to the level of their complicacy.

Key words: natural-anthropogenic system, object, functional block, subsystem, linkage, dependence.

УДК 911.3.63.(477.5) *Сергій Сонько*

ВИРОБНИЧА ТИПОЛОГІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ТРИДЦЯТЬ РОКІВ ПОТОМУ

Наголошується на великому значенні географії сільського господарства у формуванні предметної області суспільної географії. Із застосуванням авторської методики елементарних ГІС виконана типологія сільськогосподарських підприємств Харківської області. При порівнянні сучасних виробничих типів з тими, що формувались 30 років тому, встановлені відповідні географічні закономірності.

Ключові слова: *виробничий тип сільського господарства, сільськогосподарський район, спеціалізація сільського господарства, елементарна ГІС.*

Сергей Сонько. ПРОИЗВОДСТВЕННАЯ ТИПОЛОГИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ХАРКОВСКОЙ ОБЛАСТИ: ТРИДЦАТЬ ЛЕТ СПУСТЯ. *Акцентируется внимание на большом значении географии сельского хозяйства в формировании предметной области общественной географии. С применением авторской методики элементарных ГИС выполнена типология сельскохозяйственных предприятий Харьковской области. При сравнении современных производственных типов с теми, что формировались 30 лет назад, установлены соответствующие географические закономерности.*

Ключевые слова: *производственный тип сельского хозяйства, сельскохозяйственный район, специализация сельского хозяйства, элементарная ГИС.*

Sergiy Sonko. AGRICULTURE PRODUCTION TYPOLOGY OF KHARKIV REGION: AFTER THIRTY YEARS. *Attention on the large value of agriculture geography is accented in forming of subject field of society geography. With the use of author method elementary GIS typology of agricultural enterprises of the Kharkov area is executed. At comparing of modern production types to those, that formed 30 years ago the main geographical conformities are setting.*

Key words: *production type of agriculture, agricultural district, specialization of agriculture, elementary GIS.*

Постановка проблеми. Виробнича типологія сільськогосподарських підприємств та сільськогосподарське районування, напевно, найстаріші і чи не єдині розділи предметної області соціально-економічної географії, які ще можуть підтримувати, власне, географічну специфіку цієї науки. Враховуючи, що сільське господарство – найбільш наближена за типом речовинно-енергетичних відносин до природних екосистем галузь, пошук таких форм його ведення (спеціалізації), які б відповідали природним можливостям конкретної території, є, напевно, головним завданням, вирішення якого повинні взяти на себе економіко-географи [1, 36]. З іншого боку, «розтягнутий у часі», а тому зовнішньо непомітний вплив сільського господарства на ландшафти являє собою чи не найбільшу небезпеку, від подолання якої залежить виживання людства [5]. Саме з цього виходить актуальність і практична спрямованість подібних досліджень.

Намагання «вписати» сільськогосподарську діяльність в наявний біокліматичний потенціал має давню історію, а методика таких досліджень має багаторічні напрацьовані традиції, які йдуть коренями до перших робіт з сільськогосподарського районування та типології сільського господарства [2]. Більше того, проблема «вписання» сільськогосподарської спеціалізації в наявні природні ландшафти завжди залишатиметься головною проблемою збалансованого природокористування. У разі ж некоректного «вписання» окремі галузі сільського господарства поступово, але впевнено і непомітно «висмоктують» із природи біоресурсний потенціал, полишаючи біосферу її головного багатства – природної родючості ґрунтів [18].

© Сонько С., 2015

Аналіз попередніх досліджень. Власне, ідея відповідності певної галузі сільського господарства тому природному ландшафту, в якому вона розвивається (рівень зональності), пронизує найвідоміші класичні роботи В.В. Докучаєва, М.І. Вавілова, О.С. Єрмолова, О.В. Чаянова, О.М. Челінцева. При цьому у роботах трьох останніх авторів досліджувалась і господарська (економічна) «відповідність», «індикатором» якої був розмір селянського господарства (3-4 десятини), який дозволяв її власникам відповідально ставитись до цієї землі, передусім у підтримці її природної родючості. Селянин, його сім'я, усі домашні тварини і сільськогосподарські угіддя гармонізувались у таку собі екосистему, баланс речовини у якій був «замкнений» на певний природний ландшафт, а стійкість якого (за сучасною термінологією) ставала предметом посильного успадкованого піклування від батька до сина [40, 41]. При цьому механізмом забезпечення такої стійкості крім власності на землю була спеціалізація селянського господарства, дослідження якої (у вигляді бюджету селянської сім'ї) було здійснене О.В. Чаяновим і О.М. Челінцевим ще на початку XX століття (1911-1919 рр.) [42]. Більше того, у ТСГА (Тімірязевська сільськогосподарська академія) у період розбудови сільського господарства після революції (1924 р.) навіть була створена кафедра «Районування сільського господарства», яку очолював відомий економіст-аграрник О.М. Челінцев. А хіба обґрунтування господарської спеціалізації не являє собою стовбурову клітину предметної області соціально-економічної географії?

Інший, більш сучасний напрямок, тісно пов'язаний з географією сільського господарства – економічна оцінка земель та кадастр – був започаткований на радянських теренах ще у 1960-ті рр. відомим вітчизняним географом О.Г. Топчієвим [38, 39]. З тих пір проминув значний часовий відтинок,

але лише сьогодні напрацювання економіко-географів можуть бути запитаними при створенні земельного кадастру. Саме кадастрові оцінки, які за часів СРСР вважалися суто «буржуазною» категорією, в умовах ринкової економіки набувають особливої цінності, про що свідчать постійні гучні скандали навколо нелегального розпродажу приміських земель Києва, Харкова, Дніпропетровська, Одеси, Львова. Що ж до економічної оцінки сільськогосподарських земель, то в сьогоднішніх надскладних умовах боротьби за саме існування української держави сільське господарство – чи не єдина галузь, яка ще може тримати вітчизняну економіку «на плаву», а реальна вартість наших земель може бути найглибше усвідомлена і обґрунтована саме географами.

Основу сільськогосподарських районів згідно класиків цього напряму [2, 3, 6, 8, 9] складають виробничі типи сільського господарства, які і формуються саме на найнижчому просторовому рівні – селянського/фермерського господарства. Оскільки нижчий просторовий рівень у природі складають такі ж найменші за розміром одиниці ландшафтної організації, як фація, формація, урочище, то можна говорити або про екологічну відповідність, або невідповідність наявної спеціалізації. Зважаючи, що вказані ландшафтні одиниці відповідають такому ж найнижчому рівню у типології природних екосистем [1, 10, 30], стає зрозумілим, чому ще на початку XX століття такі відомі учені як О.В. Чаянов та О.М. Челінцев підкреслювали, що розмір території селянського господарства має складати (і колись складав!) 3-4 десятини. І не більше. Власне, це саме той розмір, який відповідає первинним одиницям природної ландшафтної організації, і це саме той рівень взаємодії природи і людини, на якому можливе природно-толерантне регулювання такої взаємодії.

Власне, для того, щоб встановити об'єктивні витоки формування сучасної спеціалізації сільського господарства і його екологічну відповідність, відому давно в географічних науках як «рівень зональності», автором започаткований цикл робіт, в якому дана стаття є його продовженням [10, 16-20, 24, 25, 28-31, 33, 36, 37].

Методи досліджень. Зважаючи на відсутність детальних даних по окремих селянських господарствах (аналогом яких були результати бюджетних обстежень початку XX століття), пов'язану зі значною примітивізацією сучасної сільськогосподарської статистики, ми змушені були в якості первинного джерела інформації використовувати дані Інтернет-ресурсів [43, 44]. На цих сайтах з маркетологічною метою кожне сільськогосподарське підприємство розміщує про себе найпростішу інформацію (перелік культур та напрямок тваринництва), яка, між тим, дає змогу у загальних рисах визначити виробничий тип (спеціалізацію) господарства. Враховуючи, що на даному інтернет-ресурсі перелік галузей виконує роль реклами, похибки і неточності вказаної спеціалізації зводяться до мінімуму. Відтак, був використаний суцільний масив даних по господарствах Харківської області, яких станом на 2014-2015 рік нараховувалось 1617. Уточнення виробничої специфіки було здійснене із застосуванням методу експертних оцінок, до яких було залучено понад 10 докторів і кандидатів сільськогосподарських, біологічних, ветеринарних та економічних наук – відомих спеціалістів із землеробства, генетики і селекції, рослинництва, тваринництва, економіки сільського господарства.

На відміну від популярного в останні роки серед економіко-географів методу середньозваженого рангу, в якому застосовується механічна градація галузей, в нашому випадку визначення спеціалізації торкається самих підвалин розвитку сільського господарства залежно від природних і економічних умов.

Згідно такого підходу, головним критерієм визначення спеціалізації вважається рівень зональності галузі, який в нашому випадку визначався за 5-бальною шкалою. Зокрема, якщо згідно агрокліматичних вимог умови лісостепу найбільше відповідають вирощуванню зернових культур та соняшника, то рівень зональності оцінювався в 5 балів [45][*]. У класичних роботах з типології та районування сільського господарства [7] саме агрокліматичне та ландшафтне районування складає основу виділення сільськогосподарських районів, що, на нашу думку є цілком логічним саме з географічної точки зору.

Визначення зональності тваринництва – більш складна дослідницька процедура, оскільки його зональність залежить не лише від товарності продукції. Зокрема, найвищим ступенем зональності володіє скотарство, оскільки саме там ще збереглося безприв'язне утримання худоби з використанням рослинних ресурсів природних кормових угідь. Натомість, свинарство, птахівництво, кролікiвництво за типом кормової бази майже не пов'язані з природними кормовими угіддями і можуть розвиватись майже повсюдно.

Отже, покладатись при визначенні спеціалізації тваринництва лише на дані, які публікують про свої господарства фермери, недостатньо, оскільки вони враховують лише товарність продукції. Врахування ж природної складової формування спеціалізації тваринництва вимагає передусім дослідження структури раціонів годівлі і структури стада.

[*]**Агрокліматичне районування** — науково обґрунтований поділ території за агрокліматичними умовами вирощування сільськогосподарських культур. За допомогою агрокліматичного районування виділяють території із сприятливими, задовільними чи несприятливими кліматичними умовами для вирощування тієї чи іншої культури і визначають продуктивність клімату в показниках відносної врожайності. Знання агрокліматичних особливостей дає змогу якнайдоцільніше розміщувати сільськогосподарські культури і застосовувати найдосконаліші меліоративно-агротехнічні заходи.

В більшості випадків в умовах лісостепу в господарствах, що заявили про себе, як «молочні», формується молочно-м'ясна спеціалізація і далі, в умовах степу – ті, що заявили про спеціалізацію як про «молочно-м'ясну», реально мають м'ясо-молочну. Справа в тім, що природні умови для розвитку молочного скотарства у чистому вигляді існують в Данії, Голландії, північних департаментах Франції, в деяких районах Великобританії, де наявні значні площі природних кормових угідь як джерела соковитих кормів при безприв'язному утриманні худоби.

Крім того, в цих країнах набагато краще розвинута племінна справа і господарі молочних ферм не змушені тримати ремонтний молодняк на відгодівлі у власному господарстві. В умовах же вітчизняного скотарства відбувається постійна вибраківка молочного стада, яке замінюється ремонтним молодняком переважно власного утримання. В більшості випадків вибракувана худоба забивається для внутрішньогосподарського споживання і «не показується» в структурі товарної продукції. Відтак, реальна структура стада у «молочно-м'ясних» господарствах наближається до м'ясо-молочної. Вказана особливість була нами врахована. При цьому спеціалізація скотарства була також скоригована залежно від наявності у господарстві природних кормових угідь, що в свою чергу залежить від розміщення території у степовій чи лісостеповій зоні, наявності заплавних територій чи розвитку яружно-балочної системи.

При визначенні виробничого типу нами були здійснені рутинні дослідницькі процедури, необхідні в таких дослідженнях і описані в класичних роботах [3, 6]. Зокрема, всі галузі були розбиті на два найголовніші напрямки – рослинництво і тваринництво. При цьому «чисто» рослинницьким господарствам при визначенні виробничого типу віддавався пріоритет, оскільки на продуцентів в екосистемах припадає понад 98% фіксованої сонячної енергії, а, отже, з географічної точки зору саме рослинництво в найбільшому ступені визначає рівень зональності («вписання» в природний ландшафт) підприємства. Другий за значенням критерій – рівень інтенсивності, або ж розмір сумарних витрат, зокрема, енергетичних субсидій на підтримку певної галузі. Зокрема, за цим критерієм господарства, в яких розвивають тваринництво (хоч самостійно, хоч у поєднанні з рослинництвом), є більш енерговитратними порівняно з «чисто» рослинницькими. Так само в рослинницьких господарствах при наявності просапних технічних культур також зростає рівень інтенсивності.

Використання наведених методичних прийомів було здійснене на території Харківської області, яка цікава автору ще через ту обставину, що подібні дослідження (в річищі написання кандидатської дисертації) були проведені ним в період з 1980 по 1990 рр. [37]. Загальна тенденція до збільшення кількості землекористувачів – 1617 сьогодні, порівняно з 429 у 1985 р. неначебто дає слабку надію, що у сучасному сільському господарстві наявне прагнення до «вписання» спеціалізації у природні ландшафти. Проте, закони ринку геть руйнують такі сподівання і замість 25 виробничих типів, виділених автором на території області у 1985 р. (серед яких більше половини мали високий ступінь зональності), сьогодні виділяється щонайбільше 10 типів, «зональність» яких підлягає великим сумнівам.

Основи методики виробничої типології та сільськогосподарського районування закладені у роботах класиків географічної і аграрної науки [2, 3, 6, 8, 9], а також удосконалені автором [10, 18, 30, 37].

У одній з перших авторських робіт [37] були досліджені типи використання земель, типи організації сільськогосподарської території, виробничі типи господарств та сільськогосподарські райони (усе в розрізі господарств), які формуються на території Харківської області. На жаль, застосована методика (напевно, через її рутинність) виявилась непопулярною на вітчизняних теренах. Тому останні систематичні дослідження типології українського сільського господарства відносяться до 1950 – 1960-х рр. [6]. Автори ж робіт доби української незалежності (саме через брак статистики) взагалі не «занурювались» у проблему глибше рівня адміністративного району [4].

В методологічному аспекті відсутність детальної сільськогосподарської статистики має і зворотний негативний бік – некоректне застосування математико-статистичних методів узагальнення (інтерполяції), що робить такі дослідження «наукоподібними», але такими, що значно спотворюють об'єктивні географічні процеси і явища. Для сільського ж господарства, яке серед інших галузей володіє найбільшою просторовою дискретністю, важливим є саме вибір первинної просторової одиниці дослідження [35], оскільки узагальнення різних показників в межах адміністративних районів зовсім не відображає усе різноманіття напрямків використання земель, яке і визначає відповідність спеціалізації агрокліматичному потенціалу природних ландшафтів.

Власне, у таких дослідженнях порушується найголовніший принцип систематичної науки – «від простого до складного» (а не навпаки), відомий у науковій методології як принцип редукціонізму. Натомість, в таких роботах як базова просторова одиниця використовується територія адміністративного району, яка інколи дуже неоднорідна, передусім у природному відношенні. Вже потім результати математичної обробки усереднених даних «розповсюджуються» на нижчий просторовий рівень – рівень окремого господарства, що на нашу думку – некоректно .

Натомість узагальнення, або екстраполяція була використана нами з рівня господарства (рис. 1.) Враховуючи, що в сучасних ГІС (геоінформаційних системах) існують «вбудовані» методи просторової оптимізації, нами був використаний інструмент «Полігони Тіссена-Вороного» для відмежування території господарств, оскільки отримання реальної інформації про конфігурацію території господарств

на даному етапі досліджень виявилось неможливим через брак даних [18]. Полігон Вороного – це сукупність точок простору, кожна з яких знаходиться не далі від центру даного простору, ніж від інших таких центрів*. У випадку, коли до одного населеного пункту «приписано» декілька господарств, такий багатокутник розбивався на рівні сегменти (від центру), і периметри яких утворювали спільний периметр кожного конкретного полігону.

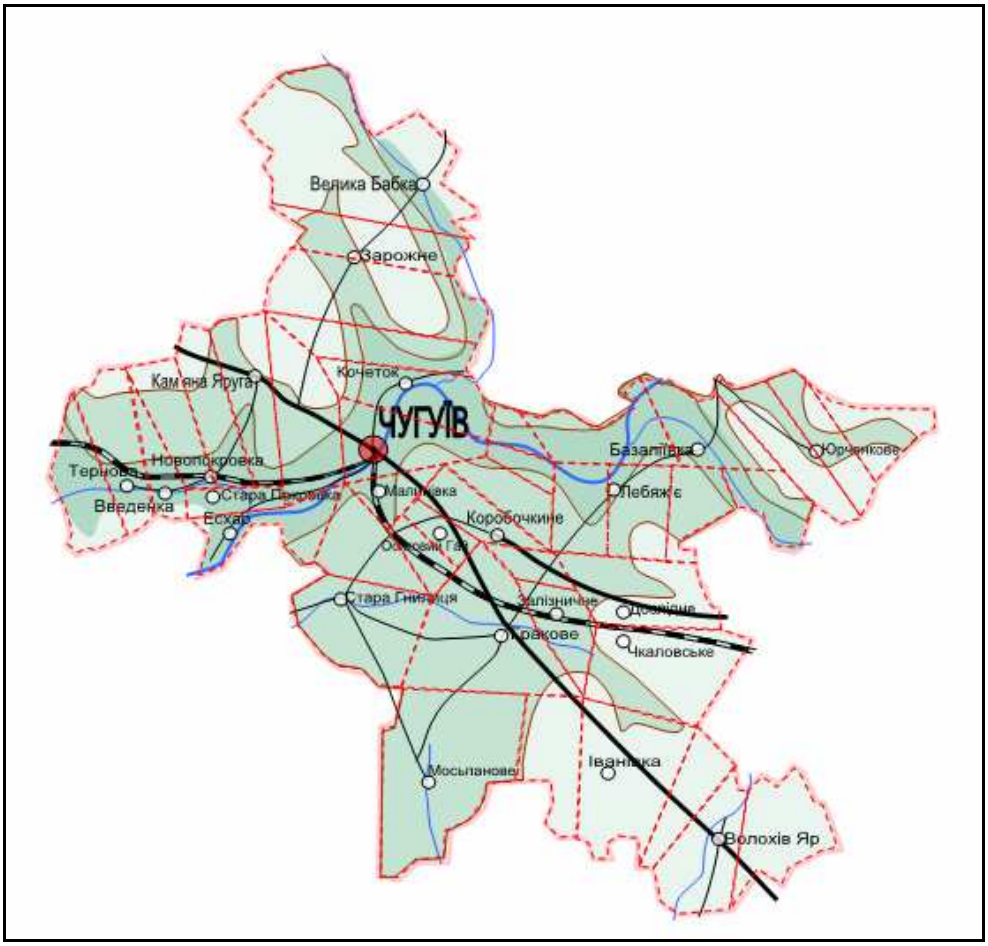

Рис. 1. Відмежування територій окремих господарств методом побудови полігонів Вороного
(межі господарств позначені пунктирними лініями)

Застосування картографічного методу з метою дослідження спеціалізації сільського господарства здійснювалось в межах авторської методики елементарних ГІС, яка розробляється починаючи з кінця 1990-х рр. [11-15, 21-23, 26, 27]. Її ж застосування у різних галузях науки і освіти дало відчутні результати, зокрема, створена довідкова ЕГІС «Міста України», географічні бази даних по окремих областях України, географічні бази даних з екологічного туризму Черкащини та Уманщини і багато інших прикладних розробок [32, 34].

Як у перелічених, так і у пропонованій ЕГІС реалізована можливість оперативного доступу через гіперпосилання до більш конкретних даних, що дозволяє візуалізувати інформацію по окремих господарствах, а, отже, значно полегшує процедуру просторового аналізу (рис. 2). При цьому автор наголошує, що векторні карти, створені в середовищі MS Office, найчастіше виконують роль дослідницького інструменту, ніж картографічної продукції.

Головним джерелом інформації для виділення виробничих типів сільського господарства Харківської області були [43, 44]. Основу картографічного матеріалу склали карти адміністративних районів, опубліковані в Українській географічній енциклопедії.

Виклад основного матеріалу. За станом на кінець 2014 – початок 2015 р. на території Харківської області працювало 1617 сільськогосподарських підприємств, які спеціалізувались переважно на галузях рослинництва (рис. 3).

*__Георгій Федосійович Вороной__ (1868-1908) – український математик, відомий розробками в царині теорії квадратичних форм.

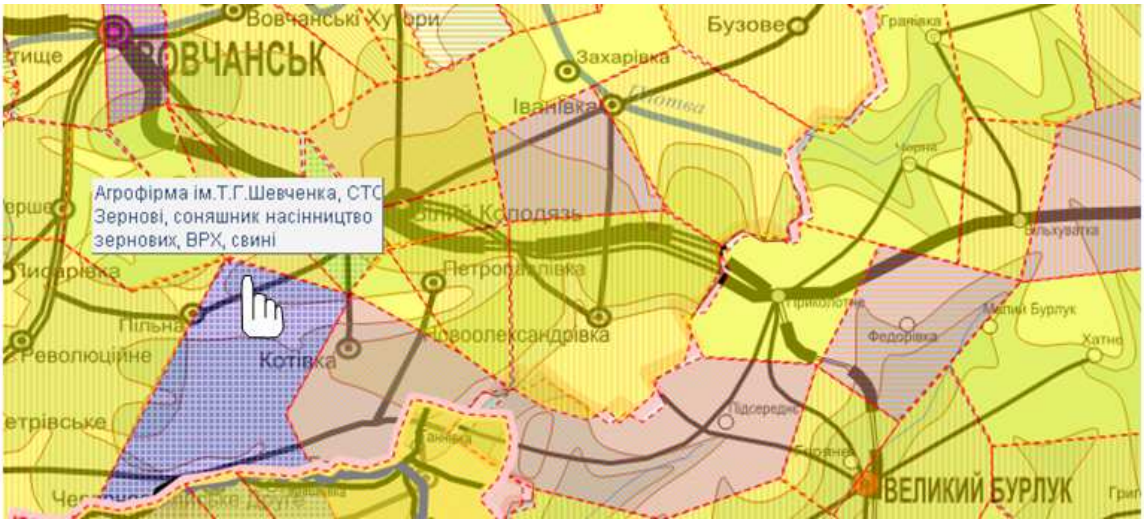

Рис.2. Організація гіперпосилань в ЕГІС «Виробничі типи господарств Харківської області станом на 2015 рік» (за даними kolosok.info та anyfoodanyfeed.com)

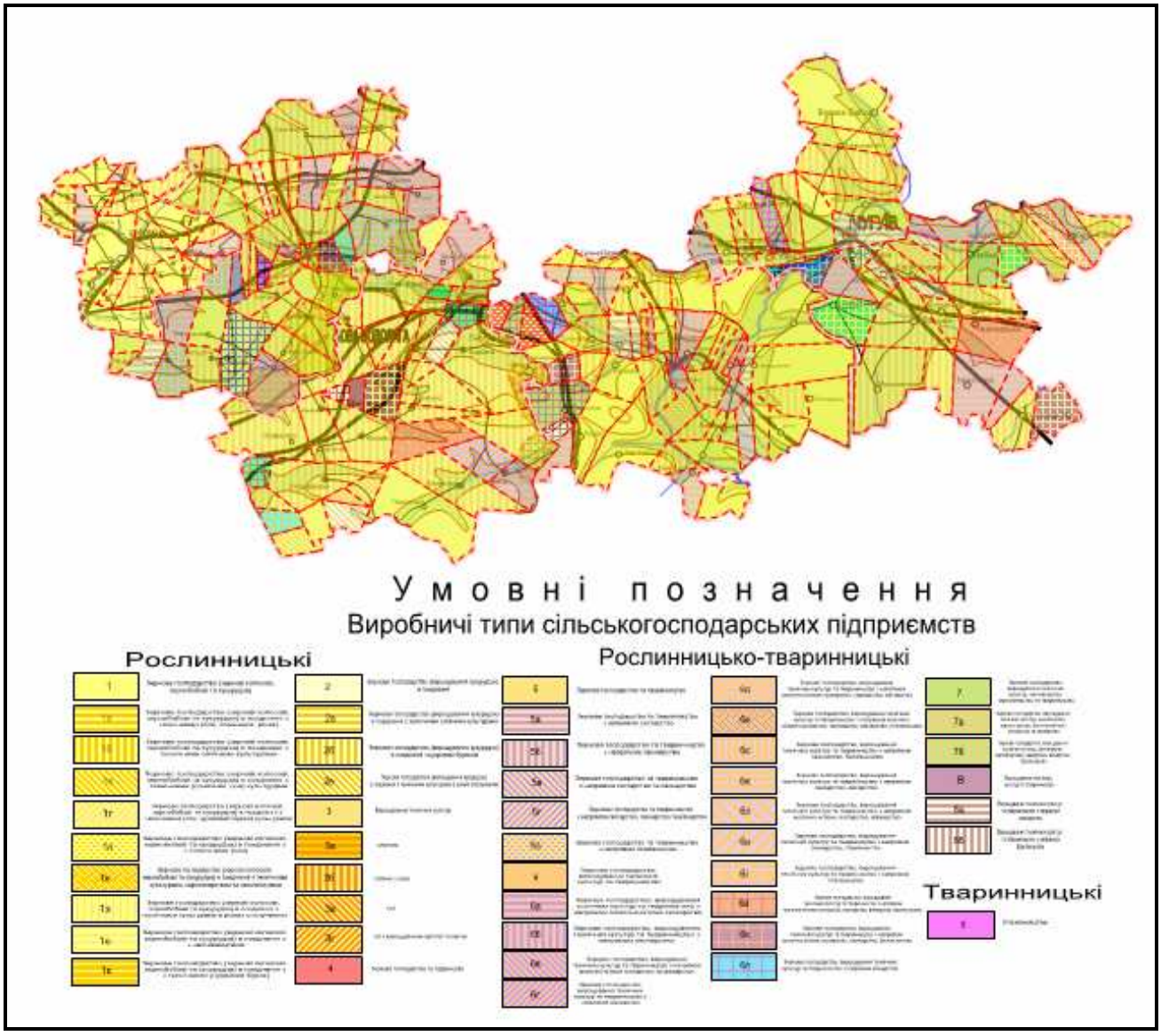

Рис. 3. Виробничі типи сільськогосподарських підприємств Харківської області, станом на 2014-2015 рр. (фрагмент)

Основу рослинницьких виробничих типів склали господарства, які спеціалізуються на вирощуванні зернових колосових культур і соняшнику і яких налічується в області 848*. Буряківництво, попри розвиток у 67 господарствах, в окремий тип не виділялось, оскільки у всіх господарствах, де воно розвинене, воно знаходиться на другорядних місцях після зернових, соняшнику або ж різних галузей тваринництва.

Серед рослинницьких на другому місці ті, що спеціалізуються на виробництві зернових культур (417), або зернових з кукурудзою (57). Виділення у окремий тип зернових з кукурудзою обумовлене тим, що кукурудза – просапна культура і вимагає додаткових енергетичних субсидій, зокрема, для міжрядного обробітку.

В переліку виробничого типу з зерновими культурами найбільш часто зустрічаються підтипи у поєднанні з садівництвом/виноградарством і овочівництвом/картоплярством, або з вирощуванням кормових культур, або виробництвом міцелію гливи, або з вирощуванням баштанних культур (33 господарства). В перелічених типах рівень зональності був оцінений нами в 4-5 балів. Далі у напрямку зниження рівня зональності, а, отже, збільшення рівня інтенсивності у нашій типології розміщені підприємства, що спеціалізуються на овочівництві (13), садівництві (6) та рисосіянні (5)**. В окремий тип, який займає середнє положення за рівнем зональності та інтенсивності, були об'єднані господарства, що спеціалізуються на насінництві, яке вимагає додержання певної технології, пов'язаної з ізоляцією посівів (всього 17 господарств).

Господарств, що спеціалізуються лише на тваринництві у «чистому» вигляді, дуже мало (6). Це ті, де розвивається свинарство (1), птахівництво (1), бджільництво (1), конярство (1), або ж племінні господарства (2).

Найбільш різноманітними за кількістю поєднань галузей виявились рослинницько-тваринницькі виробничі типи з середнім рівнем зональності 4 бали. Це:

- зернові, соняшник, скотарство м'ясо-молочного напрямку (62), з рівнем зональності 4-5 балів;
- зернові, соняшник, скотарство молочно-м'ясного напрямку (84), з рівнем зональності 3-4 бали (залежно від розміщення по відношенню до крупних центрів споживання незбираної молочної продукції – Харків, Куп'янськ, Красноград та ін., або ж за наявності природних кормових угідь);
- зернові, соняшник, свинарство (43), з рівнем зональності 3 бали.

Як допоміжні галузі тваринництва з низьким рівнем зональності доволі часто зустрічаються птахівництво (18), рибництво (17), бджільництво (8), вівчарство (6). При цьому на перших місцях можуть бути різноманітні галузі рослинництва і тваринництва: вирощування зернових, соняшнику, овочівництво, садівництво, скотарство, свинарство та ін.

Скоріше як виняток зустрічаються господарства з дуже різноманітною спеціалізацією, наприклад, ТОВ «Близнюківський комбікормовий завод» – «зернові, соняшник, свинарство племінне (Полтавська біла), буряківництво, скотарство м'ясо-молочного напряму», чи в тому ж Близнюківському районі ТОВ «Лан» – «зернові, соняшник, скотарство м'ясо-молочного напряму, свинарство, вівчарство, буряківництво», або в Богодухівському районі СТОВ «Батьківщина» – «зернові, кукурудза, насінництво зернових, племінне скотарство молочного напрямку (Українська червоно-ряба, симметаль) свинарство, бджільництво, птахівництво (гуси), або в Сахновщинському районі ПАТ «Племінний завод ім. 20-річчя Жовтня» – «цитрусові, зернові, соняшник, м'ясо-молочне скотарство, свинарство, буряківництво». Проте, такі господарства нечисленні (близько 15) і суттєво не впливають на рівень зональності основного масиву господарств області, оскільки економічна ефективність одночасного розвитку таких різноманітних за технологією галузей за оцінками експертів підлягає великим сумнівам.

Висновки. Порівнюючи сучасну типологію сільського господарства Харківської області з виробничими типами, що були нами виділені у 1985 р., відмічаємо наступні особливості:

1. За 30 років розвитку сільського господарства Харківщини його спеціалізація суттєво змінилась з переважно тваринницько-рослинницької (у 1985 р.) до рослинницької у 2015 р.

*Серед даних підприємств близько 20% припадає на ті, що заявили про свою спеціалізацію як «Зернові та технічні культури». Враховуючи, що головною технічною культурою у лісостепу України є соняшник, а також на підставі консультацій з окремими фермерами і спеціалістами сільського господарства районів Харківської області назва типу була узагальнена саме таким чином. Виняток складають підприємства що вирощують ріпак (або замість, або разом з соняшником). Ті господарства, що заявили про себе як ті, що вирощують цукровий буряк (знову ж таки, переважно разом з соняшником чи ріпаком) виявились нечисленними (67) і «розпорошеними» по території області, а отже, можуть лише незначним чином впливати на рівень зональності даного типу.

**Вирощування рису – напевне, найбільш «екзотичний» тип для умов Харківської області (хоч би тому, що світові ареали рисосіяння припадають на зони з тропічним кліматом). Зокрема, це господарства: «Берізка» (с-ще Руська Лозова, Дергачівський район,), к-т «Тепличний» (с-ще Есхар, Чугуївський район), а/ф «Українське насіння» (с-ще Красне, Кегичівський р-н), ПАТ «Ізюмське» (с-ще Федорівка Ізюмського району), ТОВ Красноградська овочева фабрика (с-ще Наталіне, Красноградський район). Проте, консультації з експертами підтвердили можливість рисосіяння і в умовах помірного клімату, але замість чеків в нашому випадку використовувались заплави малих річок і заливні луки. Між тим, на думку експертів, економічна ефективність цієї галузі в умовах степу та лісостепу підлягає великим сумнівам.

Якщо у 1985 р. переважаючими були виробничі типи: скотарсько-буряківничі, скотарсько-зернові, скотарсько-олійницькі, скотарські та свинарські (до 85% усього масиву господарств), то у 2015 р. всього на 2 типи – зерно-олійні та зернові – припадають ті ж 80-85% господарств. Вказана тенденція пояснюється двома головними причинами. По-перше, демографічною кризою українського села, наслідком якої стала майже повна деградація трудомісткого тваринництва. І, по-друге, більш жорсткими законами ринкової економіки та глобалізаційними впливами, які об'єктивно «вимили» галузі з низьким диференційним доходом, залишивши експортноспроможні [16, 17].

2. Порівняно з 1985 р., коли різноманітні поєднання галузей тваринництва і рослинництва в значному ступені визначали рівень зональності, у 2015 р. зональність визначають зазначені вище дві галузі рослинництва – вирощування зернових та технічних олійних культур. Подібна тенденція вже давно притаманна країнам з високим ступенем розвитку капіталістичних відносин (Пімментелл, 1986), де найбільш доцільні за агрокліматичними характеристиками галузі витісняються більш вигідними в умовах ринку.

3. З географічної точки зору відмічається низька континуальність у розповсюдженні інших типів сільського господарства, крім названих вище, що означає формування суцільного поля із зерно-олійною спеціалізацією від Близнюківського до Дергачівського району по вектору Північ-Південь і від Боровського до Красноградського району по вектору Схід-Захід (рис. 3). Певний виняток складає приміська зона міста Харкова, де ще можна знайти деякі просторові закономірності у формуванні азональних типів, зорієнтованих на споживача.

4. Високий споживацький потенціал міста Харків обумовлює попит на розвиток більш широкого спектру азональних галузей рослинництва і тваринництва, таких як вирощування цитрусових та тропічних культур, рису, міцелію гливи та печериці, садівництво та виноградарство, овочевих та баштанних культур, бджільництво, кролівництво, рибництво. Проте розвиток цих галузей знаходиться в зоні високого економічного ризику, оскільки вимагає високих витрат на підтримання спеціалізації, непритаманної для даної природної зони.

Виконана нами типологія сільськогосподарських підприємств може скласти наукову основу для подальшого аналізу відповідності спеціалізації агрокліматичним умовам з прямим виходом на кадастрові оцінки земель, а, отже, розробку законодавчого та економічного механізму землекористування в сільській місцевості України. Такі дослідження стають усе більш актуальними напередодні адміністративно-територіальної реформи і передачі сільськогосподарських земель у володіння сільських громад.

Подальші перспективи своїх досліджень автор пов'язує з сільськогосподарським районуванням Харківської області і встановленням відповідності наявної спеціалізації ландшафтним особливостям території, а також екологічним оцінкам такої спеціалізації.

Список використаних джерел:

1. *Agroekosystema. Sonko S.P., Sozinov O.O.: Ekologichna entsyklopediia: U 3 t. / Redkolegiia: A.V. Tolstoukhov (holovnyi redaktor) ta in. – K.:TOV «Tsentr ekologichnoi osvity ta informatsii», 2006. – T. 1. – S. 14. [Агроекосистема. Сонько С.П., Созінов О.О.: Екологічна енциклопедія: У 3 т. / Редколегія: А.В. Толстоухов (головний редактор) та ін. – К.:ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. – Т. 1. – С. 14].*
2. *Kostrowicki J. The Typology of Word Agriculture. – Warsaw, 1974.*
3. *Kriuchkov V.G. Territorialnaia organizatsiia selskogo khoziaistva: (Problemy i metody ekonomiko-geograficheskogo issledovaniia). – M.: Mysl, 1978. – 268 s. [Крючков В.Г. Территориальная организация сельского хозяйства: (Проблемы и методы экономико-географического исследования). – М.: Мысль, 1978. – 268 с.].*
4. *Likhvan V., Dobrovolska N., Kandyba Yu. Vyznachennia spetsializatsii silskoho hospodarstva Kharkivskoi oblasti // Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii. – Kh.: KhNU im. V.N. Karazina, 2013. – Vyp. 14(1). – S. 97-102. [Ліхван В., Добровольська Н., Кандиба Ю. Визначення спеціалізації сільського господарства Харківської області // Часопис соціально-економічної географії. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013. – Вип. 14(1). – С. 97-102].*
5. *Losev K.S. Biudzhet antropogennogo ugleroda i rol ekosistem v ego emissii i stoke v globalnom i kontinentalnom masshtabakh // Strany i regiony na puti k sbalansirovannomu razvitiiu: Sbornik nauchnykh trudov. – Kiev: «Akademperiodika», 2003. – S. 36-41. [Лосев К.С. Бюджет антропогенного углерода и роль екосистем в его эмиссии и стоке в глобальном и континентальном масштабах // Страны и регионы на пути к сбалансированному развитию: Сборник научных трудов. – Киев: «Академпериодика», 2003. – С. 36-41].*
6. *Mukomel I.F. Selskokhoziaistvennye zony USSR, ch. 1. – Kiev: KGU, 1954. – 107 s. [Мукомель И.Ф. Сельскохозяйственные зоны УССР, ч.1. – Киев: КГУ, 1954. – 107 с.].*
7. *Rakitnikov A.N. Geografiia selskogo khoziaistva. – M.: Mysl, 1970. – 342 s. [Ракитников А.Н. География сельского хозяйства. – М.: Мысль, 1970. – 342 с.].*
8. *Rakitnikov A.N. Tipologicheskoe izuchenie selskogo khoziaistva i ego primenenie dlia planirovaniia proizvodstva. V sb. «HHSh MGK. Problemy tipologii selskogo khoziaistva». – M., Odessa, 1976. - S. 95-98. [Ракитников А.Н. Типологическое изучение сельского хозяйства и его применение для планирования производства. В сб. «ХХШ МГК. Проблемы типологии сельского хозяйства». – М., Одесса, 1976. – С. 95-98].*
9. *Selskokhoziaistvennoe raionirovanie i selskokhoziaistvennye raiony // Sbornik statisticheskikh materialov po*

organizatsii krestianskogo khozjajstva Ukrainy i smezhnykh guberniy / Pod red. A.N. Chelintseva. – Odessa, 1922. [Сельскохозяйственное районирование и сельскохозяйственные районы // Сборник статистических материалов по организации крестьянского хозяйства Украины и смежных губерний / Под ред. А.Н. Челинцева. – Одесса, 1922].

10. *Sonko S.P. Agroekosystema yak ekologichna nisha liudyny // Zbirn. nauk. prats Umanskoho DAU. – Ch. 1. Agronomiia. – Vyp. 71. – Uman, 2009. – S. 188-199. [Сонько С.П. Агроекосистема як екологічна ніша людини // Збірн. наук. праць Уманського ДАУ. – Ч. 1. Агрономія. – Вип. 71. – Умань, 2009. – С. 188-199].*
11. *Sonko S.P. Vykorystannia u ekologichnomu vykhovanni elementarnoi GIS «Nakopychennia tverdykh pobutovykh vidkhodiv u naselenykh punktakh Cherkaskoi oblasti» // Pryrodnychi nauky v systemi osvity: Materialy Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konf., 26 bereznia 2015 r., m. Uman. – FOP Zhovtyi O.O., 2015. – S. 94-98. [Сонько С.П. Використання у екологічному вихованні елементарної ГІС «Накопичення твердих побутових відходів у населених пунктах Черкаської області» // Природничі науки в системі освіти: Матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., 26 березня 2015 р., м. Умань. – ФОП Жовтий О.О., 2015. – С. 94-98].*
12. *Sonko S.P. Geografichni bazy danykh yak efektyvnyi instrument vykladannia geografichnykh dystsyplin / Geohrafiia v informatsiinomu suspilstvi: Trudy mizhnar. konf. Ukrainskoho geografichnoho tovarystva. – Tom IV. – Kyiv: Vydavnytstvo geografichnoi literatury «Obrii». – 2008. – S. 290-292. [Сонько С.П. Географічні бази даних як ефективний інструмент викладання географічних дисциплін // Географія в інформаційному суспільстві: Труди міжнар. конф. Українського географічного товариства. – Том IV. – Київ: Видавництво географічної літератури «Обрії». – 2008. – С. 290-292].*
13. *Sonko S.P., Holovchenko O.V. Geoinformatsiina systema «Sfera posluh Sotsmista Dzerzhynskoho raionu mista Kryvoho Rohu», elektr. rozrobka. – Kryvyi Rih, KEI KNEU, 1999 r. [Сонько С.П., Головченко О.В. Геоінформаційна система «Сфера послуг Соцміста Дзержинського району міста Кривого Рогу», електр. розробка. – Кривий Ріг, КЕІ КНЕУ, 1999 р.].*
14. *Sonko S.P., Holubkina O.M. Vid elementarnoi geoinformatsiinoi systemy do stvorennia vidkrytoi regionalnoi geografichnoi bazy danykh // Ukraina: geografichni problemy staloho rozvytku. – T. IV. – Kyiv: Obrij, 2004. – S. 165-167. [Сонько С.П., Голубкіна О.М. Від елементарної геоінформаційної системи до створення відкритої регіональної географічної бази даних // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. – Т. IV. – Київ: Обрій, 2004. – С. 165-167].*
15. *Sonko S.P., Holubkina O.M. Zastosuvannia metodyky elementarnykh geoinformatsiinykh system v regionalnykh doslidzhenniakh // Visnyk Kryvorizkoho ekonomichnoho instytutu. – Kryvyi Rih: KEI KNEU, 2004. - № 3. – S. 46-54. [Сонько С.П., Голубкіна О.М. Застосування методики елементарних геоінформаційних систем в регіональних дослідженнях // Вісник Криворізького економічного інституту. – Кривий Ріг: КЕІ КНЕУ, 2004. - № 3. – С. 46-54].*
16. *Sonko S.P., Holubkina O.M. Ekoloho-ekonomichni osnovy reformuvannia agrarnoho sektora Ukrainy v umovakh globalizatsii: Kol. monogr. Innovatsiino-tekhnologichni aspekty formuvannia suchasnoho konkurentospromozhnoho APK Ukrainy / Pid red. d.e.n., profesora Yu.O. Nesterchuk. – Uman: Vyd.-poligr. tsentr «Vizavi», 2014. – Chastyna 1. – 260 s. – S.10-14. [Сонько С.П., Голубкіна О.М. Еколого-економічні основи реформування аграрного сектора України в умовах глобалізації: Кол. моногр. Інноваційно-технологічні аспекти формування сучасного конкурентоспроможного АПК України. / Під ред. д.е.н., професора Ю.О. Нестерчук. – Умань: Вид.-поліграф.центр «Візаві», 2014. – Частина 1. – 260 с. – С. 10-14].*
17. *Sonko S.P., Holubkina O.M. Kooperatsiia vid Chaianova do siohodennia // Aspekty stabilnoho rozvytku ekonomiky v umovakh rynkovykh vidnosyn. Ch. 2.: Materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 17-18 travnia 2012 roku. – Uman: Vydavets «Sochynskyi», 2012. – S. 102-104. [Сонько С.П., Голубкіна О.М. Кооперація від Чаянова до сьогодення // Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин. Ч. 2: Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., 17-18 травня 2012 року. – Умань: Видавець «Сочинський», 2012. – С. 102-104].*
18. *Sonko S.P. Dosvid stvorennia elementarnoi GIS «Otsinka ekologichnoho vplyvu silskoho hospodarstva na landshafty Cherkaskoi oblasti» // Perspektyvy rozvytku lisovoho i sadovo-parkovoho hospodarstva: Materialy nauk. konf. – Uman: Vizavi, 2015. – S. 18-23. [Сонько С.П. Досвід створення елементарної ГІС «Оцінка екологічного впливу сільського господарства на ландшафти Черкаської області» // Перспективи розвитку лісового і садово-паркового господарства: Матеріали наук. конф. – Умань: Візаві, 2015. – С. 18-23].*
19. *Sonko S.P. Zaluchennia investytsij na rozvytok selianskykh i fermerskykh hospodarstv za ekologichnymy pryntsypamy // Innovatsiini rozrobky Umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva. 170-richchiu navchalnoho zakladu prysviachuetsia / Za red. d.s.-h.n., prof. V.P. Karpenka. – Uman: Vyd.-polihraf. tsentr «Vizavi», 2014. – S. 30. [Сонько С.П. Залучення інвестицій на розвиток селянських і фермерських господарств за екологічними принципами // Інноваційні розробки Уманського національного університету садівництва. 170-річчю навчального закладу присвячується / За ред. д.с.-г.н., проф. В.П. Карпенка. – Умань: Вид.-поліграф. центр «Візаві», 2014. – С. 30].*
20. *Sonko S.P. Ekologiia agrolandshaftiv i prohramovani tekhnologii vyroshchuvannia silskohospodarskykh kultur // Zbirn. nauk. prats Umanskoho NUS. – Ch.1. Ahronomiya. – Vyp. 73. – Uman, 2010. – S. 360-365. [Сонько С.П. Екологія агроландшафтів і програмовані технології вирощування сільськогосподарських культур. // Збірн. наук. праць Уманського НУС. – Ч. 1. Агрономія. – Вип. 73. – Умань, 2010. – С. 360-365].*
21. *Sonko S.P. Elementy elektronnoi kartografii u vykladanni geografichnykh dystsyplin u zahalnoosvitnij i vyshchij shkoli // Problemy bezperervnoi geografichnoi osvity i kartografii: Zbirnyk naukovykh prats. –Vinnytsia: Anteks,*

2001. – Vyp. 2. – S. 136-138. [Сонько С.П. Елементи електронної картографії у викладанні географічних дисциплін у загальноосвітні і вищій школі // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Вінниця: Антекс, 2001. – Вип. 2. – С. 136-138].

22. *Sonko S.P., Ermilov I.A. Poiskovaia kartograficheskaia sistema «Ulitsy i doma Krivogo Roga» //«Krivoi Rog 2001». - Seriia ezhegodnykh telefonnykh spravochnikov. – S. 145-303. [Сонько С.П., Ермилов И.А. Поисковая картографическая система «Улицы и дома Кривого Рога» //«Кривой Рог 2001». - Серия ежегодных телефонных справочников. – С. 145-303].*
23. *Sonko S.P. Internet-proekt vidkrytoi regionalnoi geografichnoi bazy danykh / Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu. Seriia geologiia, geografiia, 2003. – Vyp. 5. – S. 106-117. [Сонько С.П. Інтернет-проект відкритої регіональної географічної бази даних. // Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія геологія, географія, 2003. – Вип. 5. – С. 106-117].*
24. *Sonko S.P., Kyseliov Yu.O. Landshaftno-etnichna vzaiemodiia yak metodologichna problema ekologii // Ekologiia – shliakhy harmonizatsii vidnosyn pryrody ta suspilstva: Zbirnyk tez IV Mizhvuz. nauk.-prakt. konf., 16–17 zhovtnia 2014 roku / Red. Nepochatenko O.O. – Uman: Red-vyd. tsentr UNUS, 2014. – S. 9-13. [Сонько С.П., Кисельов Ю.О. Ландшафтно-етнічна взаємодія як методологічна проблема екології // Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства: Збірник тез IV Міжвуз. наук.-практ. конф., 16–17 жовтня 2014 року / Ред. Непочатенко О.О. – Умань: Ред.-вид. центр УНУС, 2014. – С. 9-13].*
25. *Sonko S.P. Kontseptsiia noosfernykh ekosystem ta perspektyvy yii rozvytku u agroekologichnykh doslidzhenniakh // Ekologiia – shliakhy harmonizatsii vidnosyn pryrody ta suspilstva: Zbirnyk tez mizhvuz. nauk. konf. – Uman, 2009. – S. 6-8. [Сонько С.П. Концепція ноосферних екосистем та перспективи її розвитку у агроекологічних дослідженнях. // Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства: Збірник тез міжвуз. наук. конф. – Умань, 2009. – С. 6-8].*
26. *Sonko S.P., Kosenko Yu.Yu. Doslidzhennia ekologichnoho zmistu obiektiv turyzmu Cherkaskoi oblasti z metoiu stvorennia GIS // Aktualni ekologichni ta agrobiologichni problemy Serednioho Prydniprovia v konteksti staloho rozvytku: Materialy regionalnoi nauk.-prakt. konf. / Redkol.: T.S. Ninova (vidp. red.) ta in. – Cherkasy: FOP Belinska O.B., 2012. – S. 192-195. [Сонько С.П., Косенко Ю.Ю. Дослідження екологічного змісту об'єктів туризму Черкаської області з метою створення ГІС // Актуальні екологічні та агробіологічні проблеми Середнього Придніпров'я в контексті сталого розвитку: Матеріали регіональної наук.-практ. конф. / Ред-кол.: Т.С. Нінова (відп. ред.) та ін. – Черкаси: ФОП Белінська О.Б., 2012. – С. 192-195].*
27. *Sonko S.P., Mazurenko Yu.Yu. Vykorystannia metodyky elementarnykh GIS dlia stvorennia geografichnoi bazy danykh z silskoho ekoturyzmu // Ekologiia – shliakhy harmonizatsii vidnosyn pryrody ta suspilstva: Zbirnyk tez mizhvuz. nauk. konf. – Uman, 2009. – S. 88-89. [Сонько С.П., Мазуренко Ю.Ю. Використання методики елементарних ГІС для створення географічної бази даних з сільського екотуризму // Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства: Збірник тез міжвуз. наук. конф. – Умань, 2009. – С. 88-89].*
28. *Sonko S.P., Maksymenko N.V. Evoliutsiia mekhanichnoho obrobitku gruntu yak holovnyi chynnyk planuvannia agrolandshaftu (ekologichni nadii ta rozcharuvannia) // Visnyk KhNU imeni V.N. Karazina. Seriia «Ekologiia». – Kharkiv, 2012. - № 1004. – S. 7-22. [Сонько С.П., Максименко Н.В. Еволюція механічного обробітку ґрунту як головний чинник планування агроландшафту (екологічні надії та розчарування) // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Екологія». – Харків, 2012. - № 1004. – С. 7-22].*
29. *Sonko S.P. Maksymenko N.V. Pro mekhanizmy ekologichnoi ekspansii liudstva // Liudyna ta dovkillia. – Kharkiv: Vydavnytstvo KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – Vyp. 2(15). – S. 5-21. [Сонько С.П. Максименко Н.В. Про механізми екологічної експансії людства // Людина та довкілля. – Харків: Видавництво ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – Вип. 2(15). – С. 5-21].*
30. *Sonko S.P. Prostorovyi rozvytok sotsio-pryrodnykh system: shliakh do novoi paradyhmy: Monografiia. – Kyiv: Nika Tsentr, 2003. – 287 s. [Сонько С.П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми: Монографія. – Київ: Ніка Центр, 2003. – 287 с.].*
31. *Sonko S.P. Pro suchasni napriamy rozvytku ekologichnykh doslidzhen v agrarnykh VNZ Ukrainy // Ekologiia – shliakhy harmonizatsii vidnosyn pryrody ta suspilstva: Zbirnyk tez II Mizhnar. nauk. konf. – Uman: Red.-vyd. tsentr UNUS, 2010. – S. 3-6. [Сонько С.П. Про сучасні напрями розвитку екологічних досліджень в аграрних ВНЗ України // Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства: Збірник тез II Міжнар. наук. конф. – Умань: Ред.-вид. центр УНУС. 2010. – С. 3-6].*
32. *Sonko S.P., Putilov V.M., Prymachenko M.K., Rozumovskyi O.O. Geoinformatsiina systema monitorynhu navkolyshnioho seredovyshcha Kryvbasu v seredovyshchi MS Office, elektr. rozrobka. – Kryvyi Rih, KEI KNEU, 2001. [Сонько С.П., Путілов В.М., Примаченко М.К, Розумовський О.О. Геоінформаційна система моніторингу навколишнього середовища Кривбасу в середовищі MS Office, електр. розробка. – Кривий Ріг, КЕІ КНЕУ, 2001].*
33. *Sonko S.P. Rol agroekosystem u zabezpechenni staloho rozvytku // Ekologiia – shliakhy harmonizatsii vidnosyn pryrody ta suspilstva: Zbirnyk tez III Mizhvuz. nauk. konf. z mizhnar. uchastiu, 11-12 zhovtnia 2012 roku / Red. Nepochatenko O.O. – Uman: Red-vyd. tsentr UNUS, 2012. – S. 10-13. [Сонько С.П. Роль агроекосистем у забезпеченні сталого розвитку // Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства: Збірник тез III Міжвуз. наук. конф. з міжнар. участю, 11-12 жовтня 2012 року / Ред. Непочатенко О.О. – Умань: Ред-вид. центр УНУС, 2012. – С. 10-13].*
34. *Sonko S.P., Cherviachenko Ye.V, Putilov V.M. Dovidkova geoinformatsiina systema «Mista Ukrainy» v sere-*

dovyshchi MS Office, elektr. rozrobka. – Kryvyi Rih, KEI KNEU, 2001. [Сонько С.П., Червяченко Є.В, Путілов В.М. Довідкова геоінформаційна система «Міста України» в середовищі MS Office, електр. розробка. – Кривий Ріг, КЕІ КНЕУ, 2001].

35. *Sonko S.P., Shyian D.V. Problema vyboru masshtabu v suspilno-geografichnomu doslidzhenni. // Problemy bezperervnoi geografichnoi osvity i kartografii: Zbirnyk naukovykh prats. – Kharkiv: KhNU im. V.N. Karazina, 2011. – Vyp. 13. – S. 92-95. [Сонько С.П., Шиян Д.В. Проблема вибору масштабу в суспільно-географічному дослідженні // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – Вип. 13. – С. 92-95].*
36. *Sonko S.P. Shliakhy ekologizatsii agrolandshaftiv // Monitorynh ta okhorona bioriznomanittia agrolandshaftiv: materialy regional. nauk.-prakt. Internet-konf., m. Uman, 31 zhovtnia 2013 r. – Uman: Vydavnycho-poligrafichnyi tsentr «Vizavi», 2013. – S. 65-68. [Сонько С.П. Шляхи екологізації агро ландшафтів // Моніторинг та охорона біорізноманіття агроландшафтів: матеріали регіонал. наук.-практ. Інтернет-конф., м.Умань, 31 жовтня 2013 р. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. – С. 65-68].*
37. *Sonko S.P. Ekonomiko-geograficheskoe issledovanie agropromyshlennoi integratsii v sviazi s resheniem ekologicheskikh problem Severo-Vostochnoi Ukrainy (Kharkovskaia oblast): avtoref. diss. kand. geogr. nauk: spets. 11.00.02 "Ekonomicheskaia geografiia". – M.: MGU im. M.V. Lomonosova, 1990. – 24 s. [Сонько С.П. Экономико-географическое исследование агропромышленной интеграции в связи с решением экологических проблем Северо-Восточной Украины (Харьковская область): автореф. дисс. канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Экономическая география». – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 1990. – 24 с.].*
38. *Topchiev A.G. Geograficheskie osnovy zemelnogo kadastra gornykh raionov (na primere Ukrainskikh Karpat): avtoref. diss. kand. geogr. nauk: spets. "Ekonomicheskaia geografiia". – Lvov: LGU, 1966. – 19 s. [Топчиев А.Г. Географические основы земельного кадастра горных районов (на примере Украинских Карпат): автореф. дисс. канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Экономическая география». – Львов: ЛГУ, 1966. – 19 с.].*
39. *Topchiev O.H. Kadastrova otsinka bahatorichnykh plodovykh nasadzhen // XL Nauk. konf. Lvivskoho universytetu: geologiia ta geografiia (tezy dopovidei). – Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu, 1966. [Топчієв О.Г. Кадастрова оцінка багаторічних плодових насаджень // XL Наук. конф. Львівського університету: геологія та географія (тези доповідей). – Львів: Видавництво Львівського університету, 1966.*
40. *Chaianov A.V. Krestianskoe khoziaistvo: izbrannye trudy. – M.: Ekonomika, 1989. – 492 s. [Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство: избранные труды. – М.: Экономика, 1989. – 492 с.].*
41. *Chelintsev A.N. Raionы Evropeiskoi Rossii, ustanavlivaemye po tipam organizatsii selskoho khoziaistva // Trudy Volnogo ekonomicheskogo obshchestva, t. I, kn. 3-4. – SPb., 1912. [Челинцев А.Н. Районы Европейской России, устанавливаемые но типам организации сельского хозяйства // Труды Вольного экономического общества, т. I, кн. 3-4. – СПб., 1912].*
42. *Chelintsev A.N. Selskokhoziaistvennye raiony Evropeiskoi Rossii, kak stadii selskokhoziaistvennoi evoliutsii, i kulturnyi uroven selskogo khoziaistva v nikh. – SPb., 1910. [Челинцев А.Н. Сельскохозяйственные районы Европейской России, как стадии сельскохозяйственной эволюции, и культурный уровень сельского хозяйства в них. – СПб., 1910].*
43. *Anyfoodanyfeed [Електронний ресурс]. – Режим доступу: anyfoodanyfeed.com.*
44. *KolosokInfo – всеукраїнський довідник по сільському господарству [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kolosok.info.*
45. *Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://uk.wikipedia.org/wiki/.*

Summary

Sergiy Sonko. AGRICULTURE PRODUCTION TYPOLOGY OF KHARKIV REGION: AFTER THIRTY YEARS.

The necessity of «implementation» agricultural specialization for natural landscapes is grounded. Statistical, cartographic and grade method are applied in the investigation. The zonality level of separate farms was estimates on a 5-ball scale. At determination of productivity type except for the level of zonality the level of intensity of certain direct was also taken into account.

In 2015 year 1617 farms worked on territory of the Kharkov area. Its basis made by those which are specialized on growing of grain-crops and sunflower. Its level of zonality estimated as 4-5 marks. After the amount of diversity of fields farm-grower-stock-raising productivity types appeared most various. Its middle level of zonality estimated as 4 marks. The basis of specialization its farms made by fields: grain-growing, sunflower, cattle breeding of different directions, pig breeding. For 30 years of development of agriculture of Kharkiv region his specialization substantially changed. So, today only on 2 types: corn-oil and the grain-growing are 80-85% farms.

The indicated tendency is explained both the demographic crisis of the Ukrainian village, the result of which was become by almost complete degradation of labor intensive stock-raising, and more hard laws of market economy, which objectively «washed» down fields with a low differential profit. High consumer potential of Kharkov-city stipulates demand on development of more wide spectrum of azonal fields of plant-grower and stock-raising, which requires high charges on support of specialization, uncharacterless for this natural zone. Conducted agricultural typology can be useful to the further analysis of accordance specialization agroclimatic terms.

Key words: production type of agriculture, agricultural district, specialization of agriculture, elementary GIS.

UDC 359.09

Igor Smyrnov

REGIONAL ASPECTS OF CANADIAN SUPPLY MANAGEMENT SYSTEM IN THE AGRICULTURAL BUSINESS AND ITS APPLICATION IN UKRAINE

Revealed the features and achievements of Canadian agrilogistics and supply management, which is an important factor of the high efficiency of agriculture in Canada, which is known worldwide as one of the largest manufacturers and exporters of various agricultural products. Shown the mechanism of functioning farm tariff quotas with the possibility of sharing in the domestic market, which is now successfully proven in industrial poultry and dairy industry of Canada. Given recommendations for the application of Canadian supply management for Ukraine agriculture.

Key words: *agrilogistics, supply chain management, agribusiness, industrial poultry farming and dairy industry in Canada.*

Ігор Смирнов. РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ КАНАДСЬКОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПОСТАВКАМИ В АГРОБІЗНЕСІ ТА ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ. *Розкрито особливості та досягнення канадської системи агрологістики та управління поставками, яка є важливим чинником високої ефективності агропромислового комплексу Канади, що відома у світі як один із найбільших виробників та експортерів різноманітної сільськогосподарської продукції. Висвітлено механізм функціонування фермерських та тарифних квот з можливістю їх обміну на внутрішньому ринку, який нині успішно себе зарекомендував у промисловому птахівництві та молочній індустрії Канади. Запропоновано рекомендації із застосування канадської системи управління поставками в агропромисловому комплексі Україні.*

Ключові слова*: агрологістика, управління поставками, агробізнес, промислове птахівництво, молочна промисловість Канади.*

Игорь Смирнов. РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ КАНАДСКОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПОСТАВКАМИ В АГРОБИЗНЕСЕ И ЕЁ ПРИМЕНЕНИЕ В УКРАИНЕ*. Раскрыты особенности и достижения канадской системы агрологистики и управления поставками, которая является важным фактором высокой эффективности агропромышленного комплекса Канады, которая известна в мире как один из крупнейших производителей и экспортеров разнообразной сельскохозяйственной продукции. Освещен механизм функционирования фермерских и тарифных квот с возможностью их обмена на внутреннем рынке, который в настоящее время успешно себя зарекомендовал в промышленном птицеводстве и молочной индустрии Канады. Предложены рекомендации по применению канадской системы управления поставками в агропромышленном комплексе Украины.*

Ключевые слова*: агрологистика, управление поставками, агробизнес, промышленное птицеводство, молочная промышленность Канады.*

Formulation of scientific problem. Logistical approaches in the field of agriculture business in recent years have become more important in Ukraine, particularly in the current crisis, when agriculture comes to the fore in its potential and export opportunities, especially in foreign trade with the European Union. The task of the agricultural sector of Ukraine reforming in terms, conditions and requirements of European integration requires the study and implementation of best practices in the field of agrilogistics and supply management in agricultural business. Canada has such experience, as one of the world's major producers and exporters of agricultural and food products. This applies primarily to the Canadian supply management system in agriculture, an important element of which is a subsystem of farm tariff quotas with possibility of their exchange on domestic market, which is now successfully established itself in industrial poultry and dairy industry in Canada. It's application in Ukraine has great importance.

Analysis of recent researches and publications on the topic of the article shows they are mostly concentrated in the special issue of the international scientific and practical journal «Logistics. Problems and solutions», № 4, 2013 [3] and belongs to Kosareva T.V. [4]; Sumets O.V. [5; 6], Smyrnov I.G. and Shmatok A.V. [2] Chukhrai N.I. [9], Kucherova A.Y. [8]. Of particular interest there are the sources that reveal the characteristics and experience of agrilogistics in various countries, including the Netherlands [6], Canada [7], Poland and Czech Republic [1, 319-327, 363-380], other countries. But this field requires more of detailed consideration, particularly the Canadian experience achievements.

The article aims to introduce in Ukraine a system of Canadian agrilogistics and supply chain management, which operates successfully in recent years in this country that stands out as large producer of agricultural production and major world agroexporter and has got highly efficient agriculture, in which agrilogistics approaches are widely used.

The main material. Canadian agrilogistics system (supply management in agriculture) was introduced in country's economic system in the early of 1970s. And with permanent changes it is successfully operating up untill now. Supply management system has a number of positive features which can be adapted to Ukrainian conditions and used to develop an effective policy on agriculture and food industry. The positive features of this system include increasing affluence of consumers and producers at the expense of stability in agriculture, increase in direct revenue of producers and workers of the agricultural sector, the possibility of farm tariff quotas exchange system in the internal market, protection from foreign competitors and more. This system is adapted to modern requirements of WTO too.

Canadian agrilogistics system (supply management in agriculture) is currently successtully operating in two branches of agribusiness in Canada, namely in industrial poultry farming (poultry production) and dairy farming and production. These two areas are among the key ones in agriculture in Canada and occupy 20% of agricultural products sales in the country. It is essential that the management of these two sub-sectors uses sales

© Smyrnov I., 2015

agencies created in each province of Canada. These agencies has power to define the import and form tariff quotas, supply management scheme at the local level and local prices for manufactured products. To implement these powers agencies use two types of quotas. The first is a farmer's quota, which determines how much product manufacturer can produce (it is measured in units of certain products that can be sold each year). Such quotas expressed in quantitative terms, are the objects of bargaining and exchange, So the farmers have the opportunities to increase or decrease the volume of their production. Farmer's quotas pecularity is that they usually have unlimited duration, provided the farmer ful fils certain requirements. In addition, the quotas are owned and managed by provinces sales agencies. Farmer's quotas trading is allowed in most Canadian agribusiness industries, particularly in the dairy industry and industrial poultry.

The second type in cludes import quotas, which define import restrictions of the final agriproduction volume. They were introduced in Canada in the early of 1970 s. Now in compliance with the WTO rules they are called quota tariff rates or tariff quotas, TRQ. Like the farmer quotas, TRQs determine a certain amount of permitted imports, but are different from the first in that they are provided annually and there is no guarantee of getting them the next year by the same owners. Tariff quotas are determined by the Canadion Ministry of Foreign Affairs and Trade under the state of Canada trading obligations.

The participation of the Government of Canada in the quotas management is rather substantial and varied, but depends on the type of product (Fig. 1). For farmers quotas there is a general rule, and it is the division of jurisdiction between federal government and provincial governments as well as shared decision-making in the legislative and operating procedures. In the case of industrial poultry branch presence of the federal government is implemented through the National Agricultural Council (Fig. 1), whose contribution is to help producer groups to create sales agencies, including interprovinces management and export business, and their interaction with sales agencies. The federal government contributed to developing the supply management in agriculture in Canada, and prepared the legislative scheme that allowed "orderly market schemes." Examples of national agencies in industrial poultry branch in Canada are the "Canadian poultry marketing agency" (CPMA) and "Canadian egg production marketing agency" (CEMA).

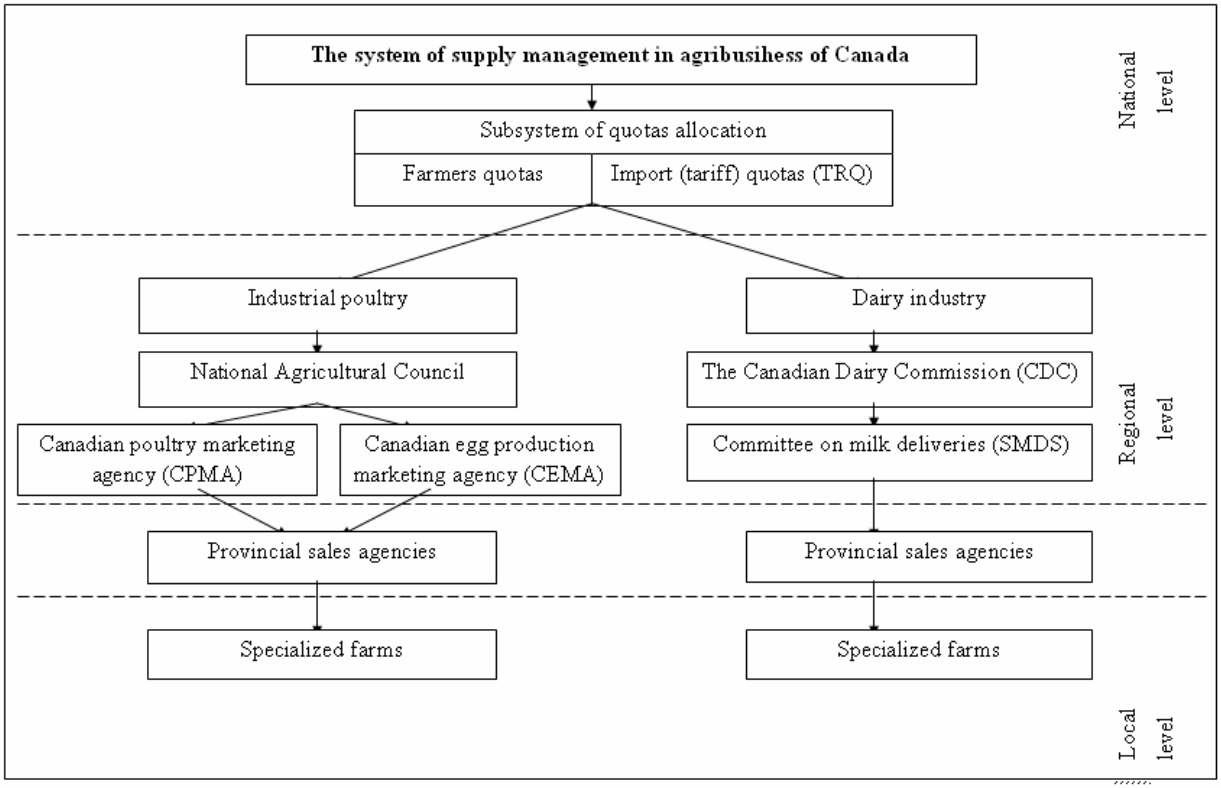

Fig. 1. The system of supply management and subsystem of quotas distribution in agribusicess of Canada (example of industrial poultry and dairy industry), *authoring by [7]*

The federal government of Canada also plays an important role in the dairy industry, particularly through the Canadian Dairy Commission (CDC), which is a federal body (Fig. 1). This agency is more deeply involved in shaping the effective functioning of the dairy branch contra to industrial poultry management model. So, Canadian Dairy Commission recommends milk production volumes, determines pricing for dairy products within the entire state, controls interprovinces agreement on joint income from sales, operates warehouse programs and generally coordinates implementation of the "National Dairy market plan." Most of the above functions directly or indirectly affect the decisions on farmers' quotas. The federal government together with provinces

is also involved in the activities of the Committee of milk deliveries (CMDC), which takes important decisions for the dairy branch, for example, how much milk should be produced, how it should be distributed between the provinces and so on.

The role of the different levels of management can be represented by the example of algorithm definition in the question of quotas tixina for level of locally dairy farm. The process starts with the pricing of milk at the farm and processor level that is defined by decision of federal governing body which is obligatory for both. Then, knowing the price of milk, its consumtion volume is estimated and that determines the total milk demand (The Canadian Dairy Commission makes that). On this basis, federal-provincial committee CMDC takes a final decision on the total required milk supply and determines the amount of each province in quotas. Total quotas increasing or decreasing are reflected proportionally on formation of provincial quotas. The last step in setting quotas for individual farmers is related to the activities of the provincial sales agencies, that determine them individually for farms.

In industrial poultry there is similar scheme of quotas distribution, but the impact of the federal management on national poultry agencies is smaller. National agencies estimated demand for the product, the level of quotas and the ratio of provincial import and export. Prices for farms (or at least the price range) are set at national level. In some cases, provincial agencies may adjust the sales price for their provinces. At the same time national agencies have rights for quotas exchange and can oblige farms to get a license. Provincial poultry sales agencies perform the same tasks as the agency in the dairy industry: typically they distribute provincial quotas among producers and supervise their implementation. Provincial sales agencies may put additional conditions for the quotas distvibution, namely compulsory licensing; a minimum and maximum levels of ownership and sales quotas; determining the quotas time of possession; setting taxes and fines in different situations; governing export procedures; developing special programs for new farmers etc.

Tariff rate quota (TRQ) is establishing by the Ministry of Foreign Affairs and International Trade of Canada (MFAIT) under the WTO Agreement adopted in Uganda in 1995. MFAIT has a special agency that administers that quotas, it is Export-import control bureau. It cooperates with national agencies, that are also involved in administrative operations. Provincial and local governments are not involved in the distribution of TRQ, as in Canada all foreign trade issues are within the competence of federal authorities. Role MFAIT is to place tariff quotas (TRQ) among private companies and to establish conditions of quotas management. This distribution depends on agriculture branch especially if there is increased or decreased market demand. Companies that have long-term relationships with certain distributors, get priority in the allocation of tariff quotas. Sometimes the placement of these quotas is proportional to the availability of specific equipment for production process. In all other cases tariff quotas are allocated according to the principle of "first come – first received." There are some restrictions on the ownership of TRQ volume for one company. There is no money relations in administration of tariff quotas allocation between beneficiary and managing agency, so auctions of TRQ are impossible. Farmers' quotas distribution between individual farms initially held back to the 1970s.

The farmer’s quotas were distributed free of charge among farms that were producing products and were tailored to the individual stories of sale. This quotas were usually distributed in proportion to the volume of production of each farm, using the rule of distribution, for example, if the farm produces X% of provincial scope, it will receive X% of quotas after the introduction of supply management scheme. In the case of production decrease after the introduction of supply management scheme, quotas will be allocated proportionally to a lesser extent for all participants.

Regarding import quotas, as noted, they have a lifespan of one year, so their new accommodation is carried out each year, and it is tree as for farmers' quotas and based on the relationship length principles. But the Federal Government of Canada makes it clear to understand that the annual quota allocation is changeble and quota holders can not renew them every year automatically. In some sectors of agribusiness certain groups of companies can expect some preference in the distribution of quotas if these firms perform the important tasks of national value or have some other similar reasons. For example, a firm or group of firms will have priority in the distribution of quotas if they need raw materials for the export production process and they is acquire these materials in the supply management system at a lower cost because they have to compete in the US market. Other possible options of quotas distribution in the Canadian system of supply management in agribuseness include auctions, but they are rarely used in practice. Nevertheless, one should note auctions attractiveness as an open bidding with transparent prices at which economic rent of quota belongs to the government. On the other hand, it is clear that manufacturers can "lobby" government to keep economic rent for themselves. The system of supply management in agribusiness of Canada involves as well deployment of new quotas in the case of consumption growth at the national level. Although the mechanism of allocation of new quotas is based on their proportional distribution, it does not exclude need of special allocation of new quotas according to agreements with the provinces.

The quota is divided into two categories - primary and secondary one. The first one is fixed or basic value, and the second one is temporary. So when demand for products increases, but nobody knows, what the market will do further, secondary quota increases. If demand growth is considered permanent, secondary quotas will convert to primary ones. This approach pays off in conditions of growing market, particularly in terms of unsustainable growth in the short term, because it allows to associate various temporary effects of market growth with an increase of quotas production, but farmers as well share the risk that this increased consumption cannot be long.

Under the Canadian system of supply management in agribusiness key elements that ensure economic efficiency of mechanism of quotas applying are, firstly,

the availability of efficient farms with minimal expenditures, and, secondly, transparent, simple and easy to use method of transferring quotas from one holder to another, allowing this activity with minimal effort. So, market quotas, as a component of supply management system should, firstly, signal quota holders about their value, which will help to place quotas among those farms that can use them best and, secondly, to minimize bureaucratic methods of their distribution and direct intervention in the market. There are several ways to transfer quotas, which differ fundamentally on approach: to sell & to buy quotas or take them into temporary possession (rent). The first approach is characterized by constant nature of quotas ownership and using, the second – by temporary one (usually a year or less). These two approaches have their advantages and in an ideal system, they have to co-exist together. The Canadian system of supply management in agriculture has evolved over nearly 50 years in the direction of the permission of quotas transfer on stable basis, exactly as the sale of property between farmers. Quotas rent was largely banned for unknown reasons, but now there is a change, according which some provinces are allowed to lease the quotas through assets agreements that practicly simulates rental operations.

Quota system in Canadian agribusiness provides for quota market mechanisms that are in a formal auctions of farm quotas which are organized by sales agencies. During these auctions farmers place their offers for buying and selling quotas, sales agency compares them and establishes a market price. All offers below this price level are met and quotas are transferred from one holders to others. Usually sales agencies hold one auction per month, which means that next operations to transfer quotas will be held only in a month time. The auction results are published. Only two types of operations can take place not through auction: first, it is the sale of quotas to relatives; second, the provision of all shares to other farmer. Thus in some provinces sales agencies instead of auction allow the transfer of quotas through private brokers or advertisements in newspapers and other media. But there is a requirement to obtain permission from the sales agency to any quotas transfer. In addition, some agencies still practiced sales quota transfer only with the sale of the farmer's property, such as buildings and land. Transactions of quotas transfer have some costs affecting the price of these transactions, so almost all sales agencies authorize the transfer of quotas in exchange for a fee, it is a common practice. These fees can be interpreted as a tax. In some provinces there are bans for quotas transfer from one area to another even within one province, for certain products and most sales agencies do not allow quota transfer to farms outside the province. Recently, a certain part of the quotas placed in the province, received the status of federal ones, so they can be sold between provinces, but it's very small percentage yet.

Log in or out of the quota system in agribusiness of Canada is considered simple and accessible (especially entry) for each farmer (participant) on condition that he is able to buy quotas. The mechanism of quotas exchange also ensures that farmers with high costs will leave the branch. However, they can always see the quotas values on the market. The percentage of farmers who are leaving the industry with the supply management system is higher compared to branches without this system. So transparent and open exchange of quotas helps farmers with high costs to leave the industry and of the same time opens the door to new farmers who believe they can keep costs low. This contributes to restructuring within the industry. The effectiveness of the quotas system also depends on the freedom of quotas movement between regions. If such freedom exists, the quotas will be transferred to regions with lower costs and higher revenues, providing increase in overall economic income through comparative advantage rule. Criticism of the supply management system is linked in particular with the high prices of quotas. It is well known that high economic rent generates high prices of local products that are accumulated in the discounted value of the quotas. This position is confirmed in practice, so the price of quotas in the dairy industry in some Canadian provinces is within 20000 can. dollars per cow, resulting in need to buy quotas of 2 mln. can. dollars to keep a herd of 100 cows. The high price of quota has two effects. The first one: there is a limit of new farmers influx because of the difficulty of finding funding for these investments. Never the less available data indicate that in Canada there are a lot of farmers can find such sums. The second, more important effect is due to the fact that if a farmer invested in quotas, any change in the policy development of the industry will be more difficult to fulfill because he'll try to maintain the current system of quotas. The less limits the quotas system will have, the more new farmers will be able to buy and sell quotas; taking quotas in a temporary lease (quota rents) should be allowed; this procedure should be simple and finally quotas moving between regions should be free. If such a system is developed and implemented, it will bring additional income to farmers and to the economy as a whole.

Conclusions and prospects for further research. What are implications for Ukraine's agricultural sector that can be made from abovementioned analysis of the Canadian supply management system? First, the supply management system ensures social stability for farmers and consumers. In this case, producers receive an additional profit from rising quotas values and a steady income as a result of regulated prices for agrarian products. It helps to solve the basic problem of the village that is to increase social stability and involvement of young people in agricultural production. Second, the supply management system increases internal branch efficiency by funding and researching for the benefit of all agribusiness producers. Thirdly, the system of supply management involves quotas moving, allowing for farmers with relatively low costs to buy more quotas than for farmers with high costs, including in other regions. This will enhanced competition within the industry, providing it more effective as a whole. Fourth, the system effectively protects local farmers from imports as the Canadian supply management system has a significant impact on the government, which allows to block various political decisions aimed against farmers. So the system integrates farmers and provides better protection of their interests.

Thus, the Canadian experience of creating and

functioning of supply management system in agriculture, in our opinion, may be interesting and useful in terms of market reforming in Ukraine's agriculture and agribusiness particularly as experience of agrilogistics using in a highly developed and efficient post-industrial country like Canada that as well as Ukraine, is characterized by important role of the agricultural sector in the national economy and export and its similar specialization.

References:

1. *Oliynyk Ya.B., Smyrnov I.G. Mizhnarodna logistyka: navch. pos. // Ya.B. Olitnyk, I.G. Smyrnov. – K.: Obrii, 2011. – 544 s. [Олійник Я.Б., Смирнов І.Г. Міжнародна логістика: навч. пос. // Я.Б. Олійник, І.Г. Смирнов. – К.: Обрії, 2011. – 544 с.].*
2. *Smyrnov I.G. Agrologistyka v Ukraini: suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku / I.G. Smyrnov, O.V. Shmatok // Logistyka. Problemy ta rishennia: mizhn. nauk.-prakt. zhurnal. – 2013. - № 4. – S. 26-37. [Смирнов І.Г. Агрологістика в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку / І.Г. Смирнов, О.В. Шматок // Логістика. Проблеми та рішення: міжн. наук.-практ. журнал. – 2013. - № 4. – С. 26-37].*
3. *Agrarna logistyka (materialy blits-opytuvannia ekspertiv) // Logistyka. Problemy ta rishennia: mizhn. nauk.-prakt. zhurnal. – 2013. - № 4. – S. 16-25. [Аграрна логістика (матеріали бліц-опитування експертів) // Логістика. Проблеми та рішення: міжн. наук.-практ. журнал. – 2013. - № 4. – С. 16-25].*
4. *Kosareva T.V. Agrarna logistyka: sutnist ta bagatoaspektnist / T.V. Kosareva // Ekonomika APK. – K.: NNC «In-t agrar. ekon.», 2008. - № 10. – S. 37-43. [Косарева Т.В. Аграрна логістика: сутність та багатоаспектність / Т.В. Косарева // Економіка АПК. – К.: ННЦ «Ін-т аграр.екон.», 2008. - № 10. – С. 37-43].*
5. *Sumets O.M. Aktualnist zaprovadzhennia logistyky v hospodarsku diialnist pidpryemstv APK / O.M. Sumets // Logistyka. Problemy ta rishennia: mizhn. nauk.-prakt. zhurnal. – 2013. - № 4. – S. 38-44. [Сумець О.М. Актуальність запровадження логістики в господарську діяльність підприємств АПК / О.М. Сумець // Логістика. Проблеми та рішення: міжн. наук.-практ. журнал. – 2013. - № 4. – С. 38-44].*
6. *Smirnov I.G. Agrologistika po-gollandski / I.G. Smirnov // Logistics. – 2008. - № 9. – S. 13-15. [Смирнов И.Г. Агрологистика по-голландски / И.Г. Смирнов // Logistics. – 2008. - № 9. – С. 13-15].*
7. *Barikello R. Kanadskaia sistema upravleniia postavkami v selskom khoziaistve, otlichitelnye osobennosti i vozmozhnosti primeneniia / R. Barikello, A.V. Stereliukhin // Materialy II Vseros. kongressa ekonomistov-agrarnikov. Ch. I. – M.: Rosinformagrotekh, 2006. – S. 208-213. [Барикелло Р. Канадская система управления поставками в сельском хозяйстве, отличительные особенности и возможности применения / Р. Барикелло, А.В. Стерелюхин // Материалы II Всерос. конгресса экономистов-аграрников. Ч. I. – М.: Росинформагротех, 2006. – С. 208-213].*
8. *Kucherova Ya. Komentari na temu «Agrarna logistyka» / Ya. Kucherova // Logistyka. Problemy ta rishennia: mizhn. nauk.-prakt. zhurnal. – 2013. - № 4. – S. 46-50. [Кучерова Я. Коментарі на тему «Аграрна логістика» / Я. Кучерова // Логістика. Проблеми та рішення: міжн. наук.-практ. журнал. – 2013. - № 4. – С. 46-50].*
9. *Chukhrai N.I. Agrarna logistyka ta vertikalna integratsiia biznesu / N.I. Chukhrai // Logistyka. Problemy ta rishennia: mizhn. nauk.-prakt. zhurnal. – 2013. - № 4. – S. 51-56. [Чухрай Н.І. Аграрна логістика та вертикальна інтеграція бізнесу / Н.І. Чухрай // Логістика. Проблеми та рішення: міжн. наук.-практ. журнал. – 2013. - № 4. – С. 51-56].*
10. *Sumets O.V. Problemy pidvyshchennia efektivnosti logistichnoi diialnosti APK Ukrainy / O.V. Sumets // Logistyka. Problemy ta rishennia: mizhn. nauk.-prakt. zhurnal. – 2013. - № 6. – S. 35-39. [Сумець О.В. Проблеми підвищення ефективності логістичної діяльності АПК України / О.В. Сумець // Логістика. Проблеми та рішення: міжн. наук.-практ. журнал. – 2013. - № 6. – С. 35-39].*

Summary

Igor Smyrnov. REGIONAL ASPECTS OF CANADIAN SUPPLY MANAGEMENT SYSTEM IN THE AGRICULTURAL BUSINESS AND ITS APPLICATION IN UKRAINE.

Revealed the features and achievements of Canadian agrilogistics and supply management, which is an important factor of the high efficiency of agriculture in Canada, which is known worldwide as one of the largest manufacturers and exporters of various agricultural products. Shown the mechanism of functioning farm tariff quotas with the possibility of sharing in the domestic market, which is now successfully proven in industrial poultry and dairy industry of Canada. Canadian agrilogistics system (supply management in agriculture) was introduced in country's economic system in the early of 1970s. And with permanent changes it is successfully operating up untill now. Supply management system has a number of positive features which can be adapted to Ukrainian conditions and used to develop an effective policy on agriculture and food industry. The positive features of this system include increasing affluence of consumers and producers at the expense of stability in agriculture, increase in direct revenue of producers and workers of the agricultural sector, the possibility of farm tariff quotas exchange system in the internal market, protection from foreign competitors and more. This system is adapted to modern requirements of WTO too. Given recommendations for the application of Canadian supply management for Ukraine agriculture.

Key words: agrilogistics, supply chain management, agribusiness, industrial poultry farming and dairy industry in Canada.

UDC 911.3

Viktoria Yavorska, Kateryna Kolomiyets, Vitaliy Sych

ESTABLISHMENT OF THE REGIONAL POLICY IN UKRAINE

This article deals with establishment of the regional policy in Ukraine. In the context of regionalization of the country the problem of administrative-territorial reform considered as an important element of national strategy on economy development. Development and implementation of state regional policy provides substantial enhancement of the role and responsibility of local state administrations, local authorities, local communities in the development of the regions. Transformation of the regions into the active agents of market economy and further realization them in the international economy within the European community in the future, brings new demands and challenges to strengthen the economic potential of the regions as well as to ensure their competitiveness for goods and investments in domestic and international markets .

***Key words**: region, administrative and territorial unit, regionalization, regional policy, decentralization. territory planning.*

***Вікторія Яворська, Катерина Коломієць, Віталій Сич. СТАНОВЛЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.** У статті розглядаються питання становлення регіональної політики в Україні. У контексті регіоналізації країни постала проблема адміністративно-територіальної реформи. Формування та реалізація державної регіональної політики передбачає істотне підвищення ролі та відповідальності місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, територіальних громад за розвиток регіонів. Перетворення регіонів на активних суб'єктів економічних відносин в умовах ринкової економіки, в майбутньому – їх становлення як суб'єктів міжнародних економічних відносин на європейському просторі висуває нові вимоги щодо зміцнення економічного потенціалу регіонів, забезпечення їх конкурентоспроможності на внутрішніх і міжнародних ринках товарів та інвестицій.*

***Ключові слова**: регіон, адміністративно-територіальна одиниця, регіоналізація, регіональна політика, децентралізація, територіальне планування.*

***Виктория Яворская, Екатерина Коломиец, Виталий Сыч. СТАНОВЛЕНИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В УКРАИНЕ.** В статье рассматриваются вопросы становления региональной политики в Украине. В контексте регионализации страны возникла проблема административно-территориальной реформы. Формирование и реализация государственной региональной политики предусматривает существенное повышение роли и ответственности местных государственных администраций, органов местного самоуправления, территориальных общин за развитие регионов. Преобразование регионов в активных субъектов экономических отношений в условиях рыночной экономики, в будущем – их становление как субъектов международных экономических отношений на европейском пространстве выдвигает новые требования по укреплению экономического потенциала регионов, обеспечения их конкурентоспособности на внутренних и международных рынках товаров и инвестиций.*

***Ключевые слова**: регион, административно-территориальная единица, регионализация, региональная политика, децентрализация, территориальное планирование.*

Research background: In the process of strengthening the Ukrainian sovereign state, the process of country regionalization, including regional approaches and regional policy development with appropriate consideration of the social, demographic, economic, environmental aspects, are becoming more and more important. These problems require proper understanding and constructive development. In general political perspective the most radical idea of regionalization is the federal structure of the country, supported be numbers of factors, associated with significantly different historical, geographical and socio-economical development of the individual regions of Ukraine. Nevertheless implementation (development and constructive discussion within society) of this idea will be only possible in a country with a stable political and socio-economic situation. For now, any attempt to revise unitary state system of Ukraine is simply dangerous.

Analysis of recent research and publications. A fundamental contribution to the study of the given issues were done by Ukrainian scientists such as O.G. Topchiev, V. Shilov, Z.S. Varnaliy, B.M. Danylyshyn, V.A. Popovkin, M.D. Pistun, K.V. Mezentsev, V.A. Tyorlo.

An additional important factor need to be considered and arises the necessity of a research in this area. In May 2001 the concept of state regional policy was approved by decree of the President of Ukraine [1]. This was the beginning of the process on establishment of the Regional Economy and Regional Policy in Ukraine, which was forming in a very complex political and socio-economical conditions and which is still remains highly important topic (February 5, 2015, the Law of Ukraine "On Principles of the State Regional Policy" was addopted) [3].

Main content: By the European standards and requirements, the regional policy demands on mandatory implementation of the country regionalization, which is currently absent in Ukraine. Territorial basis for modern regional policy in Ukraine is its division into oblasts, AR Crimea, Kyiv and Sevastopol, which does not comply with EU recommendations [6]. There is a controversial situation where managers and academics understand the need for regionalization of Ukraine and at the same time have to develop a regional policy for the current administrative-territorial division.

Note that the administrative-territorial division is urgently requires further reforms, and this problem has been highlighted on the official level. Therefore, current study of the regions problem was considered into two aspects. On the one hand, the consideration of various aspects of regions and regional policy is based on the official statistics, which is usually submitted by the current administrative-territorial division. On the other hand, it was accentuated the need to move towards new vision of the country regionalization, according to the European standards (basic regions - NUTS-2). We consider that the actual regional science able to support in the development of theoretical and methodological principles for the national regional policy.

© Yavorska V., Kolomiyets K., Sych V., 2015

In the context of regionalization of the country an administrative-territorial reform is faced as challenge. The new political system requires new administrative-territorial structure (ATS), following the example of Central and Eastern Europe. The current ATS of Ukraine, which was built on directive standards of centralized Soviet system already hopelessly outdated and needs to be upgraded/modified. New ATS have to be combined with the regionalization of the country, and the best option is to include in ATS regions as administrative units of the first level, instead of the current oblasts.

Ukraine is implementing European practice of territory planning. By government decree (1997) was developed the General scheme of planning the territory of Ukraine which was adopted by the Law of Ukraine in 2002 [2]. At the same time regional planning of territories was started developing and will create the basis for the modern territorial organization of society for all regions and for the country as a whole. At the same time the adaptation of the European experience in forming natural carcasses of ecological safety areas, ecological networks on continental, national and regional levels, is going on. Currently, Ukraine is involved in the creation of ecological network by European programs at the following levels:

1) Pan-European Ecological Network;

2) National Ecological Network;

3) Regional ecological networks (at oblasts level and AR Crimea).

The national concepts and programs on establishment of the regional ecological networks are developed in accordance with the laws of Ukraine (2000 and 2004 yy) and the special governmental regulations.

Regional approaches and concepts are actively extended to the social sphere. In Ukraine since the beginning of 2000 years exists the official monitoring of the quality of life standards within the country and its regions. Accordingly to best practices is been forming a framework for the development and implementation of regional social policy. The need for regional approaches within the regional geodemography policy to resolve the numerous regional problems interconnected with deep demographic crisis inherited from the Soviet times is highly important.

Radical political reform in Ukraine, aimed at decentralization and democratization of management, significantly strengthens the role of regional approaches to the theory and practice of regions science.

The peculiarity of historical and geographical preconditions of economic development of certain areas, their further social and economic development in different political conditions, particularly in terms of various state led to sharp regional differences of a single economic space of Ukraine. The undeniable sign of the objective existence of regions is the availability of appropriate "regional capitals": such regional centers as Kharkiv, Donets'k, Dnipropetrovs'k, Odesa, L'viv objectively proof the general trends of integration in social and economical life at the regional level [5]. Regions are formed with unique combination of geographical location, natural conditions, natural resources, distribution of population and demographic situation, leading industries. Is undisputable fact that each region has number of relevant issues figure by its characteristic spectrum e.g. in an environmental protection and ecological environmental protection, improving the socio-demographic situation, formation of a progressive structure of the economy.

The regional approach should radically change the traditional vertical scheme of public administration to horizontal-vertical or even moreover to horizontal. Instead of rigid administrative subordination of oblasts and cities to the central government should come optimal economical interaction of the regions within a single national socio-economical policy.

Regional level is crucial in the formulation and development of social problems. Since 1991, Ukraine is in a disadvantaged socio-demographic situation. In all regions of the country began depopulation processes - population decline, accompanied by a rapid deterioration of its age structure. For many regions becomes more tangible problem of unemployment. The process of revival of Ukrainian language and culture are continuing as ethnic and cultural formation of national minorities. In the most regions of Ukraine, from the Soviet era remains extremely poor and neglected social infrastructure. All this problems requires result-oriented program actions at the national level. However the historical and geographical differences of the regions can be putted in front by regional socio-demographic and ethno-cultural policies that able fully take into account the uniqueness each of them, the state of its environment, population and economy.

In November 1992 in Kiev was held scientific-practical conference "The Actual problems of management of territories in Ukraine". As noted in the conference proceedings, it was established by order of the President of Ukraine, had national importance and aimed to generate recommendations for developing the basic principles of regional policy of Ukraine. The key problems discussed at the conference were the separation of rights and functions of state administration and local governments, identified control entities at regional and local levels, as well as administrative divisions of the country. Particular emphasis was pointed out, that Ukraine needs to move forward to the unitary-decentralized type of the territorial organization. In June, 1993 session of the World Economic Forum worked in Kiev, which dealt with issues of social-economic development of Ukraine.

In the mid-1990s has been started working out of concepts and programs of socio-economic development As an example we can quote the Concept of Ukrainian Black Sea region (leaders – O.G. Topchiev, V.P. Korovkin, P.A. Puzyrnyi), approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine (1995). Based on the concept further was developed a program of socio-economic development of the region (Odesa, Mykolaiv, Kherson oblasts and AR Crimea).

The concept of state regional policy has been developed and approved in Ukraine. The main object of the state regional policy is defined as: creating the conditions for dynamic, balanced socio-economic development of Ukraine and its regions, raising living standards, providing state-guaranteed social standards for all its

citizens regardless of their residence and introducing mechanisms to encourage activities of local executive, local authorities and population [1]. In world practice, regional policy is one of the most important factors of economic and social development. Almost all developed countries have clearly visible trend concerning the creating of conditions that would allow regions to realize their available potential, maximize their contribution to the national economy, to gain competitive advantage in world markets.

In a note to parliamentary hearings "Regional Policy and Local Self-Government of Ukraine: legal aspects" was analyzed the features of the state regional policy regarding current conditions of the country. Regional policy provides enhancing the role and responsibility of local government for the future of the territory; needs to find new tools to stimulate economic development, including joint efforts of local business, community, government and the state to overcome the effects of structural change. Regional and local authorities are a key factor in the organization of developing of the territory. State is ready to delegate to them a number of rights and functions to maximize positive effects of administrative and public services to the population, to enhance the ability of local communities and their representatives to address local problems on its own.

The Concept of State Regional Policy, approved by the Decree of the President of Ukraine from May 25, 2001 № 341/2001, obtained from such basic principles and preconditions. State regional policy is designed to ensure equal or at least comparable conditions for political, social, economic and cultural development of regions. It regulates the relationship between the state and the regions, and the interaction between regions.

The main goal of the state regional policy is to create conditions for dynamic, balanced socio-economic development of Ukraine and its regions, raising living standards, ensuring adherence to state-guaranteed social standards for all its citizens regardless of their residence and deepening of processes of market transformation by improving efficiency potential of the regions, improving efficiency of management decisions, improving the operation of state and local governments.

State Regional Policy is part of the national strategy for socio-economic development of Ukraine, closely related to the implementation of administrative reform and streamlining of administrative and territorial structure. It is implemented by the executive authorities and local government action plan to ensure the efficient integration of economic and social development tools of Ukraine and its regions - the Autonomous Republic of Crimea, Kyiv and Sevastopol [4]. Taking into account various historical, geographic, economic factors and varying the pace of reforms, changes in management system and ownership structure in the regions of Ukraine significantly increased territorial differentiation in economic development and opportunities for social welfare of citizens, which leads to significant negative consequences.

To a large extent the development of this process is also related to the absence so far of effective mechanisms to deter and mitigate some negative consequences, by implementing methods for effective stimulation of local authorities, municipality and the public, to accelerate regional development based on fuller use of their natural, economic, labor, scientific and other capacities. Unsystematic of public policy and activity in this area has become one of the important reasons of limitation socio-economic development and stability in the country, complications of conditions for strengthening Ukraine's position in international economic cooperation, the slow implementation of market reforms in local, emergence and exacerbation of many social, economic, environmental and other problems.

The need to accelerate Ukraine's progress towards sustainable development, economic growth, combined with an active social policy, democratization of all components of social life requires the formation of a qualitatively new state regional policy with next tasks.

The State regional policy should ensure:

- the formation of a rational structure of the region, to facilitate their comprehensive and balanced development of new and effective use of available natural resources, industrial, economic, scientific, technical and human resources, industrial and social infrastructure, the advantages and opportunities of the region's geopolitical, historical, cultural heritage and traditions of the population;
- agreement on principles and joint actions between of central executives and local authorities in promoting regional development and supporting depressed areas;
- increasing role of regions in economic cooperation, active position of regions in joining the international organizations and formations, global transport and logistics networks, activation of inter-regional and cross-border cooperation;
- improvement of state strategic programme on regional development, involvement in regional strategies development;
- decentralization of power, separation of functions and rights of central and local executives and municipalities with the extension of powers of regional and local authorities;
- increasing the role of the regions in implementing of state policy - socio-economic, demographic, ethnic and cultural, ecological.

The aim of state regional policy is to create conditions for balanced and dynamic territorial development and overcoming major regional disparities. The fundament for regional development should be the independence of the regions in determining their development objectives and the ability to realize these objectives.

The main priorities of industrial and economic potential of the regions should be based on infrastructure development - industrial, transport, market and social. For realization of innovation policy in the regions have to be formed new organizational frameworks focusing on innovation - technology parks, innovation centers, business incubators, transfer and other infrastructure firms that facilitate introduction of new techniques and technologies in production. It is need to organize of leasing technology companies, research facilities and unique equipment manufactures [7].

The key objectives of the state regional policy should reduce regional economic and social disparities.

Indicators of per capita gross domestic product are with amplitude in regions 1: 2.7, industrial products – 1: 8.5, revenues to budgets of all levels for 1 person – 12.5 in times [4].

Forming and implementation of state regional policy provides substantial enhancement of the role and responsibility of local state administrations, local authorities, and local communities in the development of the regions. Conversion of the regions to the active subjects of the economic relations in a market economy in the future - their formation as subjects of international economic relations in the European community imposes new requirements to strengthen the economic potential of the regions, to ensure their competitiveness in domestic and international markets for goods and investment.

In the context of limited budget and other financial resources (investments) in the country, the internal potential of the territory should be considered as the main resource for their development. Thus, effective use and further expansion of the potential resource of the regions should be stressed as one of the main priorities for the local authorities and municipalities. The task on increasing resource application should be resolved through the introduction of innovative model for regional economic development; creating a strong integrated regional socio-economic system, oriented on the one hand, fully meet the needs in the regions, on the other hand - to strengthen the competitive position of the region on the basis of effective specialization.

To achieve a high level of economic potential need to develop regional strategies and programs to strengthen resources capabilities of the regions and thus increasing their competitiveness. These programs should be directed to:

- creating of economic, organizational and regulatory prerequisites for the implementation of the basic principles of sustainable development;
- raising of living standards and conditions;
- application of regional resources in the interests of different industries and sectors and individual business enterprises of different ownership;
- business opportunities enhancement, special involvement programs for the small and medium companies as the main factor of socio-economic development, increasing of employment, filling local budgets;
- strengthening regional economic integration based on the most efficient use of their competitive advantages;
- implementation of the principle of social justice in the regions, promote the comprehensive development of human potential through the stabilization and improvement of the demographic situation, achieving productive employment, development of social infrastructure;
- forming and modernization of infrastructure of regional development to increase the investment attractiveness of regions, improving the implementation of advanced innovative technologies;
- strengthening the financial base of municipalities, increase local revenues by widening the tax base, etc;
- improving of environment protection and resource using, mechanisms and tools for developing and implementing regional environmental policy.

The main activities of the local authorities on the development of industrial and economic potential should be economic restructuring, forming of industrial, transport and market infrastructure, promote entrepreneurship, implementation of innovation policy in the regions.

For the development and effective implementation of innovation policy in the regions priorities are the following measures:

- the creation of new organizational structures that carry out innovation - technology parks, innovation centers, business incubators, transfer and other infrastructure companies that contribute to introduction of new techniques and technologies;
- the establishment of regional commissions on scientific and technical expertise of developments that should be introduced at companies of the region;
- formation under the auspices of state and local authorities network of regional centers for the transfer of innovative industrial technologies from the public to the private sector.

To provide comprehensive development of region human potential the activities of local authorities should focus primarily on the implementation of these measures:

- improvement of the establishment of social programs which to address to the most pressing problems of the regions, especially on employment, creating new jobs, improving to this aim the efficiency of employment services, organization of proper control over the execution of these programs;
- completion of the resolution of property relations on social infrastructure and housing;
- building a system of lifelong learning.

To facilitate cross-border and interregional cooperation areas local authorities in collaboration with the central government should take the following measures:

- based on the systematization of the existing cooperation agreements to develop a comprehensive long-term program of cross-border cooperation;
- to create a system of information provision and supervision of cross-border cooperation;
- simplify procedures for border, customs, immigration and other controls on citizens permanently residing in border areas;
- introduce a simplified customs clearance of export-import operations between foreign economic operators located in the border regions as well as for individuals on the sale of agricultural products of own production in the border areas.

Conclusion: New for Ukraine but well proven in Europe direction of improving the competitiveness of regions should be integrated regional marketing and the creation of their image. It provides for a regional public information system of regions, their potential needs, competitive advantages, including historical and cultural heritage, presentation of regions at international exhibitions, symposia and more.

References:

1. *Kontseptsia derzhavnoi regionalnoi polityky. Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy № 341/2001 vid 25 travnia 2001 r. [Концепція державної регіональної політики. Затверджено Указом Президента України № 341/2001 від 25 травня 2001 р.].*
2. *Pro Generalnu skhemu planuvannia terytorii Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 7 liutoho 2002 r. № 3059-III // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2002. – № 30. – st. 204. [.Про Генеральну схему планування території України: Закон України від 7 лютого 2002 р. № 3059-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 30. – ст. 204].*
3. *Pro zasady derzhavnoi regionalnoi polityky: Zakon Ukrainy vid 05 liutoho 2015 r. № 156-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2015. – № 13. – st. 90 [Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05 лютого 2015 р. №156-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 13. – ст. 90].*
4. *Topchiev O.G. Regionalnyi rozvytok Ukrainy i stanovlennia derzhavnoi regionalnoi polityky: navch.-metod. posibnyk / O.G. Topchijev, T.M. Bezverkhniuk, Z.V. Titenko. – Odesa: ORIDU NADU, 2005. – 224 s. [Топчієв О.Г. Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики: навч.-метод. Посібник / О.Г. Топчієв, Т.М. Безверхнюк, З.В. Тітенко. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – 224 с.].*
5. *Topchiev O.G. Metodologichni ta metodychni problemy regionalizatsii Ukrainy / O.G. Topchiev, V.V. Yavorska // Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. Raionuvannia ekonomichnoho prostoru Ukrainy: pytannia metodologii i praktyky. – Lviv: Instytut regionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2010. – Vyp. 5(85). – S. 32-45. [Топчієв О.Г. Методологічні та методичні проблеми регіоналізації України / О.Г. Топчієв, В.В. Яворська // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Районування економічного простору України: питання методології і практики. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2010. – Вип. 5(85). – С. 32-45].*
6. *Topchiev O.G. Problemy ta perspektyvy administratyvno-terytorialnoi reformy v Ukraini / O.G. Topchiev, Z.V. Titenko, V.V. Yavorska // Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. Ekonomichnyi prostir Ukrainy: regionalizatsia ta integratsia v umovakh suspilnykh transformatsiy. – Lviv: Instytut regionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2011. – Vyp. 1 (87). – S. 3-12. [Топчієв О.Г. Проблеми та перспективи адміністративно-територіальної реформи в Україні / О.Г. Топчієв, З.В. Тітенко, В.В. Яворська // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Економічний простір України: регіоналізація та інтеграція в умовах суспільних трансформацій. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2011. – Вип. 1 (87). – С. 3-12.*
7. *Ukraina: Strategichni priorytety. Analitychni otsinky. – K.: NISD, 2006. – 576 s. [Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.*

Summary

Viktoria Yavorska, Kateryna Kolomiyets, Vitaliy Sych. ESTABLISHMENT OF REGIONAL POLICY IN UKRAINE.

Regional policy in Ukraine is formed in very complex political and socio-economic conditions. Regions are allocated unique combination of geographical location, natural conditions, natural resources, distribution of population and demographic situation, leading industries. In turn, each region has its own characteristic spectrum of the most urgent issues that need to be solved through regional social and economic programs. The aim of ***state regional policy*** is to create conditions for balanced and dynamic territorial development and overcoming major regional disparities. In the context of limited budget and other financial resources (e.g. investments) in the country, its internal territory potential to be considered as the main resource for development. Thus, effective use and further expansion of the potential resource of the regions should be one of the main priorities for the local authorities and municipalities. The task to increase resource utilization should be resolved through the introduction of innovative model for regional economic development; creating a strong integrated regional socio-economic system, oriented from one hand to address the needs of the regions, on the other - to strengthen the competitive position of the region on the basis of effective specialization. New for Ukraine but already well proven in Europe direction can be application and integration into regional markets for to strengthen their image and improve the competitiveness between regions.

Key words: region, administrative and territorial unit, regionalization, regional policy, decentralization. territory planning.

UDC 911.3:314(447)

Lesia Zastavetska

STUDY OF THE ELEMENTARY BASE OF THE SETTLEMENT SYSTEMS

The article analyzes current changes that occur in the elementary structure of the settlement systems and also reflects the methodology of their study. Special attention is paid to the methodology of studying the directionality and intensity of relations between the settlements, dynamics of reciprocal development of the settlements in the system, homogeneity degree of the network of populated areas. All of the abovementioned provides an opportunity to establish the boundaries of the settlement system and allocate the nucleus of the system in the future. Investigation of the development level of the settlements' functions is the foundation for the establishment of their role in the settlement system, particularly the centrality or peripherality of the settlement.

Key words: *settlement system, nucleus of the settlement system, populated area, network of settlements, population of settlements, rank, graphical model.*

Леся Заставецька. ВИВЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТАРНОЇ БАЗИ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ. *У статті проаналізовано сучасні зміни, які відбуваються в елементарній структурі систем розселення, а також відображено методику їх вивчення. Особливу увагу приділено методиці вивчення спрямованості та інтенсивності зв'язків між поселеннями, динаміки взаємного розвитку поселень у системі, ступеня однорідності мережі населених пунктів. Все це дає змогу в подальшому встановити межі систем розселення, виокремити ядро системи. Дослідження рівня розвитку функцій поселень є основою для встановлення їх ролі у системі розселення, зокрема центральності чи периферійності поселення.*

Ключові слова: *система розселення, ядро системи розселення, населений пункт, мережа поселень, людність поселень, ранг, граф-модель.*

Леся Заставецкая. ИЗУЧЕНИЕ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ БАЗЫ СИСТЕМ РАССЕЛЕНИЯ. *В статье проанализированы современные изменения, которые происходят в элементарной структуре систем расселения, а также отражено методику их изучения. Особое внимание уделено методике изучения направленности и интенсивности связей между поселениями, динамики взаимного развития поселений в системе, степени однородности сети населенных пунктов. Все это позволяет в дальнейшем установить границы систем расселения, выделить ядросистемы. Исследование уровня развития функций поселений является основой для установления их роли в системе расселения, в частности центральности или периферийности поселения.*

Ключевые слова: *система расселения, ядро системы расселения, населенный пункт, сеть поселений, население поселений, ранг, граф-модель.*

Setting of a problem in general terms. Nowadays social and economic processes have led to a change in the functions of the settlements in the settlement systems of different ranks, directionality and intensity of relations between the settlements in the systems, boundaries of the territorial settlement systems (especially at a grassroots level), to the disintegration of many grassroots systems, therefore, it is important to examine the entire set of populated areas of the territory under study, i.e. the network of settlements.

Analysis of the recent research and publications. Studies of the structure of settlement systems and problems of delimitation of their boundaries in the modern period are reflected in the works of K. Niemets, L. Niemets, K. Mezentsev, Yu. Pitiurenko, D. Tkach, O. Topchiiev, O. Shablii and etc.

Statement of the main investigation material. Territorial settlement systems of any taxonomic rank constitute an integral combination of populated areas and their territorial unities, which are united by means of settlement ties. One of the important features of these systems is the presence of the nucleus, which is the most developed in the socio-economic terms of the settlement, and also the existence of the so-called periphery.

The nuclei or the central settlements, due to their social and economic potential absorb the surrounding settlements to the area of their influence. And the more powerful the populated area is, the larger peripheral territory it has (settlements that are in the area of the influence of the nucleus). Thus, the capital covers by its organizational and economic, informational, cultural and educational and other ties all the populated areas of the country, interregional (regional) center – populated area of the vast region, regional center – populated areas of the administrative area, district center – populated areas of the administrative district. Territorial systems that are developed around the administrative centers, are being delimitated mostly by administrative boundaries.

Somewhat different situation is with the grassroots settlement systems, which are developed around the "local" centers – towns and large rural settlements. Area of their influence is being determined by the periodic and daily labour, production, social, informational and other ties. The lower the rank of the system is, the closer and more constant its ties with the periphery are.

The boundaries between the settlements are being established based on the study of the directionality and intensity of the ties between them. The important role in this plays the definition of the potential indicators of the settlement field, which characterize the attraction of the population within the certain territory. They are determined according to the Stewart's formula [4, p.30].

$$V_j = H_j + \sum_{i=1}^{n} \frac{H_i}{d_{ij}} \qquad (1)$$

where: V_j – potential of the settlement field for the j-settlement;
H_j – number of population of the j-settlement;
H_i – number of population of the i-settlement;
d_{ij} – distance between the j and i settlements;
n – number of settlements.

Calculated according to the separate populated areas indicators of their demographic potential are being mapped and joined by contour lines. "Statistical relief", which has been formed, reflects the potential territorial impact of the settlements and their engagement into the

© Zastavetska L., 2015

territorial settlement systems.

Taking into consideration the fact that besides the demographic potential, the nuclei have also industrial and social ones, K. Mezentsev suggests to use the method of superposition of maps of statistical surfaces of resettlement field potential, industrial activity field and public service field in order to allocate the nuclei of the macro regions.

For the delimitation of macro-regions (including the inter-regional settlement systems), K. Mezentsev applies the Thiessen polygons method [1, p.15-16], which can also be used in the process of regional settlement systems delimitation.

Since modern social and economic processes have led to a change in the boundaries of the territorial settlement systems (especially at the grassroots level), to the disintegration of many grassroots systems, therefore it is important to examine the entire set of populated areas of the territory under study, i.e. the network of settlements.

In order to begin the study of the settlement network, it is important to allocate the populated areas – "geospatial integrated and dense conglomeration of population together with its life-sustaining activities" [5, c.186], and only after that – their parameterization (quantitative and qualitative characteristics).

Main quantitative parameters of the populated areas include their population, size of the territory, they determine other quantitative and qualitative parameters of the settlements. Thus, according to the peculiarities of life activities one can distinguish rural and urban settlements. Rural settlements are divided into small (up to 500 inhabitants), medium (500-1000 inhabitants) and large (more than 1000 inhabitants); urban settlements are divided into small (up to 50,000 inhabitants), medium (50,000-100,000 inhabitants), large (100,000-500,000 inhabitants), extra-large (500,000-1000,000 inhabitants), cities with a million plus population (more than 1000,000 inhabitants). In each of these groups it is possible to distinguish subgroups, depending on the purpose of the study, thus, the group of small villages can be divided into isolated farmsteads (up to 100 inhabitants), and the group small towns can be divided into settlements with the level of population up to 10,000 inhabitants; 10,000-20,000 inhabitants and 20,000-50,000 inhabitants. All of them have a number of significant differences in the internal geospatial organization, functional structure, role in the settlement systems, which were formed during the settlement process. Factors, which determine the settlement processes, primarily the regional ones, have a significant influence upon the settlement network parameters.

One of the most important factors is the territorial community of people, which is revealed through the level and type of territory development. It determines the peculiarities of functioning of settlements, their system-forming ability. It is advisable to carry out the study of these features by the procedure of Yu. Pitiurenko (1977) and D. Tkach (1997), who have offered and used the score scale for the evaluation of the urban and rural settlement functions. Study of the development level of the settlements' functions is the foundation for the establishment of their role in the settlement system, particularly the centrality or peripherality of the settlement.

Dispersion of settlements and the average distance between the populated areas are among the significant factors for the analysis of the mutual arrangement of the settlements. These indicators characterize the location of the settlements on the territory, their mutual and topological parameters. Representing the measure of concentration of population, the dispersion is being determined from the following formula:

$$R = \frac{100 \times S}{d} \qquad (2)$$

where: R – index of dispersion;
S – number of settlements;
d – average level of population of the settlements.

This index can be determined both for all the settlements of the network and for the urban and rural settlements separately.

Average distance between the populated areas is being determined from the following formula:

$$S = \sqrt{\frac{2F}{\sqrt{3p}}} \qquad (3)$$

where: S – average distance between the settlements;
F – area of the territory;
p – number of population of the settlement.

For the calculation of the degree of homogeneity of the certain system populated areas network (district, regional) the indicator of entropy is also being used (Shannon's formula):

$$H = -\sum_{i=1}^{n} \log_2 p_i \qquad (4)$$

where: H – indicator of entropy;
p_i – possibility of the i-system status;
n – number of system statuses.

Clark's index is being used for the determination of the regularity of the settlements network (R):

$$R = \frac{R_A}{R_E} \qquad (5)$$

where: R_A – average distance between the populated area and its closest neighbor; $R_A = \frac{\Sigma A}{N}$, where: A- area of the territory, N- number of populated areas.
R_E – average distance between each populated area and its neighbor with the random distribution of populated areas at equal density:

$$R_E = \frac{1}{\sqrt{\frac{N}{A}}} \qquad (6)$$

Besides the abovementioned indicators, settlement and population density, level of urbanization, proportion of the nucleus in the population of the system, etc., are essential for the district and regional settlement systems. In order to establish the dynamics of reciprocal development of the settlement in the system, it is important to calculate the dependence between the rank of the populated area in the system and its population (it is preferable to take urban settlements for the calculation), the so-called Zipf's formula:

$$\log \overline{H}_j = \log C - a \log j \qquad (7)$$

where: C – coefficient, which is equal to the estimated population of the first city in the system;

a – slope ratio of the regression line in logarithmical coordinates;
j – rank of the city according to the actual population.

Calculations, carried out according to this formula at different periods, provide an opportunity to reveal the contrast ratio of the development of the nucleus and all other settlements of the system.

Since the separate parameters of the populated areas are connected by various links, in order to reveal them it is preferable to use correlation indexes, both parametric and rank (non-parametric). Parametric correlation indicator shows the relationship between the two quantitative parameters (for example, the dispersion of settlements and their density) or the state of the population at certain points in time (census), and is calculated using the following formula:

$$r = \frac{\sum_{i=1}^{n}(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{n \cdot \sigma_x \cdot \sigma_y} \quad (8)$$

where: *r* – correlation index (1> *r* >-1);
x_i – meaning of the first phenomenon at the *i*-observation;
y_i – meaning of the second phenomenon at the *i*-observation;
$\bar{x}$, $\bar{y}$ – average value of the phenomena;
σ_x, σ_y – mean square deviation of the indexes *x* and *y*;
n – number of indexes.

Correlation for the indexes that are arranged according to the rank of quantitative character (for example, according to the population of systems and their territorial proportions) can be determined from the Spearmen's formula:

$$r = 1 - \frac{6\sum_{i=1}^{n}(x_i - y_i)^2}{n(n-1)(n+1)} \quad (9)$$

where: *r* – indicator of correlation;
x_i, y_i – rank of the *i*-indicator (*i*=1,2…*n*) of the first and second range of meanings;
n – number of indicators in a row (length of a row).

The important role in the study of territorial organization of the separate settlement systems and identification of the way of combining separate settlements in the systems plays the model development of these systems. The internal organization of the settlements in these systems is modeled by planar graphs, and the hierarchic structure – by the graph-trees.

Graphical model reflects linearly-nodal structure of the settlement (populated areas are the graph vertices, and the roads are the edges). Having simulated the district or regional system using the planar graph, we can determine which settlements occupy the most advantageous or the worst position in the system. For this we calculate the accessibility index of vertices (absolute index, König's, Bavelash's and Beachem's indexes) according to the methodology of A. Shablii (1984). Knowing these parameters, one can determine the way to improve the position of a particular area in the settlement system, optimization of the territorial organization of the entire settlement system as a whole.

The hierarchical structure of the settlement systems of different taxonomic ranks is being modeled using the graphs in which the root vertex is a center of the systems of higher rank. Using the indexes of the width and depth of the absolute and relative complexity of the graph, one can determine the structural complexity of such systems and compare them with each other. According to the theory of graphs, the degree of width is the minimal number of edges going out of one vertex, and the degree of depth is the maximum length of the chain from the root to the end vertex. Measure of the absolute complexity *σ(D)* is determined as a sum of productions *d(y)·k(y)*, where: *d(y)*- number of edges, going out of the root vertex of the subgraph; *k(y)* – number of vertices of the subgraph, where *y* is the root vertex, that is:

$$\sigma(D) = \sum k(y) \cdot d(y) \quad (10)$$

Since graphs, which model regional, interregional and district systems have unequal number of edges, it is more appropriate to compare them upon the indicators of the relative complexity of the structure (O. Shablii, 1984):

$$S_0 = \frac{\sigma(D) - \sigma(n)}{\sigma_n} \quad (11)$$

where: S_0 – index of relative complexity;
σ(D) – index of absolute complexity;
σ(n) - index of minimal complexity ($\sigma_n = n \ln n$).

Based on the analysis of the given indexes, settlement systems of the same rank (for example, regional ones) can be compared with each other.

The fundamental problem of the settlement systems' study is the establishment of their development type of dynamics. There are three types of such dynamics: increasing centralization, stabilization and decentralization. An important heuristic means for determining the type of dynamics of the systems is the calculation of the contrast ratio of the urban settlements of the function system "rank-population" using the Zipf's formula (7). If the given ratio tends to increase, the centralization of the system is enhanced, if it doesn't change – there is the stabilization of a system, and if it is reduced – the decentralization of the system happens.

Quantitative parameters of the networks themselves do not make it possible to identify the peculiarities of combining settlements into settlement systems. Therefore parameterized objects should be systematized according to the quantitative and qualitative characteristics by means of distinguishing their certain kinds. And only after that it is possible to determine certain regularities and principles of the geospatial organization of the settlement systems of various taxonomic ranks.

The condition for the rational organization of territorial systems is the study of their structure and processes of development. Thus, it is necessary to proceed from the general theory of economic and geographical (economic) space. In the main economic works, where the rendering of such space is being singled out (R. Domanskyi, 1965; Yu. Lypets, 1971; M. Chyzhov, 1975; R. Tatevosov and L. Tatevosova, 1977; O. Topchiiev, 2000; O. Shablii, 2003; K. Niemets and L. Niemets, 2013), it is considered as the repository of economic entities. Since the economic objects are always found in the settlements, then this space is a projection of populated areas on a plane. Such concept of populated

areas as the elements of economic space provides great opportunity for the modeling of different kinds, primarily for the creation of structural and dynamic models. Since the economic space is multidimensional and it can be represented as an interaction field of populated areas, there are great opportunities for using interaction models (gravitational, diffusive) and methods of multidimensional mathematical analysis.

Among the models are those that characterize spatial interaction between the phenomena, those that can be represented by linear and non-linear (parabolic, logarithmic and others) dependencies. It is reasonable to apply models of spatial structure of the fields, which are the foundation for the IFI-modeling (integral function of impact) [2]. They include trend analysis, which requires the use of algebraic and trigonometric polynomials or linear differential equations in individual derivatives.

Based on the concept of the settlement system as the economic and geographical space and geographical field, it is possible to determine its characteristics (density, magnitude, potential and etc.), dynamics and thereby make their extrapolation for the future.

The structure of the settlement systems should also be considered in vertical aspect. To do this, it is necessary to study the ties between the nuclei of the system formation and the so-called "periphery" between the settlement systems of different taxonomic levels. The essential roles here play the cartographic, statistic and mathematical methods, and also the theory of graphs (creation of graphical models, the so-called "trees of combinations") and etc.

Conclusions. The application of the described set of methods and techniques gives the possibility to the fullest extent possible and with optimal efforts to carry out socio-geographical study of the modern elements of settlement systems, transformation and their functioning.

References:

1. *Mezentsev K.V. Suspilno-geografichne prognozuvannia regionalnoho rozvytku: [monografiia] / K.V. Mezentsev. – Kyiv: NVC «Kyivskyi universytet», 2006. – 253 s. [Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: [монографія] / К.В. Мезенцев. – Київ: НВЦ «Київський університет», 2006. – 253 с.].*
2. *Niemets K.A. Modeliuvannia poliv vplyvu suspilno-geografichnukh obiektiv / K.A. Niemets // Region – 2010: strategiia optymalnoho rozvytku: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (4-5 lystopada 2010, m. Kharkiv). – Kharkiv: RVV KhNU imeni V.N. Karazina, 2010. – S. 60-62. [Нємець К.А. Моделювання полів впливу суспільно-географічних об'єктів / К.А. Нємець // Регіон – 2010: стратегія оптимального розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (4-5 листопада 2010, м. Харків). – Харків: РВВ ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. – С. 60-62].*
3. *Hagget P. Setevye modeli v geografii / P. Hagget // Modeli v geografii – M.: Progress, 1970. – S. 339-342. [Хаггет П. Сетевые модели в географии / П. Хаггет // Модели в географии – М.: Прогресс, 1970. – С. 339-342].*
4. *Shabliy O.I. Matematichni metody v sotsialno-ekonomichniy geografii / O.I. Shabliy. – Lviv: Svit, 1994. – 359 s. [Шаблій О. І. Математичні методи в соціально-економічній географії / О.І. Шаблій. – Львів: Світ, 1994. – 359 с.].*
5. *Shabliy O. I. Osnovy zahalnoi suspilnoi geografii: [monografiia] / O.I. Shabliy. – Lviv: Vyd. tsentr LNU, 2003. – 444 s. [Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії: [монографія] / О.І.Шаблій. – Львів: Вид. центр ЛНУ, 2003. – 444 с.].*

Summary

Lesia Zastavetska. STUDY OF THE ELEMENTARY BASE OF THE SETTLEMENT SYSTEMS.

Nowadays social and economic processes have led to a change in the functions of the settlements in the settlement systems of different ranks, directionality and intensity of relations between the settlements in the systems, boundaries of the territorial settlement systems (especially at a grassroots level), to the disintegration of many grassroots systems, therefore, it is important to examine the entire set of populated areas of the territory under study, i.e. the network of settlements.

The boundaries between the settlements are being established based on the study of the directionality and intensity of the ties between them. The important role in this plays the definition of the potential indicators of the settlement field, which characterize the attraction of the population within the certain territory. They are determined according to the Stewart's formula.

In order to study the network of settlements it is necessary to investigate the indicators of settlement population, dispersion of settlements and average distance between the populated areas, density of settlements and population, level of urbanization, proportion of the nucleus in the population of the system and etc. In order to establish the dynamics of reciprocal development of the settlement in the system, it is important to calculate the dependence between the rank of the populated area in the system and its population.

The important role in the study of territorial organization of the separate settlement systems and identification of the way of combining separate settlements in the systems plays the model development of these systems. The internal organization of the settlements in these systems is modeled by planar graphs, and the hierarchic structure – by the graph-trees.

Key words: settlement system, nucleus of the settlement system, populated area, network of settlements, population of settlements, rank, graphical model.

Наукові повідомлення

УДК 911.37 (477.54)

Костянтин Нємець, Катерина Кравченко

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗАСЕЛЕНСЬКО-РОЗСЕЛЕНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ СОЦІОГЕОСИСТЕМИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті наведено авторське визначення поняття заселенсько-розселенських процесів, проведено структурний аналіз системи розселення Харківської області та охарактеризовано основні типи розселенських структур, визначено їх особливості. В статті виявлено опорний каркас міського розселення регіону. Визначено чинники формування та розвитку розселенської мережі Харківщини, сучасні особливості її розвитку. Виявлено три хвилі міграції на території Харківської області. Проаналізовано процес формування територіальних громад в Харківській області та визначено їх типи.

Ключові слова: *система розселення, заселенсько-розселенські процеси, соціогеосистема, опорний каркас міського розселення, міграція, територіальні громади, комплексний розвиток.*

Константин Немец, Екатерина Кравченко. РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЗАСЕЛЕНСКО-РАССЕЛЕНСКИХ ПРОЦЕССОВ ДЛЯ РАЗВИТИЯ СОЦИОГЕОСИСТЕМЫ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. *В статье приведено авторское определение понятия заселенско-расселенских процессов, проведён структурный анализ системы расселения Харьковской области и охарактеризованы основные типы расселенческих структур, определены их особенности. В статье выявлен опорный каркас городского расселения в регионе. Определены факторы формирования и развития системы расселения Харьковщины, современные особенности её развития. Выявлены три миграционные волны на территории Харьковской области. Проанализирован процесс формирования территориальных общин в Харьковской области и определены их типы.*

Ключевые слова*: система расселения, заселенско-расселенские процессы, социогеосистема, опорный каркас городского расселения, миграция, территориальные общины, комплексное развитие.*

Kostyantyn Niemets, Kateryna Kravchenko. THE ROLE AND IMPORTANCE OF POPULATION-RESETTLEMENT PROCESS FOR THE DEVELOPMENT OF KHARKIV REGION SOCIO-NATURAL SYSTEMS. *In the article the author gave the definition population-resettlement processes, conducted structural analysis of settlement of the Kharkiv region, describes the main types of settlement structures defined their characteristics. In the article found the framework of urban settlement in the Kharkiv region. Factors of formation and development population network Kharkiv, modern features of its development. Found three waves of migration in the Kharkiv region. The article contains the analysis of the process of formation of communities in Kharkiv region and determined their types.*

Key words: *settlement system, population- resettlement processes, socio-natural systems, the framework of urban settlement, migration, local communities, comprehensive development.*

Актуальність теми дослідження. В умовах сучасного розвитку України особливої уваги й актуальності набувають проблеми удосконалення територіальної організації регіональних систем розселення. А це в свою чергу вимагає наявності суб'єктів управління і регулювання процесом розселення на всіх територіальних рівнях.

Формування поселенської мережі Харківської області є результатом безпосередньо заселенсько-розселенських процесів, а у свою чергу система розселення населення області визначає не тільки особливості територіального розподілу населення у її межах, а й економічний та господарський розвиток регіону, адже саме специфіка розселення населення формує трудоресурсний потенціал області, який є основою для розвитку економіки та господарства.

Особливої актуальності дослідження системи розселення Харківської області набувають в умовах сучасного реформування управлінської та територіальної розселенської структури, а саме – створенню в межах регіону громад та соціально-економічним наслідкам даного процесу.

Аналіз попередніх досліджень свідчить про те, що питання розселення населення Харківської області та його історичні особливості висвітлені у роботах Д.І. Багалія [1], М.Ю. Височина [2], К.А. Нємця [6], Л.М. Нємець [7], К.Ю. Сегіди [10, 11] та інших науковців. Процес заселенсько-розселенського освоєння земель сучасної Харківської області привертав увагу науковців в різні часи, а особливо в контексті аналізу соціально-економічних наслідків колонізаційної політики у регіоні. Однак, роль та значення заселенсько-розселенських процесів для розвитку регіональної соціогеосистеми розкриті недостатньо.

Метою даного дослідження є визначення ролі заселенсько-розселенських процесів у розвитку соціогеосистеми Харківської області.

Виклад основного матеріалу. Важливим елементом будь-якої соціогеосистеми є населення, що принципово відрізняє соціальні системи від інших систем. Визначаючи територіальну ієрархію соціогеосистем, зазначимо, що регіональна соціогеосистема складається із локальних і в той же час сама є підсистемою національної системи, її цілісність забезпечується прямими та зворотними інформаційними зв'язками, потоками речовини та енергії [6, 8].

В науковій літературі не існує чіткого поняття заселенсько-розселенських процесів, тому *заселенсько-розселенські процеси* пропонуємо розуміти як міграційне явище історичного характеру, яке проявляється у переміщенні населення на відповідну територію та розселення по ній з метою постійного проживання та здійснення господарської діяльності.

Одиницею просторової систематики заселенсько-розселенських процесів виступає *система роз-*

© Нємець К., Кравченко К., 2015

селення, головною ознакою якої є певна розселенська цілісність множини поселень, зв'язки між якими помітно перевищують за інтенсивністю зовнішні контакти цих поселень [7, 10, 13]. Система розселення Харківської області є важливою підсистемою національної системи розселення [7, 8]. *Структура розселенської підсистеми соціогеосистеми Харківської області:*

- *конфігураційна* – система розселення наближується до моноцентричної, радіально-кільцевої, з центром у м. Харків;

- *компонентна* – нараховує 2178 адміністративно-територіальних одиниць, у тому числі 27 районів, 17 міст (з них 7 міст обласного значення, 10 міст районного значення, 61 селище міського типу, 139 селищ та 1538 сіл [3];

- *управлінська* – представлена громадами, міськрадами, сільрадами.

Сукупність міських поселень регіону, разом з лініями комунікацій між ними, утворює опорний каркас розселення регіону (рис. 1) [5, 13].

Рис. 1. Опорні каркаси розселення у Харківській області (за Г.М. Лаппо)
(побудовано авторами за даними [5, 12])

Опорним каркасом розселення в області є Харківський мегаполіс, 4 середніх за величиною міста Лозова, Ізюм, Куп'янськ, Балаклія, 12 малих міст і 61 селище міського типу. Відповідно до прийнятої в країні класифікації міст, в області є 14 малих (з чисельністю жителів до 50 тис. осіб) міст, 3 середні (від 50 до 100 тис. осіб) міста і 1 найбільше місто (понад 1 млн. осіб.) [3]. Середня відстань між містами і селищами – 20,2 км, що в 4 рази більше, ніж по Україні. Середня відстань між містами – 43 км. Вона є значно меншою в межах Харківської агломерації. У 11 районах області міста відсутні. Кількість міських поселень за районами коливається від 1 до 14. Основна їх частина припадає на прилеглі до Харкова райони. У периферійних районах області, як правило, знаходяться 1-2 міських поселення [3].Елементи опорного каркасу розселення Харківської області найповніше виявляють себе на районному та обласному рівнях, відіграючи роль організаційних центрів розселення населення різних рангів.

Розселення населення є закономірним процесом, і відбувається під впливом певних чинників, які обумовлюють його особливості. В процесі заселення Харківської області спостерігались три великі хвилі міграції (рис. 2) [1, 2, 7].

Природно-ресурсні можливості території виступають важливим чинником формування і розвитку розселенської мережі [10]. Помірно-континентальний клімат, зручний для обробки земель характер поверхні, родючі ґрунти, різноманітність ландшафту сприяли інтенсивному освоєнню нинішньої території Харківської області ще в доісторичну епоху [3]. Також вагомим на заселення території був вплив малих місцевих річок, та потужної

водної артерії – Сіверського Дінця, на берегах якого залишились пам'ятки багатьох археологічних культур. По Сіверському Донцю сплавлялися численні плоскодонки з хлібом від Бєлгорода до Чугуєва, а звідти шлях пролягав далі, на Дон [1, 3].

Територія Слобожанщини була здебільшого степовою, подекуди вкрита лісовими масивами. Степи створювали зручні умови для пересування та поширення кочових племен (гунів, печенігів, турків, татар) [29]. Агрокліматичні умови регіону були сприятливими для заселення території та ведення господарства: чорноземні ґрунти приносили багаті врожаї; різноманітним був тваринний світ Слобожанщини, водойми багаті рибою [2]. Отже, в давні часи сформувались сприятливі природно-кліматичні умови, які сприяли первинному заселенню території сучасної Харківської області та формування постійної поселенської мережі [7, 9].

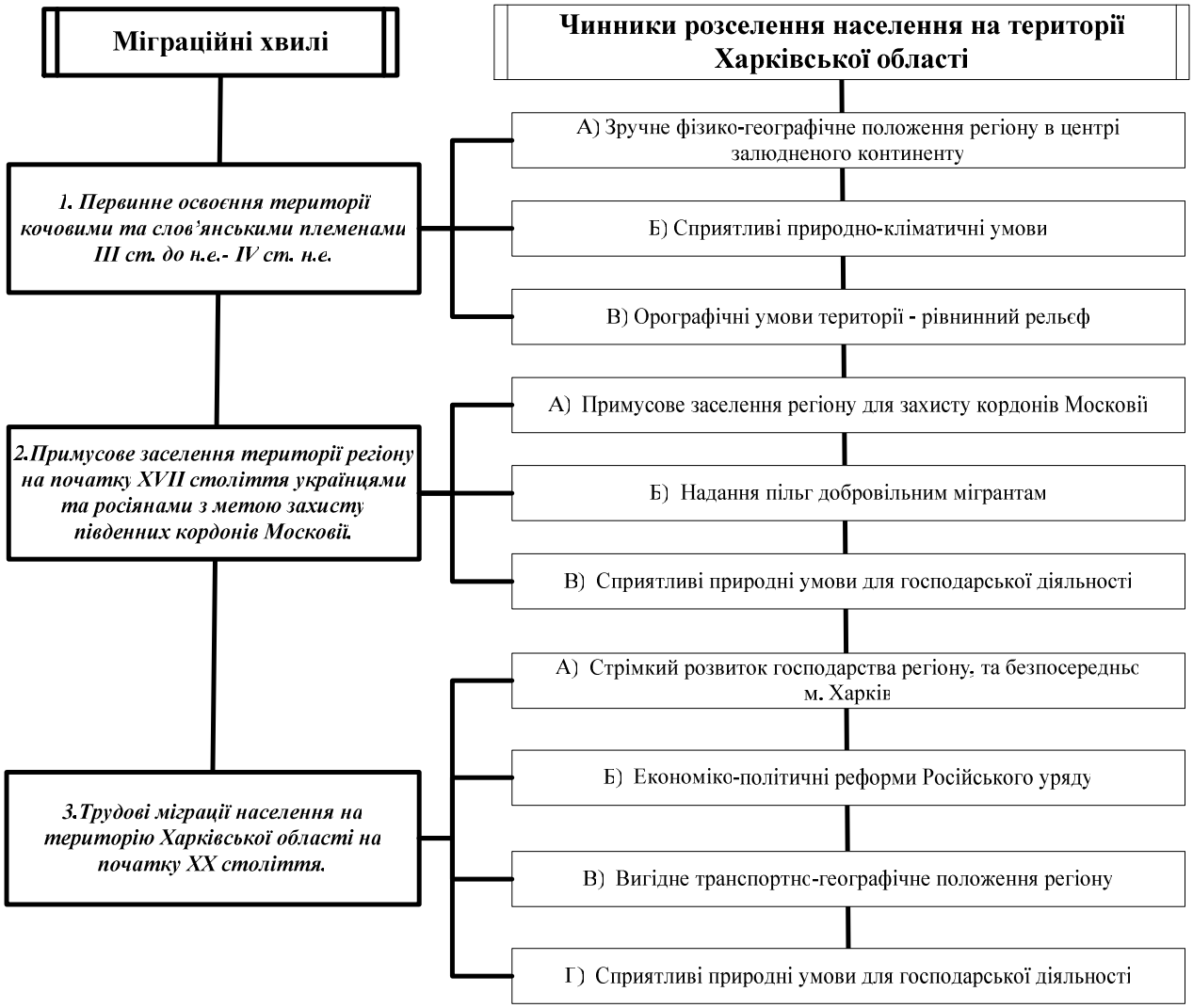

Рис. 2. Чинники розселення населення в Харківській області *(побудовано авторами за даними [1, 2, 7])*

Другою масштабною хвилею міграції на теренах Харківщини стало примусове заселення території регіону на початку XVII століття, шляхом створення укріплених пунктів – фортець та острогів задля захисту південних меж Московської держави від набігів кримських татар [1, 9]. У околицях цих міст-фортець виникали села, засновані російськими солдатами або українцями-переселенцям з територій Речі Посполитої, які мігрували на Слобожанщину від національного та релігійного гніту. В регіоні утворилась закономірність, за якою чим далі від міста знаходиться село, тим історично пізніше воно було засноване, адже освоєння відбувалось моноцентричним способом [9, 11]. З середини XIX століття з розвитком капіталізму до цих чинників додався ще один, найпотужніший – вигідне економіко-географічне положення, що проявляється в близькості до вугільно-металургійної бази Донбасу і Придніпров'я, промислових центрів Росії, розвинутому сільському господарстві степової зони країни [9].

Третя потужна хвиля міграції населення на територію Харківської області на початку XX століття була зумовлена реформами аграрного (Столипінська аграрна реформа 1906 р.) та промислового (НЕП 1920-х років) комплексів господарства [3].

У радянський період Харківська область опинилися у фокусі найважливіших транспортно-економічних зв'язків півдня європейської частини СРСР, що стимулювало розвиток тут численних виробництв, в першу чергу – машинобудування різно-

манітної спеціалізації [3]. У свою чергу це сприяло перетворенню Харкова на найбільший транспортний вузол, провідний центр науки та освіти Української РСР, що у сукупності із сприятливими природними умовами приваблювало як працівників промислового, так і сільськогосподарського сектору виробництва. Під впливом розвитку промислового та сільськогосподарського виробництва в регіоні сформувалось сприятливе виробничо-економічне середовище, яке і в наш час дозволяє Харківській області займати провідні позиції в Україні за рівнем економічного розвитку.

Завдяки розвитку невиробничої сфери: освіти, охорони здоров'я, науки, мистецтва та потужній інфраструктурі Харківська область є прикладом сприятливого соціального та культурного середовища. Проте, не можна сказати, що регіон розвивається комплексно, адже існує різка відмінність між розвитком центральних та периферійних районів області.

Отже, перша хвиля міграції була певною мірою закономірна, і викликана фундаментальними факторами природних умов та географічного положення, друга – штучним заселенням задля оборони південно-західних кордонів Російської імперії, третя хвиля відбулась завдяки швидкому розвитку економіки регіону, де переважаючу роль відіграв фактори вищого рівня – соціально-економічні та інноваційні.

Щодо основних сучасних особливостей розселення населення Харківської області можна зазначити, що значною є концентрація населення в центральних районах області та розміщення населення поблизу обласного центру [11]. Важливу роль у розселенні населення Харківської області відіграють міста: місто мільйонер Харків, яке є обласним центром, та інші міста із значною чисельністю та густотою населення – Зміїв, Чугуїв, Люботин, Ізюм та інші.

Система розселення Харківської області є давно сформованою та досить динамічно розвивається, але наразі розвиток має асиметричний характер з орієнтацією на адміністративний центр регіону м. Харків, що стримує комплексну еволюцію регіону та гальмує розвиток окремих населених пунктів. Це в свою чергу призводить до занепаду господарства у периферійних районах в області, поширення соціальних негараздів, таких як безробіття, злочинність, тощо.

Розпочаті в Україні процеси децентралізації влади створюють принципово нові умови для життєдіяльності регіонів і територіальних громад Харківської області [2].

Визначення *«територіальна громада»* як адміністративно-територіальна одиниця з'явилось із впровадженням адміністративно-територіальної реформи 2014-2015 рр. У цьому розумінні громада означає не тільки місцевих жителів, а й адміністративну територію.

Закон України *«Про добровільне об'єднання територіальних громад»* встановлює наступні вимоги для добровільного об'єднання територіальних громад [4]:

1. Добровільне об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст здійснюється з дотриманням таких умов:

1) у складі об'єднаної територіальної громади не може існувати іншої територіальної громади, яка має свій представницький орган місцевого самоврядування;

2) територія об'єднаної територіальної громади має бути нерозривною, межі об'єднаної територіальної громади визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що об'єдналися;

3) при прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади;

5) якість та доступність публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання.

2. Адміністративним центром об'єднаної територіальної громади визначається населений пункт (село, селище, місто), який має розвинуту інфраструктуру і, як правило, розташований найближче до географічного центру території об'єднаної територіальної громади.

3. Добровільне об'єднання територіальних громад не призводить до зміни статусу населених пунктів як сільської чи міської місцевості.

4. Найменування об'єднаної територіальної громади, як правило, є похідним від найменування населеного пункту (села, селища, міста), визначеного її адміністративним центром.

Нові об'єднані громади володітимуть достатніми матеріальними і фінансовими ресурсами, територіями, соціальною інфраструктурою для вирішення проблем місцевого значення. Одна з цілей такого об'єднання – локальне забезпечення адміністративних, соціальних та культурних потреб населення.

Згідно з проектом Перспективного плану формування територій громад Харківської області нинішні 459 громад області об'єднаються в 59, таким чином, число громад зменшиться майже у 8 разів (рис. 3) [10].

Найбільші зміни відбудуться у Вовчанському, Богодухівському і Куп'янському районах, де, відповідно, замість 27, 24 і 20 громад залишиться лише по одній громаді. Процес укрупнення громад значною мірою привертає увагу до проблеми у адміністративно-територіальному устрої Харківщини.

Важливим є те, що територіальні громади, законодавчо сформовані в Харківській області, за умовною ознакою «переважного місця проживання мешканців» поділяються на наступні типи [4]:

- *переважно сільські* (Дворічанська, Краснокутська, Маловoвчанська, Коломацька та ін.);
- *сільсько-міські* (Дергачівська, Куп'янська, Вовчанська, Старо-Мерчицька, Старо-Салтівська);
- *переважно міські* (Солоницівська, Люботинська, Роганська).

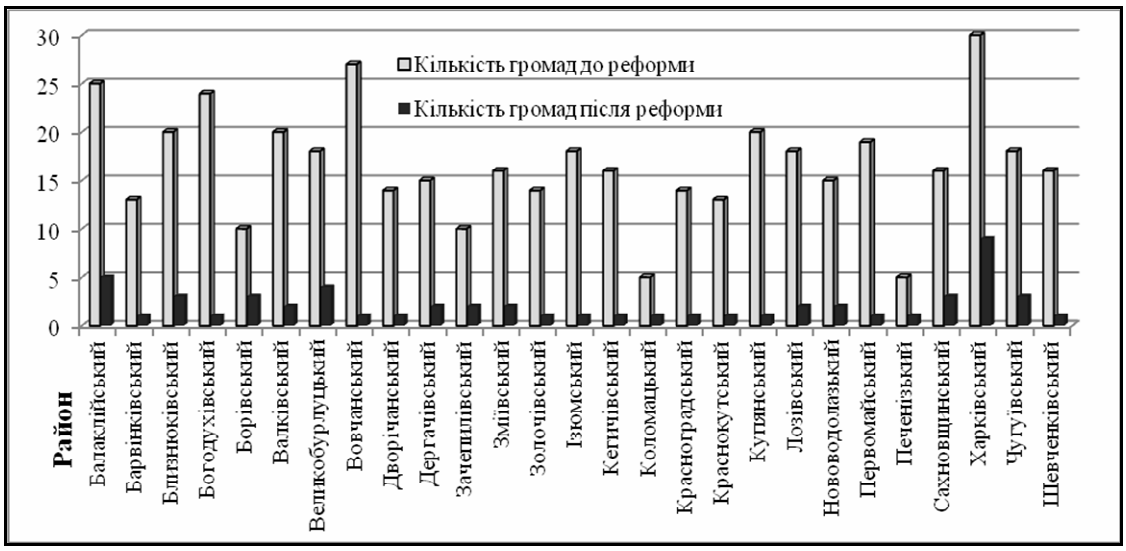

Рис. 3. Кількість територіальних громад у Харківській області до і після реформи 2015 р.
(побудовано авторами за даними [10])

Отже, для кожного із зазначених вище типів необхідною є певна специфіка і комбінаторика у забезпеченні функціонування з урахуванням наявних ресурсів і економічного потенціалу, своєчасне планування комунікаційних відносин та управління розвитком окремих територій всередині об'єднаної територіальної громади.

Висновки. Проведений аналіз заселенсько-розселенських процесів на території сучасної Харківської області засвідчив, що область має тривалу специфічну історію формування розселенської мережі від впливом природних та штучних міграційних процесів.

Система розселення Харківської області динамічно розвивається, але на разі даний розвиток має скошений характер, з орієнтацією на адміністративний центр регіону – м. Харків, і в умовах реформи утворення територіальних громад обласний центр виступає потужним важелем концентрації для ресурсів навколишніх громад. Нові об'єднані громади безумовно відчують диспаритет розвитку у порівнянні з містом Харковом, тому важливим аспектом формування нових територіальних громад необхідно зазначити використання потенціалу сільських і урбанізованих територій всередині громад, що забезпечить комплексний розвиток регіону

Список використаних джерел:

1. *Bagalei D.I. Zaselenie Kharkovskogo kraia i obshchiy khod ego kulturnogo razvitiia do otkrytiia universiteta / D.I. Bagalei. – Kh.: tip. Zilberberga, 1899. – 43 s. [Багалей Д.И. Заселение Харьковского края и общий ход его культурного развития до открытия университета / Д.И. Багалей. – Х.: тип. Зильберберга, 1899. – 43 с.].*
2. *Vysochin M.Yu. Suspilno-geografichni osoblivosti migratsii v regionalniy sotsiogeosystemi (na prykladi Kharkivskoi oblasti): dys... kand. geogr. nauk: 11.00.02 / Kharkivskyi natsionalnyi un-t im. V.N.Karazina. – Kh., 2007. – 276 c. [Височин М.Ю. Суспільно-географічні особливості міграції в регіональній соціогеосистемі (на прикладі Харківської області): дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2007. – 276 с.].*
3. *Golikov A.P. Kharkovskaia oblast: Priroda, naselenie, khoziaistvo / A.P. Golikov, A.L. Sidorenko. − [3-e izd.] − Kh.: Biznes Inform, 2011. – 288 s. [Голиков А.П. Харьковская область: Природа, население, хозяйство / А.П. Голиков, А.Л. Сидоренко. − [3-е изд.] − Х.: Бизнес Информ, 2011. – 288 с.].*
4. *Zakon Ukrainy «Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad» (Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2015, № 13, st. 91). [Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст. 91)].*
5. *Lappo G.M. Geografiia gorodov / G.M. Lappo. – M.: Gumanit. izd. tsentr VLADOS, 1997. – 480 s. [Лаппо Г.М. География городов / Г.М. Лаппо. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 480 с.].*
6. *Niemets K.A. Informatsionnoe vzaimodeistvie prirodnykh i sotsialnykh sistem: Monografiia / Konstantin Arkadievich Niemets. – Kh.: Vostochno-regionalnyi tsentr gumanitarno-obrazovatelnykh initsiativ, 2005. – 428 s. . [Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монография / Константин Аркадьевич Немец. – Х.: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2005. – 428 с.].*
7. *Niemets L.M. Osoblyvosti formuvannia poselenskoi struktury Kharkivskoho regionu / L.M. Niemets // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina: zb. nauk. pr. – Kh: KhNU imeni V.N. Karazina, 2009. – S. 190-194. [Нємець Л.М. Особливості формування поселенської структури Харківського регіону / Л.М. Нємець // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна: зб. наук. пр. – Х: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – С. 190-194].*

8. *Niemets L.M. Systemnyi pidkhid do suspilno-geografichnoho doslidzhennia naselennia regionu / L.M. Niemets, K.Yu. Segida // Problemy bezperervnoi geografichnoi osvity i kartografii: zbirnyk naukovykh prats. – Vypusk 9. – K.: Instytut peredovykh tekhnologiy, 2009. – C. 180-184. [Нємець Л.М. Системний підхід до суспільно-географічного дослідження населення регіону / Л.М. Нємець, К.Ю. Сегіда // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: збірник наукових праць. – Випуск 9. – К.: Інститут передових технологій, 2009. – С. 180-184].*
9. *Niemets L.M. Retrospektyvnyi analiz zaselennia Kharkivskoho regionu / L.M. Niemets, K.Yu. Segida, K.A. Niemets // Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii: Mizhregion. zb. nauk. prats. – Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 2008. – Vyp. 5(2). – S. 171-177. [Нємець Л.М. Ретроспективний аналіз заселення Харківського регіону / Л.М. Нємець, К.Ю. Сегіда, К.А. Нємець // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – Вип. 5(2). – С. 171-177].*
10. *Proekt Perspektyvnoho planu formuvannia terytoriy hromad Kharkivskoi oblasti, skhvalenyi na zasidanni pozacherhovoi XXXVI sesii Kharkivskoyi oblasnoi rady. Rishennia №1226-VI vid 18 chervnia 2015 roku. [Проект Перспективного плану формування територій громад Харківської області, схвалений на засіданні позачергової XXXVI сесії Харківської обласної ради. Рішення №1226-VI від 18 червня 2015 року].*
11. *Segida K.Yu. Rozselennia naselennia Kharkivskoi oblasti: terytorialnyi aspekt / K.Yu. Segida // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina: zb. nauk. pr. / Kh: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – S . 165-169. [Сегіда К.Ю. Розселення населення Харківської області: територіальний аспект / К.Ю. Сегіда // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна: зб. наук. пр. / Х: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 165-169].*
12. *Shabliy O.I. Osnovy zahalnoi suspilnoi geografii. Pidruchnyk / O.I. Shabliy. – Lviv: Vydavnychyi tsent LNU im. Ivana Franka, 2003. – 444 s. [Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник / О.І. Шаблій. – Львів: Видавничий цент ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.].*
13. *Yavorska V.V. Metodologichni aspekty istoryko-geografichnoho vyvchennia rozselennia nase-lennia / V.V. Yavorska, A.Ye. Kaletynska // Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Geografichni ta geologichni nauky. – T. 17. – Vyp. 2 (15) / O.: Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I.I. Mechnykova, 2012 r. – S. 116-119. [Яворська В.В. Методологічні аспекти історико-географічного вивчення розселення населення / В.В. Яворська, А.Є. Калетинська // Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки. – Т. 17. – Вип. 2 (15) / О.: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2012 р. – С. 116-119].*

Summary

Kostyantyn Niemets, Kateryna Kravchenko. THE ROLE AND IMPORTANCE OF POPULATION-RESETTLEMENT PROCESS FOR THE DEVELOPMENT OF KHARKIV REGION SOCIO-NATURAL SYSTEMS.

In the article the author gave the definition of the population-resettlement processes. The population-resettlement processes mean the migration process of historical character, which is shown in the movement of population to a certain territory and settling to live and carry out some economic activities. In the article there is a structural analysis of the settlement system of Kharkiv region, the framework of urban settlement in the region. The framework of settling in the region is Kharkiv metropolis, 4 medium-sized cities, 12 small towns and 61 urban-type settlements.

As it turned out that all elements of the settling framework in Kharkiv region are noticed in oblast level and they play the role of organization centers in settling people of different ranks. In the article the factors of formation and development of settling system of Kharkiv region are defined as well as three waves of migration in the territory of Kharkiv region. The first wave of migration was to a certain extent natural and was caused by fundamental factors, natural conditions and a geographical position, the second one was an artificial settlement for the defence of the south-western borders of the Russian Empire, the third wave took place due to the rapid economic development of the region, where the higher-level factors – social economic and innovational – played the dominant role.

The article contains the analysis of the process of formation of communities in Kharkiv region. New, integrated communities have sufficient material and financial resources, territory, social infrastructure for solving local problems.

Key words: settlement system, population- resettlement processes, socio-natural systems, the framework of urban settlement, migration, local communities, comprehensive development.

УДК 911.3

Катерина Сегіда, Надія Ткаченко

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена аналізу внутрішньотериторіальних особливостей розселення населення Харківського району Харківської області. Наведено загальну характеристику розселення населення області, визначено місце району в ній. Проаналізовано показники щільності населення, визначено їх диференціацію в розрізі міських, селищних та сільських рад. Наведено та охарактеризовано індекс концентрації населення району. Обчислено основні показники центрографічного аналізу розподілу населення: арифметичний, медіанний і модальний центри та центр тяжіння. Отримані результати відображені картографічно. Виконано аналіз найближчого сусідства. Встановлено та проаналізовано особливості розподілу населення по території Харківського району Харківської області.

Ключові слова: *розселення населення, щільність населення, індекс концентрації населення, центри розподілу населення, аналіз сусідства, Харківська область, Харківський район.*

Екатерина Сегида, Надежда Ткаченко. ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАССЕЛЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ХАРЬКОВСКОГО РАЙОНА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. *Статья посвящена анализу внутритерриториальных особенностей расселения населения Харьковского района Харьковской области. Дана общая характеристика расселения населения Харьковской области, определено место района в ней. Проанализированы показатели плотности населения, выявлена территориальная дифференциация показателя в разрезе городских, поселковых и сельских советов. Приведен и охарактеризован индекс концентрации населения района. Рассчитаны основные показатели центрографического анализа размещения населения: арифметический, медианный и модальный центры и центр тяжести. Полученные результаты отображены картографически. Выполнен анализ ближайшего соседства. Определены и проанализированы особенности распределения населения по территории Харьковского района Харьковской области.*

Ключевые слова: *расселение населения, плотность населения, индекс концентрации населения, центры распределения населения, анализ соседства, Харьковская область, Харьковский район.*

Kateryna Segida, Nadiia Tkachenko. TERRITORIAL FEATURES RESETTLEMENT OF THE POPULATION OF THE KHARKIV DISTRICT OF KHARKIV REGION. *The article deals with characteristics of the territorial population distribution of the Kharkiv district of Kharkiv region. The general characteristic of the population settlement of the Kharkiv region is given. The Place of district is defended. The population density by administrative districts of the Kharkiv district is calculated and analyzed. The index of population concentration is reduced and characterized. The application center-graphical method by territorial characteristics in the research of population settlement is founded. The arithmetic mean, median and modal center and center of population gravity are calculated. The results are displayed cartographical. Analysis of neighborhood is given. The features of the population distribution on the territory of the Kharkiv district of Kharkiv region are identified and analyzed.*

Key words: *the resettlement of population, population density, concentration index of population, distribution centers of population, analysis of neighborhood, Kharkiv district, Kharkiv region.*

Вступ. В умовах адміністративної реформи, яка сьогодні проводиться в Україні, питання оптимізації систем розселення на всіх адміністративних рівнях набувають нової актуальності [4]. Зрозуміло, що наявні системи розселення як форма організації населення зумовлюють особливості життєдіяльності населення та розвитку господарства, в той же час є результатом тривалого історичного процесу заселення та розселення. Система адміністративно-територіального устрою Харківської області за роки незалежності України не зазнала суттєвих змін. Відповідно, територіальні диспропорції в розвитку окремих населених пунктів та регіонів, трансформація господарської спеціалізації та вплив ряду суспільних процесів (в першу чергу – міграційних, які набули нових масштабів останнього року) вимагають перегляду організації місцевого самоврядування з огляду на новий соціальний запит.

Харківський район є найбільшим серед усіх адміністративних районів України [8, 11] і займає вигідне економіко-географічне положення. Район оточує з півдня, заходу та сходу м. Харків – адміністративний, економічний і культурний центр області, входить до складу приміської зони м. Харкова, що створює сприятливі умови для розвитку всіх сфер господарства та підвищує привабливість для населення. В той же час, будучи найбільшим за чисельністю населення, Харківський район має складну конфігурацію та значні територіальні диспропорції в системі розселення.

Тому, за **мету** в статті визначено встановлення територіальних особливостей розселення населення Харківського району Харківської області. Для досягнення поставленої мети у процесі дослідження виконувалися наступні завдання: характеристика розселення населення області та визначення місця Харківського району, обчислення індексу концентрації та щільності населення в розрізі сільських та селищних рад досліджуваного району, виявлення просторово-статистичних особливостей розподілу населення по території району, визначення щільності населених пунктів в районі та аналіз найближчого сусідства.

Виклад основного матеріалу. Харківська область поділена на 27 районів, окремо виділяють 7 міст обласного значення [8]. Характерною ознакою Харківської області є те, що населення по території розміщене нерівномірно (рис. 1). Харківська область є високоурбанізованою областю України. Щільність населення складає 86,9 осіб/км^2 , що є вищим за середній показник по Україні [1]. Обласний центр Харків, який є містом-мільйонником, концентрує найбільшу частку населення (53,5 %). У місті щільність населення складає 4151,1 осіб/км^2 [11].

© Сегіда К., Ткаченко Н., 2015

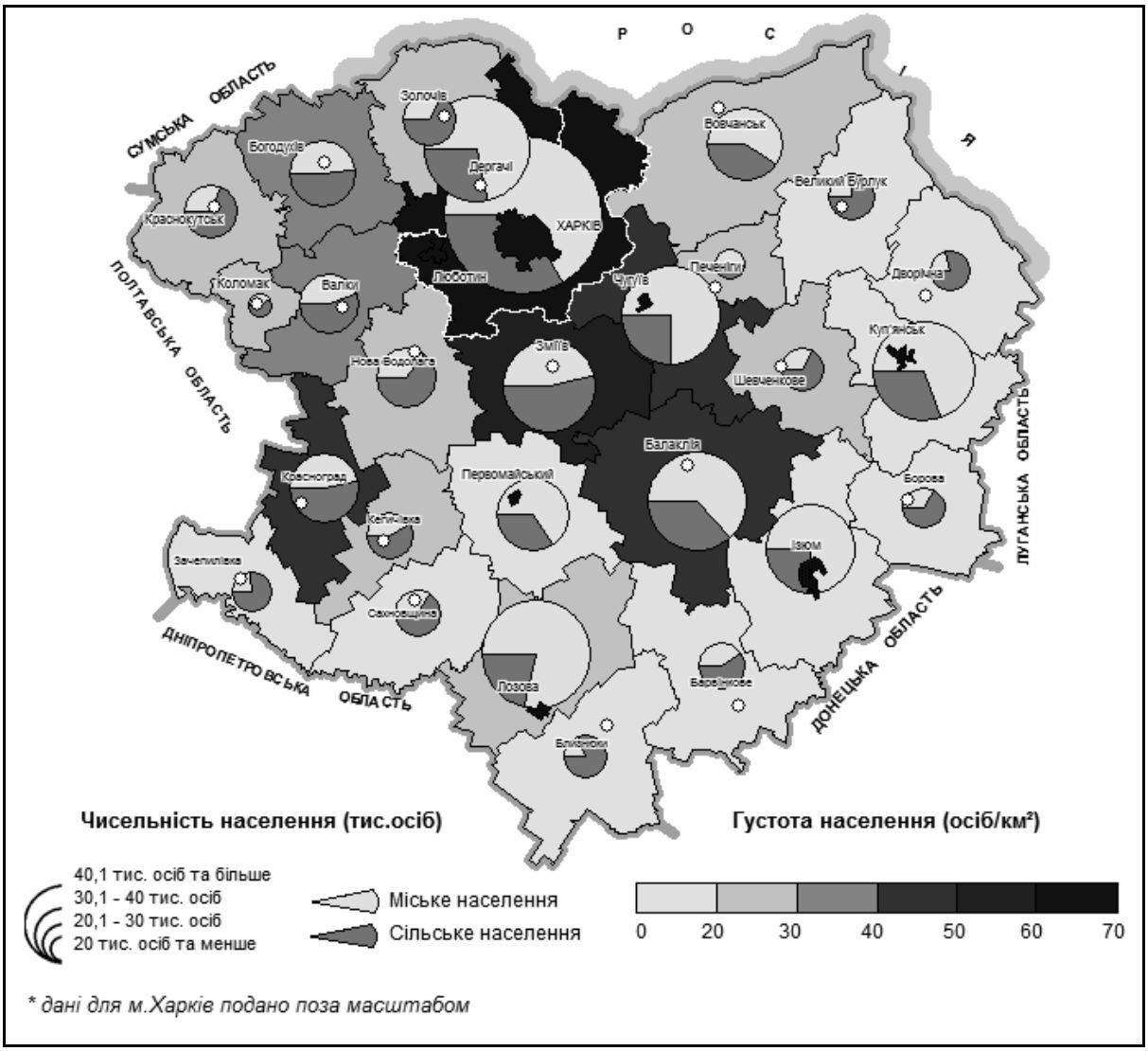

Рис. 1. Чисельність та густота населення Харківської області, 2014 рік *(побудовано за даними [7])*

Також високими показниками щільності населення характеризуються міста обласного підпорядкування. Населення Харківської області характеризується різко нерівномірним розміщенням населення: основна концентрація населення припадає на обласний центр та на приміські території міста Харків [10]. За адміністративно-територіальним поділом Харківський район Харківської області включає 2 міські, 15 селищних та 14 сільських рад, які об'єднують 106 населених пунктів та підпорядковані Харківській районній раді. Окремо виділяється Люботинська міська рада [8]. Адміністративним центром Харківського району є місто Харків, що не входить до складу району, є адміністративним центром області та містом обласного значення.

Рівномірність розселення населення відображає коефіцієнт (індекс) концентрації населення, за допомогою якого можна дослідити розподіл населення за адміністративними одиницями у відношенні до загальної рівномірності його розміщення по території [10]. Індекс концентрації населення на певній території обчислюється як різниця часток площі та населення району. Згідно з розрахунками (таблиця 1), індекс концентрації населення в Харківському районі Харківської області становить 43,49%, що свідчить про різко нерівномірне розміщення населення по території району.

Густота населення відображає рівень заселеності території (таблиця 1, рис. 2). Харківський район має вищий за середній по Україні показник густоти населення, який становить 161,5 осіб/км^2. Це можна пояснити тим, що район розташований біля міста Харків і тому є привабливим для населення. В той же час спостерігається значна територіальна диференціація показника в розрізі міських, селищних та сільських рад: від 18 осіб/км^2 у Веселівській сільській раді до 862 осіб/км^2 у Люботинській міській раді (таблиця 1). Північна частина району є найменш заселеною (рис. 2): щільність населення тут коливається від 18 до 65 осіб/км^2. Селищні та сільські ради східної та північної частини району мають значну територію та меншу чисельність населення, ці території розташовані далі від обласного центру та в меншому ступені відчувають його вплив. Вільхівська, Веселівська та Тернівська сільські ради мають щільність населення до 25 осіб/км^2, що менше, ніж середня щільність за районами області.

Таблиця 1

Індекс концентрації населення Харківського району Харківської області *(обчислено за даними [7, 9])*

Міські, селищні і сільські ради	Насе-лення $P_{ср}$ (осіб)	Площа, $S_{ср}$ (км^2)	Щільність (осіб/км^2)	Частка населення $P_ч=P_{ср}/P_\Sigma$ (%)	Частка площі $S_ч=S_{ср}/S_\Sigma$ (%)	Модальна різниця, $\lvert P_ч - S_ч \rvert$ (%)
Яковлівська сільська рада	1310	34,84	37,60	0,59	2,55	1,96
Жовтнева сільська рада	1576	36,52	43,15	0,71	2,67	1,96
Веселівська сільська рада	1657	89,94	18,42	0,75	6,58	5,83
Березівська селищна рада	1695	18,73	90,50	0,77	1,37	0,60
Тернівська сільська рада	1757	74,41	23,61	0,80	5,45	4,65
Лук'янцівська сільська рада	2003	57,05	35,11	0,91	4,18	3,27
Утківська селищна рада	2031	27,62	73,53	0,92	2,02	1,10
Вільхівська сільська рада	2044	80,87	25,28	0,93	5,92	4,99
Комунарська сільська рада	2296	6	382,67	1,04	0,44	0,60
Лизогубівська сільська рада	2443	34,41	71,00	1,11	2,52	1,41
Глибоківська сільська рада	2904	59,41	48,88	1,32	4,35	3,03
Малороганська сільська рада	2914	38,61	75,47	1,32	2,83	1,50
Русько-Тишківська сільська рада	3101	75,81	40,90	1,41	5,55	4,14
Липецька сільська рада	4182	45,67	91,57	1,90	3,34	1,45
Пономаренківська сільська рада	4356	24,6	177,07	1,97	1,80	0,17
Манченківська селищна рада	4618	36,29	127,25	2,09	2,66	0,56
Хорошівська селищна рада	4620	28,2	163,83	2,09	2,06	0,03
Коротичанська селищна рада	5961	31,84	187,22	2,70	2,33	0,37
Васищівська селищна рада	6350	37,23	170,56	2,88	2,72	0,15
Циркунівська сільська рада	6359	58,64	108,44	2,88	4,29	1,41
Будянська селищна рада	7295	37,71	193,45	3,31	2,76	0,55
Бабаївська селищна рада	7411	29,14	254,32	3,36	2,13	1,23
Кулиничівська селищна рада	7964	126,1	63,16	3,61	9,23	5,62
Південна міська рада	8795	16,93	519,49	3,99	1,24	2,75
Безлюдівська селищна рада	9693	31,51	307,62	4,39	2,31	2,09
Покотилівська селищна рада	10350	13,23	782,31	4,69	0,97	3,72
Височанська селищна рада	12543	21,23	590,81	5,68	1,55	4,13
Пісочинська селищна рада	19384	29,59	655,09	8,79	2,17	6,62
Роганська селищна рада	19548	61,8	316,31	8,86	4,52	4,34
Мереф'янська міська рада	26677	71,37	373,78	12,09	5,22	6,87
Люботинська міська рада	26806	31,1	861,93	12,15	2,28	9,87
Всього	220643	1366,40	161,48	100	100	$ІКН=\frac{\sum \lvert P_ч - S}{2}$ **43,49**

Найбільш заселені південні та південно-західні ради району, які відчувають вплив обласного центру та/або м. Люботин. Найбільш густозаселеними є міські (Люботинська – 862 осіб/км^2, Південна – 520 осіб/км^2, Мереф'янська – 377 осіб/км^2), селищні (Покотилівська – 782 осіб/км^2, Пісочинська – 655 осіб/км^2, Височанська – 591 осіб/км^2, Роганська – 316 осіб/км^2, Безлюдівська – 308 осіб/км^2, Бабаївська – 254 осіб/км^2) та Комунарська сільська рада – 383 осіб/км^2. Це ті ради, які мають найбільш тісні зв'язки з обласним центром, високу транспортну доступність, тому населення, що працює або навчається в Харкові, але не має змоги або бажання жити в самому місті, концентрується в селищах міського типу та містах, що розташовані найближче до Харкова, мають більш розвинену інфраструктуру та транспорту мережу.

Просторово-статистичний аналіз розселення населення по території району мав на меті визначити центри просторового розподілу населення (рис. 3). Середній арифметичний центр є показником центральної точки просторового розподілу населення. Медіанний центр відображає точку, яка ділить чисельність населення області на дві рівні частини по широті та довготі. Модальний центр являє собою найбільшу точку та поверхні площі розподілу [2, 10].

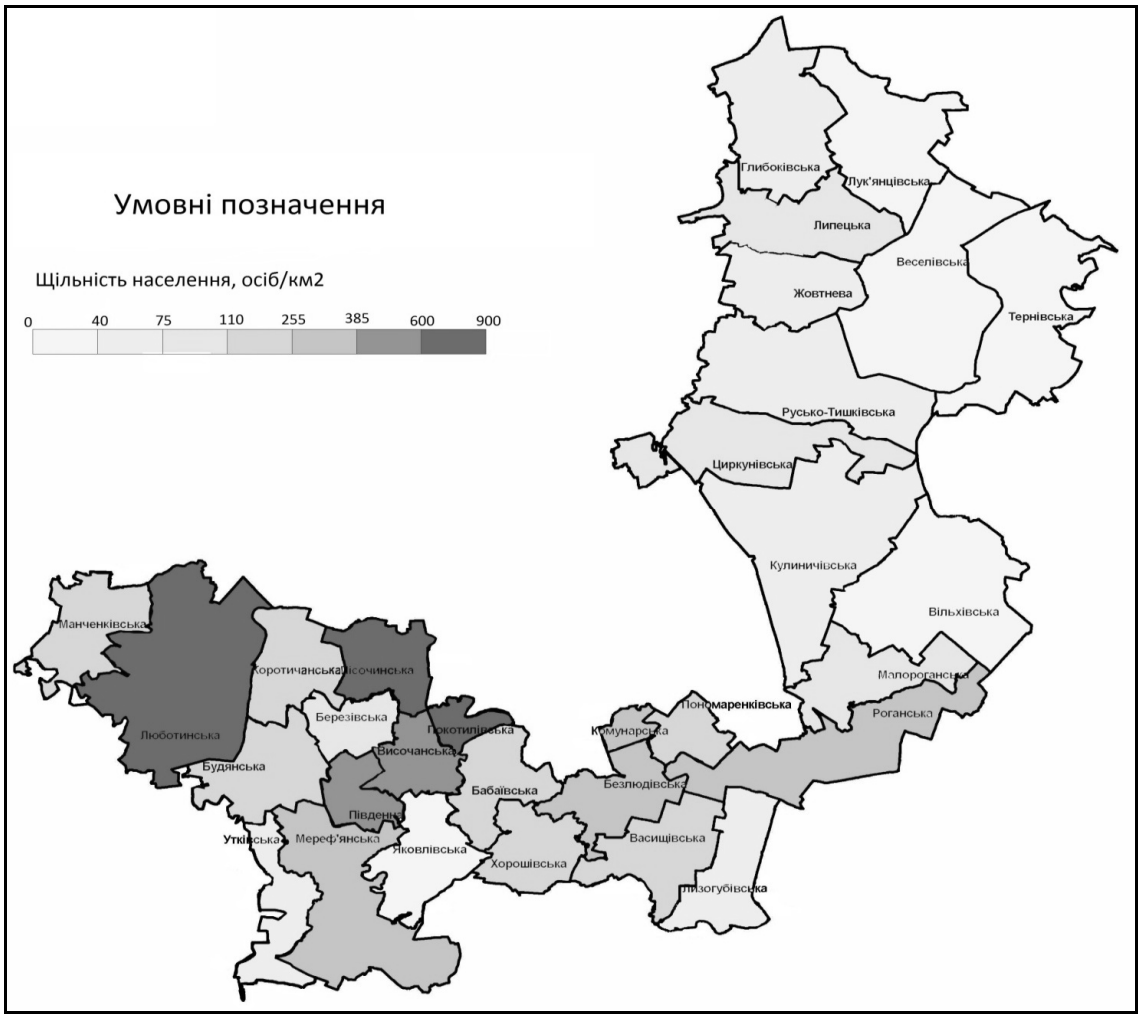

Рис. 2. Густота населення Харківського району Харківської області в розрізі сільських та селищних рад, 2014 р. *(обчислено та побудовано за даними [7, 9])*

Модальний центр розподілу населення Харківського району (рис. 3) відповідає найбільшому місту району – Люботину (яке є містом обласного значення), що підтверджує роль та вплив зазначеного міста на систему розселення району. Саме показник модального центру дозволяє визначити місце найбільшої концентрації населення та є незалежним від розміщення інших одиниць. Медіанний центр знаходиться на межі Покотилівської та Пісочинської рад (рис. 3), що підтверджує той факт, що східна та північна частина району заселені набагато менше за південну та південно-західну. Арифметичний центр (рис. 3) знаходяться на території обласного центру (м. Харків), свідчить про скупчення населення в сусідніх з обласним центром радах. Це є наслідком концентрації населення поблизу великого економічного, промислового, соціального і культурного центру, де є місця для роботи та кращі умови життя для більшої чисельності населення.

Центр території – це такий пункт, щодо якого територія має симетричні властивості. Центр ваги розміщення населення на території Харківського району Харківської області знаходиться на території обласного центру, проте зміщений на північний схід у порівнянні з середнім арифметичним центром (рис. 3), що можна пояснити усуненням впливу міст: в першу чергу – м. Люботин (зміщення на схід), незначне зміщення на північ обумовлено «зняттям впливу» міст Мерефа та Південне. Адже міста та більші за чисельністю смт розміщені переважно у південній, західній та південно-західній частині району.

Аналіз найближчого сусідства має на меті дати аналіз розміщенню центрів рад по відношенню один до одного (рис. 4). Даний показник говорить про розвиненість зв'язків між центрами рад та про подальшу перспективність співпраці декількох центрів. Отриманий результат показує, що деякі населені пункти знаходяться на значній відстані один від одного і тому не мають тісних зв'язків у різних сферах господарства. Але в цілому більшість населених пунктів району мають розвинені зв'язки і транспортну мережу між собою (особливо тих рад, що мають меншу площу). Ради, які розташовані у східній та північній частині району, мають доступність до адміністративного районного центру (м. Харків), але через складну конфігурацію району зв'язки із радами південної та західної частини значно менші, не мають прямих транспортних шляхів тощо.

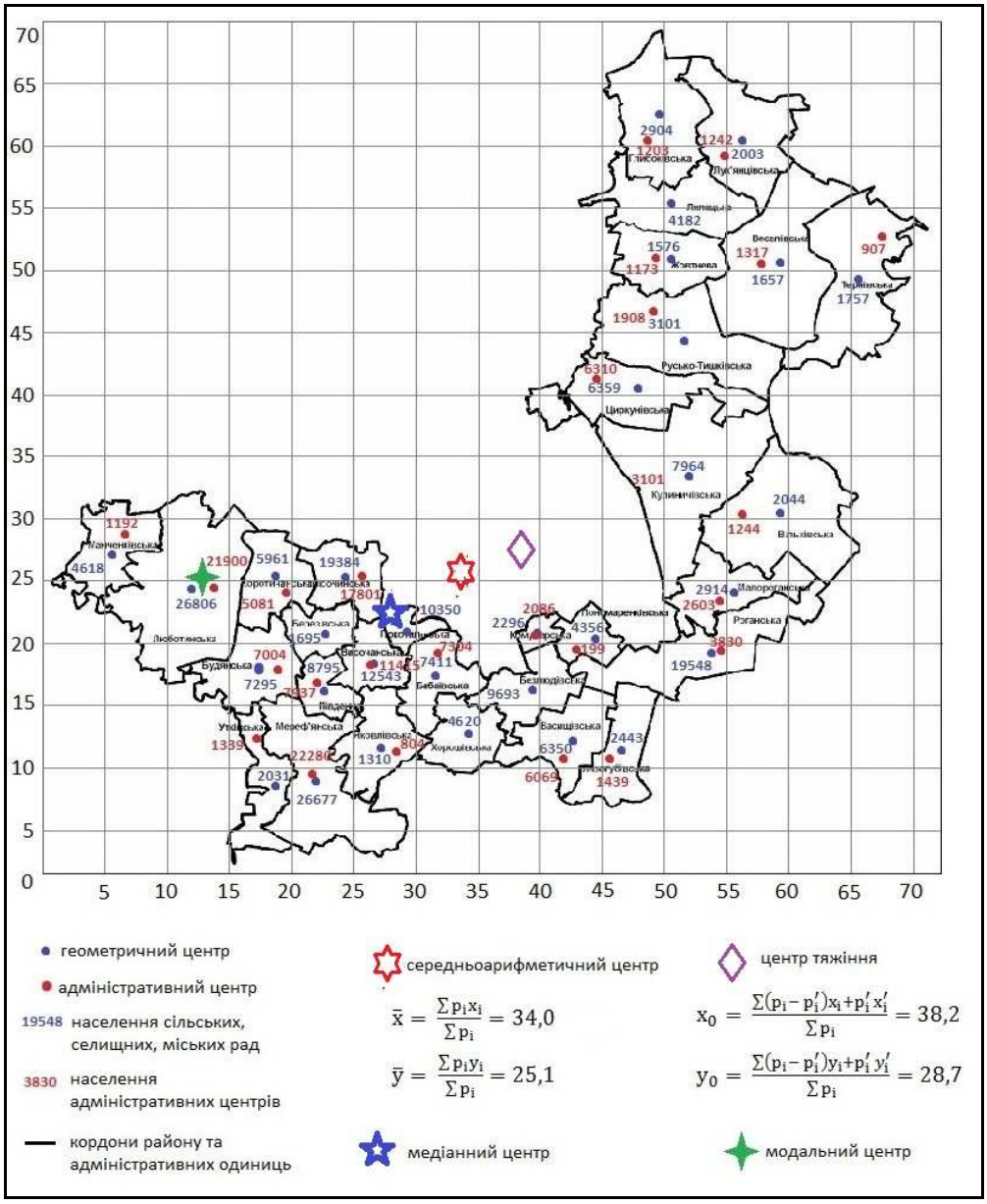

Рис. 3. Центри розподілу населення Харківського району Харківської області, 2014 рік
(обчислено і побудовано за даними [7, 9])

Висновки. Враховуючи особливості розселення населення Харківської області, із усіх адміністративних районів Харківський район є найбільш розвинутим, саме тут сформувалась мережа міст та смт, які в своїй сукупності входять у майже сформовану агломерацію з центром у Харкові [6, 10]. В той же час, територія Харківського району має найбільшу чисельність населення серед усіх адміністративних районів усіх областей України, але має складну конфігурацію, що і зумовлює ряд внутрішньотериторіальних особливостей розвитку. Провівши обчислення основних показників, що характеризують розселення населення по території, можна визначити ступінь рівномірності розміщення населення та його щільність, визначити їх територіальну диференціацію. В цілому, індекс концентрації населення Харківського району складає 43,5%, що говорить про різко нерівномірне розселення населення. Такі ж результати підтверджує показник щільності населення, яка становить 161,5 осіб/ км^2 по району в цілому, але в розрізі рад коливається від 18 осіб/км^2 до 870 осіб/км^2. Просторово-статистичний аналіз розселення населення Харківського району Харківської області свідчить про ряд особливостей і певних закономірностей, зокрема, більшу концентрацію населення в західній та південній частині району, яка має тісні зв'язки з м. Харковом, високу транспортну доступність до міста. Саме у західній частині розташовано одне з 7 міст обласного підпорядкування – м. Люботин. Ради північної частини району є найменш заселеними, мають найменш тісні зв'язки із іншими радами району, найменшу чисельність населення та транспортну доступність, відчувають у більшій мірі вплив сусідніх районів та прикордонного положення.

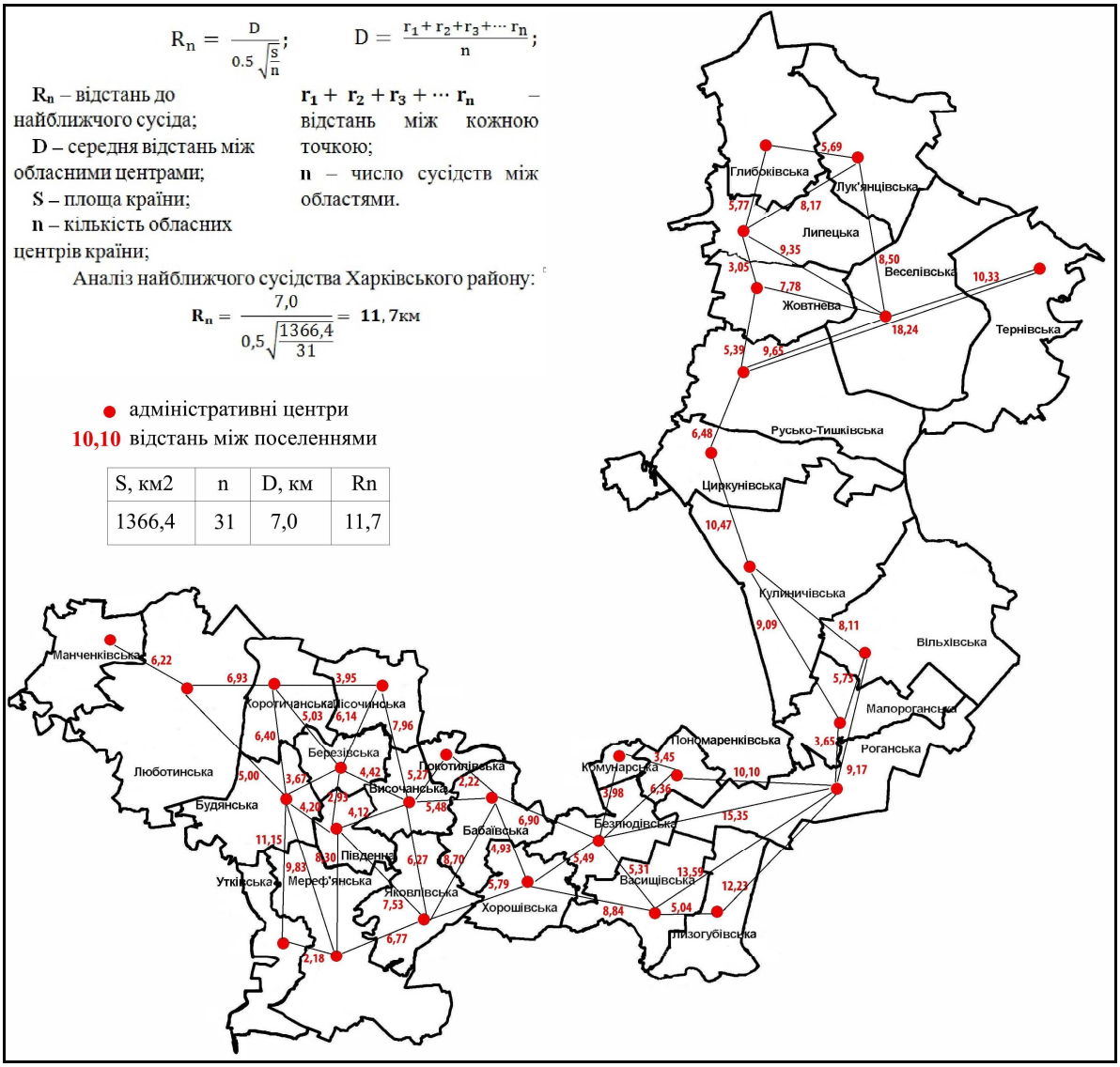

Рис. 4. Топологічна відстань між адміністративними центрами сільських, селищних та міських рад Харківського району Харківської області *(обчислено і побудовано за даними [7, 9])*

Сформована за радянської доби система адміністративно-територіального устрою в повній мірі не може задовольнити всі соціальні потреби, тому своєчасним є впровадження її реформи. Визначення особливостей розселення населення має враховуватись при обґрунтуванні адміністративно-територіальних реформ, при аналізі природних і суспільних передумов розвитку господарства, у дослідженні проблем районування території, у визначенні шляхів вдосконалення територіальної організації господарства та її відповідності системам розселення. Прийнято Проект Перспективного плану формування територій громад Харківської області, схвалений на засіданні позачергової XXXVI сесії Харківської обласної ради у червні 2015 року [5], розподіл на громади рад району в тій чи іншій мірі враховує запит населення та має сприяти покращенню соціального та адміністративного обслуговування.

Список використаних джерел:

1. *Niemets L. Demographic potential as the basis for social and economic development / L. Niemets, K. Segida, N. Guseva // Економічний часопис-XXI. – 2015. – № 3-4. – С. 93-97.*
2. *Golikov A.P. Matematychni metody v geografii / A.P. Golikov, I.G. Chervaniov, A.M. Trofimov. – Kharkiv: vyd-vo pry Kharkivskomu universyteti. 1986. – 143 s. [Голіков А.П. Математичні методи в географії / А.П. Голіков, І.Г. Черваньов, А.М. Трофімов. – Харків: вид-во при Харківському університеті. 1986. – 143 с.].*
3. *Dzhaman V.O. Regionalni systemy rozselennia: demografichni aspekty / V.O. Dzhaman. – Chernivtsi: Ruta, 2003. – 392 s. [Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти / В.О. Джаман. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.].*

4. *Zastavetska L.B. Problemy zdiisnennia administratyvno-terytorialnoi reformy v Ukraini / L.B. Zastavetska // Lvivska suspilno-geografichna shkola: Materialy vseukrainskoi naukovoi konferentsii. – Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2015. – S. 98-103. [Заставецька Л.Б. Проблеми здійснення адміністративно-територіальної реформи в Україні / Л.Б. Заставецька // Львівська суспільно-географічна школа: Матеріали всеукраїнської наукової конференції. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. – С. 98-103].*
5. *Informatsiia Kharkovskogo regionalnogo Ofisa reform [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: http://old.kharkivoda.gov.ua/ru/article/static/id/802 [Информация Харьковского регионального Офиса реформ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://old.kharkivoda.gov.ua/ru/article/static/id/802].*
6. *Niemets L.M. Demonrafichnyш rozvytok Kharkivskoho regionu: monohrafiia / L.M. Niemets, K.Yu. Segida, K.A. Niemets. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2012. – 200 s. [Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія / Л.М. Нємець, К.Ю. Сегіда, К.А. Нємець. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 200 с.].*
7. *Ofitsiinyi sait Holovnoho upravlinnia statystyky v Kharkivskij oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://kh.ukrstat.gov.ua [Нємець Л.М. [Офіційний сайт Головного управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kh.ukrstat.gov.ua].*
8. *Ofitsiinyi sait Kharkivskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.kharkivoda.gov.ua. [Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kharkivoda.gov.ua].*
9. *Ofitsiinyi sait Kharkivskoi raionnoi derzhavnoi administratsii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://khrda.gov.ua [Офіційний сайт Харківської районної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://khrda.gov.ua].*
10. *Segida K.Yu. Rozselennia naselennia Kharkivskoi oblasti: terytorialnyi aspekt / K.Yu. Segida // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina: Geologiia – Geografiia – Ekologiia: Zbirnyk naukovykh prats. – Vypusk № 1049. – Kharkiv: Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina, 2013. – S. 165-170. [Сегіда К.Ю. Розселення населення Харківської області: територіальний аспект / К.Ю. Сегіда // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Геологія – Географія – Екологія: Збірник наукових праць. – Випуск № 1049. – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 165-170].*
11. *Strategiia rozvytku Kharkivskoi oblasti na period do 2020 roku. – Kharkiv, 2015. – 177 s. [Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року. – Харків, 2015. – 177 с.]*

Summary

Kateryna Segida, Nadiia Tkachenko. TERRITORIAL FEATURES RESETTLEMENT OF THE POPULATION OF THE KHARKIV DISTRICT OF KHARKIV REGION.

The article analyzes the internal territorial characteristics resettlement of the population of Kharkiv district, Kharkiv region. Given the characteristics of population settlement Kharkiv region, of all the administrative districts, Kharkiv district is the most developed, here formed a network of cities and towns, which in the aggregate are formed almost in the center of agglomeration in Kharkiv. At the same time, the territory of the Kharkiv district has the largest population among all administrative districts in all regions of Ukraine, but it has a complicated configuration, which causes a number of internal territorial characteristics.

Index of population concentration of Kharkiv district is 43.5%, indicating a sharply uneven settlement population. These results confirm an indicator of population density, which is 161.5 persons / km^2 in the district as a whole, but in terms of advice ranges from 18 persons / km^2 to 870 persons / km^2.

Space-statistical analysis of population settlement Kharkiv district of Kharkiv region shows the number of features and certain patterns, including higher concentration of population in western and southern part of the region, which has close ties with the city of Kharkiv, high transport accessibility to the city. It is located in the western part of one of the 7 cities of regional subordination – m. Lyubotin. The northern part of the region is the least populated, have less close links with other council areas, the smallest population and transport accessibility, feel, a greater degree, the influence of neighboring areas and border situation.

Key words: the resettlement of population, population density, concentration index of population, distribution centers of population, analysis of neighborhood, Kharkiv district, Kharkiv region.

УДК 911.375:314.8

Наталія Гусєва, Ольга Суптело

РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДНІПРОПЕТРОВСЬКА: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Стаття присвячена аналізу територіальних особливостей розселення населення Дніпропетровська. Дана загальна характеристика розселення населення міста. Проаналізовано показники щільності населення, наведено та охарактеризовано індекс концентрації населення. Обчислені основні показники центрографічного аналізу розподілу населення: арифметичний, медіанний і модальний центри, наведено їх сутність та значення. Отримані результати відображені картографічно. Визначено та проаналізовано просторово-статистичні особливості розподілу населення по території Дніпропетровська.

Ключові слова: *розселення населення, щільність населення, індекс концентрації населення, центри розподілу населення.*

Наталия Гусева, Ольга Суптело. РАССЕЛЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ ДНЕПРОПЕТРОВСКА: ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ. *Статья посвящена анализу территориальных особенностей расселения населения Днепропетровска. Дана общая характеристика расселения населения города. Проанализированы показатели плотности населения, приведен и охарактеризован индекс концентрации населения. Рассчитаны основные показатели центрографического анализа размещения населения: арифметический, медианный и модальный центры, приведены их суть и значение. Полученные результаты отображены картографически. Определены и проанализированы пространственно-статистические особенности распределения населения по территории Днепропетровска.*

Ключевые слова: *расселение населения, плотность населения, индекс концентрации населения, центры распределения населения.*

Natalia Guseva, Olga Suptelo. THE RESETTLEMENT OF POPULATION OF THE DNEPROPETROVSK CITY: HUMAN-GEOGRAPHICAL FEATURES. *The article deals with characteristics of the territorial population distribution of the Dnepropetrovsk city. The general characteristic of the population settlement of the Dnepropetrovsk city are given. The population density by administrative districts of the Dnepropetrovsk city is calculated and analyzed. The index of population concentration are reduced and characterized. The application center-graphical method by territorial characteristics in the research of population settlement is founded. The methodical foundations spatial-statistical analysis of population distribution is shown. The arithmetic mean, median and modal center are calculated. Theirs contents and meanings are given. The results are displayed cartographical. The spatial and statistical features of the population distribution on the territory of the Dnepropetrovsk city are identified and analyzed.*

Key words: *the resettlement of population, population density, an index of population concentration, distribution centers of population.*

Вступ. Під розселенням як науковою категорією розуміють розміщення населення по певній території, яке характеризується відмінностями в густоті населення, і є наслідком утворення мережі поселень [5]. Розселення населення є результатом історичного процесу заселення території, що відбувається під дією ряду чинників: природних, соціальних, економічних, політичних, демографічних тощо, які мають суттєвий вплив на особливості заселення та розміщення поселень, їх взаємозв'язок тощо. В той же час, наявні системи розселення як форма територіальної організації населення зумовлюють особливості життєдіяльності населення, соціально-географічного процесу тощо [9]. Вивчення просторового розподілу населення є актуальним напрямком суспільно-географічних досліджень, оскільки воно обумовлює особливості розміщення закладів та установ соціальної інфраструктури (закладів охорони здоров'я, дитячих садків, шкіл та інших закладів середньої освіти, закладів культурного, торговельного, побутового обслуговування тощо), висуває вимоги щодо транспортного обслуговування населення території, впливає на розвиток галузей, які забезпечують його потреби в продуктах харчування і промислових товарах, зрештою, визначає умови внутрішнього попиту тощо [8, 9]. Від населення значною мірою залежить формування міжпоселенських зв'язків, спеціалізація виробництва, потужність і структура потоку продукції, яка вивозиться за межі певної території, розвиток місцевого виробництва [7].

Аналіз попередніх досліджень. На сьогоднішній день дослідженнями населення, зокрема особливостями його розселення, займаються фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, а також цілий ряд інших науковців, у т.ч. суспільних географів (В.О. Джаман, Б.І. Заставецький, Т.Б. Заставецький, Л.Б. Заставецька, Л.М. Нємець, І.Г. Мельник, К.Ю. Сегіда, О.Г. Топчієв, В.В. Яворська та інші). Системна інтерпретація розселення найповнішого відображення дістала у працях Л.М. Корецького, С.С. Мохначука, Ю.І. Пітюренка, М.П. Якимової (системи міських поселень), А.І. Доценка, В.О. Джамана, Г.М. Анісімової, В.В. Смаль, Т.В. Буличевої, Б.І. Заставецького (субрегіональні та регіональні інтегральні системи розселення).

У більшості випадків об'єктами досліджень виступають великі території (вся країна, суспільно-географічні райони, адміністративно-територіальні одиниці тощо). Суспільно-географічні дослідження розселення населення в окремих населених пунктах, зокрема містах, зустрічаються не так часто, що робить їх цікавими й актуальними [3].

Метою даного дослідження є визначення територіальних особливостей розселення населення Дніпропетровська. В процесі дослідження виконувалися наступні завдання: виявлення місця Дніпропетровська в системі розселення

© Гусєва Н., Суптело О., 2015

Дніпропетровської області, характеристика розселення населення міста, визначення індексу концентрації населення Дніпропетровщини та його адміністративного центру, виявлення особливостей розподілу населення по території Дніпропетровська за допомогою центрографічного методу, аналіз отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На 1 січня 2014 р. в Дніпропетровську проживало 993094 осіб (30,2% населення регіону), а на території Дніпропетровської міської ради – 995512 осіб (на 1.01.2015 р. – 992,2 тис. осіб) [2]. Це означає, що кожний третій житель області мешкає в Дніпропетровську, а на всі інші населені пункти Дніпропетровщини (19 міст, 46 селищ міського типу, 1435 сіл) припадає менше 70% населення. Це достатньо високий показник – вищу питому вагу в населенні своїх регіонів мають тільки такі обласні центри як Харків (53%), Запоріжжя (43,1%), Миколаїв і Одеса (по 42,4%), а також Київ (62,4%), якщо розглядати його як обласний центр Київської області. Найменша частка в населенні своїх регіонів (менше 20%) характерна для адміністративних центрів АР Криму, Закарпатської, Івано-Франківської, Луганської областей [3].

Адміністративно Дніпропетровськ складається з семи районів [4], чотири з яких знаходяться на правому березі р. Дніпра, три – на лівому. Зважаючи на розділення міста на дві частини, показники просторового розподілу населення значно відрізняються за адміністративними районами.

Найпоширенішим показником, який використовується для визначення особливостей розміщення населення, є його щільність. *Щільність або густота населення* – головна одиниця вимірювання розміщення населення, що відображає середню чисельність населення, яка проживає на 1 км^2; розраховується як відношення чисельності населення адміністративної одиниці чи іншої території до площі цієї території. Тож, *щільність населення* – це рівень заселеності певної території [9].

Середня густота населення м. Дніпропетровська на 1.01.2015 р. складала 2420 осіб/км^2. Проте, зважаючи на відмінності природних умов, історію заселення, демографічну ситуацію та рівень соціально-економічного розвитку, адміністративні райони Дніпропетровська відрізняються між собою за щільністю населення (рис. 1).

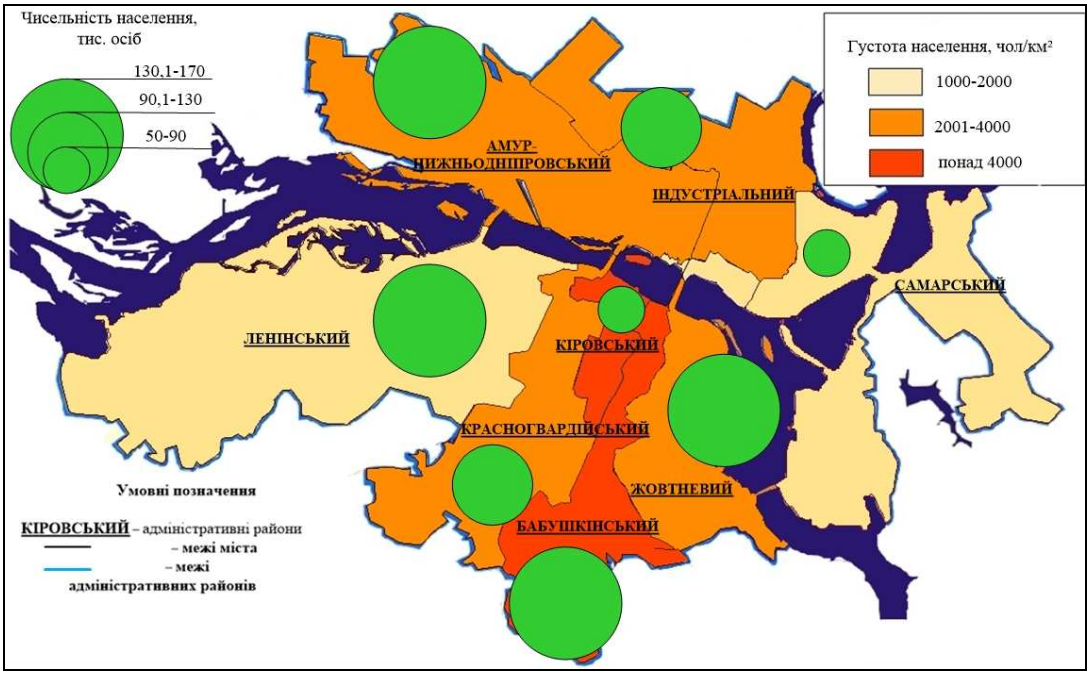

Рис. 1. Чисельність і щільність населення міста Дніпропетровськ за адміністративними районами станом на 1 січня 2015 р. *(побудовано авторами за даними [2])*

Найбільша щільність населення спостерігається в Бабушкінському та Кіровському районах міста і становить відповідно 5754,3 осіб/км^2 та 4569,92 осіб/км^2 [2], що можна пояснити незначною територією та центральним положенням районів [3].

Найменша щільність населення в місті становить 1111,74 осіб/км^2 у Самарському та 1514,78 осіб/км^2 у Ленінському районах [2]. Серед причин слід зазначити: для Самарського району – його складну конфігурацію, віддаленість від центру міста та історію формування (район наймолодший та був сформований переважно з сільських поселень, наближених і пов'язаних з містом, тому в забудові переважає приватний сектор); для Ленінського району – його промислову спеціалізацію (в районі розташовані найбільші підприємства металургійного та машинобудівного комплексу не тільки міста, а й усієї України) [3].

Ще одним із показників, що відображає рівномірність розселення населення, є *коефіцієнт (індекс) концентрації населення*, за допомогою якого

можна побачити розподіл населення за адміністративними одиницями у відношенні до загальної рівномірності населення території [6].

Індекс концентрації населення певного регіону обчислюється як половина суми різниць часток населення та площі всіх його адміністративно-територіальних одиниць (АТО) (формули 1, 2, 3) [6]:

$$ІКН = \frac{\sum |P_ч - S_ч|}{2} \quad (1)$$

Частка площі АТО:

$$S_ч = \frac{S_{АТО}}{S_{рег.}} \times 100\%; \quad (2)$$

де: $S_ч$ – частка площі АТО;

$S_{АТО}$ – площа АТО;

$S_{рег.}$ – площа регіону.

Частка населення АТО:

$$P_ч = \frac{P_{АТО}}{P_{рег.}} \times 100\%; \quad (3)$$

де: $P_ч$ – частка населення АТО;

$P_{АТО}$ – населення АТО;

$P_{рег.}$ – населення регіону

Загалом індекс концентрації населення може коливатися від 0 до 100% – від абсолютно рівномірного, коли на 1% площі мешкає 1 % населення, до абсолютно нерівномірного. При коефіцієнті до 20% – розміщення населення рівномірне, від 20 до 40% – розміщення населення нерівномірне, 40% і більше – розміщення населення різко нерівномірне [6].

Згідно з розрахунками (табл. 1), індекс концентрації населення в Дніпропетровській області на 1.01.2015 р. становив 70,49%. Це свідчить про різко нерівномірне розміщення населення по території регіону, що обумовлено значною концентрацією населення в Дніпропетровську.

Таблиця 1

Індекс концентрації населення Дніпропетровської області на 1.01.2015 р.

(розраховано авторами за даними [2])

Адміністративно-територіальні одиниці (АТО)	$P_{АТО}$ (тис. осіб)	Рч (%)	$S_{АТО}$ (тис. км^2)	Sч (%)	|Рч- Sч| %
Дніпропетровська область	*3276,6*	*100*	*31,92*	*100*	
Дніпропетровськ (міськрада)	992,2	30,28	0,41	1,28	29,00
Вільногірськ	23,6	0,72	0,01	0,03	0,69
Дніпродзержинськ (міськрада)	247,6	7,56	0,14	0,44	7,12
Жовті Води (міськрада)	47,5	1,45	0,03	0,09	1,36
Кривий Ріг (міськрада)	650,5	19,85	0,43	1,35	18,51
Марганець (міськрада)	49,2	1,50	0,04	0,13	1,38
Нікополь	116,8	3,56	0,05	0,16	3,41
Новомосковськ	71,5	2,18	0,04	0,13	2,06
Орджонікідзе (міськрада)	42,6	1,30	0,03	0,09	1,21
Павлоград	109,3	3,34	0,06	0,19	3,15
Першотравенськ	29	0,89	0,003	0,01	0,88
Синельникове	31,5	0,96	0,02	0,06	0,90
Тернівка (міськрада)	28,9	0,88	0,02	0,06	0,82
Апостолівський	56,3	1,72	1,38	4,32	2,61
Васильківський	33	1,01	1,33	4,17	3,16
Верхньодніпровський	53,4	1,63	1,29	4,04	2,41
Дніпропетровський	84,7	2,58	1,41	4,42	1,83
Криворізький	44,9	1,37	1,35	4,23	2,86
Криничанський	35,5	1,08	1,68	5,26	4,18
Магдалинівський	34,1	1,04	1,6	5,01	3,97
Межівський	24,2	0,74	1,25	3,92	3,18
Нікопольський	41,2	1,26	1,94	6,08	4,82
Новомосковський	74,6	2,28	1,99	6,23	3,96
Павлоградський	28	0,85	1,45	4,54	3,69
Петриківський	25,7	0,78	0,93	2,91	2,13
Петропавлівський	27	0,82	1,25	3,92	3,09
Покровський	35,2	1,07	1,21	3,79	2,72
П'ятихатський	45,2	1,38	1,65	5,17	3,79
Синельниківський	38,5	1,17	1,65	5,17	3,99
Солонянський	39	1,19	1,73	5,42	4,23
Софіївський	22,3	0,68	1,36	4,26	3,58
Томаківський	25,5	0,78	1,19	3,73	2,95
Царичанський	27,3	0,83	0,9	2,82	1,99
Широківський	27,4	0,84	1,22	3,82	2,99
Юр'ївський	13,4	0,41	0,9	2,82	2,41
∑|Рч- Sч|					140,98
Індекс концентрації населення					***70,49***

Натомість, індекс концентрації населення Дніпропетровська на 1.01.2015 р. склав 23,5% (табл. 2), що свідчить про хоч і нерівномірне розселення населення міста, проте в порівнянні з областю не таке різке.

Просторовий розподіл населення по території має двовимірну характеристику. Місце розташування кожної одиниці *i* з досліджуваної сукупності на території окремого регіону, країни чи міста визначається її координатами (x_i та y_i). За даними територіального розподілу окремих одиниць можна визначити центральну точку, оцінити розсіювання окремих одиниць навколо центральної точки та асиметрію їх розподілу [1, 7]. Центральна точка просторового розподілу являє собою свого роду узагальнюючий середній показник територіального розміщення. В якості основних показників центральної точки просторового розподілу можуть бути використані середня арифметична, медіана і мода, але перетворені для випадку двовимірних розподілів за площею [1, 7].

Таблиця 2

Індекс концентрації населення м. Дніпропетровська на 1.01.2015 р.
(розраховано авторами за даними [2])

	$P_{р-н}$ (осіб)	Рч (%)	$S_{р-н}$ (км^2)	Sч (%)	|Рч-Sч| %
м. Дніпропетровськ	***989796***		***398***		
Індустріальний	127488	12,88	33	8,29	4,59
Амур-Нижньодніпровський	145271	14,68	72	18,09	3,41
Бабушкінський	143111	14,46	27	6,78	7,67
Красногвардійський	114828	11,60	36	9,05	2,56
Ленінський район	165028	16,67	109	27,39	10,71
Жовтневий	160743	16,24	44	11,06	5,18
Самарський район	73896	7,47	67	16,83	9,37
Кіровський	59431	6,00	10	2,51	3,49
∑|Рч- Sч|					*46,99*
Індекс концентрації населення					***23,50***

Середній арифметичний центр є показником центральної точки просторового розподілу населення. Він вимірюється за допомогою двох координат *x* та *y*, які утворюють прямі лінії, що перетинаються в точці арифметичного центру території (в нашому випадку міста). Для визначення *середнього арифметичного центру* міста необхідно масштабні числа відстаней (протяжність території міста) помножити на чисельність населення міських районів та поділити на чисельність населення всього міста (окремо – по *x* і *y*) (формула 4, 5) [1, 7].

$$x = P_{р-н} \times L / P \quad (4)$$

$$y = P_{р-н} \times L / P \quad (5)$$

де $P_{р-н}$ – чисельність населення міського району; L – відстань між вертикальними (горизонтальними) прямими; P – чисельність населення міста.

Результати розрахунків середнього арифметичного центру розподілу населення Дніпропетровська представлені в табл. 3 та на рис. 2.

Таблиця 3

Середній арифметичний центр розподілу населення м. Дніпропетровська на 1.01.2015 р.
(підраховано авторами за даними [2])

Адміністративні райони міста	Чисельність населення, осіб	Координати геометричного центру району X_i	Координати геометричного центру району Y_i	$P_{р-н} * L/P$ (X_i)	$P_{р-н} * L/P$ (Y_i)
Індустріальний	127488	20,5	15,3	2,64	1,97
Амур-Нижньодніпровський	145271	14,7	16,4	2,16	2,41
Бабушкінський	143111	16,3	4,7	2,36	0,68
Красногвардійський	114828	13,4	7,7	1,55	0,89
Ленінський район	165028	8,4	11,8	1,40	1,97
Жовтневий	160743	15,8	7,6	2,57	1,23
Самарський район	73896	24,4	9,3	1,82	0,69
Кіровський	59431	16,7	9,4	1,00	0,56
м. Дніпропетровськ	989796				
Координати арифметичного центру				15,50	10,41
				X	Y

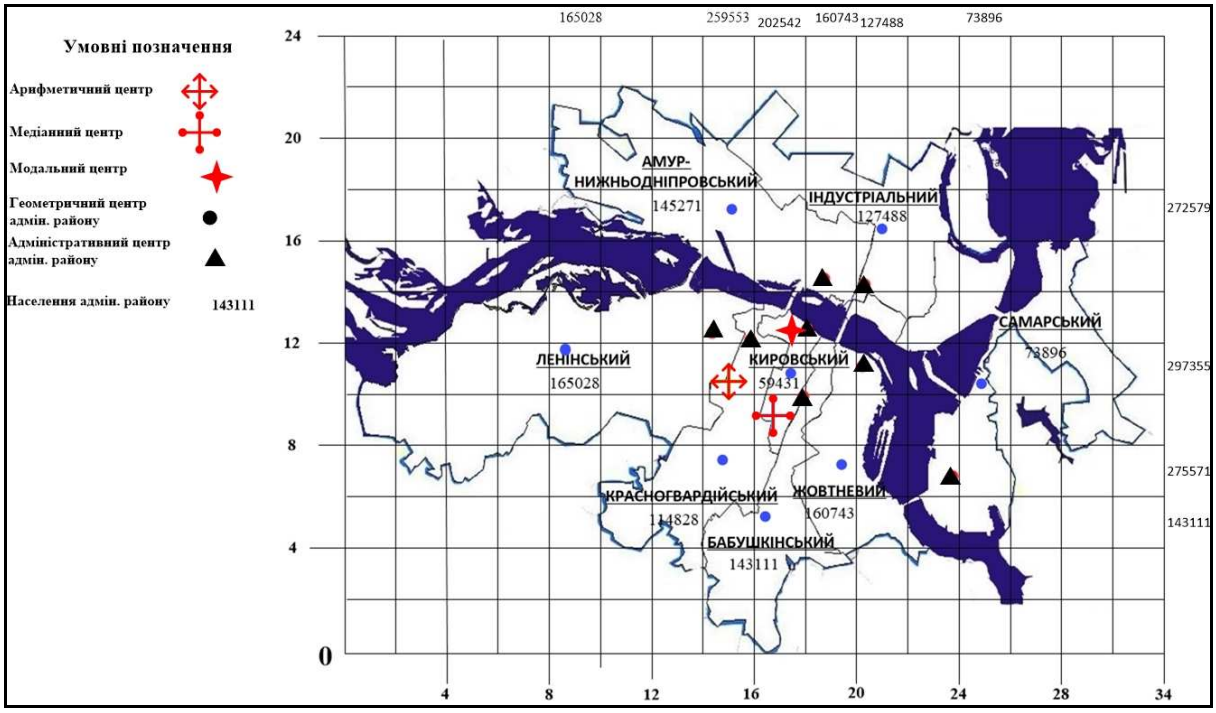

Рис. 2. Центри просторового розподілу населення м. Дніпропетровська
(побудовано авторами за даними [2])

Середній арифметичний центр Дніпропетровська знаходиться на правому березі, на півночі Красногвардійського району (рис. 2). Це пояснюється значно більшою заселеністю саме правого берега міста, який був історично раніше заселений та освоєний, центральним його положенням по відношенню до решти районів, а також розташуванням між Ленінським та Жовтневим районами, які мають найбільшу чисельність населення.

Медіанний центр просторового розподілу населення знаходиться за аналогією з медіаною в лінійній статистиці, який можна розглядати як положення точки, яка ділить кількість населення на дві рівні частини по широті та довготі. Зазначений спосіб визначення медіанного центру характеризується його неоднозначністю, буде змінюватися зі зміною напрямку перпендикулярних осей. Відзначаючи цей недолік, багато дослідників разом з тим віддають перевагу медіані як центральній точці. Якщо в лінійній статистиці медіана являє собою точку на числовій осі змінних, абсолютне відхилення від якої значень всіх інших одиниць сукупності є мінімальним, то медіанний центр в просторовому розподілі – точка на поверхні, сума відстаней до якої від усіх інших одиниць популяції мінімальна [1, 7].

Медіанний центр м. Дніпропетровська знаходиться на півдні Кіровського району, який можна вважати діловим та адміністративним центром міста (рис. 2).

Модальний центр можна визначити як найбільшу точку на поверхні площі розподілу. Це один з найбільш важливих показників просторового розподілу, який дозволяє визначити місце найбільшої концентрації населення [1, 7].

Модальний центр м. Дніпропетровська також знаходиться в Кіровському районі (рис. 2).

Для аналізу просторового розподілу населення використовують показник, який вказує на відстань між адміністративними центрами та їх найближчими «сусідами». *Показник відстані до найближчого сусіда* використовується для того, щоб дати аналіз розміщення центрів районів по відношенню один до одного. Він розраховується як середнє арифметичне значення топологічних відстаней між кожним адміністративним центром і його ближчим *n*-м сусідом (формула 6).

$$R_n = \frac{D}{0.5\sqrt{\frac{S}{n}}} = 2{,}25\text{км} \qquad (6)$$

де R_n – відстань до найближчого сусіда; D – середня відстань між адміністративними центрами районів території; S – площа території; n – кількість районів.

В нашому випадку доцільно підрахувати топологічні відстані між геометричними центрами адміністративних районів міста, що дасть можливість для аналізу доступності даних районів та вкаже на можливі причини недостатньої освоєності деяких з них (зокрема, Самарського району) (табл. 4, рис. 3).

Сітка графу відображає схему розташування адміністративних районів відносно один одного. Найбільшу кількість зв'язків має Кіровський район як центральний район міста, найменшу – Самарський район, що зумовлено його складною конфігурацією, периферійним положенням по відношенню до решти районів та деякою відокремленістю річками Дніпро та Самара (рис. 3).

Таблиця 4

Аналіз сусідства адміністративних районів м. Дніпропетровська *(розраховано авторами)*

Адміністративні райони	Сусідські адміністративні райони	Відстань, км
Індустріальний	Амур-Нижньодніпровський	1,3
	Самарський	8,6
	Кіровський	3,3
	Жовтневий	3,3
Амур-Нижньодніпровський	Індустріальний	1,3
	Красногвардійський	4,3
	Кіровський	2,3
	Ленінський район	5,3
	Жовтневий	3,7
Бабушкінський	Жовтневий	2,9
	Кіровський	3,4
	Красногвардійський	3,9
Красногвардійський	Амур-Нижньодніпровський	4,3
	Ленінський район	1,4
	Кіровський	2,6
	Бабушкінський	3,9
Ленінський район	Амур-Нижньодніпровський	5,3
	Красногвардійський	1,4
Жовтневий	Індустріальний	3,3
	Бабушкінський	2,9
	Самарський район	6,4
	Амур-Нижньодніпровський	3,7
	Кіровський	3,6
Самарський район	Індустріальний	8,6
	Жовтневий	6,4
Кіровський	Жовтневий	3,6
	Бабушкінський	3,4
	Красногвардійський	2,6
	Індустріальний	3,3
	Амур-Нижньодніпровський	2,3
		∑ 112,6

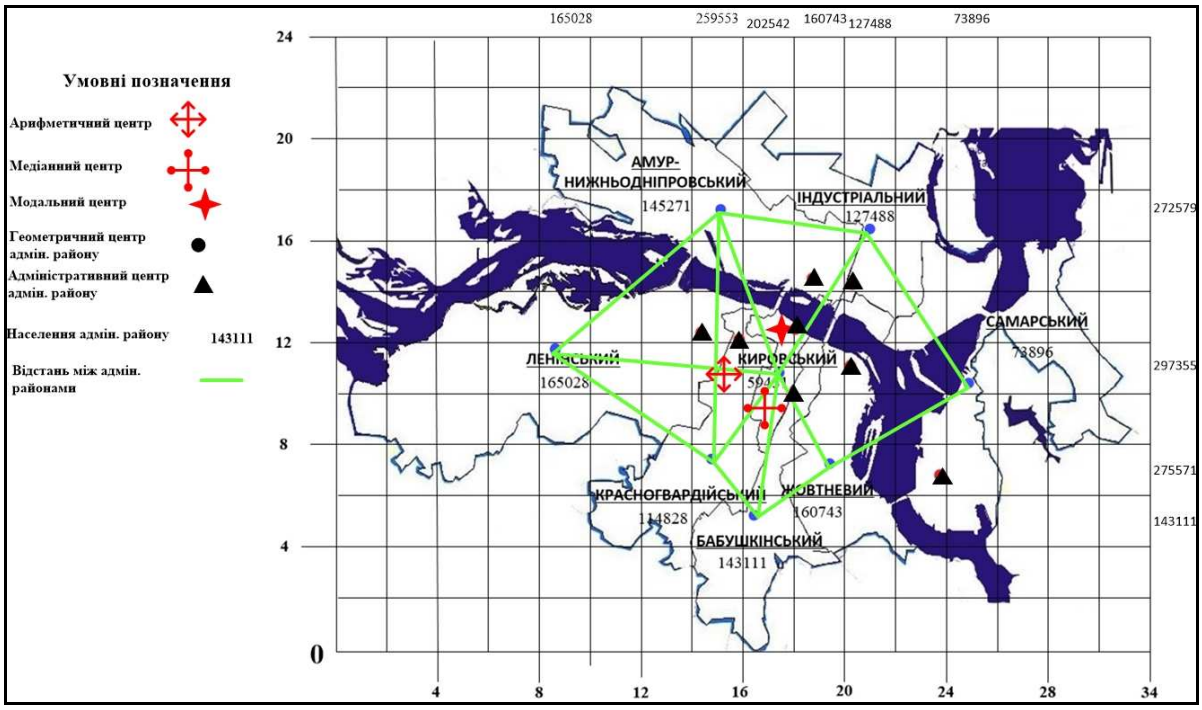

Рис. 3. Топологічна відстань між адміністративними районами Дніпропетровська
(побудовано авторами)

Значення середньої відстані до найближчого сусіда становить R_n=1,06 *км*, що характеризує розміщення населення м. Дніпропетровська як досить нерівномірне, тобто заселення території є вибірковим. Такий розподіл свідчить про сформовану спеціалізовану зональність міста та його районів. Так, для Дніпропетровська, як і для більшості великих міст, характерним є наступні спеціалізовані зони: 1) діловий та культурний центр – Кіровський район, який склався історично; 2) промислова зона – як близько розташована до центру міста (Західна промзона – схід Ленінського району та Північна промзона – північ Амур-Нижньодніпровського та Індустріального районів), так і винесеної на периферію міста, що сформувалася пізніше (Придніпровська промзона – захід Самарського району та Південна промзона – південь Бабушкінського та Красногвардійського районів); 3) селітебна зона (т.зв. «спальні райони»), в якій саме й сконцентрована основна кількість населення міста.

Побудована граф-схема (рис. 3) також є підставою для аналізу транспортної доступності кожного з районів міста. Рух містом значно ускладнюється через його розділення двома річками: Дніпро поділяє місто на лівобережну та правобережну частини, а Самара відокремлює південну частину Самарського району від решти районів міста. Це, а також історичні особливості формування території та конфігурація адміністративних районів, обумовлює різну транспортну доступність рацонів міста. Так, Самарський район є найвіддаленішим від центру міста та транспортно найбільш важкодоступним. Натомість, це обумовлює кращу екологічну ситуацію в районі та дає йому можливість за рахунок наявних водних ресурсів розвивати рекреаційну діяльність. Або, навпаки, є нішею для перенесення сюди промислового виробництва з центру міста, що дозволить очистити його та зробити більш комфортним для проживання.

Висновки. Важливою характеристикою населення є його розселення по території. Зважаючи на природні та історичні особливості розвитку міста, розселення населення Дніпропетровська має ряд специфічних характеристик: 1) більшість населення міста сконцентрована на правому березі міста, який був історично раніше заселений та освоєний; 2) найбільша густота населення зафіксована в найменшому за площею центральному районі міста – Кіровському; 3) в Кіровському районі також знаходяться модальний та медіанний центри просторового розподілу населення міста; 4) середній арифметичний центр розподілу населення Дніпропетровська знаходиться в Красногвардійському районі, що обумовлюється центральним його положенням по відношенню до решти районів, а також розташуванням між Ленінським та Жовтневим районами міста, які мають найбільшу чисельність населення; 5) індекс концентрації населення на 1.01.2015 р. в Дніпропетровській області становив 70,49%, що свідчить про різко нерівномірне розміщення населення по території регіону, а в Дніпропетровську – 23,5%, що говорить про хоч і нерівномірне розселення населення міста, проте у порівнянні з областю не таке різке; 6) для м. Дніпропетровська, як і для більшості великих міст, характерним є наявність ділового та культурного центру, промислової зони, як близької до центру міста, так і винесеної на периферію, а також селітебної зони, в якій саме й сконцентрована основна кількість населення міста.

Список використаних джерел:

1. *Golikov A.P. Matematichni metodi v geografії / Golikov A.P., Chervaniov I.G., Trofimov A.M. – Kharkiv: vyd-vo pry Kharkivskomu universyteti, 1986. – 143 s. [Голіков А. П. Математичні методи в географії / Голіков А.П., Черваньов І. Г., Трофимов А. М. – Харків: вид-во при Харківському університеті, 1986. – 143 с.].*
2. *Holovne upravlinnia statistiki u Dnipropetrovskij oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.dneprstat.gov.ua [Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dneprstat.gov.ua].*
3. *Guseva N. Demografichna kharakterystyka mista Dnipropetrovsk / N. Gusrva, O. Suptelo // Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii: Mizhregion. zbirnyk nauk. prats. – Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 2015. – Vyp. 18(1). – S. 107-114. [Гусєва N. Демографічна характеристика міста Дніпропетровськ / Н. Гусєва, О. Суптело // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіон. збірник наук. праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – Вип. 18 (1). – С. 107-114].*
4. *Dnipropetrovska miska rada // Ofitsiinyi Internet-portal [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://dniprorada.gov.ua [Дніпропетровська міська рада // Офіційний Інтернет-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dniprorada.gov.ua].*
5. *Dzhaman V.O. Regionalni systemy rozselennya: demografichni aspekty / V.O. Dzhaman. – Chernivtsi: Ruta, 2003. – 392 s. [Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти / В.О. Джаман. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.].*
6. *Pylypenko I.O. Metodyky suspilno-geografichnykh doslidzhen (na materialakh Khersonskoi oblasti): Navchalnyi posibnyk / I.O. Pylypenko, D.S. Malchykova. – Kherson: PP Vyshemyrskyi V.S., 2007. – 112 s. [Пилипенко І.О. Методики суспільно-географічних досліджень (на матеріалах Херсонської області): Навчальний посібник / І.О. Пилипенко, Д.С. Мальчикова. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2007. – 112 с].*
7. *Segida K.Yu. Metodychni osnovy analizu rozselennia naselennia regionu / K.Yu. Segida // Problemy bezperervnoi geografichnoi osvity i kartografii: Zbirnyk naukovykh prats. – Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – Vyp. 18. – S. 150-155. [Сегіда К.Ю. Методичні основи аналізу розселення населення регіону / К.Ю. Сегіда //*

Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – Вип. 18. – С. 150-155].

8. *Segida K.Yu. Rozselennia naselennia Dnipropetrovskoi oblasti: terytorialnyi aspekt // Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii: Mizhregion. zbirnyk nauk. prats. – Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – Vyp. 15(2). – S. 107-114. [Сегіда К.Ю. Розселення населення Дніпропетровської області: територіальний аспект // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіон. збірник наук. праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – Вип. 15 (2). – С. 107-114].*
9. *Segida K.Yu. Rozselennia naselennia Kharkivskoi oblasti: terytorialnyi aspekt // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Geologiia, Geografiia, Ekologiia: Zbirnyk naukovykh prats. – Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – S. 165-169. [Сегіда К.Ю. Розселення населення Харківської області: територіальний аспект // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Геологія. Географія. Екологія: Збірник наукових праць / Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 165-169].*
10. *Statystychnyi shhorichnyk Ukrainy za 2013 r. / Za red. O.G. Osaulenka; Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. – K.: TOV «Avgust Treid», 2014. – 534 s. [Статистичний щорічник України за 2013 р. / За ред. О.Г. Осауленка; Державна служба статистики України. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2014. – 534 с.].*

Summary

Natalia Guseva, Olga Suptelo. THE RESETTLEMENT OF POPULATION OF THE DNEPROPETROVSK CITY: HUMAN-GEOGRAPHICAL FEATURES

The article deals with characteristics of the territorial population distribution of the Dnepropetrovsk city. The general characteristic of the population settlement of the Dnepropetrovsk city are given.

As for any territories to Dnepropetrovsk city characterized by a number of problems related to the development and deployment of the population. This is particularly the demographic problems associated with negative rates of natural increase and mechanical movement of population. An important problem the city is uneven population distribution. Significant impact on the population of any territory to the ecological environment. It is this one problem of development and distribution of population of the Dnepropetrovsk city.

An important feature is the system of population settlement on its territory. Given the natural and historical features of the city population settlement system has some specific characteristics:

- majority population is concentrated on the right bank of the city;
- recorded the largest population density in the smallest area of the central area of the city – Kirov;
- in the Kirov region and are modal and medial population distribution centers;
- the arithmetic mean of the distribution center is located in the city's population Krasnogvardiyskiy area is defined by its central position in relation to the rest areas and the fact that the area is situated between two parts of the city: Lenin and the October having the largest population;
- for Dnipropetrovsk city, like most big cities are characterized by the presence of the business and cultural center, which mainly Historically, industrial zones, as close to the city center, issued on the periphery of cities and residential areas, so-called sleeping areas where it is concentrated and the principal amount of the population;
- index of population concentration on 01. 1. 2015 in Dnipropetrovsk region was 70.49%, indicating a sharply uneven distribution of population in the region, and in Dnepropetrovsk city – 23.5%, indicating that though uneven settlement population city, but compared with the region is not as sharp;
- for Dnipropetrovsk city, like most big cities are characterized by the presence of the business and cultural center, industrial zone, as close to the city center, and submitted to the periphery, and the residential area, which is also concentrated the bulk of the population city.

УДК 911.373

Сергій Пугач, Катерина Романчук

ПЛАНУВАЛЬНІ ФОРМИ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ НА ПРИКЛАДІ КОСТОПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Досліджено особливості територіальної диференціації сільського розселення Костопільського району Рівненської області на основі аналізу планувальних форм сільських поселень. Виділено 8 основних типів планувальних форм: двобічна рядова, багаторядна, розгалужена, зіркоподібна, ройова, хаотично групова, вулична забудова, напівквартальна. Виявлено, що найпоширенішою планувальною формою є проста двобічна рядова, що вказує на незавершеність формування системи розселення Костопільського району та значні потенційні можливості її подальшого розвитку.

Ключові слова: *розселення, поселення, сільські поселення, село, планувальна форма поселення.*

Сергей Пугач, Екатерина Романчук. ПЛАНИРОВОЧНЫЕ ФОРМЫ СЕЛЬСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ ВОЛЫНСКОГО ПОЛЕСЬЯ НА ПРИМЕРЕ КОСТОПОЛЬСКОГО РАЙОНА РОВЕНСКОЙ ОБЛАСТИ. *Исследованы особенности территориальной дифференциации сельского расселения Костопольского района Ровенской области на основе анализа планировочных форм сельских поселений. Выделены 8 основных типов планировочных форм: двухсторонняя рядовая, многорядная, разветвленная, звездообразная, роевая, беспорядочная групповая, уличная застройка, полуквартальная. Выявлено, что наиболее распространенной планировочной формой есть простая двухсторонняя рядовая, что указывает на незавершенность формирования системы расселения Костопольского района и значительные потенциальные возможности ее дальнейшего развития.*

Ключевые слова*: расселение, поселение, сельские поселения, село, планировочная форма поселения.*

Serhiy Puhach, Kateryna Romanchuk. THE PLANNING FORMS OF RURAL SETTLEMENTS OF VOLYN POLESIE ON EXAMPLE OF KOSTOPIL DISTRICT OF RIVNE REGION. *The features of territorial differentiation of the rural settlement pattern of Kostopil district of Rivne region are investigated on the analysis of basis planning forms of rural settlements. 8 basic types of planning forms are distinguished: bilateral one-row, multi-row, ramified, star-shaped, swarm-shaped, disorderly group, street building, semiquarter. The most popular planning form is simple bilateral one-row. It specifies on the uncompleteness of forming of the system of settlement pattern of Kostopil district and considerable potential possibilities of its further development.*

Key words*: settlement pattern, settlement, rural settlements, village, planning form of settlement.*

Актуальність теми дослідження. Сільська місцевість сьогодні в Україні перебуває у двоякому становищі. З одного боку – це переважно депресивні території із низкою соціально-економічних та демографічних проблем, для вирішення яких ще не вироблена чітка державна стратегія. З іншого – це потенціал для інтенсивного розвитку експортно-орієнтованого агропромислового комплексу, джерело духовності української нації. Однією із важливих характеристик сільського населення є його розселення, адже на відміну від міських населених пунктів, мережа сіл майже повністю «вкриває» територію. Розселення населення – це одна із форм прояву територіальної організації суспільства, яка добре піддається візуальному сприйняттю людиною. Планувальна структура населених пунктів – це своєрідна форма розселення населення на мікрорівні. Дослідження планувальної структури сільських населених пунктів допоможе краще зрозуміти особливості їх функціонування, проблеми та перспективи розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням географії сільського населення присвячена надзвичайно велика кількість публікацій. Наукових праць з проблем системи сільського розселення є на порядок менше. Планувальним формам сільських поселень України присвячено лише кілька десятків статей, причому значна частина з них належить історикам, етнографам, інженерам-планувальникам. Серед суспільно-географічних досліджень в українській і російській літературі варто згадати перш за все С. Ковальова [2], дослідження якого вважаться класичними щодо вивчення сільського населення та розселення. Планувальним (геопросторовим) структурам дуже малих міських поселень присвячені праці Н. Дністрянської та С. Дністрянського [1]. Аналіз планувальних форм сільських поселень та їх взаємозв'язок із природними і соціально-економічними умовами та чинниками різних територій ми знаходимо працях таких вчених як: П. Горішний, Н. Заблотовська, Н. Краснова, І. Пандяк, С. Панков, В. Петрищев, Ю. Черкасова. Проте робіт з проблем планувальної структури сіл Волинського Полісся взагалі та у розрізі адміністративних районів зокрема ми не знаходимо. Тому тему роботи ми вважаємо актуальною.

Метою дослідження є виявлення територіальних особливостей, характерних та специфічних рис планувальних форм сільських поселень Костопільського району Рівненської області. Відповідно до мети було поставлено **завдання** проаналізувати основні геопросторові (планувальні) структури сільських населених пунктів Костопільського району у взаємозв'язку із природними та соціально-економічними умовами і чинниками території.

Виклад основного матеріалу. Чисельність населення Костопільського району складає 64 863 особи (станом на 1.01.13), з них 51,2% припадає на сільське населення. Система розселення району представлена 1 міським та 61 сільським поселеннями. Щільність населення – 43 особи/км^2, середня людність сільського поселення складає 544 особи.

Для Костопільщини, як і для України, характерним є переважання сіл людністю до 500 осіб, тобто малих. На цю групу припадає 52,5% (28 одиниць) від усієї кількості сіл. Частка середніх (500–1000 осіб) сіл в районі становить 36% (22 одиниці), а на великі поселення припадає лише 11,5% (7 одиниць) сільських поселень. Найбільшим за людністю селом є Деражне (2016 осіб), найменшим – Перелисянка (13 осіб). Внаслідок депопуляції відбулися зміни в

© Пугач С., Романчук К., 2015

густоті сільського населення з 28,6 осіб/км^2 у 1959 р. до 23,2 осіб/км^2 у 2013 р.

Населення зосереджене переважно в центральній частині району. Це зумовлено як природними умовами (формуванням поселень у долині р. Горинь), так і тяжінням до районного центру. Найбільшою щільністю населення серед сільських рад виділяється Злазненська (50 осіб/км^2), найменшою – Малолюбашська (8 осіб/км^2).

Внутрішня планувальна структура сільських населених пунктів зумовлюється рядом передумов та чинників: особливості природних умов (рельєф, конфігурація річкової сітки, доступність до підземних вод, заболоченість, клімат, родючість ґрунтів тощо), історико-генетичний тип поселення, наявність базових підприємств, шляхів сполучення.

У Костопільському районі можна виділити такі основні типи планувальних форм сільських поселень: прості лінійні форми (двобічна рядова (селовулиця)); ускладнені лінійні форми (багаторядна, розгалужена, зіркоподібна); кучові форми (ройова, хаотично групова, вулична забудова); квартальні форми (напівквартальна) (рис. 1).

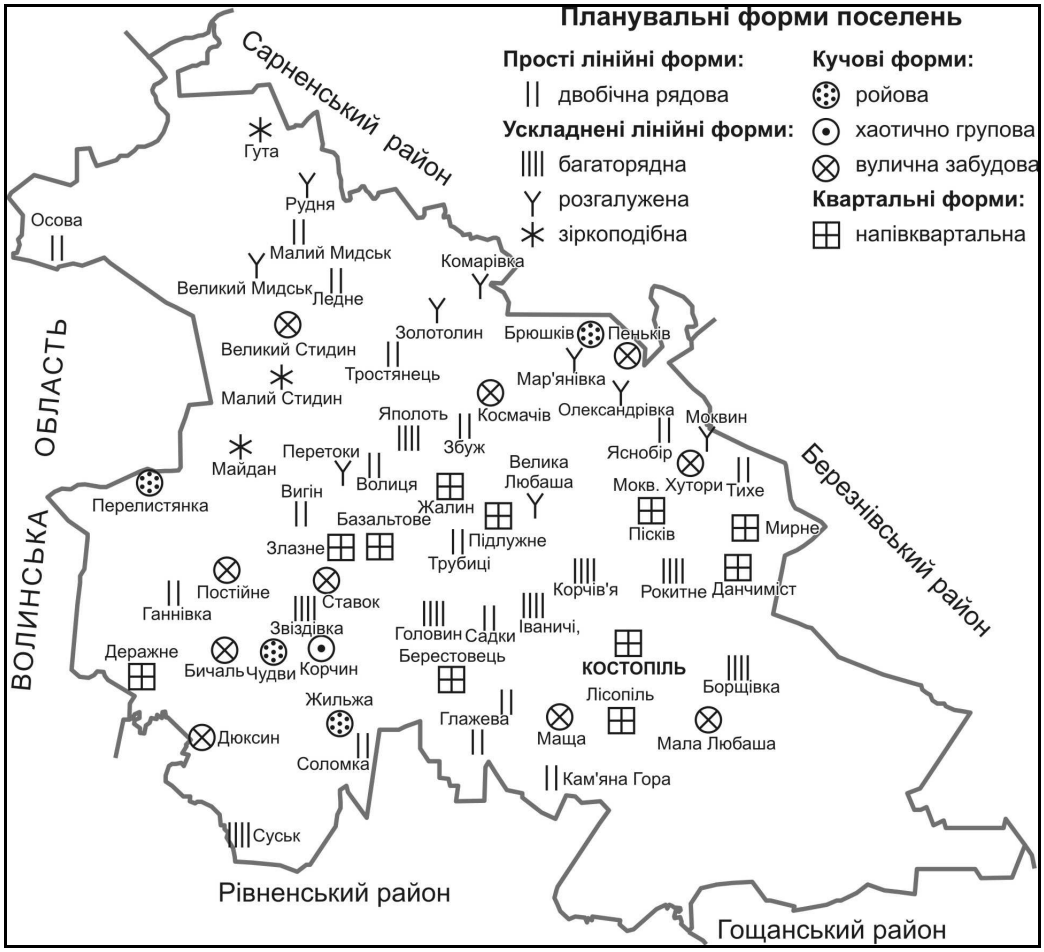

Рис. 1. Планувальні форми сільських поселень Костопільського району

Найпоширенішою планувальною формою сільських поселень в районі є двобічна рядова (селовулиця), до якої належать 16 (26,2% поселень) населених пунктів району. Для цієї планувальної форми характерною є концентрація забудови уздовж лінійних елементів природного та антропогенного походження (річок, балок, головних вулиць та доріг), слабко виражений, частіше відсутній, планувальний центр поселення. Сільські поселення з двобічною рядовою формою розміщені в центральній частині району і в основному приурочені до транспортних шляхів (Садки, Соломка, Малий Мидськ, Тихе, Трубиці та ін.). Конфігурація с. Збуж дещо відрізняється від інших сіл цієї форми, адже село виникло на березі р. Горинь, яка стала перешкодою. Переважна більшість сіл двобічної рядової форми відноситься до категорії малих сіл.

Багаторядна форма простежується у 8 (13,1%) селах району. Це ускладнена лінійна форма, забудова якої сформована двома-трьома поздовжніми, паралельними вулицями, які розміщені вздовж характерних елементів ландшафту місцевості або транспортних шляхів. Аналогічно з дворядними, багаторядні поселення мають головну вісь розвитку. В прирічковому поселенні перший ряд будинків виникає ближче до річки, займаючи максимально можливу площу. Так як подальше зростання «в довжину» неможливе, утворюється другий ряд, паралельний першому, і так далі. При такому багаторядді вулиці з'єднуються провулками. Зі збільшенням кількості рядів пов'язане й зростання площі поселень поселення [3]. Села цієї форми належать до категорії малих та сере-

дніх сіл та поширені переважно у центральній частині району.

Досить поширеною у Костопільському районі є розгалужена форма – 9 сіл (14,8%), які розташовані переважно на півночі району. Особливості конфігурації планувальної форми зумовлені високою часткою лісовкритих площ (Олександрівка, Мар'янівка), приуроченістю до річкової мережі (Великий Мидськ, Велика Любаша, Перетоки, Золотолин, Комарівка, Рудня) та транспортних шляхів (Моквин).

На частку зіркоподібного планувального типу припадає 4,9% сільських поселень. Цей тип характерний для сіл, які розміщені на рівнинній території, з чітко виділеним центром поселення від якого розходяться вулиці в різні боки. Планувальна форма притаманна для сіл, які розташовані в північній частині району (Гута, Малий Стидин, Майдан).

Ройова форма належить до кучових планувальних форм. Для неї характерним є нерівномірність розташування будинків один від одного, та на різній відстані відносно головної вулиці. Такий тип планування поширений як у прирічкових, так на вододільних територіях. Ця форма характерна для 4 (6,6%) поселень Костопільщини, таких як Жильжа, Чудви, Перелистянка, Брюшків, які переважно розміщені у південно-західній частині району.

Найменша частка (1,6%) припадає на хаотично групову форму. Це с. Корчин, яке розташоване в південній частині району. Основою формування забудови є розміщення окремими групами будинків, хоча можна виділити і головний осередок, як дещо більшу за розмірами частину поселення. На формування цього типу значною мірою вплинуло розташування на півночі села р. Горинь, а на півдні значних лісових масивів. Заселялися найбільш піднесені ділянки, що не затоплюються під час повені та паводків.

Планувальна форма вулична забудова притаманна 10 (16,4%) населеним пунктам Костопільського району. Забудова формується уздовж транспортних шляхів за наявності обмеження її розвитку в умовах природного та антропогенного ландшафту. Характерною особливістю форми є щільність забудови та переплітання вулиць між собою. Поселення розміщенні по усій території району без яскраво виражених територіальних закономірностей. Більшість населених пунктів належить до категорії середніх та великих сіл.

Напівквартальну планувальну форму мають 10 (16,4%) сіл району. Цей тип забудови належить до квартальних форм та є найскладнішим у районі. Характерною ознакою є щільність та регулярність забудови поселень. Ця форма поширена переважно в центральній частині району та властива поселенням, які мають вищий рівень соціально-економічного розвитку й належать до категорії великих за чисельністю населення сіл.

Висновки. Отже, система розселення населення Костопільського району Рівненської області сформована переважно сільськими населеними пунктами. За внутрішньою планувальною структурою села району можна згрупувати у 8 основних типів планувальних форм: двобічна рядова, багаторядна, розгалужена, зіркоподібна, ройова, хаотично групова, вулична забудова, напівквартальна. Найпоширенішою формою є проста двобічна рядова, що свідчить про незавершеність формування системи розселення Костопільського району та значні потенційні можливості його подальшого розвитку.

Дослідження планувальних форм сільських поселень потрібно проводити і для інших територіальних одиниць. Це допоможе глибше дослідити систему розселення населення, зрозуміти основні тенденції її розвитку та напрями вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. *Dnistrianska N.I. Duzhe mali miski poselennia Lvivskoi oblasti: suspilno-geografichnyi potentsial ta perspektyvy rozvytku: Monografia / N.I. Dnistrianska, M.S. Dnistrianskyi. – Lviv: LNU im. I. Franka, 2013. – 198 s. [Дністрянська Н.І. Дуже малі міські поселення Львівської області: суспільно-географічний потенціал та перспективи розвитку: Монографія / Н.І. Дністрянська, М.С. Дністрянський. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 198 с.].*
2. *Kovalev S.A. Selskoe rasselenie (geograficheskoe issledovanie) / S.A. Kovalev. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1963. – 371 s. [Ковалев С.А. Сельское расселение (географическое исследование) / С.А. Ковалев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 371 с.].*
3. *Pankov S.V. Konfiguratsionnye tipy selskikh poseleniy Tambovskoi oblasti / S.V. Pankov // Vestnik Tambovskogo universiteta. Seriia: Estestvennye i tehnicheskie nauki. – 2008. – T. 13. – Vyp. 4. – S. 289-295. [Панков С.В. Конфигурационные типы сельских поселений Тамбовской области / С.В. Панков // Вестник Тамбовского университета. Серия: Естественные и технические науки. – 2008. – Т. 13. – Вып. 4. – С. 289-295].*

Summary

Serhiy Puhach, Kateryna Romanchuk. THE PLANNING FORMS OF RURAL SETTLEMENTS OF VOLYN POLESIE ON EXAMPLE OF KOSTOPIL DISTRICT OF RIVNE REGION.

The important description of rural population is settlement pattern. The settlement pattern of the population is the forms of display of territorial organization of society. The system of settlement pattern Kostopil district of Rivne region is presented by 1 town and 61 rural settlements. The population of Kostopil district is placed mainly in rural locality, that it is constrained, as with historical features, so with favorable natural conditions and resources of territory. Different after a location rural settlements have different planning forms.

There are 8 basic types of planning forms of rural settlements in the Kostopil district of Rivne region: bilateral one-row (village-street), multi-row, ramified, star-shaped, swarm-shaped, disorderly group, street building, semiquarter. The most popular planning form is simple bilateral one-row (26,2 % of villages). It specifies on the uncompleteness of forming of the system of settlement pattern of Kostopil district and considerable potential possibilities of its further development.

Only 16,4 % of villages of Kostopil district of Rivne region have the most difficult semiquarter planning form of settlement. Researches of planning forms of settlements are perspective directions of project. It will help to investigate the system of settlement pattern, understand its basic progress trends and directions of perfection.

Key words: settlement pattern, settlement, rural settlements, village, planning form of settlement.

УДК 005.591.3:911.375.635 : 911.372) ***Валентина Олійник***

ЗАРОДЖЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «ПРИМІСЬКА ЗОНА»

У статті розглядається зародження, еволюція поняття «приміська зона». Подаються перші дослідження з даної теми в країнах Західної Європи, США. Виділено основні напрями вивчення тематики «приміські території», етапи розвитку приміських територій, подано кілька визначень поняття. Як узагальнення на основі аналізу зарубіжних і вітчизняних літературних джерел складено таблицю структури приміської зони, проведено паралель англомовних варіантів дефініцій до українських, визначені критерії виділення структурних елементів приміських територій та основні процеси структурного елементу.

Ключові слова: *приміська зона, етапи розвитку, структурні елементи, функції, критерії, дефініції.*

Валентина Олейник. ЗАРОЖДЕНИЕ И ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЯ «ПРИГОРОДНАЯ ЗОНА». *В статье рассматривается зарождение, эволюция понятия «пригородная зона». Подаются первые исследования по данной теме в странах Западной Европы, США. Выделены основные направления изучения тематики «пригородные территории», этапы развития пригородных территорий, представлено несколько определений понятия. Как обобщение, на основе анализа зарубежных и отечественных литературных источников, составлена таблица структуры пригородной зоны, проведена параллель англоязычных вариантов дефиниций к украинскими, определены критерии выделения структурных элементов пригородных территорий и основные процессы структурного элемента.*

Ключевые слова: *пригородная зона, этапы развития, структурные элементы, функции, критерии, дефиниции.*

Valentina Oleynik. ***ORIGIN AND EVOLUTION OF THE CONCEPT «SUBURBAN AREA».*** *The article deals with the origin, evolution of the concept of "suburban area". Served first studies on this subject in Western Europe and the USA. The main direction of the study subjects' Suburban area. "Based on the analysis, marked the stages of development of suburban areas are a few definitions. As a generalization based on foreign and domestic references a table structure suburbs, held parallel to the English versions of definitions Ukrainian, criteria for the selection of structural elements suburban areas and key processes of structural elements.*

Key words: *suburban zone, stages of development, structural elements, function criteria, definitions.*

Постановка проблеми. Статистика свідчить, що з кожним роком зростає кількість міст, міського населення і разом з тим зростає роль міста розвитку країни. За оцінками ООН, більша частина населення світу зосереджена не просто в міських поселеннях, а 56% його проживає в міських агломераціях. Існують два основних типи поселень: міські та сільські. Особливе місце в даному розподілу займають жителі передмість, особливо великих міст, які мають спосіб життя, виробничі функції і одного й іншого типу.

Виклад матеріалу дослідження. Дослідження приміської зони має важливе значення як для економічного, так і соціально-демографічного, культурного розвитку території. Приміські території ставали об’єктом дослідження економістів, демографів, соціологів. Вирішення проблеми підвищення продуктивності праці, зростання рівня соціально-економічного розвитку країни, покращення якості життя населення можливе через постійне вдосконалення територіальної структури економіки регіонів країни. Розвиток територіальної структури господарства −історичний процес. Цілеспрямоване використання певної території (регіону) обумовлено, в першу чергу, метою, завданнями суспільства на даному історичному етапі і відповідними умовами (розподілом по території природно-ресурсного потенціалу, економічного потенціалу, розселення населення, науково-технічним прогресом). Важливим моментом дослідження територіальної структури господарства є вивчення раціональної організації виробництва. Точкою відліку у вирішенні даного питання може слугувати робота німецького економіста І. Тюнена «Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства і національної економії», в якій вчений запропонував теорію територіальної організації сільського господарства. Теорія І. Тюнена показує вплив транспортних витрат на характер використання території для виробництва сільськогосподарської продукції. Робота І. Тюнена була першою спробою використання абстрактної математичної моделі в теорії економіки, вона стала основою для цілого ряду економетричних робіт (теорії штандорту (місце розташування) заснованої В. Лаунгардтом, роботи Т. Паландера і А. Вебера, «Теорія центральних місць» німецького географа В. Крісталлера, праці А. Льоша), але позиву з дослідження приміських територій не було отримано [16].

У 1937 р в США в своїй роботі Т. Сміт при розгляді приміської зони м. Луїзіани вперше використав термін «urban fringe». За визначенням Т. Сміта приміська зона – це забудована територія, розташована в безпосередній близькості від офіційної межі міста [13]. В подальшому термін став широко використовуватися в економіко-географічних дослідженнях. В період 1930-1960 рр. дослідження приміських територій грунтувалися на вивченні північноамериканських міст. В США терміни «urban fringe» і «suburbs» мають деякі відмінності. Основна відмінність полягає в домінуванні поселенської функції в зоні субурбанізації, що позначається на розвитку інфраструктури, яка близька до міської, крім цього, спостерігається стабільно висока щільність населення, структура зайнятості відповідна структурі міських жителів. Таким чином субурбанізована територія є продовженням міста [9, 11,12,14,15].

Термін «rural fringe» застосовується до територій, в яких щільність населення невисока і домінує сільськогосподарська діяльність, проте ця ж територія відрізняється від прилеглої до неї сільської місцевості. Кількість дефініцій, їх «якісні» характеристики вказують на необхідність зонування приміських територій.

© Олійник В., 2015

В Західній Європі активне використання терміна «приміська зона», як і самих досліджень, припадає на кінець 1960 р. Вивчення приміської зони як перехідної зони між містом і селом включало в себе кілька напрямків: місцерозташування (поза офіційних меж міста); характеристика населення (щільність населення, динаміка, трудові зв'язки, міграції, зайнятість); характеристика землекористування (функціональні типи використання землі, інтенсивність землекористування, рівень адміністративного впливу на угоди, пов'язані з землею); інфраструктура та розвиток сфери послуг.

Найбільш поширеним терміном, який визначає поняття «приміська зона», є термін «urban fringe» або «rural-urban fringe». Також часто застосовуються терміни «suburbs» (переважно в франкомовній літературі), «outskirts». Терміни «urban fringe», «outskirts» розуміються як приміська зона, «suburbs»– розуміється як ближня зона, або зона субурбанізації.

В роботах з дослідження приміських зон у Європі на поч. 21 ст. використовують терміни: «periurban areas» [8], термін «outskirts», в деяких дослідженнях виступає як синонім «periurban areas» [6].

Період 19-20 ст. характеризується значними змінами у взаємодії міста та приміської зони. Якщо на початковому етапі розвитку субурбанізації чітко визначалася роздвоєність, послідовний поділ на дві частини «село – місто», то для постсубурбанізації характерно, навпаки, сільсько-міський континуум (злиття), що і підтверджує розвиток приміських зон (рис. 1).

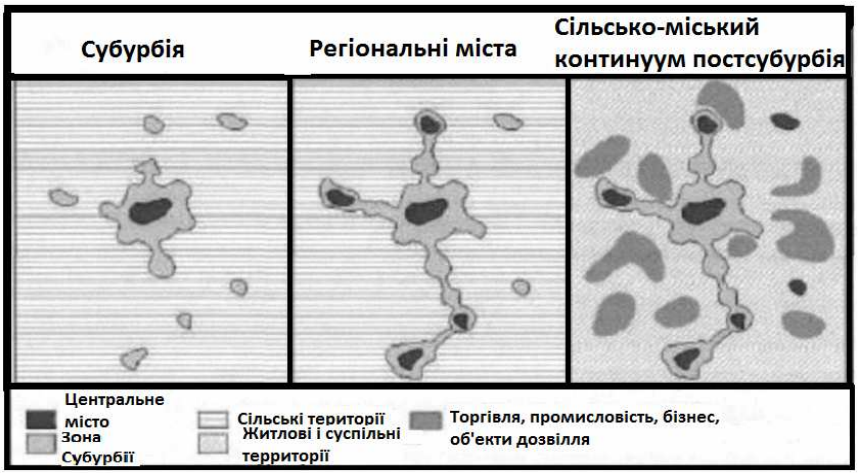

Рис. 1. Етапи розвитку приміських зон

Перший етап розвитку приміської зони великого міста бере свій початок з кінця 19 – початку 20 століття. В цей час впливовим чинником способу життя виступає екологічність середовища проживання. Населення переїжджає до передмістя в екологічно сприятливу місцевість. Крім цього, важливе значення мав розвиток як особистого, так і громадського транспорту. Ідея «міст-садів» описана в книзі «Міста-сади майбутнього» Е. Говардом (1898 р.) пропагувала невеликі міста, що поєднують кращі властивості міст і сіл, при цьому також заслуговував уваги активний розвиток приміської зони. Навколо міста почала формуватися спальна зона з приміських котеджних селищ у вигляді зірки. Перший етап характеризується в більшій мірі переважно кількісними змінам.

На другому етапі, крім кількісних, відбуваються і якісні зміни. Процес розвитку передмість в Європі отримав назву «регіональних міст» [5]. Для розвитку спальних передмість, зростання їх самозабезпечення, поліпшення житлових умов після Другої світової війни були розроблені спеціальні проекти для інтеграції передмість в загальноміське середовище: доступність транспортного забезпечення, створення локальних міських центрів на окраїнних зонах субурбанізації. В результаті в приміських зонах з'явилися нові функції: наукова, культурна діяльність, соціальна (захищеність населення, структура зайнятості). В Європі, зокрема у Франції, такий розвиток передмість мав адміністративний характер (планування), на відміну від США, де самоорганізація населення і бізнесу відіграла провідну роль.

На третьому етапі відбувається розвиток постурбанізації територій, де «полюсами зростання» виступає не тільки центральне місто, а й передмістя. Особливо яскраво процес субурбанізації проявив себе в США в кінці 20 століття, де «окраїнні міста – edge cities» взяли на себе частину функцій великого міста: будівництво нових офісів, транспортної, соціальної інфраструктури. При цьому розвиток передмість відбувався хаотично, незаплановано, без концентрації в одному місці. Уваги заслуговує факт, що в США віддалені передмістя показували більш високі темпи економічного зростання. Дане явище можна пояснити різним потенціалом міст, нестачею земельних ресурсів. Сьогодні передмістя – це невід'ємна частина міста з численними функціями.

Значний вклад в дослідження приміських територій, визначення поняття вніс Р. Прапор: «передмістя – це перехідна зона за характером землекористування, соціальними і демографічними характеристиками, розташована між 1) протяжними забудованими територіями міста (деякі дослідники відносять до них і зону субурбанізації) і 2) сільським хінтер-

ландом, що характеризується майже повною відсутністю несільськогосподарських типів зайнятості та видів землекористування. В межах передмість спостерігається неповний набір міських послуг, правила забудови та землекористування не скоординовані між собою в різних частинах передмість, територія передмість протягується далеко за межі офіційної міської межі і відбувається значне збільшення щільності населення, що досягає показників, які істотно вище значень оточуючих територій, але істотно нижче значень центрального міста».

Розглянемо інші визначення терміна. У Великій радянській енциклопедії визначення приміської зони дано так: територія, що оточує місто і яка перебуває з ним у тісних функціональних економічних, санітарно-гігієнічних, архітектурних та ін. видах взаємозв'язків і взаємозалежностей. Приміська зона має різнобічне господарське значення, виконує оздоровчі функції для міського населення. Місто є місцем роботи для деякої частини населення приміської зони, а також служить головним культурним центром.

У словнику Ожегова передмістя це – селище, населений пункт, що примикає до великого міста [3].

Заслуговують уваги праці В. Бабурова, в яких визначені головні напрямки дослідження приміської зони – її поліфункціональність, планування розвитку, компроміс розміщення конфліктуючих видів землекористування (проектування доріг, розміщення парків, збереження лісових масивів, раціональне розміщення дачних селищ, створення будинків відпочинку і санаторіїв) [2].

Однією зі стержневих робіт з дослідження приміських територій стали праці М.О. Хауке (1960). Автор також визначає функціональний підхід до розгляду території як основний. За М.О. Хауке, до складу приміської зони повинні входити: зона розселення; ділянки, які можуть бути використані для масового відпочинку та лісові масиви зеленої зони. При цьому організацію сільського господарства автор вважав можливим не враховувати при аналізі структури приміської зони [4].

Більшість учених під поняттям приміська зона розуміють територію, що оточує місто і поєднується з ним господарськими і просторово-територіальними зв'язками [17].

Аналіз досліджень Французького інституту статистики та економічних наук дозволив сформувати визначення так: приміською зоною слід вважати територію, на якій більше 40% її жителів зайняті за межами даної територіальної одиниці [10]. У разі, якщо територія залежна від кількох поселень, то район називають мультиполярним, так як територія функціонально наповнюється і від інших поселень [7].

У містобудівному законодавстві України приміська зона –територія, що забезпечує просторовий соціально-економічний розвиток міста [1].

На основі аналізу зарубіжних досліджень можна подати схему та характеристику структури приміської зони (табл. 1).

Таблиця 1

Структура приміської зони

Структурний елемент	Англомовний аналог	Критерії виділення	Основні процеси структурного елементу
Ближня зона, або зона субурбанізації	Suburbs, inner suburbs	•Розташування за офіційною межею міста. • Дуже висока щільність населення (проте нижча, ніж у місті-центрі). • Сельбищна функція як єдина зовнішня функція для території. • Практично 100% зайнятість населення поза місцем проживання.	Зона субурбанізації – фактично зовнішнє продовження міста, розташована безпосередньо за офіційною межею міста (зона суцільної забудови за межею міста). Свою назву отримала слідом за основним процесом, який визначає територію – субурбанізацією житла. Функціонально дана територія є спальним передмістям. Для неї характерні висока вартість землі і максимальна ефективність землекористування. Сільські функції відсутні повністю. В умовах постсубурбанізації зона субурбанізації характеризується активним розвитком міських субцентрів локалізованих міських центрів, винесених за межу міста.
Перша перехідна зона передмість, або міські передмістя	Urban fringe, periurban territories, urban realm, outskirts, outer suburbs	• Розташування за офіційною межею міста. • Висока щільність населення (проте нижча, ніж у зоні субурбанізації, але вища, ніж у наступних зонах). • Активні процеси динаміки населення - відбувається приплив мігрантів (як з міста, так і ззовні з регіону), зростає кількість на-селення. • Сельбищна функція відіграє важливу роль для території, в той же час тут активно розвивається також рекреаційна функція, а також деякі міські функції. • Зайнятість населення спостерігається, як у самій зоні, так і в місті.	У максимальному ступені проявляються процеси інтеграції міських і сільських функцій. Спостерігається лінійне, околичне або стрибкоподібне просторове впровадження нетрадиційних елементів у сільське середовище. В умовах постсубурбанізації міські передмістя характеризуються активним розвитком міських субцентрів – або локалізованих (edge cities), або дисперсно розміщених (edge-less cities). В результаті значна частина жителів зайнята в межах першої перехідної зони передмість і не виїжджає за межі зони на роботу. Територія являє собою зону активного освоєння, має місце значна кількість земельних угод, активно йде освоєння простору як за міськими, так і сільськими функціями. Серед сільських функцій в максимальному ступені представлена рекреаційна. Сільське господарство практично відсутнє.

Продовження таблиці 1

Друга перехідна зона передмість, або сільські передмістя	Rural fringe, peri-urban territo-ries, urban realm, outskirts	• Досить висока щільність населення (проте нижча, ніж в зоні міських передмість, але вища, ніж у наступних зонах). • Зона зберігає значну кількість сільських функцій. Активно розвивається сільське господарство. Знижується кількість міських елементів (об'єктів). • Приріст чисельності населення істотно поступається міським передмістям. • Важливу роль у розвитку сільської місцевості набуває рек-реація, в тому числі і сезонна. • Характерна зайнятість населення як за, так і поза місцем проживання (не обов'язково в центральному місті, можливо в міському передмісті), так і в межах даної зони.	Друга перехідна зона передмість – зона активного контакту міських і сільських функцій з переважанням останніх. Представлений широкий набір сільських функцій, всі вони розвиваються за приагломераційним сценарієм, в умовах високої вартості землі та необхідності високої ефективності землекористування. В умовах постсубурбанізації друга перехідна зона передмість характеризується розвитком міських субцентрів, як правило, дисперсно розміщених (edgeless cities). Процес цей істотно менший за розмахом, ніж у першій перехідній зоні, але недооцінювати його не можна. Зона сільських передмість є однією з головних перспективних майданчиків розвитку метрополітенскіх ареалів міст (Lang, 2003). В результаті певна частина жителів зайнята в межах другої перехідної зони передмість і не виїжджає за межі зони на роботу.
Дальня зона, або зона маятникової міграції	Metrourbia, иногда outskirts	Щільність населення ще нижча, ніж у другій перехідній зоні передмість, але вища, ніж у зоні сільських околиць. • Зона характеризується переважанням сільських функцій. • Характерна як зайнятість поза місцем проживання (не обов'язково в центральному місті, можливо в міських і сільських передмість), так і в межах даної зони.	Відмінною особливістю зони є її зв'язок з центром через досить активні трудові зв'язки (тобто зона входить до складу міської агломерації). В межах зони активно розвиваються сільські функції, або вони знаходяться в депресивному стані, в залежності від стану економіки передмість в цілому. Основними функціями є сільськогосподарська, рекреаційна і природоохоронна. Сельбищна функція представлена сезонними будинками. Спостерігаються окремі вкраплення міських функцій, переважно вздовж основних транспортних магістралей.
Сільські окраїни, або сільський хінтерланд міста	Rural hinterland, exurbs	• Невисока щільність населення (в той же час вона вища, ніж в оточуючих сільських територіях). • Зона характеризується переважанням сільських функцій. • Характерна зайнятість населення в межах зони, але є достатньо стабільний потік маятникових міграцій.	Дана зона за багатьма показниками знаходиться ближче до оточуючої її сільської місцевості: переважають сільські функції, невисокий обсяг маятникових міграцій, щільність населення також невисока. У той же час яскраво виражені зв'язки з центральним містом – сільські функції орієнтовані на обслуговування міста, інфраструктура місцевості пов'язана з містом і т.д.

Список використаних джерел:

1. *Zakon ot 17.02.2011 g. № 3038-VI «O regulirovanii gradostroitelnoi deiatelnosti». [Закон от 17.02.2011 г. № 3038-VI «О регулировании градостроительной деятельности»].*
2. *Baburov V.V. Prigorodnaia zona Moskvy // Stroitelstvo Moskvy. – 1935. - № 12. [Бабуров В.В. Пригородная зона Москвы // Строительство Москвы. – 1935. - № 12].*
3. *Ozhegov S.I. Slovar russkogo yazyka: 70000 slov [Tekst] / S.I. Ozhegov // pod red. N.Yu. Shvedovoi. – 21-e izd., pererab. i dop. – M.: Rus. yaz., 1989. – 924 s. [Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70000 слов [Текст] / С.И. Ожегов // под ред. Н.Ю. Шведовой. – 21-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз., 1989. – 924 с.].*
4. *Hauke M.O. Prigorodnaia zona bolshogo goroda. – M.: Gos. izd. literatury po stroitelstvu, arkhitekture i stroitelnym materialam, 1960. – 45 c. [Хауке М.О. Пригородная зона большого города. – М.: Гос. изд. литературы по строительству, архитектуре и строительным материалам, 1960. – 45 с.].*
5. *Borsdorf A. On the way to post-suburbia Changing structures in the outskirts of European cities // COST 10 Project «European Cities: Insight on Outskirts» Volume «Structure», 2004.*
6. *Borsdorf A. Commercial Areas In The Outskirts Of European Cities: Locations and structures // COST 10 Project «European Cities: Insight on Outskirts» Volume «Structure», 2004.*
7. *Charmes E. La vie periurbane face a la menace des gated communities, Paris: L'Harmattan, 2005.*
8. *Iaquinla D.L., Axel W.D. Defining Periurban: Understanding Rural-Urban Linkages and Their Connection to Institutional Contexts. Paper presented at the Tenth World Congress of the International Rural Sociology Association, Rio de Janeiro, August 1, 2000.*
9. *Kurts, Eicher, 1958. Kurtz R.A. and Eicher J.B. Fringe and Suburb: A Confusion of Concepts // Social Forces, Vol. 37, No. 1, Oct., 1958, pp. 32-37.*

10. *Lambert A. The (mis)measurement of periurbanization, translated by Eric Rosencrantz, le 11/05/2011 – Metropolises.*
11. *Pryor R.J. Delineating Outer Suburbs and the Urban Fringe // Geografiska Annaler. Series B, Human Geography, Vol. 51, No. 1, 1969, pp. 33-38.*
12. *Schnore L.F. Satellites and Suburbs // Social Forces, Vol. 36, No. 2,1957, pp. 121-127.*
13. *Smith T.L. The population of Louisiana: Its Composition and Changes, Louisiana Bulletin, 293, 1937.*
14. *Whitehand J. W.R. Fringe Belts: A Neglected Aspect of Urban Geography // Transactions of the Institute of British Geographers, No. 41, 1967, pp. 223-233.*
15. *Whitehand J.W.R. Conzenian Urban Morphology And Urban Landscapes Proceedings. 6th International Space Syntax Symposium, istanbul, 2007*
16. *Politekonomiia, makroekonomika, mikroekonomika. Slovar [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupa: http://glossword.info/index.php/term/71-politekonomiya-mikroekonomika-i-makroekonomika,3496-3-1-teoriya-sel-skohozyaijstvennogo-shtandorta-ij-tyunena.xhtml [Политэкономия, макроэкономика, микроэкономика. Словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://glossword.info/index.php/term/71-politekonomiya-mikroekonomika-i-makroekonomika,3496-3-1-teoriya-sel-skohozyaijstvennogo-shtandorta-ij-tyunena.xhtml].*
17. *Prymiska zona mista [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupu: http://freeref.ru/wievjob.php?id=25822 [Приміська зона міста [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://freeref.ru/wievjob.php?id=25822].*

Summary

Valentina Oleynik. **ORIGIN AND EVOLUTION OF THE CONCEPT «SUBURBAN AREA».**

A special place in the distribution of types of settlements in the urban and rural residents occupy the suburbs, especially in large cities that have life, and production functions of one and the other type. In 1937 in the United States in its work T. Smith when considering the suburbs of. Louisiana coined the term «urban fringe».

Study suburbs as the transition zone between urban and rural areas included several areas: location (outside the official city limits); population characteristics (population density, dynamics, labor relations, migration, employment); land use characteristics (functional types of land use, land use intensity, the administrative impact on agreements relating to the ground); infrastructure and the development of services. Period of 19-20 centuries. characterized by significant changes in the interaction of the city and suburbs. If at the initial stage of suburbanization clearly defined duality, dichotomy "village - city", then postsuburbanizatsii characteristic, however, rural-urban continuum (merger). Three stages of suburban areas and defined their characteristic features. Factor in the development of suburban areas in the first stage acting environmental protection. The second stage is characterized by qualitative and quantitative changes in the appearance of new functions, scientific, cultural and social activities. The third stage is the development posturbanizatsiyi areas where "growth poles" is not only the central city, but the suburbs.

As a generalization based on the analysis of foreign and domestic references a table structure suburbs, held parallel to the English versions of definitions Ukrainian defined criteria of structural elements suburban areas and the basic processes of structural elements.

Key words: suburban zone, stages of development, structural elements, function criteria, definitions.

УДК 911.3:314 (477) *Ірина Гудзеляк, Наталія Верчин*

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Запропоновано визначення поняття «демографічна безпека» з урахуванням існуючих наукових підходів до розуміння цієї категорії. На основі інтегрального індексу демографічної безпеки, що розраховується на основі одинадцяти показників, описано тенденції становлення демографічної безпеки в Україні та Львівській області з 1990 р. Визначено просторові відмінності стану демографічної безпеки України у 2013 р. Проведено порівняльний аналіз головних демографічних індикаторів демографічної безпеки України та окремих європейських країн. Запропоновано заходи для посилення демографічної безпеки держави та регіонів.

Ключові слова: *демографічна безпека, демографічні ризики, демографічні загрози, демографічна небезпека, інтегральний індекс демографічної безпеки.*

Ирина Гудзеляк, Наталия Верчин. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНТЕГРАЛЬНОЙ ОЦЕНКИ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ И ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ. *Предложено определение понятия «демографическая безопасность» с учетом существующих научных подходов к пониманию этой категории. На основе интегрального индеска демографической безопасности, рассчитанного на основе одиннадцати показателей, описаны тенденции становления демографической безопасности в Украине и Львовской области с 1990 г. Определены пространственные различия состояния демографической безопасности Украины в 2013 г. Проведен сравнительный анализ главных демографических индикаторов демографической безопасности Украины и отдельных европейских стран. Предложены меры для усиления демографической безопасности государства и регионов.*

Ключевые слова: *демографическая безопасность, демографические риски, демографические угрозы, демографическая опасность, интегральный индекс демографической безопасности.*

Iryna Hudzelyak, Nataliya Verchyn. HUMAN-GEOGRAPHY ASPECTS OF INTEGRATED ASSESSMENT OF DEMOGRAPHIC SAFETY OF UKRAINE AND LVIV REGION. *A definition of "demographic safety" taking into account existing scientific approaches to understanding this category. On the basis of demographic safety that sattles accounts on basis of eleven indexes, described tendencies of demographic safety in Ukraine and Lviv region from 1990. Determined the spatial differences in demographic state of safety of Ukraine in 2013. The comparative analysis of the main demographic indicators of demographic safety of Ukraine and some European countries. The measures to enhance demographic safety and regions.*

Key words: *demographic safety, demographic risks, demographic threat, the demographic danger, integral index of demographic safety.*

Постановка проблеми. Серед імперативів сучасності пріоритетна роль належить безпеці, захисту життя та інтересів кожної людини, суспільства, держави. Напрацьовані підходи до наукової категорії «безпека» є досить різноманітними: від її повного ототожнення з родовим поняттям до визначень, в основу яких покладається симбіоз екологічної, продовольчої, економічної, державної та інших видів безпеки, що протистоять загрозам існуванню особи, суспільства, держави та захищають від руйнівної сили різного роду небезпек. У сфері безпеки останнім часом актуального значення набуває демографічна безпека, що пов'язано зі скороченням кількості населення у всіх регіонах України. Депопуляція в Україні відбувається більш швидкими темпами, ніж в інших розвинених країнах, котрі втрачають демографічний потенціал на тлі зворотнього процесу у країнах, що розвиваються. Тому посилюється демографічна асиметрія у світі, що безперечно, впливатиме на стан безпеки розвинених країн, у тім числі й України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Демографічна безпека як об'єкт наукового дослідження виник на початку XXI ст. Цю тематику переважно розробляють у рамках економічних і політологічних досліджень. Опубліковані праці вітчизняних (Вавдіюк Н., Герасимчук З., Дегерменджи Ю., Перебейнос О., Рингач Н., Хомин О.) і зарубіжних науковців (Соболева С., Чудаева О., Шахотько Л. та інших) торкаються питань демографічної безпеки у контексті національної безпеки. Ґрунтовного аналізу суспільно-географічних аспектів демографічної безпеки України та окремих регіонів у нашій країні не здійснено.

Метою даного дослідження є виявлення динамічних особливостей становлення та просторових відмінностей стану демографічної безпеки України. Авторські розрахунки, представлені у статті, здійснено з використанням методики [5], яка адаптована для суспільно-географічних досліджень на рівні окремих адміністративних областей та країни в цілому.

Виклад основного матеріалу. Серед опрацьованих наукових публікацій виокремлюємо вісім підходів до визначення категорії „демографічна безпека":

1. Стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток країни з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України [5, 9].

2. Стан захищеності особи, суспільства та держави від реальних і потенційних демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток України відповідно до її демографічних інтересів [4, 8, 11].

3. Стан і розвиток демографічної ситуації, соціально-економічні наслідки якої не погіршують економічне і соціальне становище в країні не залежно від інших зовнішніх і внутрішніх умов [12].

4. Захищеність процесу життя і безперервного природного поновлення поколінь людей [2].

© Гудзеляк І., Верчин Н., 2015

5. Подовження людського життя, підвищення ефективності демографічного відтворення, розширення демографічної свободи [6].

6. Стан демографічного розвитку, який за об'ємним і структурним показниками буде сприяти досягненню в перспективі відтворення населення все більш високої якості, створення передбачуваного, контрольованого перебігу основних демографічних процесів, забезпечення такого поєднання внутрішніх і зовнішніх умов в країні, які були б максимально сприятливі для демографічного розвитку [7].

7. Стан захищеності життя, відтворення та формування демографічних структур (статево-вікової, етнічної, сімейної) від демографічних загроз, що забезпечується за допомогою інституціонального середовища [10].

8. Функціонування і розвиток популяції як такої в її вікових, статевих та етнічних параметрах, співвідношення з національними інтересами держави, які складаються з забезпечення цілісності, суверенності, незалежності та збереження геополітичного статусу [3].

Беручи до уваги подані означення, пропонуємо таке визначення демографічної безпеки – це захищеність процесу життя і життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються безперервне природне відновлення поколінь людей, подовження людського життя, розширення демографічної свободи, сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз, відповідно з національними інтересами держави, які пов'язані з забезпеченням цілісності, суверенності, незалежності та збереження геополітичного статусу.

Критерії розподілу станів демографічної ситуації країни чи регіону базуються на «золотому поділі» (рис. 1) і на проміжку від 0 до 1 вони розміщені наступним чином: від 0 до 0,382 – стан демографічної безпеки; 0,383 до 0,618 – стан демографічного ризику; від 0,619 до 0,854 – стан демографічної загрози; від 0,855 до 1 – стан демографічної небезпеки [1].

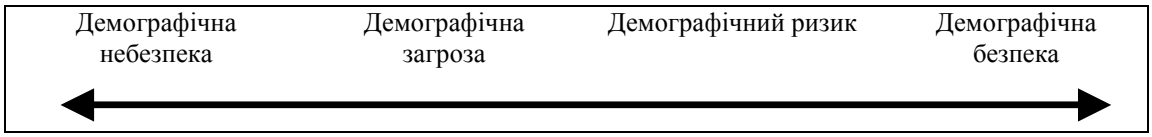

Рис. 1. Стани демографічної безпеки

Демографічні загрози спричинені депопуляцією, старінням населення, деградацією інституту сім'ї та нерегульованими міграційними процесами. Ступінь демографічної безпеки (небезпеки) виражаємо наступними індикаторами, на основі яких обчислено інтегральний індекс: стимуляторами – загальний приріст населення, коефіцієнт народжуваності, коефіцієнт природного приросту, відносне сальдо міграції, сумарний коефіцієнт народжуваності, брутто-коефіцієнт відтворення, очікувана тривалість життя при народженні; дестимуляторами – коефіцієнтт смертності, коефіцієнт дитячої смертності, коефіцієнт старіння населення, демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне. Для обчислення рівня демографічної безпеки використано офіційні дані Державної служби статистики України [14].

У 1990-і роки Україна ввійшла в серйозну демографічну кризу, яка не подолана до сьогодні, хоча народжуваність після 2000 року поступово зростає, а переважаюча смертність все ще визначає процес природного скорочення населення. Україна і Львівська область виділяються чи не найгіршими демографічними показниками з поміж інших країн Центрально-Східної Європи. Найкраща демографічна ситуація в Словенії, де відбувається природний приріст, а смертність дітей до 1 року одна з найнижчих (табл. 1).

За досліджуваний період з 1990 р. по 2013 р. у стані демографічної безпеки Україна, як і Львівська область не перебувала. У 1990–1991 рр. Львівщина знаходилася у стані демографічного ризику (0,722–0,624), а Україна − в стані демографічної загрози (0,567). У 1992 р. показник по області знизився та досяг стану демографічної загрози (0,485), як і в Україні в цілому. З 1995 р. на Львівщині (в Україні з 1994) почалась демографічна криза, тому держава вступила у стан демографічної небезпеки.

Таблиця 1

Головні демографічні показники станом на 1 січня 2014 р., ‰ [13]

Країни	Народжуваність	Смертність	Природний приріст (скорочення)	Смертність дітей до 1 року
Білорусь	12,5	13,3	-0,8	3,4
Болгарія	9,2	14,4	-5,2	7,3
Молдова	10,6	10,7	-0,1	9,4
Польща	9,6	10,1	-0,5	4,6
Словенія	10,3	9,4	0,9	2,9
Угорщина	9,0	12,8	-3,9	5,1
Україна	11,1	14,6	-3,5	8,0
Львівська обл.	11,6	12,5	-0,9	8,3

Найгірша демографічна ситуація в регіоні та Україні була у 1999 р., коли у Львівській області показник становив 0,161, в Україні 0,098. Стан демографічної небезпеки в області тривав до 2009 р. (0,460), в Україні до 2008 р. (0,406). Хоча у подальшому обласний та загальнодержавний показники збільшувалися, все ж залишалися в стані демографічної загрози (0,497 – область, 0,591 – Україна) (рис. 2).

Серед регіонів України Львівська область за рівнем демографічної безпеки посідає 9 місце. У стані демографічної безпеки, чи хоча б у стані ризику, не перебуває жодна область. У стані демографічної загрози, окрім Львівської області, знаходяться ще 7 областей та міста регіонального значення, зокрема найвищий показник у Волинській області (0,615). Решта областей перебуває у критичному стані демографічної небезпеки. Найвищий рівень небезпеки у Чернігівській області – 0,098 (рис. 3).

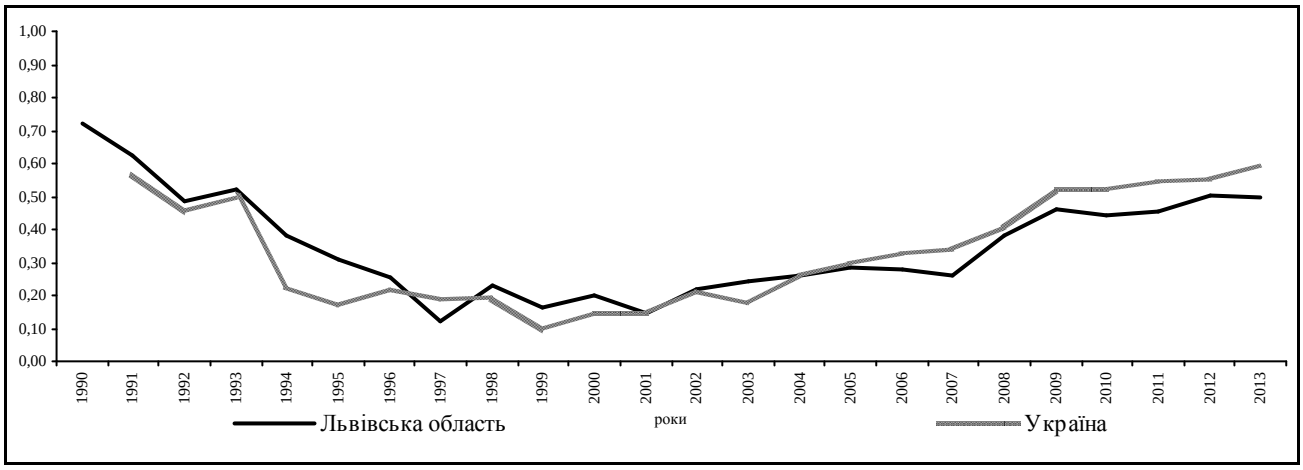

Рис. 2. Динаміка рівня демографічної безпеки України та Львівської обл.

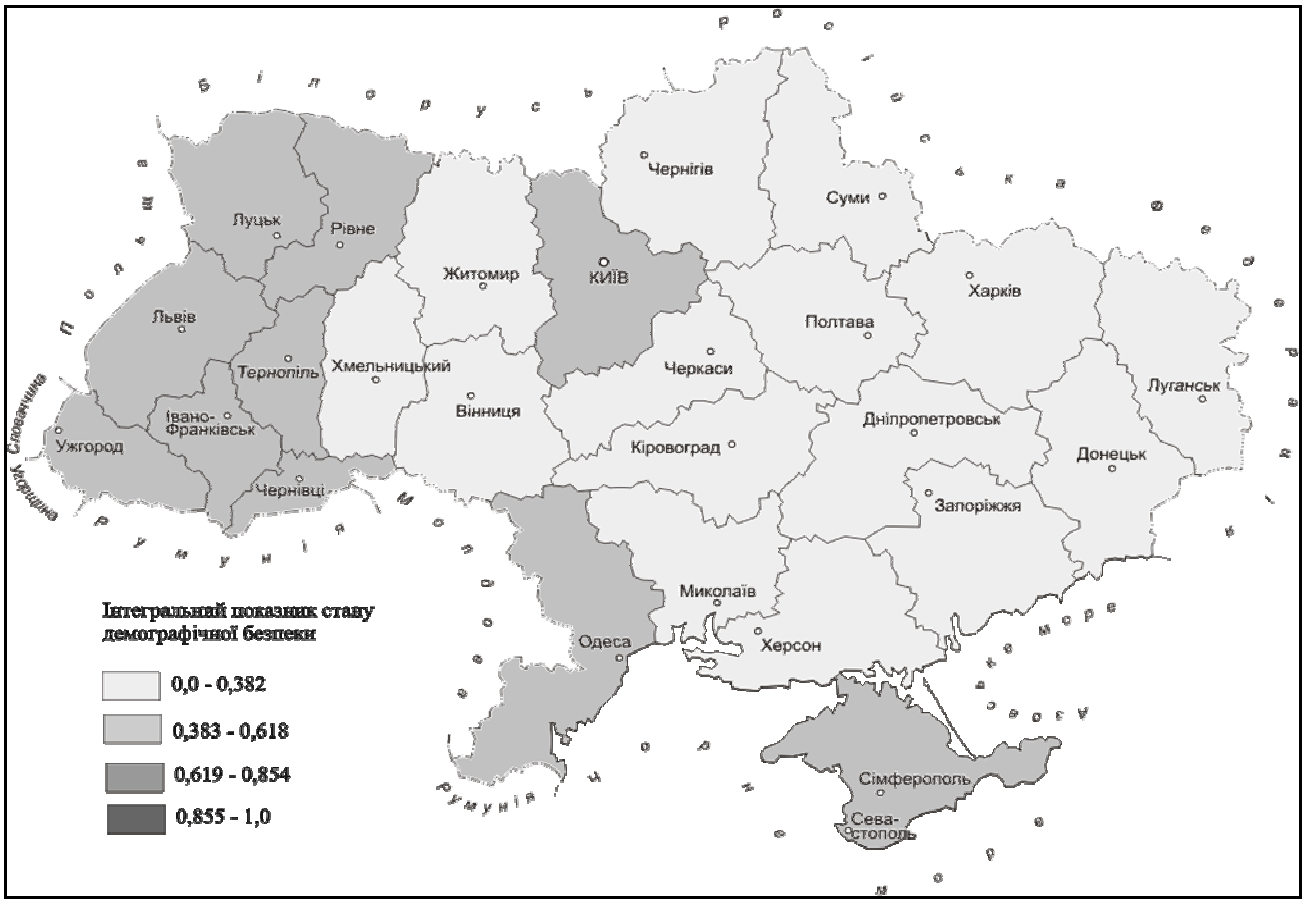

Рис. 3. Рівень демографічної безпеки в Україні, 2013 р.

Висновки. Внаслідок незначного підвищення рівня народжуваності та середньої тривалості життя в Україні рівень демографічної безпеки дещо зріс. Однак, ймовірно політичні події 2014 – 2015 рр. скоригують позитивну динаміку, а посилення міграційних процесів, зростання передчасної смертності сприятимуть зниженню рівня демографічної безпеки. Це посилюватиме соціальні й економічні проблеми, впливатиме на демовідтворювальний процес у майбутньому.

Для підвищення демографічної безпеки країни пропонуємо застосувати такі заходи: поліпшувати соціально-економічні умови життєдіяльності населення; поетапно підвищувати державні мінімальні соціальні стандарти в галузі оплати праці, пенсійного забезпечення, освіти, охорони здоров'я, культури, житлово-комунального обслуговування, соціальної підтримки і соціального обслуговування; оптимізувати зовнішні і внутрішні міграційні потоки населення; протидіяти нелегальній міграції; стимулювати залучення і закріплення фахівців у сільській місцевості; формувати високі духовно-моральні стандарти громадян у галузі сімейних стосунків, підвищувати престиж родини в суспільстві; забезпечувати репродуктивні права і сприяти формуванню високих репродуктивних потреб населення.

В умовах війни запропоновані заходи звичайно відступають на другий план, тому дослідження демографічної безпеки потрібно продовжувати з метою виявлення нових тенденцій і просторової специфіки.

Список використаних джерел:

1. *Vavdiyuk N.S. Ekonomichna bezpeka regionu: diagnostyka i mekhanizmy zabezpechennia. Monografiia / N.S.Vavdiiuk, Z.V. Herasymchuk. – Lutsk: Nadstyria, 2006. – 244 c. [Вавдіюк Н.С. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення. Монографія / Н.С. Вавдіюк, З.В. Герасимчук. − Луцьк: Надстир'я, 2006. − 244 с.].*
2. *Geopolitika i natsionalnaia bezopasnost / Slovar osnovnykh poniatiy i opredeleniy. – M.: RAEN-M, 1999. [Геополитика и национальная безопасность. Словарь основных понятий и определений. – М.: РАЕН-М, 1999].*
3. *Degermendzhi Y.D. Rol OON v zabezpechenni demografichnoi bezpeky / Y.D. Degermendzhi. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://istfak-mgu.at.ua/publ/procesi_regionalizaciji_ta_globalizaciji_jak_dominanta_ svitovogo_rozvitku/1 [Дегерменджи Ю.Д. Роль ООН в забезпеченні демографічної безпеки / Ю.Д. Дегерменджи. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://istfak-mgu.at.ua/publ/procesi_ regionalizaciji_ta_globalizaciji_jak_dominanta_ svitovogo_rozvitku/1].*
4. *Kachan O. Vplyv demografichnykh protsesiv na natsionalnu bezpeku derzhavy / O. Kachan, Ya. Turchyn // Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku. – 2009. – Vypusk 21. – C. 85-91. [Качан О. Вплив демографічних процесів на національну безпеку держави / О. Качан, Я. Турчин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2009. – Випуск 21. – С. 85-91].*
5. *Metodyka rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrayiny, zatverdzhena Nakazom Ministerstva ekonomiky Ukrainy № 60 від 02.03.2007. [Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена Наказом Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007].*
6. *Migratsiia i bezopasnost Rossii / Pod red. G. Vitkovskoi, S. Panarina. – M.: Interdialekt-M, 2000. – 360 c. [Миграция и безопасность в России / Под ред. Г. Витковской, С. Панарина. – М.: Интердиалект-М, 2000. – 360 с.].*
7. *Perebeinos O.M. Demografichna bezpeka i zahrozy demografichnoho rozvytku: derzhavno-upravlinskyi aspect / O.M. Perebeinos // Elektronne naukove fakhove vydannya KhRI derzhavnoho upravlinnia Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. – 2011. - № 1. – C. 11. [Перебейнос О.М. Демографічна безпека та загрози демографічного розвитку: державно-управлінський аспект / О.М. Перебейнос // Електронне наукове фахове видання ХРІ державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. - № 1. – С. 11].*
8. *Proekt Zakonu Ukrainy „Pro demografichnu bezpeku Ukrainy" № 4269 vid 15.10.2003 [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: www.gska 2.rada.ga.ua [Проект Закону України «Про демографічну безпеку України» № 4269 від 15.10.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gska 2.rada.ga.ua].*
9. *Rynhach N. Minimizatsiia demografichnykh zahroz yak neobkhidnyi komponent polityky zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy / N. Rynhach // Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia. – 2008. – Випуск 14/15. – C. 140–145. [Рингач Н. Мінімізація демографічних загроз як необхідний компонент політики забезпечення національної безпеки України / Н. Рингач // Ефективність державного управління. – 2008. – Випуск 14/15. – С. 140–145].*
10. *Soboleva S.V. Demogaficheskaia bezopasnost Rossii i eyo regionov: factory, problyemy, indikatory / S.V. Soboleva, O.V. Chudaeva // Region: ekonomika i sotsiologia. – 2008. - № 3. – C. 147-167. [Соболева С.В. Демографическая безопасность России и ее регионов: факторы, проблемы, индикаторы / С.В. Соболева, О.В. Чудаева // Регион: экономика и социология. – 2008. - № 3. – С. 147-167].*
11. *Khomyn O.Y. Metodyka rozrakhunku demografichnoi bezpeky / O.Y. Khomyn // Visnyk ekonomiky transport i promyslovosti. – 2010. – № 29. – C.188-191. [Хомин О.Й. Методика розрахунку демографічної безпеки / О.Й. Хомин // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 188-191].*
12. *Shakhotko L.P. Sushchestvuiushchaia demograficheskaia realnost i natsionalnaia bezopasnost / L.P. Shakhotko, L.M. Anisov // Reproduktivnoe zdorovie naseleniia i demograficheskaia bezopasnost respubliki: materialy semi-*

nara. – Minsk, 2000. – С. 8-13. [Шахотько Л.П. Существующая демографическая реальность и национальная безопасность / Л.П. Шахотько, Л.М. Анисов // Репродуктивное здоровье населения и демографическая безопасность республики: материалы семинара. – Минск, 2000. – С. 8-13].

13. *Population Reference Bureau [Electronic resource]. – Mode of access: www.prb.org.ua*
14. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.ukrstat.gov.ua [Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua].*

Summary

Iryna Hudzelyak, Nataliya Verchyn. HUMAN-GEOGRAPHY ASPECTS OF INTEGRATED ASSESSMENT OF DEMOGRAPHIC SAFETY OF UKRAINE AND LVIV REGION.

The author's interpretation of the concept of "demographic safety": it's protection of the processes of life and protection of the vital interests of man and citizen, society and the state, which provided ongoing natural regeneration of generations, continued of human life, the demographic expansion of freedom, sustainable development of society, early detection, prevention and neutralization of real and potential threats, according to national interests that are related to ensuring the integrity, sovereignty, independence and preservation of the geopolitical status. Ukraine is on the demographic map Central and Eastern Europe and exude a very unfavorable demographic situation's, which after 2008, slightly improved.

During the period from 1990 to 2013 Ukraine, and as Lviv's region were not in a state of demographic safety. In 1990-1991. Lviv was in a state of demographic risk, but Ukraine was in state of a demographic threat. During the 1992-1994 biennium. In Ukraine (1995 - Lviv region) integral factor tallied of state demographic threat. From 1995 to 2008 (2009) state was in a state of a demographic danger that further weakened and consistent level of demographic threat.

Perhaps political events 2014-2015 biennium. The positive trend will adjust and amplify migration, growth the premature mortality will reduce level demographic safety. This will strengthen social and economic problems, affect process of demographic reproduction in the future.

Spatial analysis of demographic safety of Ukraine in 2013 showed the following characteristics: a state of a demographic threat are eight regions (including Lviv) and cities of regional importance, the highest in the Volyn region. The remaining areas are in critical condition the demographic danger. The highest level of danger in the Chernihiv region.

Key words: demographic safety, demographic risks, demographic threat, the demographic danger, integral index of demographic safety.

УДК 911.3

Юрій Кандиба, Марина Логвинова

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ЧУГУЇВСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянута динаміка, сучасні тенденції основних демографічних процесів Чугуївського району Харківської області. Охарактеризовано причини зміни показників смертності, народжуваності, природного приросту, міграційних процесів. Проведено регіоналізацію показників демографічної ситуації населених пунктів Чугуївського району, проаналізовано їх територіальну диференціація. На основі отриманих результатів запропоновано заходи щодо поліпшення демографічної ситуації в Чугуївському районі.

Ключові слова: *населення, демографічна ситуація, відтворення, природний рух, природний приріст.*

Юрий Кандыба, Марина Логвинова. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОСПРОИЗВОДСТВА НАСЕЛЕНИЯ ЧУГУЕВСКОГО РАЙОНА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. *В статье рассмотрена динамика, современные тенденции основных демографических процессов Чугуевского района Харьковской области. Охарактеризованы причины изменения показателей смертности, рождаемости, естественного прироста, миграционных процессов. Проведена регионализация показателей демографической ситуации по населенным пунктам Чугуевского района, проанализирована их территориальная дифференциация. На основе полученных результатов предложены мероприятия по улучшению демографической ситуации в Чугуевском районе.*

Ключевые слова: *население, демографическая ситуация, воспроизводство, естественное движение, естественный прирост.*

Yuriy Kandyba, Marina Logvinova. HUMAN-GEOGRPAHICAL FEATURES OF THE POPULATION REPRODUCTION IN CHUGUIV DISTRICT OF KHARKIV REGION. *The article deals with dynamic, modern trends of the main demographical processes in Chuguiv district of Kharkiv region. Changes causes of birthrate, mortality rate, natural growth, migration processes were characterized. Regionalization of the demographic situation indicators within the settlements of Chuguiv district was conducted, their territorial differentiation was analyzed. Measures on demographic situation improvement in Chuguiv district were proposed based on the received results.*

Key words*: population, demographic situation, reproduction, natural movement, natural growth.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Життєдіяльність населення пов'язана з протіканням різноманітних демографічних процесів – народжуваності, смертності, міграцій, шлюбності, розлучуваності. Кількісне вираження цих процесів, їх інтенсивність залежать від соціально-економічних, політичних та інших факторів, а прояв цих факторів дуже неоднозначний і змінюється в залежності від території. Тому актуальним є питання вивчення динаміки і структури населення саме на регіональному та локальному рівнях, оскільки саме на цих рівнях територіальної організації суспільства найвиразніше виявляються проблеми перебігу окремих демографічних процесів.

Крім того, дослідження демографічних процесів на регіональному і локальному рівнях можуть бути методологічною базою для аналогічних суспільно-географічних досліджень у інших регіонах. Такі дослідження важливі для прогнозування і розробки програм соціально-економічного розвитку регіонів України з метою підвищення рівня і якості життя населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні вчені приділяють значну увагу територіальним особливостям розселення населення. Серед зарубіжних дослідників цих проблем можна відзначити А.В. Алексєєва, Н.В. Старкову, Н.Т. Агафонова. Теоретичні засади дослідження демографічних процесів розроблені В.О. Джаманом, А.В. Доценком, С.А. Ковальовим, М.М. Логвином, В.І. Стешенко, В.В. Яворською. З кожним роком збільшується кількість наукових публікацій, присвячених просторово-статистичному аналізу геодемографічних процесів у регіонах України, в тому числі Харківської області. Регіональні особливості демографічної ситуації Харківської області досліджуються К.Ю. Сегідою, Л.М. Нємець, К.А. Нємцем [6].

Метою статті є вивчення геодемографічної ситуації і просторово-статистичних даних населення Чугуївського району Харківської області.

Виклад основного матеріалу. За кількістю населення Чугуївський район посідає шосте місце серед районів Харківської області, поступаючись Харківському, Дергачівському, Балаклійському, Зміївському та Вовчанському районам. Станом на 1 січня 2015 р. постійне населення Чугуївського району становило 46830 осіб, з них міського – 27456 особи (58,6%), сільського – 19374 особи (41,4%) (рис. 1).

Чисельність населення Чугуївського району зменшується з кожним роком. За період 2002 – 2014 рр. чисельність населення району скоротилася з 50945 осіб до 46830 осіб. Так, під час світової економічної кризи 2008 – 2009 рр. відбулося значне скорочення населення з 48012 осіб у 2008 році до 47246 осіб у 2010 році. З кожним наступним роком кількість населення Чугуївського району стабільно зменшується на 200 – 300 осіб (рис. 2).

Така ж динаміка характерна і для міського та сільського населення. Починаючи з 2002 року, чисельність міського населення в районі зменшилася з 28798 осіб до 25358 осіб у 2011 році. З 2012 році спостерігається позитивна динаміка – кількість міського населення Чугуївського району почала зростати і в 2014 році становила 27456 чол., що пов'язано з міграційним притоком населення, зумовленим відкриттям великих промислових підприємств. Кількість сільського населення постійно зменшувалася за період 2002 – 2014 рр. з 22148 до 19374 осіб.

Зміни чисельності населення району відбуваються за рахунок природного і міграційного руху

© Кандиба Ю., Логвинова М., 2015

населення. Для Чугуївського району характерним є від'ємний природний приріст населення через переважання показників смертності над показниками народжуваності (рис. 3).

За період 2002 – 2013 рр. показник природного приросту населення має від'ємні значення. До 2004 року коефіцієнт природного приросту населення зменшився до -13,1 ‰ через високий показник смертності населення (20,9 ‰). Далі до 2008 року спостерігається помітне зростання природного приросту до -8,7‰, що пов'язано з проведенням державної політики стимулювання народжуваності населення. У 2008 р. у зв'язку зі складною економічною ситуацією в країні коефіцієнт природного приросту знизився до -10,9 ‰, а з 2010 р. знову підвищується.

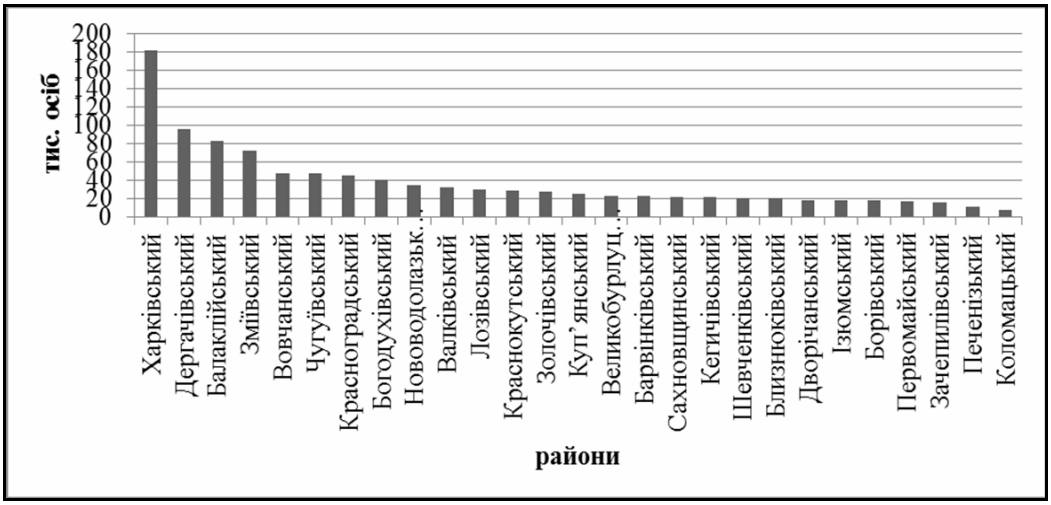

Рис. 1. Чисельність населення районів Харківської області в 2014 р. *(побудовано авторами)*

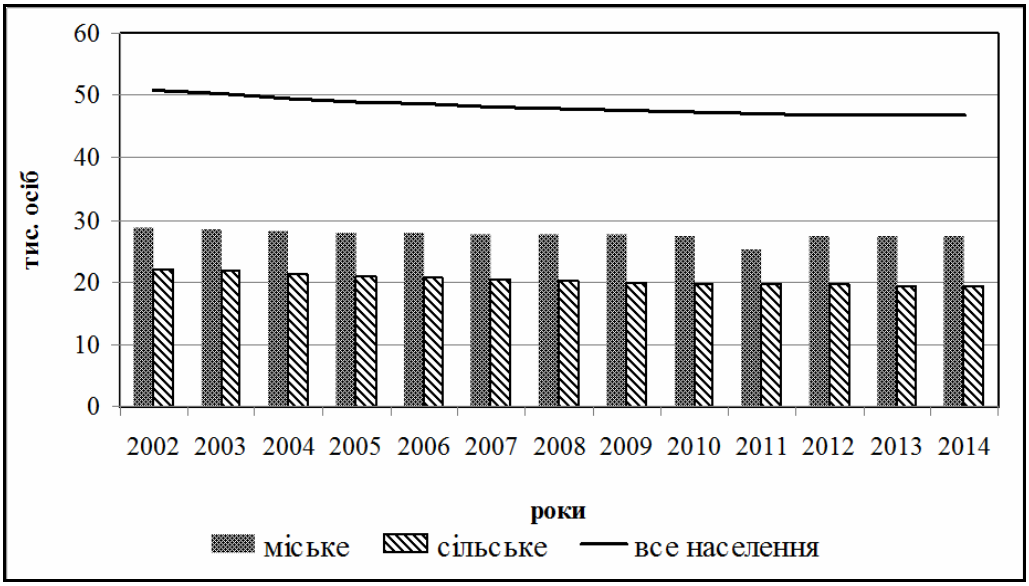

Рис. 2. Динаміка чисельності населення Чугуївського району за період 2002 – 2014 рр. *(побудовано авторами)*

Аналіз динаміки показників народжуваності за 2002 – 2013 рр. показує період стабільного протікання процесів народжуваності у 2002 – 2005 рр., коли коефіцієнт народжуваності залишався на рівні 7,7 – 8‰., період поступового збільшення показників народжуваності (2006 – 2008 рр.), період незначного скорочення показників народжуваності з 11,1‰ у 2008 р. до 10,1‰ у 2009 р., що зумовлено наслідками економічної кризи, і період стабілізації рівня народжуваності (з 2010 року і до цього часу).

На природне скорочення населення Чугуївського району впливає смертність населення. Для динаміки показників смертності населення характерні такі ж коливання, що і для народжуваності, а саме: підвищення коефіцієнта смертності до 20,9‰ у 2004 р., поступове зменшення показника до 19,6‰ у 2007 р., різке збільшення коефіцієнта смертності у 2008 р. до 22‰ і поступова стабілізація показника, починаючи з 2009 р. Основними причинами смертності населення є підвищення рівня безробіття і погіршення умов праці, що негативним чином впливає на стан здоров'я населення. Так, найбільша кількість помер-

лих страждали захворюваннями систем кровообігу (76% померлих), 10,5% померли від новоутворень в організмі, 7,8% від зовнішніх причин, до яких можна віднести смертність від травматизму на виробництві, від аварій, вбивств, нещасних випадків (рис. 4).

Територіальні відмінності у показниках природного приросту населення Чугуївського району зумовлені наявністю соціально-економічних проблем, найбільш притаманних тим чи іншим сільським і селищним радам. Зокрема, чим вищий рівень соціально-економічного розвитку сільської чи селищної ради, тим кращі показники природного руху населення. І навпаки: чим менш розвинена низова адміністративно-територіальна одиниця, тим менше тут проживає населення працездатного віку, що безпосередньо впливає на показники народжуваності і смертності.

Рис. 3. Динаміка природного руху населення Чугуївського району Харківської області за період 2002 – 2013 рр. *(побудовано авторами)*

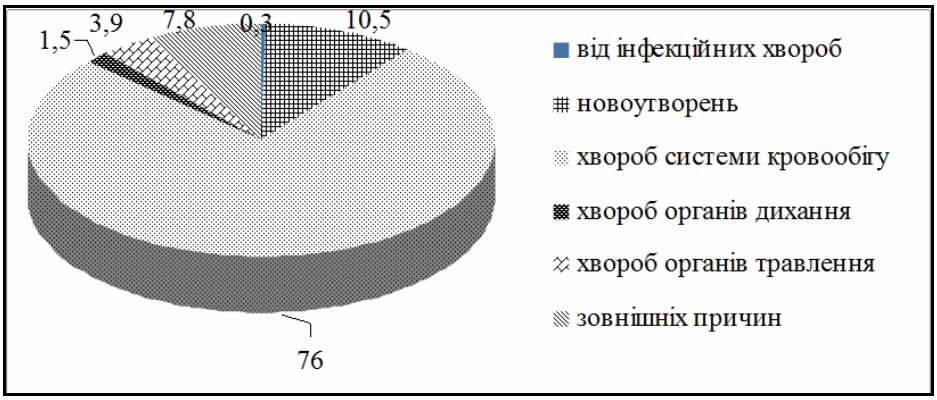

Рис. 4. Структура причин смертності населення Чугуївського району у 2013 р. *(побудовано авторами)*

Так, найбільш несприятливі показники природного руху населення спостерігаються на території Базаліївської та Великобабчанської сільських рад, зумовлені низькими показниками народжуваності і високими показниками смертності населення, оскільки більшість населення цих сільських рад складають особи пенсійного віку. Найбільш сприятлива демографічна ситуація характерна для Новопокровської і Чкалівської селищних, Старопокровської, Кам`яноярузької, Коробчанської, сільських рад (рис. 5).

На демографічну ситуацію Чугуївського району впливає і механічний рух населення. Кількість населення району збільшується за рахунок додатного механічного приросту. Починаючи з 2004 р., сальдо міграції в Чугуївському районі стає додатним і щорічно збільшується. У 2009 р. сальдо міграції дорівнювало 0, що можна пояснити наслідками економічної кризи в Україні (рис. 6).

Наразі Чугуївський район характеризується високою інтенсивністю міграції, практично рівнозначними показниками сальдо зовнішньої і внутрішньої міграції (7,3‰ і 7,2‰ відповідно), що обумовлено порівняно високим рівнем соціально-економічного розвитку району. У 2013 році коефіцієнт міграційного приросту населення району склав 7,3‰ [7].

Збільшення міграційних потоків до Чугуївського району у 2014 рр. пов'язано з нестабільною ситуацією в Донецькій та Луганській областях України, початком антитерористичної операції, у результаті чого значна частина населення цих областей змушена була переїхати до сусідніх областей, і зокрема до Чугуївського району.

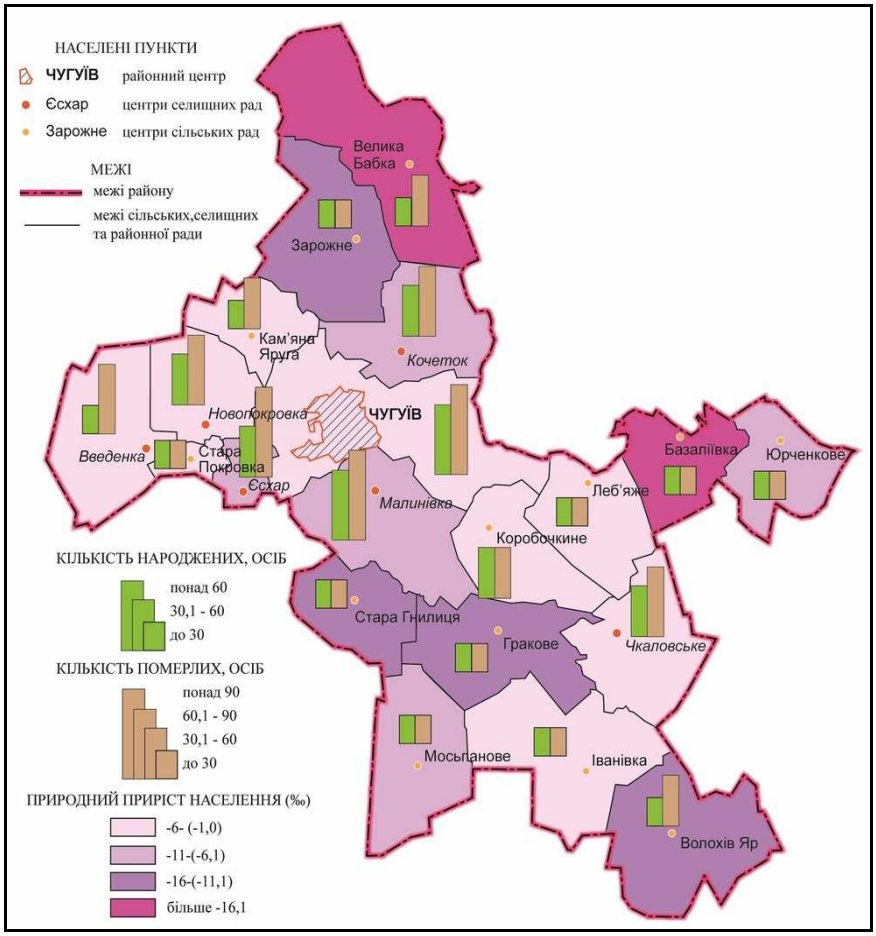

Рис. 5. Основні демографічні показники населення у сільських і селищних радах Чугуївського району у 2014 р. *(побудовано авторами)*

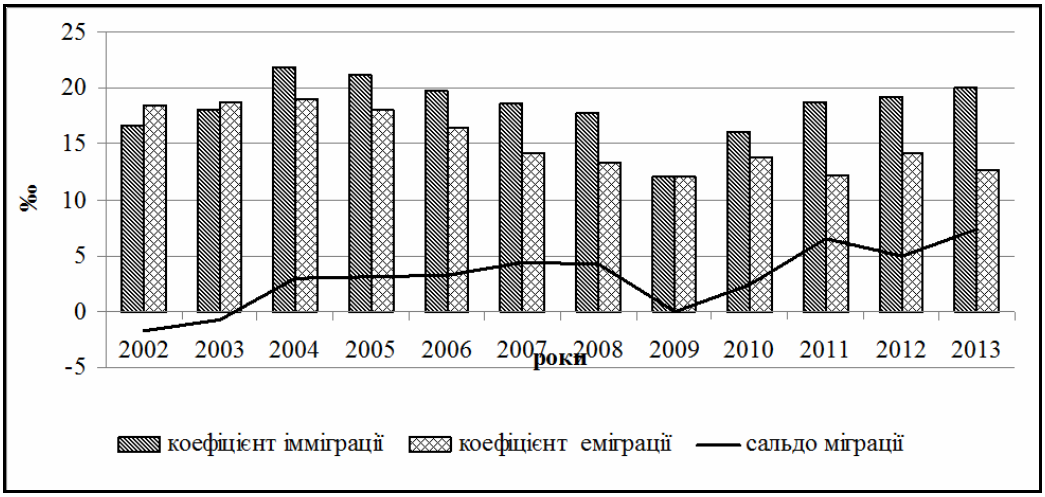

Рис. 6. Динаміка міграційного руху населення Чугуївського району за період 2002-2013 рр. *(побудовано авторами)*

Висновки. Негативним аспектом демографічної ситуації Чугуївського району є від'ємний природний приріст населення, але водночас чисельність населення збільшується за рахунок міграційних потоків. Для розв'язання демографічної проблеми у районі особливу увагу необхідно приділити якісним характеристикам відтворення населення, зокрема збалансуванню статево-вікової структури населення, а також підвищенню народжуваності, зниженню смертності, скороченню відтоку населення з сільської місцевості.

Соціально-економічне зростання, соціальний захист населення, поліпшення екологічної ситуації, підвищення рівня медичного обслуговування можуть суттєво вплинути на геодемографічні процеси в Чугуївському районі, збалансувавши показники природного і механічного руху населення, його статево-вікового складу.

Список використаних джерел:

1. *Hudzelyak I. Geografiia naselennia: Navchalnyi posibnyk / I. Hudzelyak. – Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2008. – 232 s. [Гудзеляк І. Географія населення: Навчальний посібник / І. Гудзеляк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 232 с.].*
2. *Dzhaman V.O. Demogeografiia: Navchalnyj posibnyk / V.O. Dzhaman, V.P. Krul, H.Ya. Cherniukh. – Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yuriia Fedkovycha. – Chernivtsi: «Ruta», 2002. – 159 s. [Джаман В.О. Демогеографія: Навчальний посібник / В.О. Джаман, В.П. Круль, Г.Я. Чернюх. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці: «Рута», 2002. – 159 с.].*
3. *Doroshenko L.S. Demografiia: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyx navchalnykh zakladiv / L.S. Doroshenko – K.: MAUP, 2005. – 112 s. [Дорошенко Л.С. Демографія: Навчальний посібник для студентів вищіх навчальних закладів / Л.С. Дорошенко – К.: МАУП, 2005. – 112 с.].*
4. *Zastavetska O.V. Geografiia naselennya regioniv Ukrainy. / O.V. Zastavetska, B.I. Zastavetskyi, D.V. Tkach. – Ternopil, 2007. – 453 s. [Заставецька О.В. Географія населення регіонів України. / О.В. Заставецька, Б.І. Заставецький, Д.В. Ткач. – Тернопіль, 2007. – 453 с.].*
5. *Mista ta raiony Kharkivskoi oblasti u 2013 rotsi. Statystychnyi shchorichnyk. Pid red. O.H. Mamontovoi. – Kh.: Holovne upravlinnia statystyky u Kharkivskiy oblasti, 2014. – 369 s. [Міста та райони Харківської області у 2013 році. Статистичний щорічник. Під ред. О.Г. Мамонтової. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2014. – 369 с.].*
6. *Niemets L.M., Segida K.Yu., Niemets K.A. Demografichnyi rozvytok Kharkivskoho regionu: monografiia / L.M. Niemets, K.Yu. Segida, K.A. Niemets. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2012. – 200 s. [Нємець Л.М., Сегіда К.Ю., Нємець К.А. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія / Л.М. Нємець, К.Ю Сегіда, К.А. Нємець. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 200 с.].*
7. *Ofitsiinyi sait Holovnoho upravlinnia statystyky u Kharkivskiy oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://kh.ukrstat.gov.ua/ [Офіційний сайт Головного управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kh.ukrstat.gov.ua/].*

Summary

Yuriy Kandyba, Marina Logvinova. **HUMAN-GEOGRPAHICAL FEATURES OF THE POPULATION REPRODUCTION IN CHUGUIV DISTRICT OF KHARKIV REGION.**

Chuguiv district takes place the sixth rate among the districts of Kharkiv region by population conceded to Kharkivsky, Dergachivsky, Balakleysky, Zmiivsky and Vovchansky districts. On 1 January, 2015 the constant population of Chuguiv district was 46830 people, the urban population was 27456 people (58,6%), rural population – 19374 people (41,4%).

The population of Chuguiv district is decreasing annually. During 2002-2014 the district's population was reducing from 50945 people to 46830. The district population changes are occurred on account of the population natural and mechanic movement. Chuguiv district is characterized by the negative population natural growth through prevalence of the death rates over the birth rates.

Territorial disparities of the population natural growth rates of Chuguiv district are caused by socio-economic problems characterized for the certain village and township councils. The higher level of the socio-economic development of the village or township council, the better population natural growth rates. And vice versa: the less developed a political unit, the less population of working age live here influencing the death and birth rates.

Currently Chuguiv district is being characterized the high migration intensity, external and internal migration balance is practically equivalent because of the comparably high level of the district's socio-economic development. Since 2004 the migration balance has become positive and increasing annually.

The negative aspect of the Chuguiv district's demographic situation is negative population natural growth, but at the same time the population is rising due to migration flow. For solving the demographic problems in the district it is necessary to focus on qualitative characteristics of the population reproduction, in particular population sex and age structure balancing, death reduction, population outflow decreasing from rural area.

Key words: population, demographic situation, reproduction, natural movement, natural growth.

УДК 911.3:338.46 (470) *Анатолій Корнус*

ТЕРЦІАРИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНАЛЬНИХ СОЦІОГЕОСИСТЕМ УКРАЇНИ

У статті розглянуто рівень терціаризації господарства регіональних соціогеосистем України. Дослідження проведене за показниками, що відображають рівень розвитку сфери послуг: частка експорту послуг у загальному експорті, роль сфери послуг у структурі зайнятості населення та структурі валової доданої вартості. Особлива увага звернута на розвиток знаннєємних та ділових послуг, а також на обсяги науково-дослідницьких та дослідно-конструкторських робіт у регіонах України. Виконано ранжування регіональних соціогеосистем України за ступенем терціаризації їх економіки.

Ключові слова: *терціаризація, сфера послуг, регіональні соціогеосистеми, господарство, третинний сектор.*

Анатолий Корнус. ТЕРЦИАРИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНАЛЬНЫХ СОЦИОГЕОСИСТЕМ УКРАИНЫ. *В статье рассмотрен уровень терциаризации хозяйства региональных социогеосистем Украины. Исследование проведено по показателям, отражающим уровень развития сферы услуг: доля экспорта услуг в общем экспорте, роль сферы услуг в структуре занятости населения и структуре валовой добавочной стоимости. Особое внимание обращено на развитие знаниеёмких и деловых услуг, а также на объемы научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ в регионах Украины. Выполнено ранжирование региональных социогеосистем Украины по степени терциаризации их экономики.*

Ключевые слова: *терциаризация, сфера услуг, региональные социогеосистемы, хозяйство, третичный сектор.*

Anatolii Kornus. THE TERTIARISATION OF ECONOMY OF THE REGIONAL SOCIALGEOSYSTEMS OF UKRAINE. *The article describes the level of tertiarisation of economy of the regional socialgeosystems of Ukraine. The study was conducted on the following parameters reflecting the level of development of services: the share of exports in total exports of services, the employment structure, and the structure of gross value added. Particular attention is paid to the development of knowledge-intensive and business services, as well as on the amount of research and development activities in the regions of Ukraine. Achieved the ranking of regional socialgeosystems of Ukraine by the level of tertiarisation of the their economies.*

Key words: *tertiarisation, services sphere, regional socialgeosystems, economy, tertiary sector.*

Актуальність теми. Найважливішою особливістю сучасного суспільства є перенесення акценту з виробництва, яке здійснюється із використання матеріалів, на надання послуг, що тягне за собою значне зниження видобутку сировини, її переробки і витрат енергії. Переважний розвиток третинного сектору економіки – надання послуг, тобто її «терціаризація» призводить до істотної зміни питомої ваги окремих галузей господарства у формуванні валового внутрішнього продукту (ВВП). У більшості країн Західної Європи, США та Японії уже до 1970-х років сфера послуг стала провідним сектором економіки. Не є винятком і Україна, де також відбуваються подібні структурні зрушення, важливістю яких і зумовлюється актуальність даної теми.

Постановка проблеми. Терціаризація економіки України, тобто прискорений розвиток невиробничого сектору (сфери послуг), є одним з мало досліджених питань, особливо у суспільно-географічному контексті. Разом з тим, сфера послуг вже є сьогодні основною частиною економік адміністративних регіонів (регіональних соціогеосистем) України як за структурою зайнятості, так і за часткою у формуванні валового регіонального продукту (ВРП). Однак поки що не зовсім зрозуміло чим є таке зростання: чи характерною рисою, властивою переходу до постіндустріального суспільства (з його зміщенням економічної діяльності із виробництва товарів на надання послуг, посилення ролі знань та інформації), чи це наслідок кризової слабкості двох перших секторів економіки, зокрема її деіндустріалізації (коли робітники із завмерлих заводів пішли у торгівлю і охорону), а сам „сервісний” тип у більшості регіонів є нестійким. Все це зумовлює необхідність всебічного вивчення особливостей рівня розвитку терціаризації, як сучасної тенденції в економіці України, а також географічних закономірностей її прояву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання структурних зрушень у виробництві і зайнятості населення активно розробляється як у західних, так і у вітчизняних економіко-географічних дослідженнях. Чи не першим цим питанням зацікавився Д.І. Менделєєв, який за даними перепису населення 1897 р. розділив «годувальників» на видобувачів, що беруть «сирий» матеріал у природі, промисловців, які переробляють сировину, і осіб, що дають суспільству щось зовсім інше, ніж хліб насущний [7; с. 73]. Суттєві теоретичні та практичні напрацювання у вивченні названих процесів належить таким вченим як К. Кларк (C. Clark), А. Фішер (A. Fisher), Ю. Ялава (J. Jalava), Дж. Фрідман (J. Friedmann), А. Чухно та ін. [2-6]. Поглиблений аналіз рівня терціаризації та знаннєємності економіки країн і регіонів Євросоюзу, як головних ознак постіндустріальної стадії їх розвитку, здійснено у роботах В.В. Смаль, що знайшли своє узагальнення у [10]. Разом з тим, просторові особливості структурних змін господарства регіонів України, пов’язані з терціаризацією їх економіки та питання районування, залишаються недостатньо вивченими і потребують детального аналізу.

Формулювання мети і завдань дослідження. Метою даної роботи є з’ясування головних тенденцій, закономірностей та особливостей розвитку сфери послуг у регіонах України. У дослідженні використані дані Державної служби статистики України та інформаційна база Міністерства економіки України. Їх статистична обробка здійснена у програмному пакеті Microsoft Excel.

Виклад основного матеріалу. Виробництво послуг присутнє на усіх історичних стадіях економіки, воно нерозривно пов’язане з її поступальної динамікою, притаманне всім її

© Корнус А., 2015

регіонально-відокремленим підрозділам, що дозволяє розглядати терціаризацію як довготривалу стійку і стратегічно значиму тенденцію, складову і, одночасно, результуючу регіонального соціогеопроцесу. Вторинний сектор економіки поступово став поступатися третинному ще у першій половині XX століття – індустріалізацію почала змінювати терціаризація [3, 4]. На думку А.І. Трейвіша, ці терміни алогічні: або індустріалізацію треба називати «секундаризацією», або терціаризацію – «сервісизацією» [12]. Розвиток четвертинного сектору економіки також все частіше називають інформатизацію, а не «квартеризацією».

Терціаризація – процес структурної трансформації економіки, що характеризується прискореним розвитком сфери послуг, їх диверсифікацією та інноватикою. Під послугою розуміють діяльність суб'єктів, яка не набуває матеріально-речової форми, але задовольняє особисті, колективні чи громадські потреби замовників. Особливе місце серед них займають знаннєємні науково-технічні послуги – діяльність у галузі науково-технічної інформації, патентів, ліцензій, стандартизації, метрології та контролю якості, науково-технічного консультування та супутня діяльність, що сприяє впровадженню науково-технічних розробок у виробництво.

Для визначення рівня терціаризації господарства регіонів України була застосована методична процедура, що складалася з кількох послідовних стадій: 1) відбір індикаторних показників, що відображають рівень терціаризації економіки; 2) приведення різнопланових показників до єдиного стандартизованого вигляду через процедуру нормування; 3) розрахунок інтегрального коефіцієнту терціаризації економіки регіональних соціогеосистем. Таку методику з успіхом було використано для оцінки терціаризації економік країн Євросоюзу [11].

Для вивчення особливостей та тенденцій розвитку третинного сектору економіки адміністративних регіонів України було використано десять часткових показників, що характеризують різні аспекти сфери послуг. Зокрема це частка послуг у загальному експорті та імпорті (дестимулятор) кожного регіону. До обсягів експорту (імпорту) послуг включені послуги з транспортування трубопроводами нафти, газу, аміаку та обсяги міжнародної технічної допомоги. Далі було проаналізовано питому вагу сфери послуг у загальній структурі зайнятості та її частку у формуванні валової доданої вартості (ВДВ) за підсумками 2012 р. При цьому відбувалася окрема оцінка ролі ділових та знаннєємних послуг (табл. 1). До ділових послуг ми включили фінансову діяльність, операції з нерухомим майном, діяльність у сфері права, бухгалтерського обліку та аудиту; консультування з питань комерційної діяльності та управління.

Випереджаюче зростання знаннєємних послуг, які відіграють велику роль у стимулюванні інновацій, а також у поширенні і використанні знань у галузях економіки – чітка тенденція останніх років. Незважаючи на методологічні труднощі з визначенням і статистичним обліком знаннєємних послуг, на підставі результатів проведених досліджень можна відзначити не тільки збільшення їх питомої ваги, але і позитивний вплив на економічне зростання. Так за останні двадцять років у США обсяг ВВП у поточних цінах збільшився: у сфері традиційних послуг (ремонтні роботи, готельний бізнес, побутові та соціальні послуги) – на 42%, у обробній промисловості – в 1,8 рази, у бізнес-послугах, охороні здоров'я та освіті – більше ніж на 80%, у виробництві інформації, науково-дослідницьких та дослідно-конструкторських роботах (НДДКР) і науковому обслуговуванні, наданні юридичних послуг, в шоу-бізнесі та індустрії розваг зростання склало 2,2 рази [9].

До знаннєємних послуг нами віднесено діяльність у сфері інформатизації, технічні випробування, дослідження і розробки, діяльність у сфері інжинірингу, геології та геодезії, освіта населення (у т.ч. початкова загальна, середня, вища освіта та інші види діяльності у сфері освіти), послуги з перекладу, охорона здоров'я, ветеринарна медицина, державне управління.

Також як індикатор рівня терціаризації економіки регіонів України досліджено витрати на виконання НДДКР, зокрема їх частку у ВРП. Важливим показником є й частка реалізованої інноваційної продукції у ВРП. До неї відноситься нова або значно удосконалена за своїми властивостями або способами використання продукція. Новими продуктами вважаються товари та послуги, що суттєво відрізняються своїми характеристиками або призначенням від продуктів, що виготовлялися підприємством раніше і, перш за все, призначена для реалізації на вітчизняному ринку.

З метою стандартизації різновимірних показників була виконана процедура нормування. Існують різні методики переведення абсолютних різномасштабних значень у відносні індекси. Наприклад, таке переведення може бути здійснене з використанням «методу відхилень» [1], який дозволяє розрахувати комплексний коефіцієнт вагомості відхилень показника рівня терціаризації господарства регіонів, на підставі чого визначається рейтинг регіональної соціогеосистеми в сукупності адміністративних одиниць України.

Для кожного *i*-регіону нами розраховано стандартизоване значення кожного з названих вище показників, яке змінюється від нуля до одиниці, а інтегральний показник визначається як їх сума. Остання характеризує ступінь терціаризації господарства певної регіональної соціогеосистеми за тим чи іншим напрямом, порівняно з їхніми найкращими значеннями в інших регіонах України. Стандартизовані значення показників, обраховані в такий спосіб, а також розрахований інтегральний коефіцієнт терціаризації господарства регіонів України, представлені у таблиці 2.

Як відомо, значення нормованих показників, що дорівнюють 0 або 1, характерні для регіонів, що мають, відповідно, найменше чи найбільше значення певного показника серед адміністративних одиниць України.

Таблиця 1

Показники розвитку сфери послуг у регіонах України

Адміністративний регіон	Частка послуг у експорті, %	Частка послуг у імпорті, %	Частка зайнятих у сфері послуг, %	у т.ч.		Частка послуг у структурі ВДВ, %	у т.ч.		Частка витрат на НДДКР, % ВРП*	Частка реалізованої інноваційної продукції у ВРП, %
				у наданні ділових послуг, %	у наданні знаннєємних послуг, %		ділових послуг, %	знаннєємних послуг, %		
Україна	16,50	7,37	62,11	7,50	27,46	61,69	15,68	29,82	0,81	1,11
АР Крим	29,67	5,96	67,14	7,59	28,07	68,49	12,95	35,78	0,46	0,24
Вінницька	6,60	4,50	54,34	4,64	26,36	54,09	7,69	27,75	0,13	0,13
Волинська	8,10	2,72	57,93	4,79	27,30	64,78	11,70	31,11	0,11	0,60
Дніпропетровська	3,69	6,18	62,74	8,45	26,07	44,76	12,96	21,64	0,64	0,22
Донецька	4,63	13,00	58,25	6,27	22,29	47,06	11,59	20,59	0,30	0,86
Житомирська	5,14	2,36	65,66	4,45	28,02	54,27	7,17	29,30	0,12	0,02
Закарпатська	4,52	1,92	58,23	3,01	22,72	63,73	9,41	31,32	0,20	0,01
Запорізька	6,51	4,10	57,09	6,83	24,46	50,30	12,74	26,97	1,17	2,01
Івано-Франківська	6,64	5,28	55,31	4,32	25,51	53,10	9,53	26,76	0,24	5,42
Київська	17,70	7,09	69,70	10,02	33,52	64,82	12,38	25,86	0,45	0,67
Кіровоградська	2,25	6,00	53,22	4,06	24,74	51,61	6,75	24,74	0,17	0,20
Луганська	4,10	3,50	58,63	4,73	22,33	41,76	8,31	21,70	0,30	2,94
Львівська	14,20	2,66	59,58	6,09	28,09	68,85	15,36	34,87	0,58	0,98
Миколаївська	8,98	8,78	57,19	4,18	23,63	57,92	10,25	25,34	0,76	0,27
Одеська	40,51	5,60	71,14	8,48	28,86	76,44	18,04	33,14	0,37	0,81
Полтавська	1,18	10,83	57,90	5,48	25,43	39,64	7,65	18,41	0,14	3,64
Рівненська	12,71	5,34	63,59	4,12	25,52	52,97	7,84	27,34	0,08	0,02
Сумська	5,27	9,91	57,56	5,02	25,29	53,36	9,06	26,23	0,73	6,46
Тернопільська	5,54	3,69	54,32	3,94	26,29	61,75	7,94	29,38	0,09	0,72
Харківська	13,22	6,72	64,37	9,63	28,50	67,22	23,18	37,04	2,61	2,42
Херсонська	10,10	2,73	57,04	4,63	24,74	55,54	8,62	28,66	0,26	1,04
Хмельницька	8,12	2,01	57,13	3,85	25,24	56,72	8,38	30,69	0,06	0,01
Черкаська	2,47	2,15	52,76	4,92	24,83	51,97	8,14	24,32	0,21	0,14
Чернівецька	7,14	1,46	57,88	3,38	23,48	63,24	9,38	33,75	0,28	0,05
Чернігівська	1,44	4,69	58,99	5,59	28,33	55,81	8,91	29,60	0,16	0,17
Київ	22,26	9,10	84,07	25,64	46,60	89,93	31,72	42,91	1,97	0,58
Севастополь	40,43	3,84	76,72	9,12	32,96	79,90	18,55	40,89	1,55	0,08

* за 2011 р.

Таблиця 2

Стандартизовані значення показників розвитку сфери послуг у регіонах України

Адміністративний регіон	Частка послуг у експорті, %	Частка послуг у імпорті, %	Частка зайнятих у сфері послуг, %	у т.ч.		Частка послуг у структурі ВДВ, %	у т.ч.		Частка витрат на НДДКР, % ВРП	Частка реалізованої інноваційної продукції у ВРП, %	Інтегральний коефіцієнт терціаризації
				у наданні ділових послуг, %	у наданні знаннєємних послуг, %		ділових послуг, %	знаннєємних послуг, %			
Україна	0,39	0,49	0,30	0,20	0,21	0,44	0,36	0,47	0,29	0,17	3,32
АР Крим	0,72	0,61	0,46	0,20	0,24	0,57	0,25	0,71	0,16	0,04	3,96
Вінницька	0,14	0,74	0,05	0,07	0,17	0,29	0,04	0,38	0,03	0,02	1,93
Волинська	0,18	0,89	0,17	0,08	0,21	0,50	0,20	0,52	0,02	0,09	2,86
Дніпропетровська	0,06	0,59	0,32	0,24	0,16	0,10	0,25	0,13	0,23	0,03	2,11
Донецька	0,09	0,00	0,18	0,14	0,00	0,15	0,19	0,09	0,09	0,13	1,06
Житомирська	0,10	0,92	0,41	0,06	0,24	0,29	0,02	0,44	0,02	0,002	2,5
Закарпатська	0,08	0,96	0,17	0,00	0,02	0,48	0,11	0,53	0,05	0,00	2,4
Запорізька	0,14	0,77	0,14	0,17	0,09	0,21	0,24	0,35	0,44	0,31	2,86
Івано-Франківська	0,14	0,67	0,08	0,06	0,13	0,27	0,11	0,34	0,07	0,84	2,71
Київська	0,42	0,51	0,54	0,31	0,46	0,50	0,23	0,30	0,15	0,10	3,52
Кіровоградська	0,03	0,61	0,01	0,05	0,10	0,24	0,00	0,26	0,04	0,03	1,37
Луганська	0,07	0,82	0,19	0,08	0,002	0,04	0,06	0,13	0,09	0,45	1,93
Львівська	0,33	0,90	0,22	0,14	0,24	0,58	0,34	0,67	0,20	0,15	3,77
Миколаївська	0,20	0,37	0,14	0,05	0,06	0,36	0,14	0,28	0,27	0,04	1,91
Одеська	1,00	0,64	0,59	0,24	0,27	0,73	0,45	0,60	0,12	0,12	4,76
Полтавська	0,00	0,19	0,16	0,11	0,13	0,00	0,04	0,00	0,03	0,56	1,22
Рівненська	0,29	0,66	0,35	0,05	0,13	0,27	0,04	0,36	0,01	0,002	2,16
Сумська	0,10	0,27	0,15	0,09	0,12	0,27	0,09	0,32	0,26	1,00	2,67
Тернопільська	0,11	0,81	0,05	0,04	0,16	0,44	0,05	0,45	0,01	0,11	2,23
Харківська	0,31	0,54	0,37	0,29	0,26	0,55	0,66	0,76	1,00	0,37	5,11
Херсонська	0,23	0,89	0,14	0,07	0,10	0,32	0,07	0,42	0,08	0,16	2,48
Хмельницька	0,18	0,95	0,14	0,04	0,12	0,34	0,07	0,50	0,00	0,001	2,34
Черкаська	0,03	0,94	0,00	0,08	0,10	0,25	0,06	0,24	0,06	0,02	1,78
Чернівецька	0,15	1,00	0,16	0,02	0,05	0,47	0,11	0,63	0,09	0,01	2,69
Чернігівська	0,01	0,72	0,20	0,11	0,25	0,32	0,09	0,46	0,04	0,02	2,22
Київ	0,54	0,34	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,75	0,09	7,72
Севастополь	0,998	0,79	0,77	0,27	0,44	0,80	0,47	0,92	0,58	0,01	6,05

Помітно, що у таблиці стандартизованих значень більша частина усіх нульових значень (сім із десяти) характерні лише для трьох регіонів: Полтавської (три значення) та Донецької і Закарпатської (по два значення) областей. Це красномовно вказує на місце сфери послуг названих регіонів у економіці України.

Найбільше відставання Полтавщини від інших регіонів України спостерігається у експорті послуг, про що, зокрема, свідчить у 10 разів менший, ніж у середньому по Україні, показник частки послуг у загальному експорті регіону. Показник частки послуг у структурі ВДВ є нижчим, ніж у сусідніх Сумській та Харківській областях у 1,3 та 1,7 рази відповідно (у т.ч. знаннєємних послуг – у 1,4 та 2 рази відповідно).

Ще два нульових стандартизованих значення припадає на Донецьку область, відображаючи тут найменшу серед адміністративних регіонів питому вагу зайнятих у наданні знаннємних послуг, що в абсолютному вираженні складає 22,3% при максимальному значенні 46,6% у Києві. Разом з тим, імпорт послуг у цьому регіоні є найбільшим, що також вказує на слабкість місцевого третинного сектору.

Також два нульових стандартизованих значення відноситься до Закарпатської області. Вони відображають найменшу серед регіонів України частку населення, зайнятого у наданні ділових послуг, а також найнижчу питому вагу реалізованої інноваційної продукції у ВРП, що в абсолютному вираженні складає лише 0,1% при максимальному значенні 6,46% у Сумській області, яка дещо несподівано вийшла у лідери по Україні за цим показником.

По одному нульовому стандартизованому значенню припадає на Черкаську (найменша частка населення, зайнятого у сфері послуг), Кіровоградську (найменша частка ділових послуг у структурі ВДВ) та Хмельницьку (найнижча частка витрат на НДДКР у структурі ВРП) області.

Найбільша кількість одиниць, які відображають максимальне абсолютне значення показників, притаманна Києву, у сфері послуг якого формується 89,93% ВДВ та зайнято 84,07% робочої сили міста. Значну роль у економіці країн з постіндустріальною економікою відіграють ділові послуги – FIRE (finance, insurance, real estate services – фінансові, страхові, операції з нерухомістю), які надаються переважно великими фірмами з інтенсивним використанням передових інформаційних технологій [11]. Питома вага ділових послуг у ВДВ та у зайнятості населення Києва складає максимальну в Україні величину 31,72% та 25,64% відповідно, що зіставно з показниками краї ЄС. Також Києву належить найвища частка населення, зайнятого у наданні знаннєємних послуг та найбільший серед регіонів України внесок цих послуг у структуру ВДВ (таблиця 2).

Щодо максимального значення інших показників, крім уже згаданої Сумської області, з найвищою часткою реалізованої інноваційної продукції у її ВРП – 6,46%, то найбільша частка послуг у експорті регіону характерна для Одеської області, а найменший обсяг імпорту послуг має Чернівецька область. Частка витрат на НДДКР є найбільшою у Харківській області, де вона досягає 2,61% ВРП, (у середньому по Україні – 1,13%).

Інтегральний коефіцієнт терціаризації економіки коливається від 1,06 у Донецької області до 7,72 у Києва. Якщо говорити про «лідерів» і «аутсайдерів» нашого регіонального рейтингу, то після Києва до чільної групи входять Харківська, Одеська області, АР Крим та Севастополь, Львівська і Київська області. Нижня частина рейтингу складається як з індустріальних, так і з аграрних областей: Вінницької, Луганської, Миколаївської, Черкаської, Кіровоградської, Полтавської. На найнижчій сходинці рейтингу розташувалася Донецька область. Могла б бути вище і Дніпропетровська область, однак низькі показники у експорті послуг та мала частка у її ВРП реалізованої інноваційної продукції дозволили цьому регіону посісти лише двадцяту сходинку у рейтингу терціаризації господарства регіональних соціогеосистем України.

Як бачимо (рис. 1), терціаризація являє собою не тільки регіонально детермінований, але й складний та нерівномірний (асиметричний) у своїх економічних і територіальних проявах суспільно-географічний процес. Відносно прогресивні інноваційно-розвиваюча і компенсаційна форми терціаризації активно проявляють себе у тих регіонах, що опинилися у відносно більш сприятливій економічній ситуації (столиця, транспортно-транзитні регіони), а найбільш примітивна – адаптивна терціаризація характерна для територій, котрі набули периферійного статусу (аграрно-індустріальних, гірничодобувних, зі значним вугільно-металургійним сегментом і т.п.).

Аналізуючи динаміку показників терціаризації в цілому, варто відзначити поступове зростання ролі третинного сектору у економіці регіональних соціогеосистем України. Так за 2007-2012 рр. частка послуг у загальному експорті держави зросла з 15,49% до 16,5%, натомість частка імпортованих послуг дещо скоротилася. Ту ж саму тенденцію демонструє й частка населення, яке зайняте у сфері послуг, – за цей період вона зросла на 2,7% (причому збільшилася частка зайнятих у наданні і ділових, і знаннєємних послуг). Ще більше зросла роль третинного сектора у структурі ВДВ – на 3,7%, але на відміну від структури зайнятості, питома вага ділових послуг у складі ВДВ за період 2012-2007 рр. зменшилася, а знаннєємних – практично не змінилася. Те саме стосується й частки витрат на НДДКР у ВВП, яка з 0,82% у 2007 р. скоротилася у 2012 р. до 0,75% і є чи не найнижчою у Європі (рис. 2). Швидше за все, у наступні роки названі тенденції зберігатимуться.

Проаналізувавши значення інтегрального коефіцієнту терціаризації за вказаний період, чітко помічаємо поділ адміністративних регіонів України на три групи: регіони випереджаючого розвитку третинного сектору, регіони де розвиток цього сектору у 2007-2012 рр. сповільнювався і стабільні регіони

(рис. 3). Найбільш повільним був розвиток третинного сектору господарства у Дніпропетровській і Миколаївській областях, які за названий період втратили у рейтингу регіонів України за рівнем інтегрального коефіцієнту терціаризації 10 і 12 позицій відповідно. Натомість Сумська та Івано-Франківська області найбільше просунулися у вказаному рейтингу, хоча ці адміністративні одиниці і залишаються у групі регіонів з середнім рівнем терціаризації господарства.

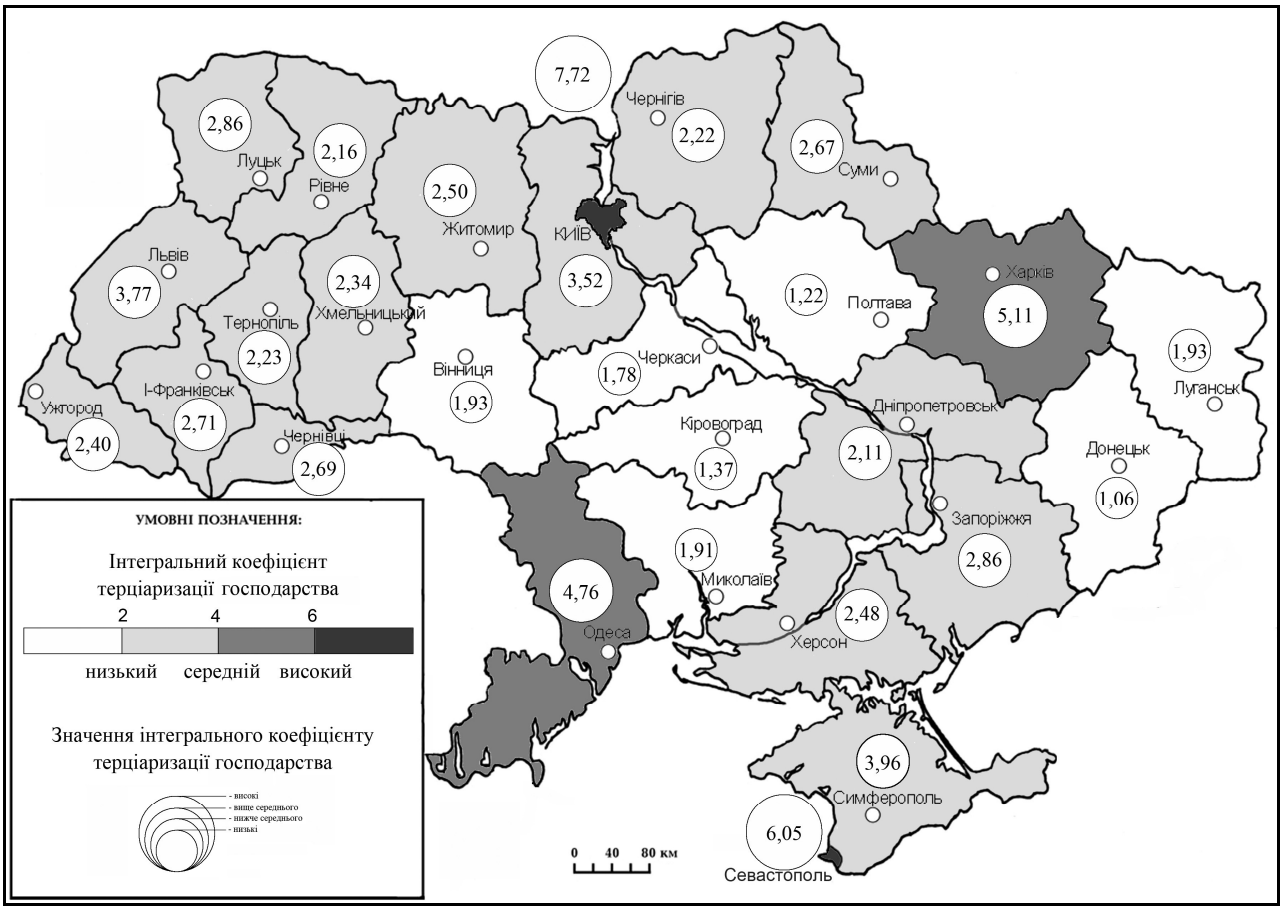

Рис. 1. Рівень терціаризації економіки регіональних соціогеосистем України

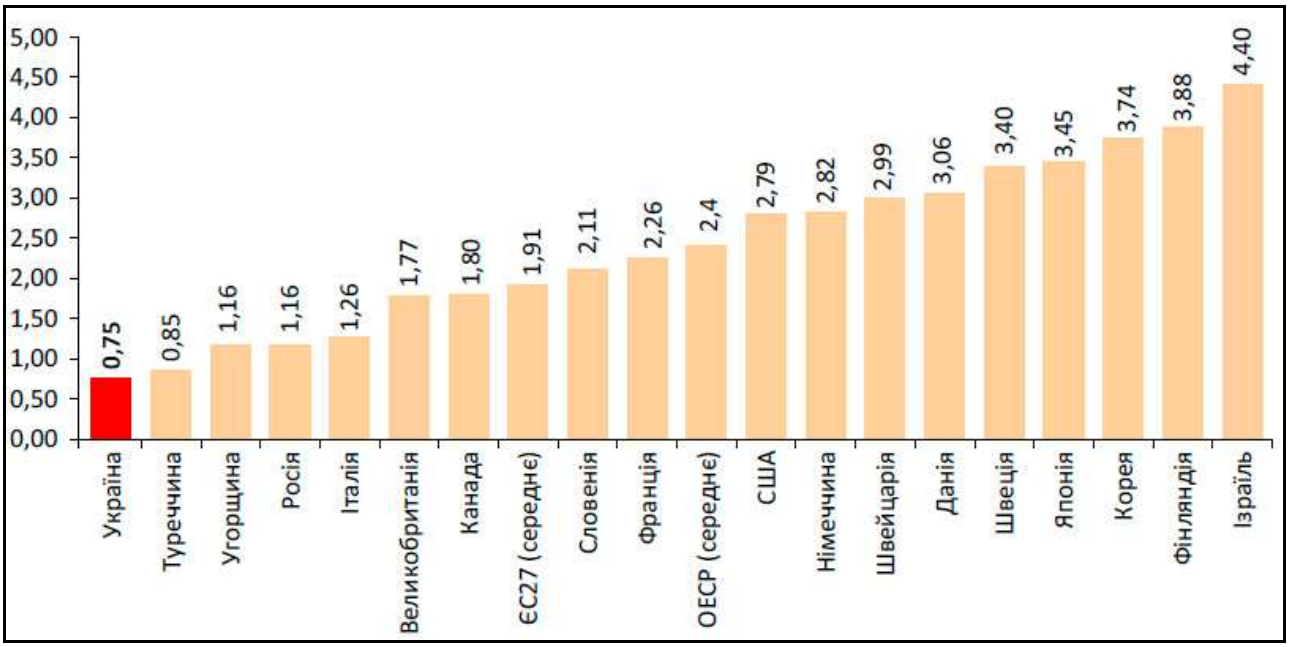

Рис. 2. Частка витрат на НДДКР у ВВП (%) у 2012 р. *[8]*

Інформаційний (четвертинний) сектор економіки складно виділити за статистикою праці, а тим більше за статистикою ВВП навіть для України в цілому. Спроба висвітлити окремо розвиток четвертинного сектора господарства у розрізі регіональних соціогеосистем України, показала його суттєве скорочення у економіці регіонів протягом 2007-2012 рр. Частка витрат на НДДКР скоротилася у 20 регіонах України і лише у 6 – зросла. Серед останніх м. Київ, Харківська, Полтавська, Луганська, Закарпатська та Запорізька області. Ще більше скоротилася частка інноваційної продукції у ВРП. Причому у деяких регіонах інноваційна продукція ледь не припинила створюватися узагалі. Наприклад, в Закарпатській області у 2012 р. такої продукції порівняно з 2007 р. створено менше у 188 разів, в Житомирській – у 131 раз, в Хмельницькій – у 116 разів (в цілому по Україні скорочення склало 5,1 рази). Лише у трьох областях частка реалізованої інноваційної продукції у ВРП збільшилася. Такими регіонами виявилися Тернопільська (зростання у 3,8 рази), Полтавська (у 2 рази) та Івано-Франківська (зростання у 3,9 рази) області.

Показовим є аналіз ролі України у створенні друкованої наукової продукції. Частка України у загальній кількості наукових публікацій становила 0,29% (Західна Європа – 29,8; США – 19,9; Китай – 14,3; Японія – 4,42; Індія – 3,39; Росія – 1,49%). За індексом Хірша (h-індекс) – найбільш ефективним показником якості публікацій – Україна відстає навіть від таких держав, як Бразилія, Індія, Чилі (рис. 4).

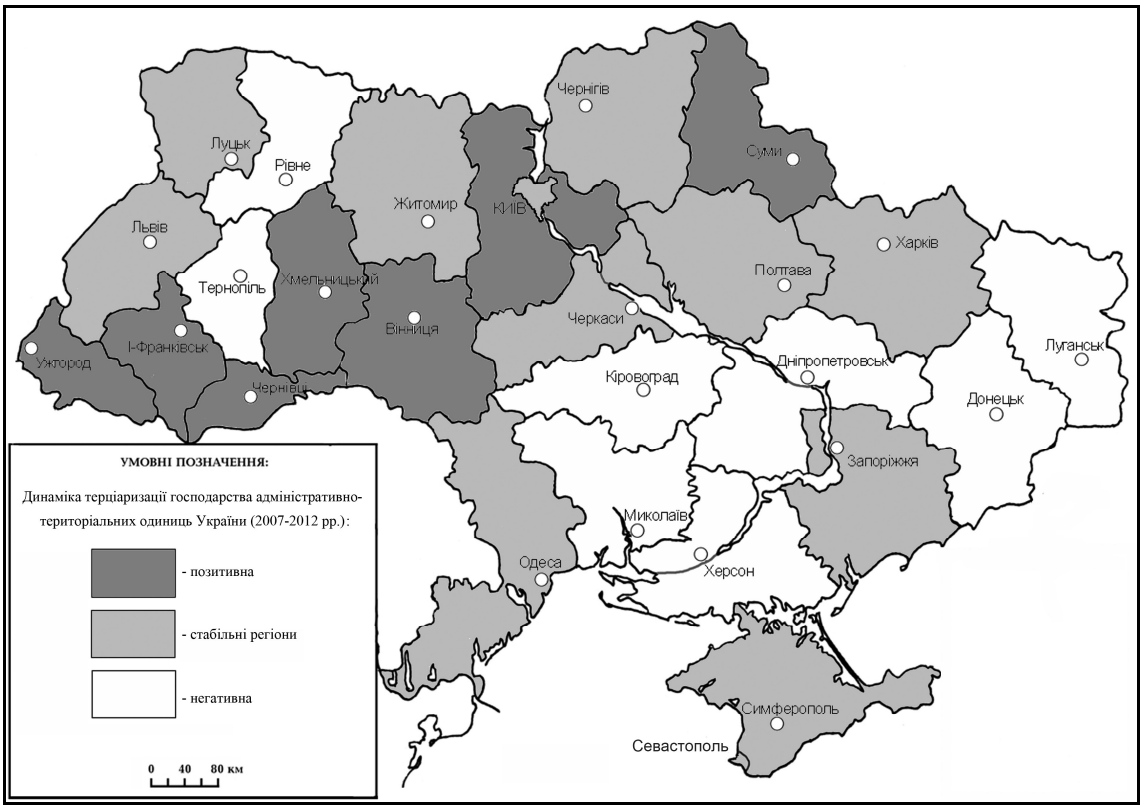

Рис. 3. Групування регіональних соціогеосистем України за динамікою рейтингових показників інтегрального коефіцієнту терціаризації економіки (2007-2012 рр.)

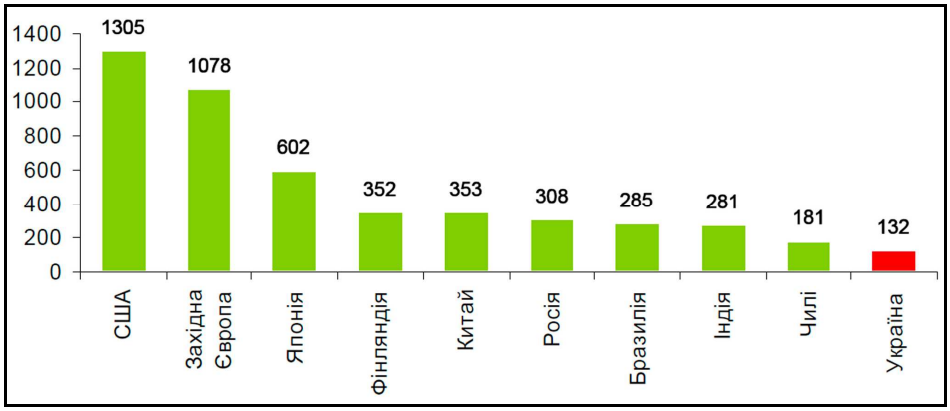

Рис. 4. Індекс Хірша за 1996-2011 рр. *[8]*

Висновки. Терціаризація економіки, тобто переважний розвиток третинного сектору господарства – визначальна риса сучасного постіндустріального етапу розвитку економіки. До кінця XX століття цей економічний сектор посів чільне місце в господарстві розвинених країн і продовжує посилювати свої позиції. Наприклад, у країнах Європейського Союзу на сектор послуг припадає від 65% до 80% зайнятості населення. Таке ж домінування спостерігається і в структурі валового внутрішнього продукту – частка сфери послуг у світовому ВВП досягла 68%.

Наприкінці XX століття найвища частка знаннєємних послуг у ВВП спостерігалася у Німеччині – 31%, США – 30%, Великобританії – 28,1%. В Україні частка знаннєємних послуг у структурі ВДВ становить 29,8%. Однак такий великий відсоток не свідчить про значний ступінь терціаризації її господарства. У названих вище країнах терціаризація супроводжується поглибленням спеціалізації, диференціацією послуг, посиленням ролі знаннєємних послуг. Третинний сектор забезпечує додаткове надходження інвестицій та інших ресурсів економічного зростання. В Україні ж така велика частка послуг у структурі ВДВ та зайнятості населення носить значною мірою компенсаційний характер і зумовлена слабкістю первинного та вторинного секторів господарства, особливо промисловості, а сам «сервіс» часто є примітивним та архаїчним.

Підтвердженням цьому є те, що навіть у порівнянні з найбільш відсталою у Європейському союзі економікою Румунії, Україна має меншу частку послуг у загальному обсязі експорту країни, а, наприклад, витрати України на НДДКР (% від ВВП) поступаються аналогічному показнику Румунії більше ніж у 5 разів. В той час, як витрати на НДДКР відносно ВВП у США складають майже 7%, у країнах ОЕСР – 4,8%, в Японії – 4,7%, у країнах ЄС – 4%, в Росії – 1,9% [9], в Україні цей показник становить лише 0,75%. По суті, Україна має лише 1 гіперсервісний регіон – м. Київ, де наданням послуг займається 76,7% зайнятого населення, а частка послуг у структурі ВДВ наближається до 80%. У всіх інших регіонах (за винятком Севастополя) рівень терціаризації економіки є набагато нижчим, а сама вона поки що має «наздоганяючий» характер.

Можна стверджувати, що для більшості регіонів України характерні найпростіші форми терціаризації – адаптивна («псевдотерціаризація»), яка є безпосередньою реакцією на соціально-економічну кризу та деіндустріалізацію економіки і компенсаційна, зумовлена загальною «недосформованістю» третинного сектору у радянський період (розвиток ринкових послуг, включаючи страхування, послуг у сфері операцій з нерухомістю, туризму тощо). Лише для м. Києва та регіонів, що опинилися у відносно більш сприятливій економічній ситуації характерна також інноваційно-розвиваюча терціаризація, пов’язана з фінансово-інвестиційними послугами, консалтингом, появою нових ринків і сегментів послуг, зокрема елітарних, з трансформацією сфери послуг у пріоритетне поле активності малого бізнесу.

Врахування особливостей, механізмів і наслідків терціаризації економіки регіональних соціогеосистем сьогодні набуває особливої значимості. Особливо важливо важливе воно для України, де розвиток третинної сфери супроводжується численними проблемними ситуаціями, які вимагають ідентифікації, аналізу та адаптивної регіональної соціально-економічної політики.

Список використаних джерел:

1. *Anikaeva A. Reitingovaia otsenka sotsialno-demograficheskoi situatsii v regionakh Ukrainy / A. Anikaeva, S. Bychkov // Personal. – 2005. – № 2. – S. 72-76. [Аникаева А. Рейтинговая оценка социально-демографической ситуации в регионах Украины / А. Аникаева, С. Бычков // Персонал. – 2005. – №2. – С. 72-76].*
2. *Chukhno A.A. Postindustrialna ekonomika: teoria, praktyka ta yikh znachennia dlia Ukrainy / A.A. Chukhno. – K.: Vyd-vo "Lohos", 2003. – 631 s. [Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А. Чухно. – К.: Вид-во «Логос», 2003. – 631 с.].*
3. *Clark C. The Conditions of Economic Progress / Colin Clark. – London : Macmillan, 1940. – 504 p.*
4. *Fisher A. Production, Primary, Secondary and Tertiary / Allan G.B. Fisher // Economic Record. – June, 1939. – Volume 15, Issue 1. – P. 24-38.*
5. *Friedmann J. Life Space and Economic Space: Third World Planning in Perspective / John Friedmann. – New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 1988. – 322 p.*
6. *Jalava J. Production, Primary, Secondary and Tertiary: Finnish Growth and Structural Change, 1860-2004 / Jukka Jalava // Pellervo Economic Research Institute Working Papers. – 2006. – No 80. – 27 p.*
7. *Mendeleev D.I. K poznaniiu Rossii. 6-e izd. / D.I. Mendeleev. – SPb.: Izd-vo A.S. Suvorina, 1907. – 158 s. [Менделеев Д.И. К познанию России. 6-е изд. / Д.И. Менделеев. – СПб.: Изд-во А.С. Суворина, 1907. – 158 с.].*
8. *Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini: Statystychnyi zbirnyk / Vidpovidalnyi za vypusk I.V. Kalachova. – K.: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2013. – 287 s. [Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Статистичний збірник / Відп. за вип. І.В. Калачова. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 287 с.].*
9. *Semenova A.A. Organizatsiia i upravlenie innovatsionnymi protsessami v ekonomicheski razvitykh stranakh / A.A. Semenova // Trudy II mezhdunar. nauch.-prakt. konf. «Itogi i perspektivy integrirovannoi sistemy obrazovaniia v vysshei shkole Rossii: obrazovanie – nauka – innovatsionnaia deiatelnost'». – Moskva, 26-28 oktiabria*

2011 g. / Pod red. prof. L.V. Kozhitova. – M.: MGIU, 2011. – S. 658-662. [Семёнова А.А. Организация и управление инновационными процессами в экономически развитых странах / А.А. Семёнова // Труды II междунар. науч.-практ. конф. «Итоги и перспективы интегрированной системы образования в высшей школе России: образование – наука – инновационная деятельность». – Москва, 26-28 октября 2011 г. / Под ред. проф. Л.В. Кожитова. – М. : МГИУ, 2011. – С. 658-662].

10. *Smal V.V. Suspilno-geografichni osnovy doslidzhennia postindustrialnoi transformatsii hospodarstva krain Evropeyskoho Soiuzu: avtoref. dys... d-ra geogr. nauk: 11.00.02 / Valentyna Volodymyrivna Smal; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. – K., 2011. – 40 s. [Смаль В.В. Суспільно-географічні основи дослідження постіндустріальної трансформації господарства країн Європейського Союзу: автореф. дис… д-ра геогр. наук: 11.00.02 / Валентина Володимирівна Смаль; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2011. – 40 с.].*
11. *Smal V.V. Riven tertsiaryzatsii ekonomiky krain ta regioniv Evrosoiuzu / V.V. Smal // Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii. – 2013. – № 4. – S. 33-38. [Смаль В.В. Рівень терціаризації економіки країн та регіонів Євросоюзу / В.В. Смаль // Часопис соціально-економічної географії. – 2013. – № 4. – С. 33-38].*
12. *Treivish A.I. Mirovye goroda v postindustrialnoy ekonomike: terminy, teoreticheskie konstruktsii i realnost / A.I. Treivish, A.V. Kurasov // Mir Rossii. – 2009. – № 1. – S. 34-46. [Трейвиш А.И. Мировые города в постиндустриальной экономике: термины, теоретические конструкции и реальность / А.И. Трейвиш, А.В. Курасов // Мир России. – 2009. – № 1. – С. 34-46].*

Summary

Anatolii Kornus. THE TERTIARISATION OF ECONOMY OF THE REGIONAL SOCIALGEOSYSTEMS OF UKRAINE.

Human services are a major part of the economy of administrative regions of Ukraine as the structure of employment and for a share in the formation of the GRP. However, it is not entirely clear how this the increase is whether a feature inherent in the transition to a post-industrial society (with its shift of economic activity from the production of goods for services, strengthening the role of knowledge and information), or is a consequence of the crisis weaknesses of the first two sectors of economy, including its de-industrialization (when workers from frozen factories went to trade and security), and the “services” type in most regions is unstable.

To determine the level of tertiarisation of economy the Ukraine's regions the procedure which included several consecutive stages was applied: 1) selection of indicators that reflect the level of economy tertiarisation; 2) bring diverse indicators into a single standardized form through the process of normalization; 3) calculation of the integral coefficient of regional economy tertiarisation.

This coefficient is the sum of the standardized values of the partial indicators and ranges from 1.06 in the Donetsk region to 7.72 in Kyiv. Speaking about the “leaders” and “losers” our regional rankings, the group after Kyiv are consists of Kharkiv, Odessa region, Crimea and Sevastopol’, Lviv and Kyiv region. The lower part of the rating are consists of both industrial and agricultural areas of: Vinnytsia, Luhans’k, Mykolaiv, Cherkasy, Kirovograd, Poltava. At the lowest rung of the rankings is located Donetsk region.

In Ukraine, the big part of services in the gross value added and employment is largely compensatory and caused by weakness the first two sectors, especially industry, and the "service" is often primitive and archaic.

Key words: tertiarisation, services sphere, regional socialgeosystems, economy, tertiary sector.

УДК 338.45 (474.81) *Лариса Маковецька, Олена Шпатиковська*

АНАЛІЗ ГАЛУЗЕЙ МАТЕРІАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА КОРЕЦЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті узагальнено та поглиблено теоретичні основи економіко-географічного дослідження матеріального виробництва адміністративного району. Розглянуто вплив природно-географічних та суспільно-географічних факторів на формування та розвиток галузей матеріального виробництва району. Проаналізовано основні тенденції розвитку матеріального виробництва Корецького району Рівненської області. Виявлено основні проблеми функціонування матеріального виробництва району. Визначено тенденції та можливі шляхи комплексного розвитку господарства Корецького району.

Ключові слова: *господарська діяльність, економічний потенціал, промисловість, сільське господарство, спеціалізація.*

Лариса Маковецкая, Елена Шпатиковская. АНАЛИЗ ОТРАСЛЕЙ МАТЕРИАЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА КОРЕЦКОГО РАЙОНА РОВЕНСКОЙ ОБЛАСТИ. *В статье обобщены и углублены теоретические основы экономико-географического исследования материального производства административного района. Рассмотрено влияние природно-географических и общественно-географических факторов на формирование и развитие отраслей материального производства района. Проанализированы основные тенденции развития материального производства Корецкого района Ровенской области. Выявлены основные проблемы функционирования материального производства района. Определены тенденции и возможные пути комплексного развития хозяйства Корецкого района.*

Ключевые слова: *хозяйственная деятельность, экономический потенциал, промышленность, сельское хозяйство, специализация.*

Larysa Makovetska, Olena Shpatykovska. ANALYSIS MATERIAL PRODUCTION KORETSKY DISTRICT OF RIVNE REGION. *The article summarized and depth theoretical basis of the geographical research material production Administrative Region. The influence of the natural geographical and socio-geographical factors on the formation and development of material production area. The basic trends of material production Koretsky district of Rivne region. The basic problems of material production area. The trends and possible comprehensive economic development Koretsky district.*

Key words: *economic activity, economic potential, industry, agriculture, specialization.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі господарського розвитку України важливою умовою вирішення багатьох економічних, соціальних та екологічних проблем є удосконалення галузевої та територіальної структури господарства на рівні адміністративних районів, його комплексний та системний розвиток.

За умов ринкової економіки використання внутрішнього потенціалу району стає головним ресурсом його розвитку. Корецький район є одним із найбільш перспективних районів Рівненської області. Він добре забезпечений природними та трудовими ресурсами, має значний історико-культурний потенціал. Як результат – добре розвинене сільське господарство та невисокий рівень промислового розвитку.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Тематика дослідження економічного розвитку регіону, в тому числі локального рівня – була і залишається в центрі уваги науковців різних країн світу. Вивчення галузевої структури господарства регіонів є невід'ємною складовою регіональної економічної політики держави і повинне ґрунтуватися на суспільно-географічних засадах. З позиції суспільної географії розвитком регіонів займались Е. Алаєв, О. Гладкий, А. Голіков, М. Долішній, Ф. Заставний, С. Іщук, Г. Підгрушний, Л. Руденко, О. Шаблій, Л. Шевчук, О. Амоша, С. Біла, В. Гейць, М. Корецький, Е. Лібанова, В. Олуйко, В. Юрчишин[1].

Аналіз господарської діяльності району здійснено на основі узагальнення матеріалів Корецького районного відділу статистики за 2014 рік, який став базовим для аналізу.

Метою даного дослідження є комплексна характеристика галузей матеріального виробництва Корецького району Рівненської області, визначення основних пріоритетів його подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Матеріальне виробництво охоплює ті підприємства й галузі, що виробляють матеріальні блага і матеріальні послуги [8, с. 31]. Від ефективності функціонування галузей матеріального виробництва залежить соціально-економічне становище як адміністративних районів, так і країни в цілому. Тому є вкрай важливим забезпечити повноцінне функціонування галузей матеріального виробництва, правильне їх розташування, визначення усіх факторів розміщення, які впливають на їх функціонування.

Важливим чинником, що впливає на економічний розвиток Корецького району є його природно-ресурсний потенціал. Це та основа, на якій базується господарська діяльність, формується територіальна структура виробництва і розселення населення, відбувається співпраця зі обласним центром та іншими районами.

Сприятливі показники вегетаційного періоду у поєднанні з ґрунтовими ресурсами обумовили аграрну спеціалізацію району. Так, район розташований у вологій, помірно теплій агрокліматичній зоні. Період із температурою понад $+10^0$ становить 152 дні [4]. На його території сформовані родючі дернові, дерново-підзолисті, опідзолені та сірі лісові ґрунти, наявні значні площі меліорованих земель. Все це дозволяє вирощувати жито, льон, картоплю, кормові культури.

Земельний фонд району становить 72,023 тис. га, 80% якого складають сільськогосподарські

© Маковецька Л., Шпатиковська О., 2015

угіддя, що на 31,5% перевищує загальнообласний показник. У цілому площа сільськогосподарських угідь становить 57,43 тис. га, з них 44,73 тис. га – рілля (79% від загальної площі), 2,06 тис. га – сіножаті (4% від загальної площі), 8,26 тис. га – пасовища (14% від загальної площі), 0,63 тис. га – багаторічні насадження (2% від загальної площі), 0,45 тис. га – перелоги (1% від загальної площі) (рис. 1). Така висока розораність території району є наслідком тривалого агрогосподарського впливу людини на цю територію у поєднанні зі сприятливими агрокліматичними умовами.

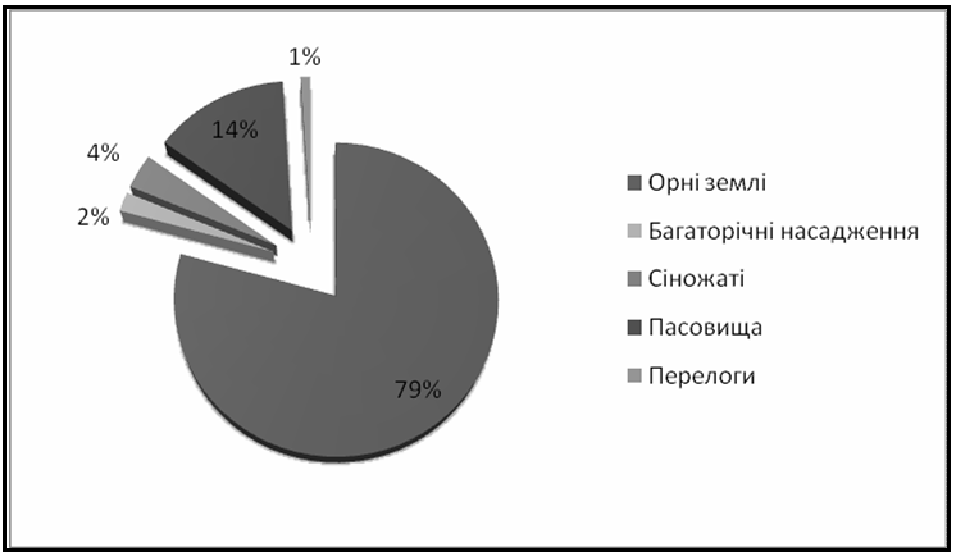

Рис 1. Структура сільськогосподарських угідь Корецького району

Порівняно з іншими районами Рівненської області Корецький район також значною мірою забезпечений мінеральними ресурсами. Основними видами мінеральних ресурсів, представлених на території району, є будівельна сировина, паливні копалини, мінеральні води. В селі Жадківка наявні поклади гранітів промислових масштабів (285 тис. м^3). Значні поклади каоліну та суглинків розташовані в місті Корець та селах Дивень, Великі Межиричі, Дерманка (2,661 млн. м^3). Вагомі запаси радонових мінеральних вод (280 м^3/добу), які активно використовується в рекреації, знаходяться в районному центрі. Також на території району є 4 родовища торфу (64 га, 17 тис. м^3).

Водні запаси району представлені річками Случ та Корчик і незначними запасами підземних вод (12,629 млн. м^3/рік). Хоча за запасами підземних вод район посідає останнє місце серед районів Рівненської області (0,96% загальнообласних запасів), цього цілком достатньо для забезпечення функціонування та розвитку промисловості, сільського та житлово-комунальних господарств, вирощування риби, туристично-рекреаційних потреб, малої гідроенергетики.

Наявні лісові ресурси (14% загальної площі району) створюють перспективи для розвитку деревообробної та меблевої промисловості, забезпечують заготівлю лісових ягід, грибів, лікарських рослин, розвиток туристично-рекреаційної галузі.

Не менш важливими факторами розвитку Корецького району, ніж природоресурсний, є суспільно-географічні фактори, зокрема демографічний.

Чисельність населення Корецького району станом на 01.01.2015 року становить 36,3тис. осіб., в тому числі міське населення становить 7,9 тис. осіб (22% від загальної чисельності населення), а сільське – 26,4 (78% від загальної чисельності населення). Щільність населення 50 осіб на км^2. На початок 2015 року район за чисельністю населення займав 14 місце серед районів Рівненської області. Загалом, на його території проживає 9,3% населення області.

Район в достатній мірі забезпечений висококваліфікованими трудовими ресурсами – частка економічно активного населення складає 56%, що на 21% більше загальнообласного показника. Спостерігається надлишок трудових ресурсів, що зумовлює високий рівень безробіття.

Саме перераховані вище сприятливі умови визначили аграрну спеціалізацію регіону. Сільськогосподарське виробництво у Корецькому районі забезпечують 20 сільськогосподарських підприємств різних форм власності, з них 12 фермерських господарств, 6 господарських товариств, 1 виробничий кооператив, 1 приватне підприємство та чисельна группа одноосібних господарств.

У структурі сільськогосподарського виробництва Корецького району в 2014 році частка рослинництва становила 76,4% (на 12,1% більше загальнообласного показника), тваринництва – 23,6% за обсягом реалізованої продукції.

Переважно через залежність виробництва від природних умов особливістю рослинництва району є відносна нестабільність показників, крім того, рослинництво має комплексоутворюючий характер. Специфічною особливістю є також сезонність і нерівномірна тривалість виробничих циклів, що знижує його ефективність у порівнянні з іншими галузями суспільного господарства.

Провідними галузями рослинництва району є

вирощування зернових культур, картоплі, ріпаку, цукрового буряка та овочівництво.

Найбільші посівні площі відводяться під зернові – у 2014 році ними було засіяно більше половини загальної посівної площі (60,8% загальних посівних площ). Середня врожайність зернових культур становила 26,3 ц /га, що на 2% більше, ніж в середньому по області. Основною зерновою культурою Корецького району є озима пшениця, питома вага якої в структурі посівної площі зернових складає 32, 8%.

Кукурудза за посівною площею та валовим збором зерна є другою культурою серед зернових. У фазі молочної стиглості вона використовується для одержання високопоживного силосу, зерно йде на виготовлення борошна, пластівців, олії, спирту, клею. Урожайність кукурудзи на зерно в 2014 році склала 62,4 ц/га, що перевищує загальнообласний показник.

Третьою культурою за посівними площами та валовим збором зерна є ярий ячмінь, який використовують для внутрішніх потреб тваринництва. Також традиційними зерновими культурами Корецького району є озиме та яре жито, виробництво яких поступово витісняється новими культурами. Значного розвитку за останні роки набуло вирощування круп'яних культур – гречки та вівса [3].

Виробництво технічних культур у районі представлено вирощуванням сої, цукрового буряка та ріпаку (6 тис. га), питома вага яких у структурі посівних площ по району становить 17,2%, що на 11% менше, ніж у загальному по області.

Важливими технічними культурами для району в останні роки стали соя (5тис. га) та озимий ріпак (896 га), посівні площі яких зростають стрімкими темпами. Лише у 2014 році під посіви цих культур було зайнято у 3,5 рази більше площ від попереднього року, що відповідає загальнообласній тенденції до збільшення посівів даних культур.

На жаль, звуження ринків збуту продукції і нерентабельність вирощування обумовили скорочення виробництва цукрових буряків. Так, у 2014 році під цю культуру було зайнято 176 га посівних площ, що практично вдвічі менше від попереднього року. Така переорієнтація рослинництва на вирощування сої та ріпаку, перш за все, є наслідком закриття цукрового заводу в районі, що вплинуло на особливості збуту продукції. Тенденція до зменшення посівів цукрового буряка спостерігається в практично в усіх районах Рівненської області, окрім Дубенського району.

Значення картоплярства та овочівництва дещо нижче, ніж у інших районах Рівненської області. Корецький район займає 11 місце по області за обсягами вирощування картоплі та овочів. Більша частина виробництва картоплі припадає на одноосібні господарства. Виробництво овочів складає 12,8 тис. т/ рік (5% обсягу області).

В цілому галузі рослинництва району не лише забезпечують населення, тваринництво та переробну промисловість району основною рослинницькою продукцією, але й експортують близько 17% продукції за межі району.

Тваринництво Корецького району сформувалось під впливом сприятливих природних та економічних умов для розвитку кормової бази, потреб населення у продукції тваринництва та відповідно сформованому територіальному поділі праці. Основними галузями тваринництва району є скотарство, свинарство, птахівництво. Крім того, в районі набувають поширення кролівництво, бджільництво, ставкове рибництво, мисливство.

Провідною галуззю тваринництва Корецького району є скотарство, що має молочно-м'ясний напрям. У 2014 році поголів'я ВРХ становило 9,8 тис. голів, що 10% менше у порівнянні із сусіднім Костопільським районом (11,9 тис. голів) та на 12% більше, ніж в середньому по області. Зростання поголів'я ВРХ сприяє поступовому нарощенню виробництва молока в районі. Виробництво молока є дуже важливим напрямом тваринництва, оскільки на його базі розвинута сироробна промисловість району. За 2014 рік усіма видами господарств було вироблено 22,7 тис. т. молока, що перевищує середньообласний показник на 26%.

Свинарство є другою за значенням галуззю тваринництва Корецького району, яка окрім м'яса, дає сало, шкіру та щетину. Поголів'я свиней у 2014 році по району становило 15,1 тис. голів (7,6% у структурі свинарства Рівненської області). Завдяки скоростиглості, плодовитості, високій окупності кормів, порівняно високій забійній вазі м'яса свинарство поширене по всьому району.

Птахівництво є найбільш рентабельно галуззю тваринництва району, що забезпечує населення яйцями та м'ясом, а легку промисловість – пухом та пір'ям. У Корецькому районі у 2014 році налічувалося 257,6 тис. голів птиці (7% птахівництва області), які дали 19,1 млн. яєць (3,7% обласного виробництва).

В останнє десятиліття спостерігається зменшення поголів'я худоби в районі за рахунок скорочення поголів'я в господарствах суспільного сектора. Це зумовлено зниженням рентабельності галузей тваринництва порівняно із рослинництвом.

Бджільництво – це традиційна галузь Корецького району, що дає цінні високоприбуткові продукти: мед, віск, бджолину отруту, квітковий пилок, маточне молочко. Негативною тенденцією розвитку бджільництва району є зменшення за останні роки кількості бджолосімей у суспільному секторі порівняно з загальнообласними показниками, і відповідно, зниження виробництва продуктів в сільськогосподарських підприємствах. Разом з тим, в останні роки зростає частка приватного бджільництва [2].

Основною проблемою розвитку сільського господарства Корецького району є порівняно невисока конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції, що обмежує її експорт. Причинами цього є низький рівень впровадження агротехнологій, застарілі засоби виробництва, низька продуктивність праці (більшість продукції виробляється в особистих господарствах населення), недостатньо розвинута мережа заготівельних баз, недосконалий механізм ціноутворення.

Промисловість Корецького району сформувалася на базі добре розвинутого сільського господарства, значних покладах мінеральних ресурсів та наявності достатньої кількості кваліфікованих кадрів. На даному етапі Корецький район характеризується невисоким рівнем промислового розвитку порівняно з іншими районами області, хоча належить до одних із найдавніших промислових районів Рівненщини. Зокрема, першою порцеляновою продукцією українського виробництва був посуд, який виготовляли на Корецькій фарфорово-фаянсовій мануфактурі, що працювала на місцевих покладах високоякісного каоліну з 1790 року.

На сьогодні промисловість регіону представлена молокопереробкою, виробництвом будівельних матеріалів, машинобудуванням та виготовленням паливних брикетів.

У галузевій структурі виробництва промислової продукції району найбільшу частку займає харчова промисловість (86% від загальнорайонного показника), на виробництво будівельних матеріалів припадає 6,2%, на паливну галузь – 4,8%, на машинобудівний комплекс – 3% загальнорайонного показника(рис. 2).

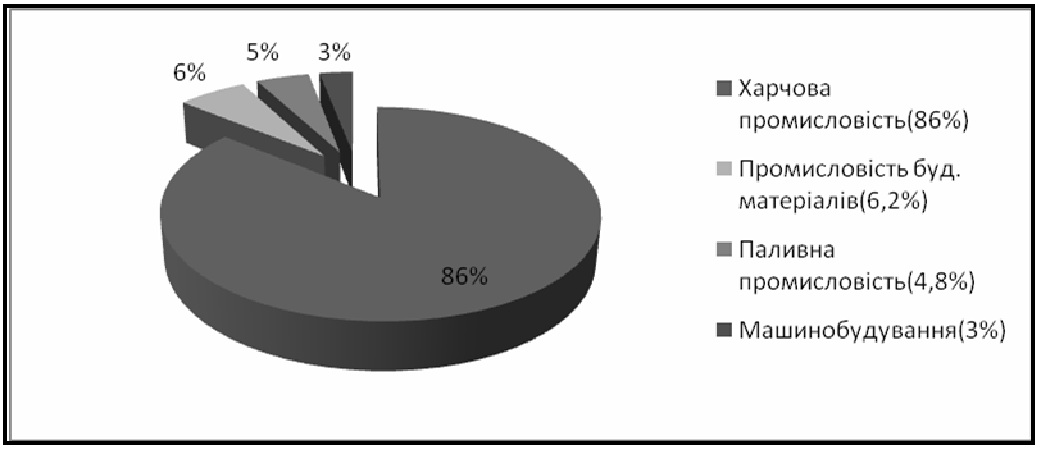

Рис. 2. Галузева структура випуску промислової продукції Корецького району, 2014 рік

Основними ланками харчової промисловості району є сироробна та хлібопекарська, зокрема це 3 підприємства (без врахування виробництва у сільськогосподарських підприємствах).

Найбільшого розвитку досягла сироробна галузь, яка сформована на місцевій сільськогосподарській сировині. Вона представлена 2 підприємствами: ТзОВ «Монашинські сири та ТзОВ «Еко-Дар. ТзОВ «Монашинські сири» спеціалізується на виробництві сиру сулугуні, який користується попитом як на місцевому, так і на зовнішніх ринках. Постійне розширення ринків збуту дозволяє поступово нарощувати обсяги виробництва. У 2014 р. підприємством було вироблено 138,3 т продукції на суму реалізації близько 7 млн. грн. Така ж тенденція розвитку притаманна ТзОВ «Еко-Дар», яке виробляє розсільні і напівтверді сири. У 2014 році підприємством було вироблено 90 т продукції, що значно перевищує минулорічні показники.

Приватне підприємство «Сергієнко» представляє хлібопекарську ланку харчової промисловості району, що випускає хліб та хлібобулочні вироби, річний обсяг випуску яких в середньому складає 700 т. Хлібопекарня розташована безпосередньо в м. Корець, оскільки вона орієнтується на споживача та місцеву сировину.

Промисловість будівельних матеріалів району сконцентрована на 2 підприємствах: ПП «Богданівський цегельний завод» та ТзОВ «Надра Буд». ПП «Богданівський цегельний завод» спеціалізується на виготовленні керамічної невогнетривкої цегли. Підприємство знаходиться у кризовому стані і змушене скорочувати випуск продукції. Така ситуація зумовлена звуженням ринків збуту виробленої продукції.

Добуванням та обробкою декоративного і будівельного каменю у районі займається ТзОВ «Надра Буд», яке працює на місцевій сировині. Показники роботи підприємства є стабільними (14 т/рік).

На виробництві паливних брикетів з відходів деревини і соломи спеціалізується ПП «Славекс-К», яке виробляє у середньому 850 т/рік продукції. Зростання обсягу виробництва продукції підприємства зумовлене зростанням попиту на даний вид товару на внутрішньому ринку.

Машинобудівна галузь не має значного розвитку у районі, і нараховує лише одне підприємство. ПП «Інвест-Адам» виготовляє на замовлення ТзОВ «Надра Буд» машини для сортування, подрібнення, змішування і аналогічної обробки ґрунту, каміння, руди та інших мінеральних речовин.

Будівельний комплекс району розвинутий слабко і в основному спеціалізується на житловому будівництві. У 2014 році в будівельній галузі району прийнято в експлуатацію 10 індивідуальних житлових будинків загальною площею 1298,0 м^2, що становить 86,5% від запланованих відповідно до Програми житлового будівництва на 2014 рік.

Стабільне функціонування та розвиток галузей матеріального господарства Корецького району забезпечує розвинута транспортна (автошлях М-06), виробнича, торговельна (257 підприємств) та фінансова інфраструктура (3 банки, страхові компанії, кредитні спілки).

Основними проблемами промислового секто-

ру господарства району є низький рівень використання виробничих площ підприємств, значний ступінь зносу основних засобів виробництва та їх моральна застарілість, велика енергоресурсоємність устаткування, що знижує конкурентоспроможність місцевої продукції.

Висновки. Корецький район має сприятливі передумови для розвитку господарства, але деякі галузі сільського господарства та промисловості району перебувають у кризовому стані, що зумовлено, з одного боку, об'єктивними ринковими факторами, а з іншого – відсутністю виваженої регіональної політики підтримки окремих галузей регіонального рівня.

Для розвитку галузей матеріального виробництва можна запропонувати наступні шляхи вирішення сучасних проблем: стимулювання надходження інвестицій, яке здійснюватиметься за рахунок власних коштів підприємств; залучення прямих іноземних інвестицій; визначення переліку об'єктів інвестування, що мають стратегічне значення для розвитку економіки регіону та є привабливими з точки зору окупності; підтримка наукових розробок, що забезпечують економічне зростання за рахунок активного використання інноваційних факторів; стимулювання оновлення засобів виробництва, технічного переоснащення та модернізації підприємств.

Список використаних джерел:

1. *Varnaliy Z.S. Regiony Ukrainy: problemy ta priorytety sotsialno-ekonomichnoho rozvytku: [monografiia] / [za red. Z.S. Varnaliia]. – K.: Znannia Ukrainy, 2005. – 498 s. [Варналій З.С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: [монографія] / [за ред. З.С. Варналія]. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.].*
2. *Ivanukh R.A., Dusanovskyi S.L., Bilan Ye.M. Agrarna ekonomika i rynok. – Ternopil: «Zbruch», 2003. – 305 s. [Іванух Р.А., Дусановський С.Л., Білан Є.М. Аграрна економіка і ринок. – Тернопіль: «Збруч», 2003. – 305 с.].*
3. *Statystychnyi shchorichnyk Rivnenskoi oblasti za 2013 rik / Derzhkomstat Ukrainy. – Rivne: Rivnenske oblasne upravlinnia statystyky, 2013. – 468 s. [Статистичний щорічник Рівненської області за 2013 рік / Держкомстат України. – Рівне: Рівненське обласне управління статистики, 2013. – 468с.].*
4. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://ukrstat.org/uk [Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk].*
5. *Koretska raionna derzhavna administratsiia. Ofitsiinyi sait [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.rv.gov.ua/ [Корецька районна державна адміністрація. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rv.gov.ua].*
6. *Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. Ofitsiinyi veb-portal [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.me.gov.ua [Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua].*
7. *Rivnenska agentsiia iz zaluchennia investytsii ta obsluhovuvannia investoriv «Invest In Rivne» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.investinrivne.org/districts_and_cities/korets/ [Рівненська агенція із залучення інвестицій та обслуговування інвесторів «Інвест Ін Рівне» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.investinrivne.org/districts_and_cities/korets].*

Summary

Larysa Makovetska, Olena Shpatykovska. ANALYSIS MATERIAL PRODUCTION KORETSKY DISTRICT OF RIVNE REGION.

The article summarized and depth theoretical basis of the geographical study of the administrative district. Koretsky district is one of the most promising areas of Rivne region. It is well equipped with natural and human resources, has great historical and cultural potential. As a result - well-developed agriculture and low level of industrial development. The leading sectors of crop area is growing cereals, potatoes, oilseed rape, sugar beet and vegetables. The main sectors of livestock district are cattle, pigs, poultry. In addition, in the rabbit are spreading, beekeeping, pond fishing, hunting. Industry in the region is represented by milk processing, production of building materials, engineering and manufacturing fuel pellets. Stable operation and development of the financial sectors of the economy Koretsky district provide developed transport (highway M-06), production, trade and financial infrastructure.

Identified issues, trends and possible comprehensive economic development area. For the development of material production can offer the following ways to solve modern problems: stimulating investments, which will be at the expense of own funds of enterprises, attracting foreign direct investment; establishing a list of investment objects of strategic importance for the economic development of the region and are attractive in terms of payback; support for scientific research, providing economic growth through the active use of innovative factors; Update stimulate production facilities, technical re-equipment and modernization.

Key words: economic activity, economic potential, industry, agriculture, specialization.

УДК 911.3

Наталія Добровольська

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена аналізу ефективності виробництва продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах Харківської області. Обґрунтовано, що рослинництво є однією з найбільш стабільних та прибуткових галузей економіки України. Приділено увагу важливості визначення показників рентабельності та реалізації продукції рослинництва на регіональному рівні для визначення перспектив подальшого розвитку сільського господарства. Проаналізовано динаміку середніх цін реалізації та індексів реалізації основних сільськогосподарських культур, а також визначені у просторовому аспекті райони-лідери та райони-аутсайдери Харківської області за рівнем рентабельності та реалізації олійних, зернових і зернобобових культур та цукрових буряків.

***Ключові слова**: ефективність виробництва, рослинництво, сільськогосподарські підприємства, рентабельність, реалізація, індекси цін реалізації.*

***Наталья Добровольская. ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ПРОДУКЦИИ РАСТЕНИЕВОДСТВА В ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ.** Статья посвящена анализу эффективности производства продукции растениеводства в сельскохозяйственных предприятиях Харьковской области. Обосновано, что растениеводство является одной из наиболее стабильных и прибыльных отраслей экономики Украины. Уделено внимание важности определения показателей рентабельности и реализации продукции растениеводства на региональном уровне для определения перспектив дальнейшего развития сельского хозяйства. Проанализирована динамика средних цен реализации и индексов реализации основных сельскохозяйственных культур, а также определены в пространственном аспекте районы-лидеры и районы-аутсайдеры Харьковской области по уровню рентабельности и реализации масличных, зерновых и зернобобовых культур и сахарной свеклы.*

***Ключевые слова:** эффективность производства, растениеводство, сельскохозяйственные предприятия, рентабельность, реализация, индексы цен реализации.*

***Natalya Dobrovolska. SPATIO-TEMPORAL FEATURE OF THE HORTICULTURE PRODUCTION EFFICIENCY IN KHARKIV REGION.** The article deals with features analysis of the crop production efficiency in agricultural enterprises of Kharkiv region. The horticulture is proved to be one of the most stable and profitable production sectors in Ukraine. Importance of profitability determination and sale crop products at the regional level for the expedience identification of the future agriculture development is focused in the article. The dynamic of the sale average prices and sale indexes of the main crops was analyzed, as well as districts-leaders and districts-outsiders of Kharkiv region by the efficiency level and oil, cereals, legumes, sugar beat sale were determined.*

***Key words**: production efficiency, horticulture, agricultural enterprises, sale, sale price indexes.*

Постановка проблеми. В умовах сучасної політичної та економічної кризи сільськогосподарське виробництво виступає одним з найважливіших чинників соціально-економічного розвитку України в цілому та Харківської області зокрема. Провідної галуззю сільського господарства нашої країни є рослинництво, яке є однією з небагатьох галузей виробництва, що стабільно приносить доходи до бюджету та забезпечує потреби населення у продуктах харчування. В умовах ринкової нестабільності проведення дослідження просторово-часових особливостей ефективності виробництва продукції рослинництва на регіональному рівні є важливим обґрунтуванням подальшої доцільності інвестування у розвиток галузей рослинництва, що сприятиме зміцненню соціально-економічного становища регіонів України.

Метою дослідження є аналіз ефективності виробництва продукції рослинництва на регіональному рівні.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретичні та методологічні аспекти проблеми ефективності виробництва продукції сільського господарства досліджувало багато вчених, серед яких необхідно відзначити В.Г. Андрійчука, В.П. Гордієнко, О.А. Корчинську, П.Т. Саблука [1, 2, 4, 5]. В той же час недостатню увагу приділено дослідженню цього питання в регіональному аспекті, що зумовлює необхідність проведення подібних досліджень та підкреслює їхню актуальність.

Виклад основного матеріалу. З економічної точки зору ефективність виробництва визначають як категорію, що характеризує віддачу, результативність виробництва [3]. У сільському господарстві важливим економічним показником, який визначає для виробника ефективність виробництва того чи іншого виду продукції, є рентабельність – відношення прибутку від реалізації продукції сільського господарства до її повної собівартості. Реалізація сільськогосподарської продукції – це обсяги власно виробленої продукції, яка реалізована сільськогосподарськими підприємствами за всіма напрямами збуту.

Станом на початок 2014 року сільськогосподарські підприємства Харківської області у порівнянні з господарствами населення займають провідні позиції у виробництві зерна (74%), цукрових буряків (77%), соняшника (86%), тому в нашому дослідженні саме ці культури будуть ключовими для визначення ефективності виробництва продукції рослинництва [9].

Динаміка рентабельності та реалізації сільськогосподарських культур залежать значною мірою від річних кліматичних особливостей, які впливають на урожайність культур, тому для адекватного аналізу їх просторових особливостей було обраховано середньорічні показники за 2007–2013 роки.

Проаналізувавши динаміку рентабельності виробництва головних культур рослинництва у

© Добровольська Н., 2015

сільськогосподарських підприємствах Харківської області, можна зробити наступні висновки (рис. 1):

1) Виробництво продукції рослинництва загалом є рентабельним. У 2010–2013 рр. середня рентабельність рослинництва становила 25–40%.

2) Зниження рентабельності рослинництва у 1990-х рр. корелює із загальною тенденцією скорочення посівних площ, зниження урожайності та валових зборів основних культур.

3) Найбільш рентабельною культурою в сучасних умовах є соняшник (понад 60%), що й пояснює значне зростання його посівних площ у регіоні.

4) Після стійкого зниження рентабельності виробництва цукрових буряків з 1995 до 2010 рр. з 83% до -27% за останні 2 роки намічається тенденція підвищення їх прибутковості до 16–18%, що у перспективі може мати позитивні наслідки для буряківництва – розширення посівних площ та збільшення валових зборів.

5) Стабільно рентабельним є виробництво зерна. Від'ємну рентабельність зернове господарство має лише у неврожайні роки, зокрема у 2010 р. -4%.

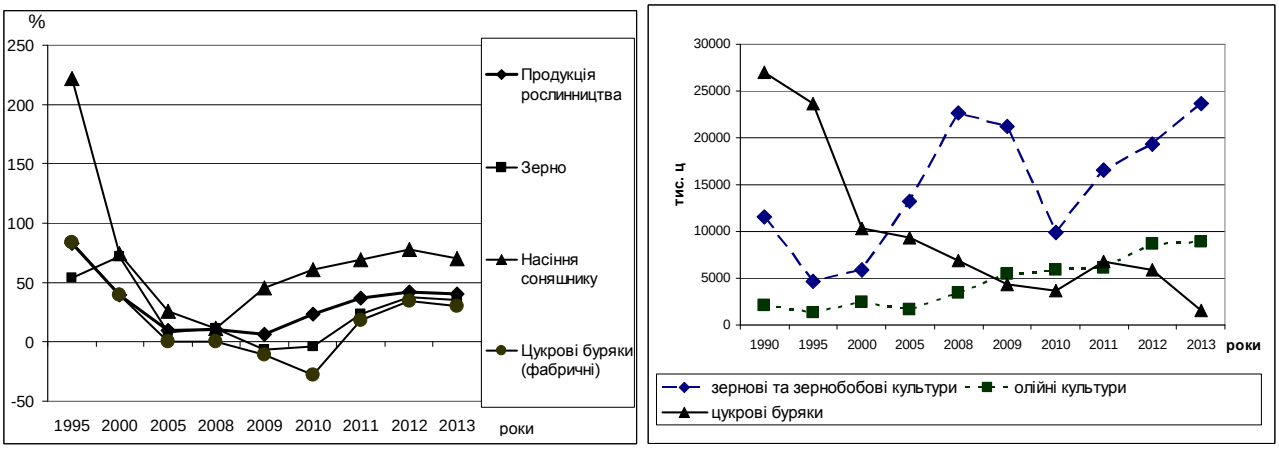

а) б)

Рис. 1. Динаміка рентабельності (а) та реалізації (б) виробництва продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах Харківської області *(побудовано за даними [6, 7, 8, 9])*

Середні ціни реалізації олійних, зернових та зернобобових культур, а також цукрових буряків з 1996 до 2013 роки мали тенденцію до зростання, що пояснюється постійним зростанням цін в Україні. Це економічне явище набирає обертів останніми роками через складну політичну та економічну ситуацію в країні, тому можна із впевненістю спрогнозувати, що середні ціни реалізації сільськогосподарських культур будуть зростати. Проте цей показник не відбиває в повній мірі ефективність реалізації тієї чи іншої культури, адже він характеризує тільки абсолютні значення вартості реалізованої продукції. Тому більш важливим показником для визначення ефективності виробництва продукції рослинництва виступає індекс цін реалізації даної продукції – середньозважена величина, яка враховує зміни середніх цін на основні види продукції за рік або за ряд років. Базою зважування для агрегування цих змін є фактичний обсяг реалізації відповідних видів продукції за звітний рік (рис. 2).

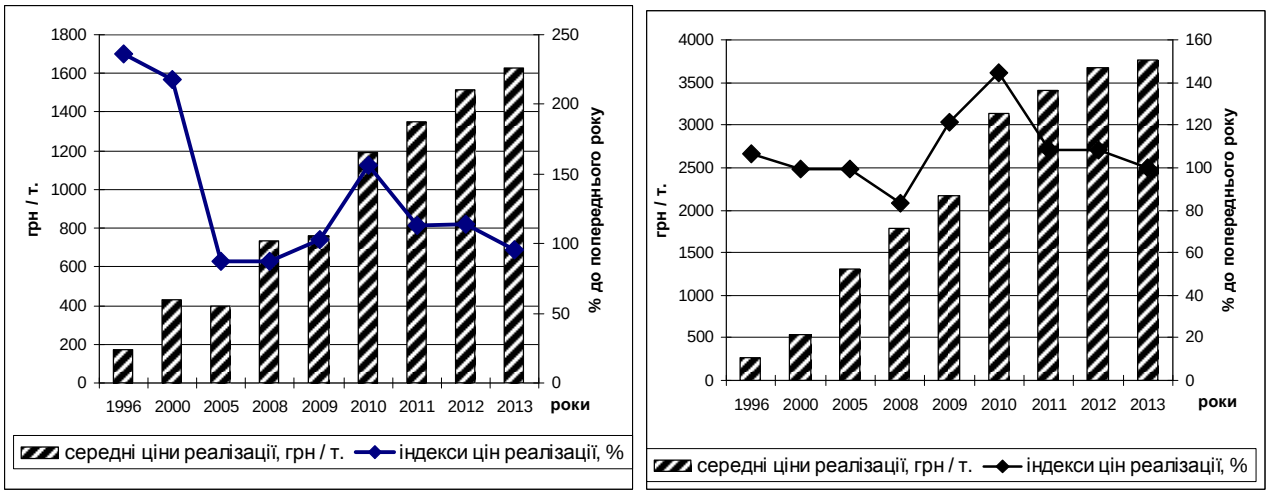

а) б)

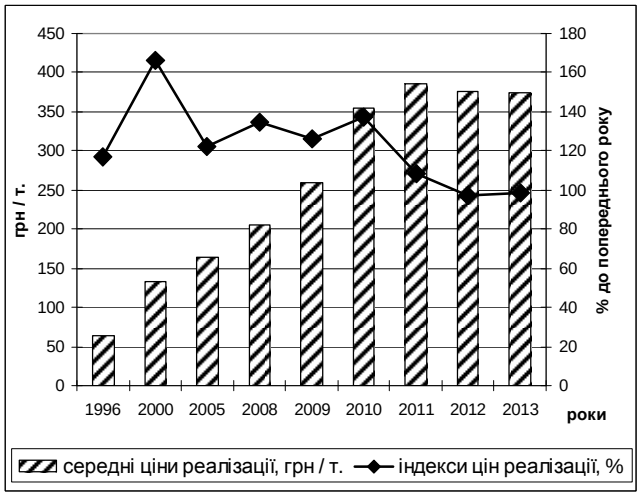

в)

Рис. 2. Середні ціни реалізації та індекси цін реалізації: а) зернових та зернобобових культур; б) олійних культур; в) цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах Харківської області *(побудовано за даними [6, 7, 8, 9])*

Проаналізувавши цей показник для зернових та зернобобових культур за період 1996–2013 р., можна зробити висновок, що індекс цін реалізації продукції лише у період 2005–2008 р. становив менше 100% до попередніх років, однак з 2008 р. індекс цін має постійне значення більше 100% до попередніх років, що свідчить по поступове зростання ціни за одиницю реалізованої продукції, а це, в свою чергу, опосередковано свідчить про ефективність виробництва цієї продукції. Особливо вигідним для продажу продукції олійних та зернових культур став 2010 рік, в якому ціни реалізації по відношенню до попереднього року різко зросли, що пояснюється порівняно невеликою урожайність цих культур у дуже посушливий та спекотний рік, що сплинуло на значне подорожчання продукції.

У просторовому відношенні показники рентабельності та реалізації продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах Харківської області за період 2007–2013 р. мають деякі особливості (рис. 3).

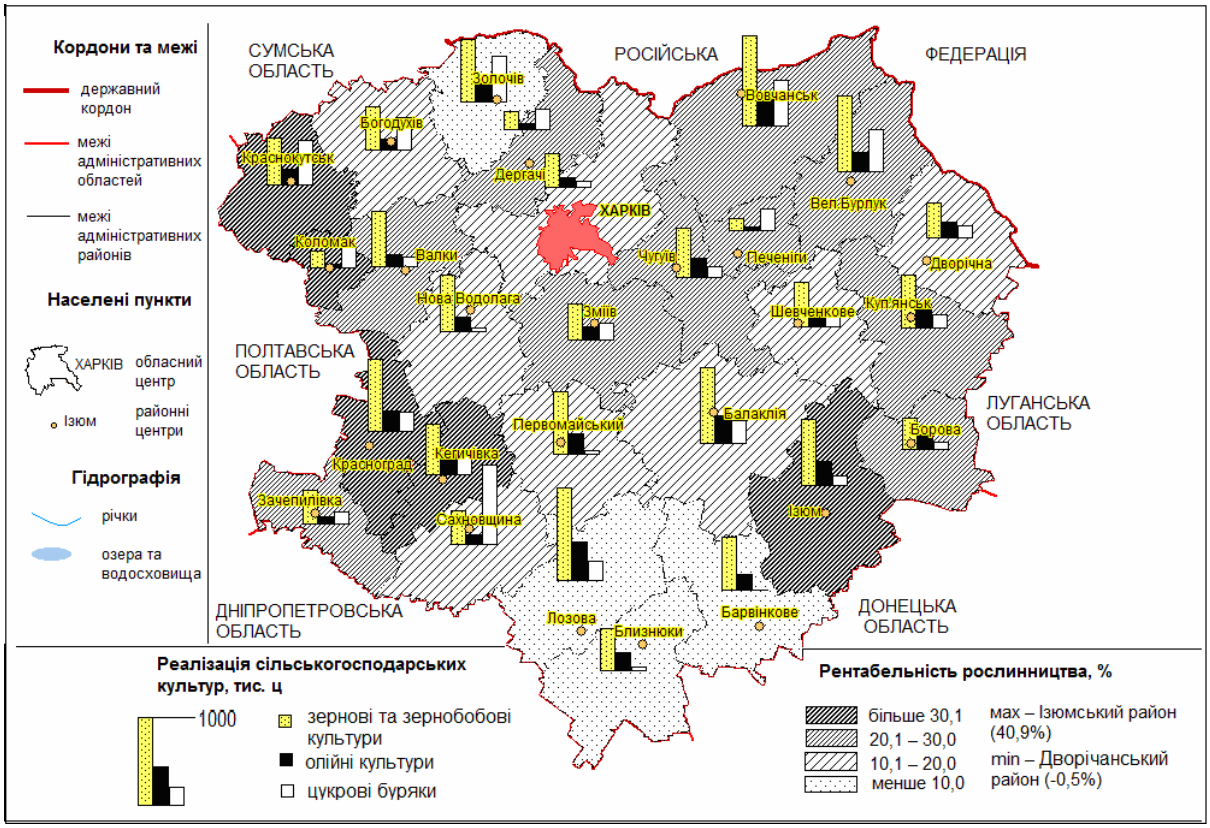

Рис. 3. Рентабельність та реалізація продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах по районах Харківської області за 2007–2013 р. (середньорічні показники) *(побудовано за даними [6, 7, 8, 9])*

По-перше, рослинництво є рентабельним майже в усіх районах Харківської області. Показники рентабельності коливаються від -0,5% у Дворічанському до понад 40% в Ізюмському районі.

По-друге, найвищі показники рентабельності рослинництва мають райони з високою часткою виробництва зернових та олійних культур: Ізюмський, Красноградський, Кегичівський, Краснокутський (понад 30%). Така тенденція підтверджується тим, що насіння соняшнику та продукти його переробки – є найбільш привабливими продуктами на аграрно-продовольчому ринку, а зернові та зернобобові культури – є традиційною основою харчування населення.

По-третє, найнижча рентабельність рослинництва спостерігається у районах, для яких характерна порівняно низька урожайність культур (Дворічанський, Близнюківський, Барвінківський, Лозівський райони), а також у районах, що відзначаються значними обсягами вирощування малорентабельних цукрових буряків (Золочівський район), що пояснюється трудомісткістю буряківництва, застарілою матеріально-технічною базою цукрових заводів та значною конкуренцією з боку світових постачальників цукру.

По-четверте, обсяги реалізації продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами безпосередньо визначаються обсягами їх виробництва. Тому найбільше зернових культур реалізовано підприємствами у Вовчанському, Великобурлуцькому, Лозівському, Красноградському, Балаклійському районах, цукрових буряків – у Краснокутському, Богодухівському, Золочівському, Вовчанському, Великобурлуцькому районах, соняшнику – у Лозівському, Балаклійському, Ізюмському, Вовчанському, Первомайському, Куп`янському районах.

Висновки. Показники рентабельності та реалізація продукції рослинництва у Харківській області свідчать про те, що в цілому виробництво продукції рослинництва є ефективним та сприяє зростанню доходів сільськогосподарських підприємств, а також є важливою статтею доходів до місцевих бюджетів. З 2008 р. спостерігається позитивна тенденція до нарощення доходів від реалізації виробленої продукції, особливо від продажу олійних, зернових та зернобобових культур як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. В той же час, вирощування цукрових буряків у Харківській області є неефективним, а цукор є неконкурентоспроможним на світовому ринку.

Список використаних джерел:

1. *Andriichuk V.G. Teoretyko-metodologichne obgruntuvannia efektivnosti vyrobnytstva / V.G. Andriichuk // Ekonomika APK. – 2005. – № 5. – S. 52-62. [Андрійчук В.Г. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 52-62].*
2. *Gordienko V.P. Ekologo-ekonomichna efektivnist vykoristannia zemel silskohospodarskoho pryznachennia: avtoref. dys... kand. ekon. nauk: 08.00.06 / V.P. Gordienko; Sum. derzh. un-t. – Sumy, 2010. – 20 s. – ukr. [Гордієнко В.П. Еколого-економічна ефективність використання земель сільськогосподарського призначення: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.06 / В.П. Гордієнко; Сум. держ. ун-т. – Суми, 2010. – 20 с. – укр.].*
3. *Ekonomichna teoriia: Politekonomiia: Pidruchnyk / Za red. V.D. Bazylevycha. – 7 me vyd., ster. – K.: Znannia-Pres, 2008. – 719 s. [Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 7-ме вид., стер. – К.:Знання-Прес, 2008. – 719 с.].*
4. *Korchynska O.A. Efektivnist vykorystannia silskohospodarskykh uhid: teoretychnyi i praktychnyi aspekty / O.A. Korchynska // Zemleustrii i kadastr. – 2008. – № 1. – S. 52-59. [Корчинська О.А. Ефективність використання сільськогосподарських угідь: теоретичний і практичний аспеки / О.А. Корчинська // Землеустрій і кадастр – 2008 – № 1. – С. 52-59].*
5. *Sabluk P.T. Formirovanie proizvoditelnosti agrarnogo sektora v usloviiakh rynka / P.T. Sabluk // Proizvoditelnost APK. – 2006. – № 4. – S. 26-31. [Саблук П.Т. Формирование производительности аграрного сектора в условиях рынка / П.Т.Саблук // Производительность АПК. – 2006. – № 4. – С. 26-31].*
6. *Silske hospodarstvo Kharkivskoi oblasti (statystychnyi zbirnyk) / Holovne upravlinnia statystyky u Kharkivskii oblasti / [vidpovidalna za vypusk K.P. Volovikova]. – Kh., 2010. – 159 s. [Сільське господарство Харківської області (статистичний збірник) / Головне управління статистики у Харківській області / [відповідальна за випуск К.П. Воловікова]. – Х., 2010. – 159 с.].*
7. *Silske hospodarstvo Kharkivskoi oblasti (statystychnyi zbirnyk) / Holovne upravlinnia statystyky u Kharkivskii oblasti / [vidpovidalna za vypusk K.P. Volovikova]. – Kh., 2011. – 156 s. [Сільське господарство Харківської області (статистичний збірник) / Головне управління статистики у Харківській області / [відповідальна за випуск К.П. Воловікова]. – Х., 2011. – 156 с.].*
8. *Silske hospodarstvo Kharkivskoi oblasti (statystychnyi zbirnyk) / Holovne upravlinnia statystyky u Kharkivskii oblasti / [vidpovidalna za vypusk K.P. Volovikova]. – Kh., 2012. – 159 s. [Сільське господарство Харківської області (статистичний збірник) / Головне управління статистики у Харківській області / [відповідальна за випуск К.П. Воловікова]. – Х., 2012. – 159 с.].*
9. *Silske hospodarstvo Kharkivskoi oblasti (statystychnyi zbirnyk) / Holovne upravlinnia statystyky u Kharkivskii oblasti / [vidpovidalna za vypusk K.P. Volovikova]. – Kh., 2013. – 153 s. [Сільське господарство Харківської області (статистичний збірник) / Головне управління статистики у Харківській області / [відповідальна за випуск К.П. Воловікова]. – Х., 2013. – 153 с.].*

Summary

Natalya Dobrovolska. SPATIO-TEMPORAL FEATURE OF THE HORTICULTURE PRODUCTION EFFICIENCY IN KHARKIV REGION.

One of the most important factors of the Ukraine's socio-economic development on the whole and in particular in Kharkiv region is effective agricultural production. Currently only the crop sector is characterized by economically expedient production in Ukraine and competitiveness at the world market. The article studies features of the agriculture production efficiency at the regional level in the spatial and temporal dimensions.

Economic categories of the production efficiency, profitability, and agricultural product sale was determined. The Kharkiv region's agricultural enterprises was proved to be specialized on grain, sugar beet, and sunflower production , therefore profitability, and sale of these crops have been analyzed in the article.

The certain periods of reduction and rising these indicators were identified during the dynamic analysis of the crops profitability, sale. The important trend is progressive crop production profitability increase since 2008 witnessing about its production economic efficiency improvement. As well as this improvement is accounted for the positive dynamic of sale prices indexes of the crop.

Based on indicators of the crop profitability and sale in the agricultural enterprises the map on districts of Kharkiv region was built; the map helped to determine the groups of districts with the highest and the lowest crop production efficiency. The districts-leaders and districts-outsiders were identified according to profitability (more than 30% and up to -0,5% respectively). The districts-leaders are Izumsky, Krasnogradsy, Kegichvsky, Krasnokutsky, the districts-outsiders are Dvorichansky, Bliznykivsky, Barvinlivsky, Lozivsky, Zolochivsky. The most profitable crops are oil, cereals, legumes, the lowest profitable are sugar beets. The volumes of crop sale by agricultural enterprises directly depend on its production volumes in territorial aspect.

Key words: production efficiency, horticulture, agricultural enterprises, sale, sale price indexes.

УДК 911.3

Володимир Грицевич, Мар'яна Сеньків

ГЕОГРАФІЯ ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

У статті на основі діяльнісного підходу визначено зміст поняття «логістична діяльність». Досліджено структуру геологістичних послуг у Західному регіоні України. Створена картосхема, яка показує особливості територіальної поширеності логістичних послуг у регіоні. Проаналізовано територіальне розміщення сукупності логістичних компаній Західного регіону України, зокрема за допомогою обчислення ентропії. Створено перелік головних логістичних операторів регіону та здійснено їх типологію за рівнем логістики.

***Ключові слова**: Західний регіон України, логістична діяльність, транспортно-логістична послуга, логістичний оператор, рівень логістики.*

***Владимир Грицевич, Марьяна Сенькив. ГЕОГРАФИЯ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЗАПАДНОМ РЕГИОНЕ УКРАИНЫ**. В статье на основе деятельностного подхода определено содержание понятия «логистическая деятельность». Исследована структура геологистических услуг в Западном регионе Украины. Создана картосхема, показывающая особенности территориального распространения логистических услуг в регионе. Проанализировано территориальное размещение совокупности логистических компаний Западного региона Украины, в частности с помощью вычисления энтропии. Создан перечень главных логистических операторов региона, осуществлена их типология по уровню логистики.*

***Ключевые слова**: Западный регион Украины, логистическая деятельность, транспортно-логистическая услуга, логистический оператор, уровень логистики.*

***Volodymyr Grytsevych, Mariana Senkiv. THE GEOGRAPHY OF LOGISTIC ACTIVITIES IN WESTERN REGION OF UKRAINE.** The meaning of "logistic activities" on the base of activityapproach is defined in paper. The geologistics services structure in the Western region of Ukraine is researched. A map diagram showing the territorial distribution of logistics services in the region is created. The spatial location of logistics companies in Western region of Ukraine is analyzed, in particular by calculating the entropy. The list of main logistics operators in region is created and their typology by logistic level is carried out .*

***Key words**: Western region of Ukraine, logistic activities, transport and logistics services, logistics operator, the level of logistics.*

Постановка проблеми. На нинішньому етапі ринкових перетворень в Україні вчені й фахівці-практики визнають логістику одним із найдієвіших інструментів скорочення витрат фірми. Успіх діяльності будь-якої організації потребує наскрізної оптимізації управління матеріальними й супутніми їм потоками для забезпечення мінімуму сукупних витрат, високої якості сервісу, а також інтегрованої взаємодії усіх логістичних партнерів по бізнесу. Організування в просторі та часі оптимальних матеріальних і супутніх їм інформаційних потоків можливе тільки за умови ефективної господарської діяльності (ГД) підприємства, важливою компонентою якої є логістична діяльність (ЛД). На вітчизняних підприємствах ЛД де-факто здійснюється, але де-юре не відображається у формах статистичної звітності, що утруднює можливості оцінити ефект від ЛД і визначити її вплив на господарську діяльність підприємства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змістовий аналіз дефініції «логістична діяльність» здійснено у [10]. У Національному класифікаторі України «Класифікація видів економічної діяльності» назви окремих функцій та операцій за різними секціями, підсекціями та групами економічної діяльності представляють логістичну діяльність [4]. Характеристику ринку транспортно-логістичних послуг в Україні здійснив професор І. Смирнов [8, с. 49-56]. На думку вченого, ринок транспортно-логістичних послуг поділяється на три спеціалізовані сегменти: з міжнародної та внутрішньої експрес-доставки, з комплексних перевезень приватного та службового майна, з міжнародних і внутрішніх перевезень вантажів. Перші два напрями фактично монополізовано всесвітньо відомими міжнародними компаніями, оскільки вони першими зайняли ці сегменти українського ринку транспортно-логістичних послуг, що почав формуватися з набуттям незалежності України. Ринок міжнародних і внутрішніх перевезень вантажів доступніший для українських фірм. Аналіз ринку логістичних послуг в Україні здійснено також у працях [1, 6]. У праці [3] показана географія логістичної діяльності на прикладі Австрії.

Мета статті: визначивши зміст понять «логістична діяльність», «транспортно-логістична послуга», «логістичний оператор», дослідити структуру геологістичних послуг у Західному регіоні України, а також територіальне розміщення сукупності логістичних компаній та логістичних операторів, які надають логістичні послуги в Західному регіоні України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважаємо, що сьогодні актуальним є діяльнісний підхід у суспільній географії, який, зокрема, дає змогу досліджувати територіально-функціональний характер суспільного буття. На думку проф. О. Шаблія, діяльнісний підхід найповніше відповідає сучасному загальнонауковому і філософському розумінню загального об'єкта дослідження суспільної географії [7].

У Національному класифікаторі України [4] «Класифікація видів економічної діяльності» ЛД представлена у вигляді окремих функцій та операцій за різними секціями, підсекціями та групами економічної діяльності. Транспортно-логістичним послугам у КВЕДі відповідає секція Н (Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність), зокрема такі її групи: вантажний залізничний транспорт; вантажний автомобільний транспорт, надання послуг перевезення речей; вантажний морський транспорт; вантажний річковий транспорт; вантажний авіаційний транспорт і космічний транспорт.

© Грицевич В., Сеньків М., 2015

Складським послугам відповідає розділ 52 (Складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту). Кур'єрським послугам і послугам експрес-пошти відповідає розділ 53 (Поштова та кур'єрська діяльність).

Ми вважаємо, що логістична діяльність – це господарська діяльність, яка полягає у здійсненні суб'єктами господарювання логістичних послуг. Послуга в узагальненому розумінні – це деяка дія, що приносить користь споживачу. Послуга як продукт праці має споживчу вартість, і це визначає її товарний характер [5, с. 155]. Часто вживається поняття «транспортно-логістична послуга». Це комплекс логістичних операцій, таких як інтер- і мультимодальні перевезення, завантажування та розвантажування, складування та зберігання вантажів, їх обробка (комплектація, консолідація) тощо. За цих умов виробникам товарів економічно недоцільно займатися питаннями їх доставки, оскільки цю функцію ефективніше виконуватимуть спеціалізовані транспортно-логістичні фірми, які в логістичній літературі називають ще компаніями з фізичного розподілу або аутсорсингу [8, с. 49]. Отже, поняття логістичної діяльності є вужчим за обсягом, ніж поняття господарської діяльності, і, відповідно, ширшим за змістом.

У [11] зустрічаємо таку класифікацію транспортно-логістичних послуг: вантажні автомобільні перевезення, морські перевезення, мультимодальні перевезення, вантажні залізничні перевезення, повітряні перевезення, експедиторські послуги, вантажовідправлення, вантажні міські перевезення, послуги перевезення небезпечних вантажів, вантажні перевезення річковим транспортом. На нашу думку, вона потребує вдосконалення, бо в ній змішані різні класифікаційні критерії. Доцільно виділити окремі класифікації за видом транспорту (автомобільні, залізничні, річкові, повітряні, тощо), за характером вантажу (звичайний, небезпечний), за територіальною ознакою (міждержавні, міжміські, міські) та інші.

Щодо дефініцій деяких важливих понять. Вантажовідправник – юридична або фізична особа, що подає вантаж для перевезення. Мультимодальні перевезення – прямі змішані перевезення принаймні двома різними видами транспорту, здебільшого у межах країни [8, с. 121]. Транспортно-експедиторська послуга – робота, що безпосередньо пов'язана з організацією та забезпеченням перевезень експортного, імпортного, транзитного або іншого вантажу за договором транспортного експедитування [12]. На діаграмі (рис. 1) видно, що у Західному регіоні України різні види логістичних послуг представлені за фірмами нерівномірно. Найбільша кількість логістичних фірм здійснює вантажні автомобільні перевезення, а також надає послуги вантажовідправлення та експедиторські послуги.

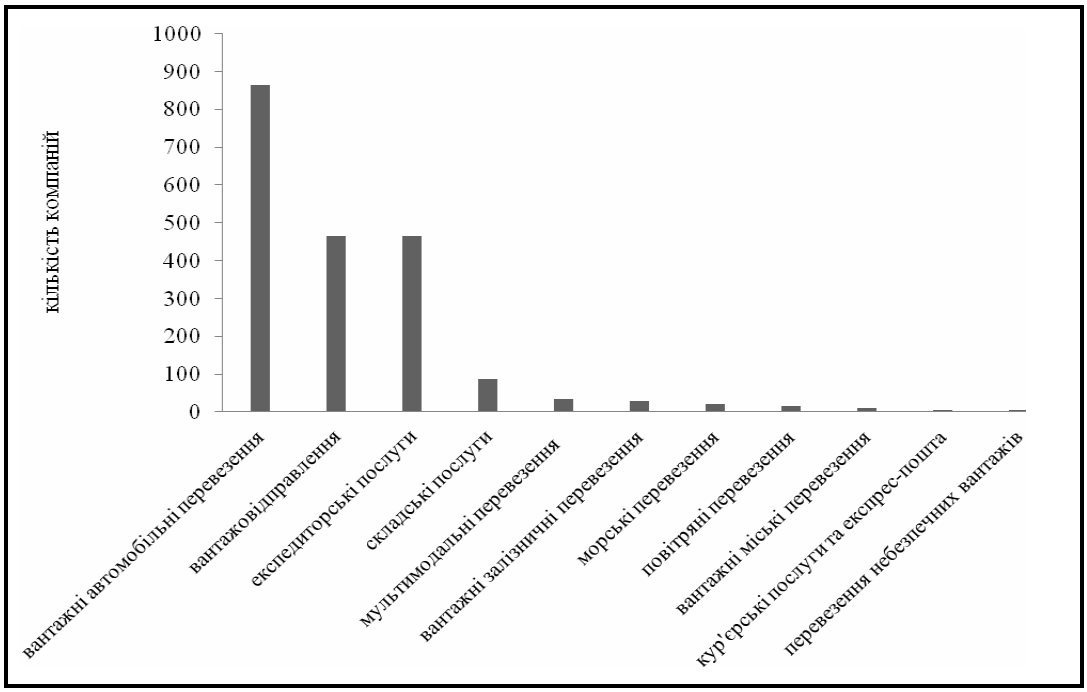

Рис. 1. Частота геологістичних послуг за компаніями в Західному регіоні України

За кількістю компаній, що здійснюють мультимодальні перевезення, виділяються Львівська і Рівненська області, вантажні залізничні перевезення – Львівська, Рівненська і Волинська області, морські перевезення – Львівська область, повітряні перевезення – Львівська і Рівненська області, вантажні міські перевезення – Львівська область, перевезення небезпечних вантажів – Львівська область. За кількістю компаній, що надають послуги експрес-пошти та кур'єрські послуги, виділяється Львівська область.

Ми визначили ентропійну міру просторової концентрації логістичних компаній у Західному регіоні України за видами послуг (рис. 2). Максимальні значення ентропії характерні для логістичних фірм, що надають послуги з вантажних автомобільних перевезень, експедиторські послуги і послуги з вантажовідправлення. Це означає, що для даних фірм характерне рівномірніше представлення на всій тери-

торії. Також високі значення ентропії характерні для компаній, що здійснюють вантажні залізничні перевезення, мультимодальні перевезення, повітряні перевезення, морські перевезення, а також надають складські послуги.

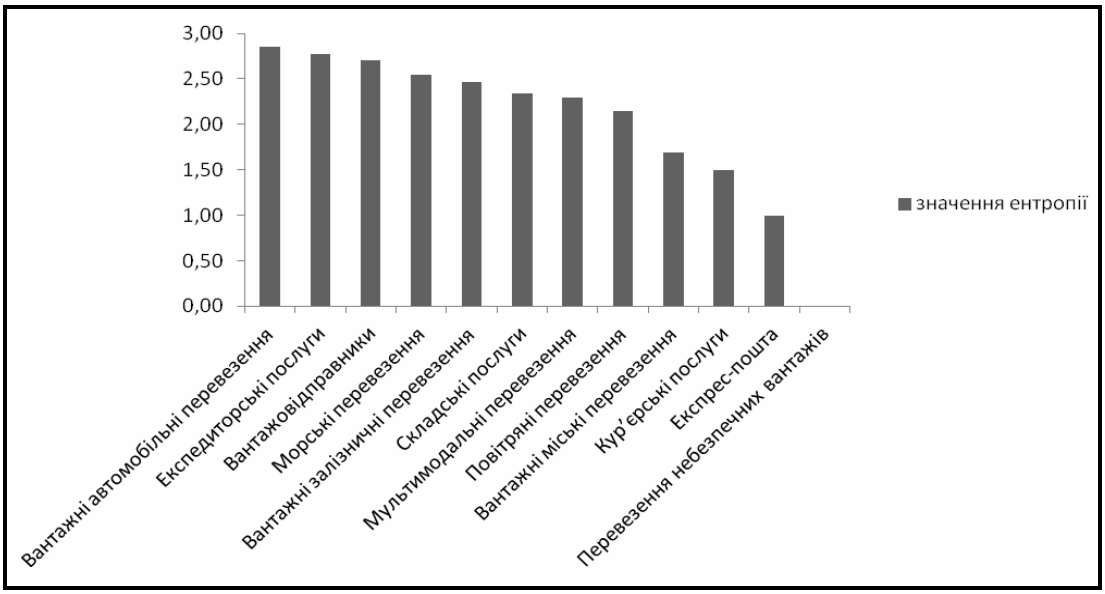

Рис. 2. Ентропійна міра концентрації логістичних компаній Західного регіону України за видами послуг

На картосхемі (рис. 3) бачимо, що загалом найбільша кількість логістичних фірм зосереджена на головних міжнародних транспортних шляхах, а саме у місті Львові, а також у містах Рівне і Луцьк. У Волинській області, крім Луцька, виділяються логістичні центри – міста Ковель, Нововолинськ, Любомль, Камінь-Каширський, Устилуг. У Закарпатській області можемо виділити такі логістичні центри: Ужгород (найбільший логістичний центр), Мукачеве, Хуст, Іршава, Свалява, Берегове. Найбільші логістичні центри в Івано-Франківській області – Івано-Франківськ, Калуш, Долина, Вигода. У Львівській області, крім Львова, виділяються міста Дрогобич, Червоноград, Городок, Жовква. У Рівненській області логістичні центри – Рівне, Здолбунів, Дубно, Костопіль.

У Тернопільській області головні логістичні центри – Тернопіль, Кременець, Чортків. У Хмельницькій області слід відзначити міста Хмельницький, Кам'янець-Подільський, Старокостянтинів, Шепетівка. У Чернівецькій області виділяються міста Чернівці, Сторожинець, Хотин. Найбільша кількість компаній, які здійснюють вантажні автомобільні перевезення, є у Львівській, Рівненській, Закарпатській, Хмельницькій і Волинській областях. За кількістю компаній, що надають послуги з вантажовідправлення, виділяються Львівська і Волинська області. Максимальна кількість компаній, що надають експедиторські послуги, є у Львівській, Рівненській та Закарпатській областях. Найбільша кількість компаній, що надають складські послуги, є у Львівській, Волинській і Закарпатській областях.

Мінімальні значення ентропії спостерігаються для фірм, які здійснюють перевезення небезпечних вантажів, вантажні міські перевезення, надають кур'єрські послуги, а також послуги експрес-пошти. Для цих компаній характерна максимальна просторова концентрація.

На вітчизняному ринку відбувається процес трансформації окремих логістичних фірм у логістичні оператори, які займаються наданням комплексу логістичних послуг [2]. Логістичний оператор – це логістична компанія, яка надає комплекс послуг своїм клієнтам. Досвідчений оператор може залучати інших підрядників для виконання поставлених цілей. Крім цього, логістичні оператори укладають угоди, в основному, на середньо- та довгостроковий період та намагаються бути головним (єдиним) виконавцем для свого замовника. Логістичні оператори готові делегувати своїх окремих спеціалістів на підприємство-замовник для максимально ефективної координації їх спільної діяльності [6].

Перелік головних логістичних операторів, які надають логістичні послуги в Західному регіоні України, представлено у таблиці 1.

Згідно із загальноприйнятою класифікацією логістичного обслуговування, існують наступні рівні логістики, що відрізняються спектром послуг (рис. 4) [9]:

1. Логістика першого рівня (first party logistics – 1PL) – це внутрішня логістика, де усі послуги з транспортування, складського зберігання, митних операцій і супутнього сервісу зосереджені всередині компанії замовника.

2. Логістика другого рівня (second party logistics – 2PL) – це зовнішня логістика, що дозволяє виконувати традиційний спектр послуг, пов'язаних із транспортуванням та складуванням. По суті, 2PL-провайдер – це просто транспортна компанія, яку наймає вантажовласник, не бажаючи купувати власні автомобілі, вагони і т.д.

3. Логістика третього рівня (third party logistics – 3PL) – це зовнішня логістика, що дозволяє інтегрувати усі логістичні послуги у єдиний комплекс, який

включає також такі додаткові послуги, як проміжне зберігання вантажу, так званий “cross docking”, проектування та розробку інформаційних систем, використовування послуг субпідрядників та інше. Компанія 3PL-провайдер повинна надавати транспортно-експедиційні послуги та послуги з доданою вартістю, зокрема такі як навантаження та розвантаження, послуги з комплектації асортименту, складські послуги, управління вантажопотоками, маркетингові та фінансові послуги. 3PL-сервіс являє собою багатопрофільного консультанта, який пропонує та реалізує рішення для управління ланцюжком постачань.

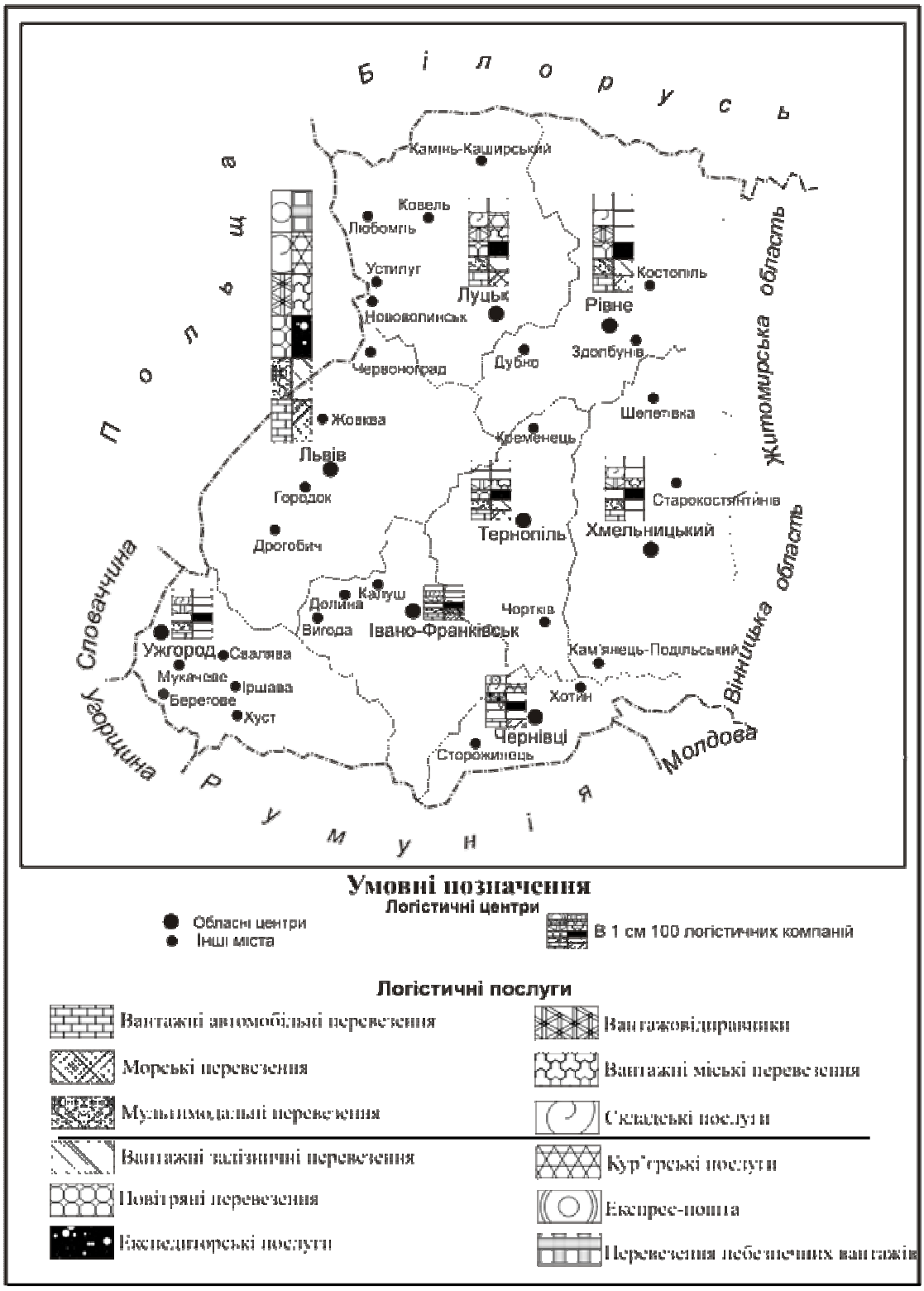

Рис. 3. Географія логістичних послуг в Західному регіоні України

Таблиця 1

Головні логістичні оператори Західного регіону України

Логістичний оператор	Сегмент ринку транспортно-логістичних послуг	Населені пункти, в яких знаходяться представництва логістичного оператора	Рівень логістики
Українські вантажні кур'єри	Міжнародні і внутрішні перевезення вантажів	обласні центри	3PL
Орлан-Транс	Міжнародні і внутрішні перевезення вантажів	Львів	2PL
Укрінтер-автосервіс	Міжнародні і внутрішні перевезення вантажів	Львів	2PL
ІСТ-Захід	Міжнародні і внутрішні перевезення вантажів	Львів, Луцьк, Рівне, Тернопіль, Ужгород, Івано-Франківськ	3PL
Kuehne&Nagel	Міжнародні і внутрішні перевезення вантажів	Львів	3PL
Raben-Україна	Міжнародні і внутрішні перевезення вантажів	Львів, Хмельницький	3PL
DHL	Експрес-доставка	обласні центри	3PL
UPS	Експрес-доставка	обласні центри	3PL
FedEx	Експрес-доставка	Івано-Франківськ, Луцьк, Львів, Рівне, Дубно, Костопіль, Тернопіль, Ужгород, Хмельницький, Чернівці	3PL
Кур'єрська авіапошта України	Експрес-доставка	обласні центри	2PL
ACD	Експрес-доставка	Львів, Луцьк, Івано-Франківськ, Рівне, Тернопіль, Ужгород, Чернівці, Хмельницький, Кам'янець-Подільський	2PL
Нова пошта	Експрес-доставка	Більше 300 відділень в усіх областях	2PL
Укрпошта	Експрес-доставка	обласні центри	2PL

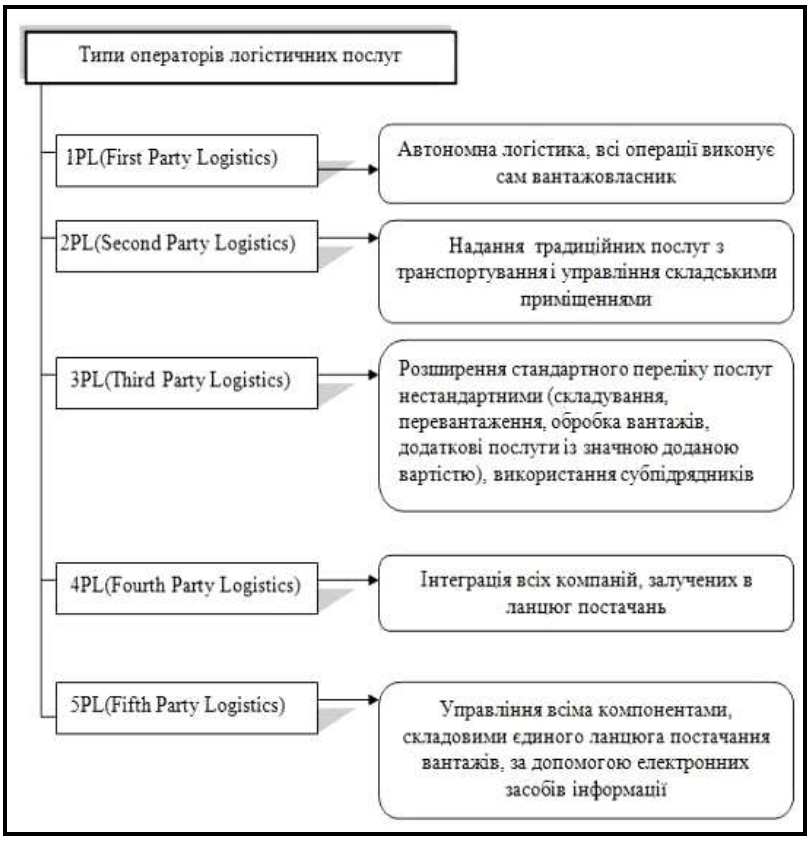

Рис. 4. Типи логістичних операторів *[2]*

4. Логістика четвертого рівня (fourth party logistics – 4PL) – це зовнішня і внутрішня логістика. 4PL-провайдер – це компанія-підрядник або спільне підприємство з вантажовласником, яка виступає посередником між виробником і одним і більше її партнерами. 4PL-провайдер має високий ступінь залученості в бізнес-процеси клієнта; він виступає в якості єдиної сполучної ланки між клієнтом (наприклад, виробником) і різними провайдерами логістичних послуг, управляє всіма процесами ланцюга поставок клієнта, включаючи кур'єрські, експедиторські та складські послуги. Багато 4PL-провайдерів надають навіть спеціалізоване програмне забезпечення в якості єдиного інтерфейсу для роботи з різними компаніями в ланцюзі постачань клієнта.

5. Сьогодні з'являються і 5PL-провайдери, які крім всіх функцій 4PL-провайдерів, надають також послуги мережевого бізнесу.

Більшість логістичних операторів, які надають логістичні послуги в Західному регіоні України, є 2PL-провайдерами. 3PL-провайдерами є «УВК Україна» (провідний український 3PL-оператор) та ІСТ-Захід. На українському ринку вже присутня компанія, в структуру якої введений 4PL оператор – «Метро Кеш енд Керрі» ("METRO MGL Logistik GmbH"). Але в Україні цей підрозділ не працює, обслуговуючі такі мережі компаній, як «Real», «Extra», за кордоном. Отож факт, що представників 4PL-провайдерів немає на українському ринку. Але це також свідчить, що скоро на ринку логістичних послуг з'явиться досвідчений 4PL провайдер.

Висновки. Логістична діяльність є важливою складовою господарської діяльності і пов'язана із здійсненням суб'єктами господарювання логістичних послуг. Транспортно-логістична послуга є комплексом логістичних операцій, зокрема таких як інтер- і мультимодальні перевезення, завантажування та розвантажування, складування та зберігання вантажів, їх обробка (комплектація, консолідація) тощо. У Західному регіоні України найбільша кількість логістичних фірм здійснює вантажні автомобільні перевезення, а також надає послуги вантажовідправлення та експедиторські послуги. Загалом найбільша кількість логістичних фірм зосереджена у місті Львові, а також в містах Рівне та Луцьк. Серед областей Західного регіону України за кількістю логістичних компаній виділяються Львівська, Рівненська, Волинська і Закарпатська. На вітчизняному ринку відбувається процес трансформації окремих логістичних фірм у логістичні оператори, які надають комплекс логістичних послуг. Більшість логістичних операторів в Західному регіоні України, є 2PL-провайдерами. 3PL-провайдерами є «УВК Україна» (провідний український 3PL-оператор) та ІСТ-Захід.

Список використаних джерел:

1. *Chornopyska N.V. Tendentscii ta perspektyvy rynku logistychnykh posluh Ukrainy [Elektronnyi resurs] / N.V. Chornopyska, O.E. Shandrivska // Visn. Nats. un-tu "Lviv. politekhnika". – 2012. – № 735. – S. 244-248. – Rezhym dostupu: http://ena.lp.edu.ua:8080/bictream/ntb/16043/1/36-Chornopyska-244-249.pdf. [Чорнописька Н.В. Тенденції та перспективи ринку логістичних послуг України [Електронний ресурс] / Н.В. Чорнописька, О.Е. Шандрівська // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. Політехніка». – 2012. – №735. – С. 244-248. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bictream/ntb/16043/1/36-Chornopyska-244-249.pdf].*
2. *Gapchak T.G., Melnyk O.M. Rozvytok suchasnykh form logistychnykh operatoriv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/4191.pdf [Гапчак Т.Г., Мельник О.М. Розвиток сучасних форм логістичних операторів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/4191.pdf].*
3. *Grytsevych V.S. Vyrishennia transportnykh problem na prykladi logistychnoi sfery Avstrii / V.S. Grytsevych, S.I. Ulychna // Region – 2013: strategiia optymalnoho rozvytku: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu (m. Kharkiv, 7–8 lystopada 2013 r.) / Hol. red. kolegii V.S. Bakirov. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – S. 138-139. [Грицевич В.С. Вирішення транспортних проблем на прикладі логістичної сфери Австрії / В.С. Грицевич, С.І. Улична // Регіон – 2013: стратегія оптимального розвитку: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Харків, 7–8 листопада 2013 р.) / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 138-139].*
4. *Klasyfikator vydiv ekonomichnoi diialnosti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://vvv.dkrp.gov.ua/info/842. [Класифікатор видів економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vvv.dkrp.gov.ua/info/842].*
5. *Ponomariova Ju.V. Logistyka: Navchalnyi posibnyk. – K.: Tsentr navchalnoi literatury, 2003. – 192 s. [Пономарьова Ю.В. Логістика: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 192 с.].*
6. *Rudenko G.R. Analiz rynku logistychnykh posluh v Ukraini [Elektronnii resurs] / G.R. Rudenko // Biznes-Inform. – 2011. – № 8. – S.63-65. – Rezhym dostupu: http://business-inform.net/pdf/2011/8_0/63_65.pdf. [Руденко Г.Р. Аналіз ринку логістичних послуг в Україні [Електронний ресурс] / Г.Р. Руденко // Бізнес-Інформ. – 2011. – № 8. – С.63-65. – Режим доступу: http://business-inform.net/pdf/2011/8_0/63_65.pdf].*
7. *Shablij O.I. Osnovy zahalnoi suspilnoi geografii. Pidruchnyk. – Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU im. Ivana Franka, 2003. [Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003].*
8. *Smyrnov I.G., Kosareva T.V. Transportna logistyka: navch. pos. – K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2008. – 224 s. [Смирнов І.Г., Косарева Т.В. Транспортна логістика: навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.].*

9. *Stanislavyk O.V., Kovalenko O.M. Suchasni aspekty rozvytku logistychnoho autsorsyngu v Ukraini [Elektronnyj resurs] / O.V. Stanislavyk, O.M. Kovalenko // Informatsiyni tekhnologii v osviti, nautsi ta vyrobnytstvi. – 2012. – vyp. 1(1). – S. 107-114. [Станіславик О.В., Коваленко О.М. Сучасні аспекти розвитку логістичного аутсорсингу в Україні [Електронний ресурс] / О.В. Станіславик, О.М. Коваленко // Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві. – 2012. – вип. 1(1). – С. 107-114].*
10. *Sumets O.M. Zmistovyi analiz definitsii "logistychna diyalnist" [Elektronnyi resurs] / O.M. Sumets // Stalyi rozvytok ekonomiky. – 2013. – № 4. – S. 290-295. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/sre_2013_4_63.pdf. [Сумець О.М. Змістовий аналіз дефініції «логістична діяльність» [Електронний ресурс] / О.М.Сумець // Сталий розвиток економіки. – 2013. – №4. – С. 290-295. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/sre_2013_4_63.pdf].*
11. *Transportno-informatsiinyi server [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://uk.lardi-trans.com. [Транспортно-інформаційний сервер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/sre_2013_4_63.pdf].*
12. *Zakon Ukrainy "Pro transportno-ekspedytsiinu diialnist" // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 2004. – № 52. – St. 562. [Закон України «Про транспортно-експедиційну діяльність» // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 52. – Ст. 562.].*

Summary

Volodymyr Grytsevych, Mariana Senkiv. THE GEOGRAPHY OF LOGISTIC ACTIVITIES IN WESTERN REGION OF UKRAINE.

The meaning of "logistic activities" on the base of activityapproach is defined in paper. In particular, it's concluded that the logistic activity is the activity associated with the implementation of logistics services. A logistic activity isn't reflected in the forms of statistical reporting, so it making difficult to assess the effect of logistic activities and determine its impact on the business enterprise as a whole.

The author investigated geologistics services structure in the Western region of Ukraine. Most logistics firms carry out cargo automobile transportation and provide cargo sending and forwarding services.The spatial location of logistics companies in Western region of Ukraine is analyzed in paper, in particular by calculating the entropy. The maximum values of entropy spatial concentration are characteristic of logistics firms carry out cargo automobile transportation and provide forwarding and cargo sending services. The minimum values of entropy are observed for firms carry out transportation of dangerous loads, cargo urban transportation, provide courier services and express mail services. The largest logistics centers in Western region of Ukraine are identified and cartographically shown.

The list of main logistics operators in Western region of Ukraine is presented and their typology by logistics level is carried out . Five levels of logistics are known, but there are only second and third levels of logistics operators in Western region of Ukraine.

Key words: Western region of Ukraine, logistic activities, transport and logistics services, logistics operator, the level of logistics.

УДК 47:924:312

Намиг Агамамедов

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ, МЕДИЦИНЫ И ДРУГИХ СОЦИАЛЬНЫХ ИНФРАСТРУКТУР В ГОРНЫХ РЕГИОНАХ

В статье описаны основные причины миграции населения из горных территорий и пути развития социальной инфраструктуры (на примере Экономический район Горный Ширван Азербайджанской Республики). В гористых местностях часто возникают социальные проблемы. Горные регионы относятся к слаборазвитым регионам, откуда из-за трудностей идет миграция населения. На развитие социальной инфраструктуры регионов влияют специфические факторы спроса (региональные, корпоративные, личностные), носящие во многом субъективный характер и затрудняющие долгосрочное планирование. К региональным субъективным факторам можно отнести менталитет населения, философское и религиозное мировоззрение, этнические особенности, национальные традиции (в том числе привычки в потреблении продуктов) и др.

Ключевые слова: *горный район, население, миграция, социальная инфраструктура, социальная деятельность.*

Наміг Агамамедов. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСВІТИ, ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА ІНШОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В ГІРСЬКИХ РЕГІОНАХ. *У статті описані основні причини міграції населення з гірських територій і шляхи розвитку соціальної інфраструктури (на прикладі Економічний район Гірський Ширван Азербайджанської Республіки). В гірських місцевостях часто виникають соціальні проблеми. Гірські регіони відносяться до слаборозвинених регіонів, звідки внаслідок труднощів відбувається міграція населення. На розвиток соціальної інфраструктури регіонів впливають специфічні чинники попиту (регіональні, корпоративні, особистісні), що носять багато в чому суб'єктивний характер і утруднюють довгострокове планування. До регіональних суб'єктивних чинників можна віднести менталітет населення, філософський і релігійний світогляд, етнічні особливості, національні традиції (у тому числі звички у споживанні продуктів) та ін.*

Ключові слова: *гірський район, населення, міграція, соціальна інфраструктура, соціальна діяльність.*

Namig Aqamamedov. DEVELOPMENT FEATURES EDUCATION, THE HEALTH SERVICES AND OTHER SOCIAL İNFRASTRUCTURE OF MOUNTAIN REGIONS. *In this paper, since the bygone era of the main reasons for the migration of the population from the mountainous regions and social measures to prevent the current attention is drawn to the road. The mountainous terrain is often creates social problems. For this reason people are migrating from high places. Given this high mountainous areas of social infrastructure projects that facilitate people's lives should be applied. This problem should be constantly up to date for countries is mountainous terrain. The development of social infrastructure in the regions affected by specific factors demand (regional, corporate and personal), bearing the largely subjective and hamper long-term planning. The regional subjective factors include the mentality of the population, philosophical and religious world, ethnic features and national traditions (including food consumption habits) and others.*

Key words: *mountainous region, population, migration, social infrastructure, social activities.*

Постановка проблемы. На политической карте мира много стран с горными территориями. Для развития этих зон необходимо создание и развитие социальных инфраструктур, обеспечивающих многие социально-культурные потребности населения, связанные со здравоохранением, образованием, транспортными средствами, обеспечение и создание благоприятных условий для привлечения инвесторов, молодых специалистов. Для развития сельских местностей необходимо развивать социальные инфраструктуры. Условия в горных местностях должны соответствовать социальным потребностям населения.

Для развития Нагорно-Ширванского региона необходимо:

1. Расширение сельского хозяйства.
2. Внедрение современных методов развития сельского хозяйства.
3. Улучшение благосостояния населения за счет повышения уровня медицинского обслуживания, образования, улучшения обеспечения населения коммунальными услугами.
4. Создание и развитие таких инфраструктур как электричество, вода, транспортные коммуникации.

Инфраструктура – это комплекс базовых и, как правило, бюджетных обслуживающих объектов и услуг, позволяющих экономике страны или региона расти и развиваться. В широком смысле – это все так называемые объекты материально-вещественной среды (здания, средства связи, финансовые ресурсы и т.п.), которые обеспечивают трудовую, социальную, культурную, бытовую и другие области. Иными словами, это та материальная база, которая обслуживает всю совокупность деятельности людей. В узком смысле – это объекты, необходимые для бытовой, досуговой деятельности человека, для его развития, поддерживания здоровья [1].

Уровень жизни, рассматриваемый как состояние (структурное, функциональное и динамическое) территориальной социально-экономической системы, позволяющее удовлетворять совокупность видоизменяющихся материальных и духовных потребностей населения в его взаимосвязи и соотнесённости с территориальной организацией общества в целом – одна из ведущих и наиболее обобщающих категорий, отражающих параметрическое состояние и особенности динамики территориальной социально-экономической системы. Уровень жизни – это территориально-адаптивная категория, полномасштабно раскрываемая лишь в процессе многоуровневого экономико-географического анализа, проявляющаяся в межтерриториальной компаративистике, тщательном системном учёте всей совокупности территориальных природных и социально-экономических факторов. В онтологическом аспекте уровень жизни на-

© Агамамедов Н., 2015

селения (в его экономико-географическом понимании) – это аспектный срез, результирующая развития и функционирования территориальной социально-экономической системы, в гносеологическом (основывающимся на признании регионального релятивизма в индикации и оценке уровня жизни, необходимости пространственных сопоставлений в исследовании данного явления) – приоритет территориального социально-экономического развития и его базовый индикатор [2].

Интеграция национальной экономики Азербайджана в мировой рынок определяется международным распределением труда. Международная экономическая интеграция производственных факторов в государствах предусматривает свободное движение товаров и факторов производства (Aktan, 1998:63). Как и во многих странах мира с горными территориями, на заселение этих мест влияет такой фактор как уровень обеспечения социальной инфраструктурой. Изучение уровня обеспечения населения горных регионов привлекает внимание ученых и специалистов разных стран. Для улучшения благосостояния населения необходимо создать условия для свободного предпринимательства, эффективно использовать местные ресурсы, создать производственные предприятия. Кроме того, разрешить демографическую проблему, связанную с низким уровнем развития экономической и социальной инфраструктур. Расширение бесплатных медицинских услуг, строительство новых учреждений здравоохранения, модернизация содержания образования и повышение его качества. Все это приведет к обеспечению естественного прироста населения, устранению демографических и гендерных проблем.

Азербайджанская Республика – государство в юго-восточной части Закавказья. Граничит на северо-западе с Грузией, на севере – с Россией, на юге – с Ираном и Турцией, на юго-западе – с Арменией. Около 60% территории Азербайджана составляют гористые территории [3].

Азербайджанская Республика делится на 10 экономических районов: Апшеронский, Гянджа-Газахский, Шеки-Закатальский, Лянкяранский, Губа-Хачмазский, Аранский, Верхний Карабахский, Кельбаджар-Лачинский, Горный Ширван, Нахичеваньский.

Горный Ширван относится к Горно-Ширванской экономической зоне. Охватывает Агсуинский, Исмаиллинский, Гобустанский и Шамахинский административные районы и Ширванскую низменность. Общая площадь – 6060 км^2 ,7% всей территории Азербайджана. Рельеф региона делится на горную и равнинную территории [4].

Таблица 1

Административные регионы Нагорно-Ширванской зоны, численность и плотность населения

Название экономических и административных регионов	Население, 1000 человек		Плотность населения (на кв. км) на 01.01.2014
	на 2009 год	на 01.01.2014	
Азербайджанская Республика	8922.4	9477.1	109
Вся Нагорно-Ширванская экономическая зона	281.6	299.7	49
Из них:			
Гобустан	40.1	43.2	32
Исмаиллы	79.3	83.1	40
Агсу	70.6	75.1	74
Шамаха	91.6	98.3	59

Источник: Государственный комитет п статистики Азербайджанской Республики, Регионы Азербайджана, 2014.

Климат региона абсолютно разнообразен; высокие горные части обладают влажными и умеренно холодными климатическими условиями. Климат равнинной части – теплый и сухой.

Социально-экономический скачок в мировой экономике приводит к появлению новых форм экономического развития. Горно-Ширванский регион является слаборазвитым регионом. Наиболее развитым по уровню промышленного и сельскохозяйственного производства является Апшеронский экономический район. Близость его к Нагорно-Ширванской зоне не оказало существенного влияния на развитие горного региона. В настоящее время в Азербайджане проводится работа по усилению влияния Апшеронского региона на Нагорно-Ширванскую зону.

После распада системы плановой экономики Азербайджан выбрал путь рыночной экономики. Государственные программы направлены на социально-экономическое развитие регионов путем рационального использования имеющегося потенциала и доведения различий между регионами до минимума. Важное значение имеет улучшение уровня жизни населения, уровня занятости в горных регионах за счет создания и развития инфраструктуры, использования энергетических ресурсов.

В Государственных программах Азербайджанской Республики (2003-2008; 2009-2013; 2014-2018) особое место уделяется развитию социальных инфраструктур – улучшение водоснабжения, развитие телекоммуникаций, транспорта. Наличие экономических, демографических проблем указывает на необходимость развития благосостояния населения регионов. Объектом исследования являются пути развития социальной инфраструктуры Нагорно-Ширванского региона, а также пути его экономического развития [5].

Таблица 2

Миграция населения (на 1000 человек) в Азербайджанской Республике

Годы	Прибывшие на постоянное место жительства	Покинувшие страну на постоянное место жительства	Увеличение (снижение) миграции	Также	
				деревня	город
2009	2.3	1.4	0.9	0.1	0.8
2010	2.2	0.8	1.4	1.2	0.2
2011	2.2	0.5	1.7	2.0	-0.3
2012	2.2	0.2	2.0	1.8	0.2
2013	3.1	0.8	2.3	1.2	1.1

Источник: Государственный комитет п статистики Азербайджанской Республики, Показатели демографии Азербайджана, 2014

Почти 2/3 территории Закавказья – горы, и это соответствующим образом влияет на характер и особенности использования территории. Вертикальная поясность, присущая горным странам, влияет на специализацию сельского хозяйства: на сравнительно незначительных площадях можно заметить чередование различных типов использования земель: от выращивания субтропических культур до отгонно-пастбищного животноводства.

В настоящее время миграционные процессы являются важным фактором социально-экономического развития многих стран мира. Факторы, определяющие миграцию, отмечались в разные периоды. В конце 20-го века миграционные процессы на Северном Кавказе приобрели особую актуальность в связи с ростом сальдо миграции, изменением форм поселений, усилением региональной дифференциации миграционной ситуации в регионе.

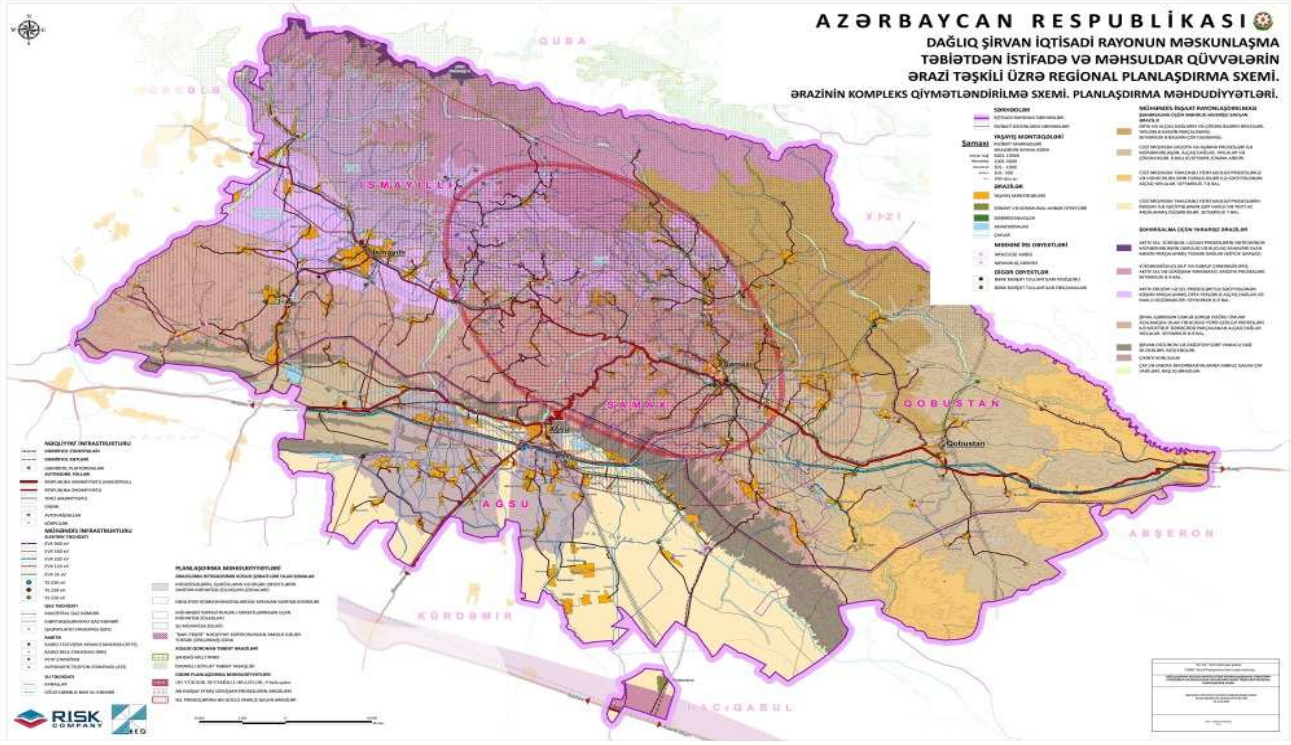

Рис. 1. Региональное планирование Нагорно-Ширванской экономической зоне *(по данным Государственного комитета градостроительства и архитектуры Азербайджанской Республики)*

Обновление дорожно-транспортной инфраструктуры, обеспечение населения газом, водой, улучшение медицинского обслуживания, образования, развитие туризма приводит к развитию регионов. Как в России, так в Азербайджане идут процессы развития инфраструктур, особенно в горных ре-

гионах. Это расширение бесплатных медицинских услуг, существенное повышение объема качества медико-профилактических медицинских мер, строительство школ и других детских учреждений. Развитие инфраструктур приводит к привлечению населения в эти регионы. В этом смысле важное значение имеет и региональное планирование [6].

Азербайджанская Республика проводит социальную политику согласно разработанным государственным программам. В стране в связи с ростом уровня экономики и повышением доходов произошло снижение уровня бедности последние 6-7 лет. В 2012 году расходы на социальные услуги составили 28% государственного бюджета. Основная цель государственных программ заключается в достижении развития отдельных отраслей экономики, повышения уровня жизни населения. За последние 7-8 лет в Азербайджане принято порядка 11 социальных программ, касающихся как развития регионов, так и Баку и его поселков. В течение последних нескольких лет в Азербайджане построено до 2200 средних школ, более 400 современных больниц.

В 2005-2009 и 2011-2015 годах были приняты две программы, касающиеся молодежи. В целях улучшения транспортной инфраструктуры было построено и отремонтировано 1000 км дорог, построено 69 мостов, еще 34 – отремонтировано.

Выводы. Социально-экономическое развитие Нагорно-Ширванского региона будет проводиться согласно этому плану. Можно сказать, что экономическая эффективность специализации района должна оцениваться как с точки зрения установления наиболее целесообразного территориального разделения труда в масштабе всей страны, так и с точки зрения наиболее производительного использования имеющихся ресурсов района.

Список использованных источников:

1. *Abramov M.A. Geografiia servisa. – M.: Mysl, 1985. – 255 s., skhem, graf., kart. [Абрамов М.А. География сервиса. – М.: Мысль ,1985. – 255 с., схем, граф., карт].*
2. *Nauchnaia elektronnaia biblioteka dissertatsiy i avtoreferatov [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: http://www.dissercat.com [Научная электронная библиотека диссертаций и авторефератов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.dissercat.com].*
3. *Ekonomicheskaia i sotsialnaia geografiia Azerbaidzhanskoi Respubliki / Abbasov Dzh. P. – Baku, 1998. – 263 s. [Экономическая и социальная география Азербайджанской Республики. / Аббасов Дж. П. – Баку, 1998. – 263 с].*
4. *Pashaev N.A., Ayupov N.G., Eminov Z.N. Ekonomichesko-sotsialnaia i politicheskaia geografiia Azerbaidzhanskoi Respubliki. – Baku, 2010. – 416 s. [Пашаев Н.А., Аюпов Н.Г., Эминов З.Н. Экономическо-социальная и политическая география Азербайджанской Республіки. – Баку, 2010. – 416 с.].*
5. *Gosudarstvennye programmy: Sotsialno-ekonomicheskoe razvitie regionov Azerbaidzhanskoi Respubliki (2003-2008; 2009-2013; 2014-2018). [Государственные программы: Социально-экономическое развитие регионов Азербайджанской Республики (2003-2008; 2009-2013; 2014-2018)].*
6. *Eminov Z.N. Naselenie Azerbaidzhana. – Baku, 2005. – 560 s. [Эминов З.Н. Население Азербайджана. – Баку, 2005. – 560 с.].*

Summary

Namig Aqamamedov. **DEVELOPMENT FEATURES EDUCATION, THE HEALTH SERVICES AND OTHER SOCIAL İNFRASTRUCTURE OF MOUNTAIN REGIONS.**

High elevations on mountains produce colder climates than at sea level. These colder climates strongly affect the ecosystem of mountains: different elevations have different plants and animals. Because of the less hospitable terrain and climate, mountains tend to be used less for agriculture and more for resource extraction and recreation, such as mountain climbing.

Social Infrastructure is a subset of the infrastructure sector and typically includes assets that accommodate social services. As set out in the table below, examples of Social Infrastructure Assets include schools, universities, hospitals, prisons and community housing. Education in its general sense is a form of learning in which the knowledge, skills, values, beliefs and habits of a group of people are transferred from one generation to the next through storytelling, discussion, teaching, training, and or research. Education may also include informal transmission of such information from one human being to another.

As a result of effective implementation of “State Program (years of 2004-2008) on social-economic development of the regions of the Republic of Azerbaijan”. The value of investments directed to the non-oil sector increased by 6,2 times within five years and its special weight in the structure of general investments increased from 26,8 percent as of 2003 to 69 percent in 2008. Increase of the value of public investments during 2004-2008 years had a positive influence on the increase of construction of infrastructural, communal objects, social service in the regions and on the increase of quality in service sector. Mountainous areas of education, health, tourism, banking and other educational institutions should be established for the social sectors.

Key words: mountainous region, population, migration, social infrastructure, social activities.

УДК 379.851

Роман Славік

ОЦІНКА ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АДМІНІСТРАТИВНИХ РАЙОНІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

У статті проаналізовано рекреаційну привабливість рекреаційних територій Закарпатської області, виходячи з кількісних та якісних показників історико-архітектурного потенціалу з використанням методології нечіткої логіки. Здійснено систематизацію рекреаційних зон Закарпаття за перспективністю ведення культурно-історичної рекреаційної діяльності. Виділено проблемні питання розвитку рекреаційної сфери Закарпатської області, зокрема, незадовільний стан історико-архітектурних пам'яток, а також нерівномірне їх розміщення на території області.

Ключові слова: *рекреаційна зона, рекреаційна привабливість, нечітка логіка, історико-архітектурні ресурси, культурно-історична рекреаційна діяльність.*

Роман Славик. ОЦЕНКА ИСТОРИКО-АРХИТЕКТУРНОГО ПОТЕНЦИАЛА АДМИНИСТРАТИВНЫХ РАЙОНОВ ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ РЕКРЕАЦИИ И ТУРИЗМА. *В статье проанализирована рекреационная привлекательность рекреационных территорий Закарпатской области, исходя из количественных и качественных показателей природно-ресурсного потенциала с использованием методологии нечеткой логики. Осуществлена систематизация рекреационных зон Закарпатья по перспективности ведения культурно-исторической рекреационной деятельности. Выделены проблемные вопросы развития рекреационной сферы Закарпатской области, в частности, неудовлетворительное состояние историко-архитектурных достопримечательностей, а также неравномерное их размещения на территории области.*

Ключевые слова: *рекреационная зона, рекреационная привлекательность, нечеткая логика, историко-архитектурные ресурсы, культурно-историческая рекреационная деятельность.*

Roman Slavik. EVALUATION OF HISTORIC-ARCHITECTURAL POTENTIAL IN ADMINISTRATIVE DISTRICTS OF TRANSCARPATHIAN REGION IN THE CONTEXT OF RECREATION AND TOURISM DEVELOPMENT. *The article analyzes the recreational attractiveness of recreational areas of Transcarpathian region based on the qualitative and quantitative historic-architectural potential using fuzzy logic methodology. Systematization of recreational areas of Transcarpathia by prospects of doing cultural and historical recreation activities is done. Problematic issues of recreation sphere development in Transcarpathian region are allocated, particularly the poor state of historical and architectural monuments and it's uneven placement on the regions territory.*

Key words: *recreational area, recreational attractiveness, fuzzy logic, historic-architectural resources, cultural and historical recreational activity.*

Передумовою розвитку будь-якої галузі національного господарства є її визначення пріоритетності зі сторони держави та інвестиційне забезпечення розвитку. У ст. 6 Закону України «Про туризм» передбачено, що держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності. Одним з пріоритетних напрямів державної політики у галузі туризму є забезпечення становлення рекреації і туризму як високорентабельної галузі економіки України, заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму, створення нових робочих місць [6]. Таким чином, всебічне дослідження кількісних та якісних аспектів рекреаційних ресурсів України дозволить вирішувати ряд практичних задач з розвитку туризму та рекреації: управління, оцінки, залучення інвестицій, розвитку рекреаційної інфраструктури тощо.

Дослідженню перспектив розвитку рекреаційно-туристичного комплексу Закарпатської області та Карпатського регіону в цілому були присвячені роботи таких науковців, як Долішній М.І. [4], Гулич О.І., Гринів Л.С., Герасимчук Н.М. [2], Мацала В.І. [8], та інші. Однак дослідження торкалися, переважно, загальної характеристики природно-рекреаційних та історико-архітектурних ресурсів Закарпатської області без приділення належної уваги їх якісним та кількісним характеристикам. Ґрунтовну кількісну оцінку адміністративних районів області здійснили автори Марченко О.І. та Молнар О.С. [9]. Дослідники здійснили бальну оцінку природно-рекреаційних та культурно-історичних ресурсів рекреаційних зон Закарпаття та провели їх ранжування.

Метою нашого дослідження є вивчення рекреаційної привабливості рекреаційних територій Закарпатської області з використанням методологічного інструментарію теорії нечітких множин, який був детально висвітлений автором у [10], на основі нечіткої логіки, запропонованої Л.А. Заде ще в 1965 р. [5].

Під рекреаційними територіями будемо розуміти адміністративні райони Закарпатської області, оскільки у їх межах сконцентровано управлінську, інфраструктурну та ресурсну складові. Виділимо сукупність індикаторів оцінки рекреаційної привабливості, які потім об'єднаємо і виведемо інтегральний показник для кожного адміністративного району. Таким чином, дослідимо рекреаційні території за кількісними та якісними аспектами історико-архітектурних ресурсів. Пропонуються для дослідження наступні об'єкти (табл. 1):

- пам'ятки археології національного значення;
- пам'ятки архітектури національного та місцевого значення;
- пам'ятки історії місцевого значення (будівлі);
- пам'ятки монументального мистецтва (в тому числі могили, меморіальні дошки, місця поховань воїнам-визволителям Великої вітчизняної війни, розташованим на території Закарпаття);
- музеї.

© Славік Р., 2015

Таблиця 1

Оцінка історико-архітектурних ресурсів рекреаційних територій Закарпатської області* (од)

Рекреаційні території	Архітектурні пам'ятки	Пам'ятки археології	Пам'ятки історії (будівлі)	Пам'ятки монументального мистецтва	Музеї
Ужгородська	29	58	49	47	32
Перечинська	2	1	2	13	9
Великоберезнянська	10	-	-	6	4
Воловецька	11	-	1	10	7
Свалявська	4	2	-	19	9
Мукачівська	24	32	19	48	18
Берегівська	37	65	5	21	20
Виноградівська	20	77	2	30	9
Іршавська	11	18	3	27	7
Хустська	14	6	7	31	20
Тячівська	7	7	1	32	10
Міжгірська	28	-	1	36	19
Рахівська	9	1	1	27	8

**За даними моніторингу відділу охорони культурної спадщини Закарпатської ОДА*

У Закарпатській області зосереджено 206 одиниць архітектурних пам'яток, 267 об'єктів – пам'яток археології, 91 будівля, яка класифікується як пам'ятка історії, 347 пам'яток монументального мистецтва серед яких 75 – могили, меморіальні дошки, місця поховань воїнам-визволителям Великої Вітчизняної Війни, 172 музеї. На обліку в управлінні культури Закарпатської облдержадміністрації перебуває три обласні музеї: Закарпатський краєзнавчий, Закарпатський музей народної архітектури та побуту, Закарпатський художній музей імені Йосипа Бокшая з філіалами – меморіальними будинками – музеями народних художників України Федора Манайла та Андрія Коцки; три районні: Мукачівський, Свалявський та Виноградівський (історичні), Берегівський (краєзнавчий); два міські музеї: Хустський краєзнавчий та Мукачівський історичний, які фінансуються з місцевих бюджетів. Крім державних музеїв в Закарпатській області діють 163 на громадських засадах.

Таблиця 2

Комплексна оцінка привабливості рекреаційних територій Закарпатської області в результаті оцінки історико-архітектурних ресурсів

Рекреаційні території	Архітектурні пам'ятки	Пам'ятки археології	Пам'ятки історії (будівлі)	Пам'ятки монументального мистецтва	Музеї	$max_i k_{ij}$	$min_i k_{ij}$	$k_{i\ сер}$	$sum_i k_{ij}$	ранг
Ужгородська	0,7838	0,7532	1	0,9792	1	**1**	**0,7532**	**0,9032**	**4,5162**	**1**
Перечинська	0,0541	0,013	0,0408	0,2708	0,2813	**0,2813**	**0,013**	**0,132**	**0,66**	**12**
Велико-березнянська	0,2703	0	0	0,125	0,125	**0,2703**	**0**	**0,1041**	**0,5203**	**13**
Воловецька	0,2973	0	0,0204	0,2083	0,2188	**0,2973**	**0**	**0,149**	**0,7448**	**11**
Свалявська	0,1081	0,026	0	0,3958	0,2813	**0,3958**	**0**	**0,1622**	**0,8112**	**10**
Мукачівська	0,6486	0,4156	0,3876	1	0,5625	**1**	**0,3876**	**0,6027**	**3,0143**	**2**
Берегівська	1	0,8442	0,102	0,4375	0,625	**1**	**0,102**	**0,6017**	**3,0087**	**3**
Виноградів-ська	0,5405	1	0,0408	0,625	0,2813	**1**	**0,0408**	**0,4975**	**2,4876**	**4**
Іршавська	0,2973	0,2338	0,0612	0,5625	0,2188	**0,5625**	**0,0612**	**0,2747**	**1,3736**	**7**
Хустська	0,3784	0,0779	0,1429	0,6458	0,625	**0,6458**	**0,0779**	**0,374**	**1,87**	**6**
Тячівська	0,1892	0,0909	0,0204	0,6667	0,3125	**0,6667**	**0,0204**	**0,2559**	**1,2797**	**8**
Міжгірська	0,7568	0	0,0204	0,75	0,5938	**0,7568**	**0**	**0,4242**	**2,121**	**5**
Рахівська	0,2432	0,013	0,0204	0,5625	0,25	**0,5625**	**0,013**	**0,2178**	**1,0891**	**9**

Результати аналізу вагових коефіцієнтів показані у таблиці 2, де змінні вжиті у наступних значеннях:

sum$_i$ k_{ij} - сума вагових коефіцієнтів певної рекреаційної території;

max$_i$ k_{ij} та **min**$_i$ k_{ij} - максимальний та, відповідно, мінімальний ваговий коефіцієнт (показують конкурентні переваги та слабкі сторони **i –** ї рекреаційної території);

$k_{i\ сер}$ **–** середнє арифметичне вагових коефіцієнтів.

Підрахувавши суму коефіцієнтів інвестиційної привабливості рекреаційних територій Закарпатської області за наявністю історико-архітектурних ресурсів отримаємо наступну картину (рис. 1).

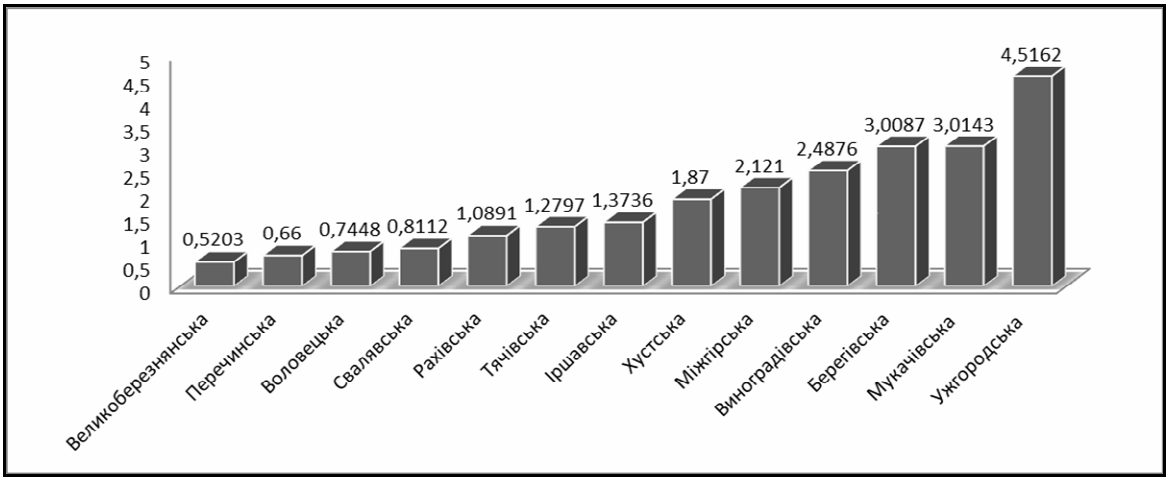

Рис. 1. Множина значень sum$_i$ k$_{ij}$ в результаті оцінки історико-архітектурних показників

Зведені показники ступеню належності рекреаційних територій тій чи іншій лінгвістичні термі в результаті оцінки історико-архітектурних показників показано у таблиці 3, де лінгвістичні терми мають наступні нечіткі формулювання:

БП – рекреаційно найбільш привабливі території;

ВС – рівень привабливості вище середнього;

НС – рівень привабливості нижче середнього;

МП – рекреаційно найменш привабливі території;

S$_i$ [0;1] – множина значень **sum**$_i$ k_{ij} у діапазоні значень від 0 до 1 так, що S_i min = 0, а S_i max = 1.

Аналізуючи потенціал рекреаційних територій Закарпаття за критерієм наявності історико-архітектурних ресурсів, як додаткових переваг при інвестиційному освоєнні рекреаційних територій, можемо зробити наступні висновки. Беззаперечним лідером за даним показником виступає місто Ужгород та Ужгородський район, де сконцентрована найбільша кількість будівель – пам’яток історії та музеїв. До відносно слабких сторін тут можна віднести меншу кількість, порівняно з Берегівським та Виноградівським районом пам'яток археології, однак, враховуючи, що подібні ресурси у Закарпатті використовуються переважно у наукових цілях, а не з рекреаційно-туристичною метою, даний показник не може бути вирішальним при прийнятті інвестиційних рішень при розбудові відповідної рекреаційної інфраструктури. Багатими на історико-архітектурні ресурси є також м. Мукачево та Мукачівський район, де сконцентрована найбільша кількість пам'яток монументального мистецтва, а також Берегівський район, сильною стороною якого є наявність найбільшої кількості архітектурних пам'яток області. Відносно слабшими є конкурентні позиції даних районів за показником наявності будівель – пам'яток історії, однак даний індикатор суттєво не впливає на їх лідируючі показники. Водночас, до порівняно сильних сторін можна віднести наявність пам'яток монументального мистецтва у Рахівському, Тячівському та Свалявському районах, громадських музеїв у Перечинському та архітектурних пам'яток (дерев'яних церков XVII-XIX ст.) у Великоберезнянському районах.

Виходячи з перерахованих вище фактичних даних та їх аналізу, можемо запропонувати перспективи розвитку культурно-історичного напрямку пізнавальної рекреації у рекреаційних зонах Закарпатської області. Так, згідно нашого дослідження, найбільш перспективними у цьому відношенні є Ужгородська, Мукачівська та Берегівська рекреаційні території. Найбільш цінними історико-архітектурними пам’ятками даних територій є середньовічні замки: Ужгородський, Невицький, Середнянський, Паланок, Сент-Міклош. Цінними об’єктами також є архітектурний ансамбль Палацу Шенборнів та його околиць, фонди Закарпатського музею народної архітектури і побуту, архітектурні ансамблі міст Ужгорода, Мукачева та Берегова в стилях готики, ренесансу, бароко, класицизму, сецесії, функціоналізму, а також романських архітектурних традицій. Хустська рекреаційна територія дещо відстає за привабливістю історико-архітектурних ресурсів від основних зон в силу недостатньої кількості відповідних об’єктів для рекреаційно-туристичної діяльності, а також їх віддаленістю від основних зон масової рекреації і туризму в Закарпатській області. Разом з тим, м. Хуст та його околиці відомі цінними пам’ятками періоду Карпатської України, які потребують реставрації та рекламної кампанії, спрямованої на їх популяризацію.

Таблиця 3

Належність рекреаційних територій Закарпатської області до певної лінгвістичної терми в результаті оцінки історико-архітектурних показників*

Лінгвістичні терми	Функції належності μ (S_i)	Діапазон числових значень термів	Діапазон 100% - ї належ-ності	Рекреаційні території	Ступінь належ-ності (%)	Сума коефіці-єнттів S_i [0;1]
Рекреаційно найбільш привабливі рекреаційні території (БП)	$\begin{cases} \frac{S_i-0,7}{0,8-0,7}, & 0,7 \lhd S_i \lhd 0,8; \\ 1, & 0,8 \le S_i \le 1. \end{cases}$	(0,7; 1]	[0,8; 1]	Ужгородська (з м. Ужгород)	100	1
Рекреаційна привабливість вище середнього (ВС)	$\begin{cases} \frac{S_i-0,45}{0,55-0,45}, & 0,45 \lhd S_i \lhd 0,55; \\ 1, & 0,55 \le S_i \le 0,7; \\ \frac{S_i-0,8}{0,7-0,8}, & 0,7 \lhd S_i \lhd 0,8. \end{cases}$	(0,45; 0,8)	[0,55; 0,7]	Мукачівська (з м. Мукачево)	100	0,6241
				Берегівська	100	0,6227
				Виноградівська	42,3	0,4923
Рекреаційна привабливість нижче середнього (НС)	$\begin{cases} \frac{S_i-0,2}{0,3-0,2}, & 0,2 \lhd S_i \lhd 0,3; \\ 1, & 0,3 \le S_i \le 0,45; \\ \frac{S_i-0,55}{0,45-0,55}, & 0,45 \lhd S_i \lhd 0,55. \end{cases}$	(0,2; 0,55)	[0,3; 0,45]	Виноградівська	57,7	
				Міжгірська	100	0,4006
				Хустська	100	0,3378
				Іршавська	13,5	0,2135
Рекреаційно найменш привабливі рекреаційні території (МП)	$\begin{cases} 1, & 0 \le S_i \le 0,2; \\ \frac{S_i-0,3}{0,2-0,3}, & 0,2 \lhd S_i \lhd 0,3. \end{cases}$	[0; 0,3)	[0; 0,2]	Іршавська	86,5	
				Тячівська	100	0,19
				Рахівська	100	0,1423
				Свалявська	100	0,0728
				Воловецька	100	0,0562
				Перечинська	100	0,035
				Велико-березнянська	100	0

**Складено та розраховано на основі даних моніторингу відділу охорони культурної спадщини Закарпатської ОДА*

Проаналізувавши кількісні та якісні показники історико-архітектурних ресурсів Закарпатської області, запропонуємо наступну класифікацію рекреаційних територій:

- території, які мають велике різноманіття найбільш цінних історико-архітектурних ресурсів у значній кількості (Ужгородська, Мукачівська, Берегівська);
- території, які мають значне різноманіття історико-архітектурних ресурсів, однак їхня унікальність та кількісні показники є, відносно, невисокими (Виноградівська, Міжгірська, Хустська);
- території, які володіють невеликим різноманіттям історико-архітектурних ресурсів, унікальність та кількісні показники яких є, відносно, невисокими (Іршавська, Тячівська, Рахівська, Свалявська, Воловецька, Перечинська, Великоберезнянська).

З результатів нашого дослідження можна також зробити **висновки**, що належність великої кількості рекреаційних територій до категорії найменш привабливих за критеріями наявності історико-архітектурних ресурсів пояснюється великою концентрацією останніх у містах Ужгороді, Мукачеві, Берегові та їх околиць. Таким, чином решта рекреаційних територій Закарпаття не витримує конкуренцію у культурно-історичних різновидах рекреаційної діяльності. Отже, одним з основних цілей залучення інвестиційних ресурсів у рекреаційну сферу Закарпатської області повинно бути вирівнювання рекреаційної привабливості її адміністративних районів. Комплексний аналіз рекреаційної привабливості рекреаційних територій Закарпатської області у подальших дослідженнях повинен бути доповненим, на нашу думку, дослідженням кількісних та якісних показників природно-рекреаційних ресурсів, а також дослідженням соціально-економічних передумов розвитку рекреації і туризму.

Список використаних джерел:

1. *Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskij oblasti / Statystychnyi shchorichnyk Zakarpatskoi oblasti. – Uzhhorod, 2013. [Головне управління статистики у Закарпатській області / Статистичний щорічник Закарпатської області. – Ужгород, 2013].*

2. *Hulych O.I., Hryniv L.S., Herasymchuk N.M. Metodyka formuvannia strategiy staloho sotsialno-ekonomichnoho rozvytku kurortno-rekreatsiinykh terytoriy i kurortnykh tsentriv. – NAN Ukrainy, IRD. – Lviv. 2007. – 52 s. [Гулич О.І., Гринів Л.С., Герасимчук Н.М. Методика формування стратегій сталого соціально-економічного розвитку курортно-рекреаційних територій і курортних центрів. – НАН України, ІРД. – Львів. 2007. – 52 с.].*
3. *Dani monitorynhu viddilu okhorony kulturnoi spadshchyny Upravlinnia kultury Zakarpatskoi ODA za 2014 rik. [Дані моніторингу відділу охорони культурної спадщини Управління культури Закарпатської ОДА за 2014 рік].*
4. *Dolishniy M.I., Nudelman M.S., Tkachenko K.K. ta in. Karpatskyi rekreatsiinyi kompleks // Akademiia nauk URSR. Lvivske viddilennia Instytutu ekonomiky. – Kyiv: Naukova dumka, 1984. – 147 s. [Долішній М.І., Нудельман М.С., Ткаченко К.К. та ін. Карпатський рекреаційний комплекс // Академія наук УРСР. Львівське відділення Інституту економіки. – Київ: Наукова думка, 1984. – 147 с.].*
5. *Zade L.A. Poniatie lingvisticheskoi peremennoi i ego primenenie k priniatiiu priblizhennykh resheniy / L.A. Zade. – M.: Izd-vo «Mir», 1976. – 162 s. [Заде Л.А. Понятие лингвистической переменной и его применение к принятию приближенных решений / Л.А. Заде. – М.: Изд-во «Мир», 1976. – 162 с.].*
6. *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro turyzm"». Dokument 1282-15, redaktsiia vid 18.11.2003 r. [Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про туризм"». Документ 1282-15, редакція від 18.11.2003 р.].*
7. *Kataloh investytsiinykh propozytsiy Zakarpatskoi oblasti 2011 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.uzez.gov.ua/files/UA_all.pdf [Каталог інвестиційних пропозицій Закарпатської області 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uzez.gov.ua/files/UA_all.pdf].*
8. *Matsola V.I. Rekreatsiino-ozdorovcho-turystychnyi kompleks (pytannia teorii, metodologii, praktyky): Monografia // Instytut regionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Redkol.: M.I. Dolishniy (vidp. redaktor). – Lviv, 1998. – 278 s. [Мацола В.І. Рекреаційно-оздоровчо-туристичний комплекс (питання теорії, методології, практики): Монографія // Інститут регіональних досліджень НАН України. Редкол.: М.І. Долішній (відп. редактор). – Львів, 1998. – 278 с.].*
9. *Molnar O.S., Marchenko O.I. Otsinka naiavnoho turystychno-rekreatsiinoho potentsialu rekreatsijnykh zon Zakarpattia. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.transcarpathiatour.com.ua/publications/statia2_ind.html [Молнар О.С., Марченко О.І. Оцінка наявного туристично-рекреаційного потенціалу рекреаційних зон Закарпаття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.transcarpathiatour.com.ua/publications/statia2_ind.html].*
10. *Slavik R.V. Metodologichni aspekty analizu investytsiinoi pryvablyvosti rekreatsiinykh terytoriy / R.V. Slavik // Ekonomichnyi analiz. Zbirnyk naukovykh prats kafedry ekonomichnoho analizu i statystyky. – Vypusk 9. Chastyna 2. – Ternopil: TNEU, 2011 r. – S. 353-357. [Славік Р.В. Методологічні аспекти аналізу інвестиційної привабливості рекреаційних територій / Р.В. Славік // Економічний аналіз. Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу і статистики. – Випуск 9. Частина 2. – Тернопіль: ТНЕУ, 2011 р. – С. 353-357].*

Summary

Roman Slavik. EVALUATION OF HISTORIC-ARCHITECTURAL POTENTIAL IN ADMINISTRATIVE DISTRICTS OF TRANSCARPATHIAN REGION IN THE CONTEXT OF RECREATION AND TOURISM DEVELOPMENT.

The aim of our research is to study the recreational attractiveness of recreational areas in Transcarpathian region using methodological tools of fuzzy sets.

We offer the following facilities for research: attractions of archeology of national importance, monuments of architecture of national and local importance, monuments of history of local importance (buildings), attractions of monumental art (including the graves, memorial plaques, burial places of soldiers-liberators of the World War II, located in Transcarpathia), museums. After analyzing the quantity and quality of historical and architectural resources of Transcarpathian region, the following classification of recreational areas proposed:

- Areas that have a large variety of the most valuable historic and architectural resources in large quantities (Uzhgorod, Mukachevo, Berehovo);
- Areas that have a considerable variety of historical and architectural resources, but their uniqueness and quantitative indicators are, relatively, low (Vinogradiv, Mizhhirja, Khust);
- Areas that have a small variety of historical and architectural resources, uniqueness and quantity of which is, relatively, low (Irshava, Tyachiv, Rakhiv, Svalyava, Volovets, Perechyn, Velykij Berezniy).

Affiliation of a large number of recreational areas to the category of least attractive by the availability criteria of historic and architectural resources is explained by a large concentration of latter in Uzhgorod, Mukachevo, Berehove and their surroundings. So the rest of the recreational areas of Transcarpathia can not compete in cultural and historical varieties of recreational activities. Thus, one of the main purposes of investment resources attraction in the recreation sphere of the Transcarpathian region should be alignment of recreational attractiveness of its administrative districts.

Key words: recreational area, recreational attractiveness, fuzzy logic, historic-architectural resources, cultural and historical recreational activity.

УДК 911.3

Ірина Полевич

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ

У статті проаналізовано територіальні особливості концентрації економічного потенціалу і розселення населення Харківської області. Показано інвестиційні надходження у розрізі районів Харківської області, а також розподіл районів за обсягом залучених інвестицій. Розкрито особливості інвестиційних проектів, які реалізуються. Показано територіальні організаційні структури інноваційної діяльності, серед яких науково-технічні парки, бізнес-інкубатори, технополіси. Виконано групування районів області за показниками інноваційно-інвестиційної діяльності.

Ключові слова: *інвестиційна діяльність, інноваційна діяльність, інноваційно-інвестиційна діяльність, групування, технопарки, інноваційно активні підприємства.*

Ирина Полевич. ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ХАРЬКОВСКОМ РЕГИОНЕ. *В статье проанализированы территориальные особенности концентрации экономического потенциала и расселения населения Харьковской области. Показаны инвестиционные поступления в разрезе районов Харьковской области, а также распределение районов по объему привлеченных инвестиций. Раскрыты особенности инвестиционных проектов, которые реализуются. Показаны территориальные организационные структуры инновационной деятельности, среди которых научно-технические парки, бизнес-инкубаторы, технополисы. Выполнено группирование районов области по показателям инновационно-инвестиционной деятельности.*

Ключевые слова: *инвестиционная деятельность, инновационная деятельность, инновационно-инвестиционная деятельность, группировка, технопарки, инновационно активные предприятия.*

Iryna Polevych. TERRITORIAL ASPECT OF INNOVATIVE INVESTMENT ACTIVITY IN KHARKIV REGION. *The article presents territorial peculiarities in the concentration of economic potential and resettlement of the population. Investment flows are presented in the context of Kharkiv region districts as well as distribution of these districts in terms of attracting investments. Some aspects of investment projects which are being realized have been revealed. Some territorial organizational structures of innovation activity including science and technology parks, business incubators, technopolises have been described. Districts of the region have been grouped according to their innovation and investment activities.*

Key words: *investment activity, innovation activity, innovation and investment activity, group, technology parks, innovation active enterprises.*

Вступ. Інвестиції у виробничий потенціал окремого підприємства зокрема та регіону в цілому є необхідною умовою інноваційної діяльності, здійснення якої забезпечує створення інноваційного продукту та формує новітні досягнення у сфері науки, техніки, технологій, управління тощо. Територіальна структура значною мірою визначається особливостями розміщення економічного потенціалу [10]. У цьому відношенні Харківська область виділяється серед інших регіонів країни високою територіальною концентрацією економічного потенціалу в м. Харкові на тлі його загальної дисперсії по низових адміністративних районах області, що в цілому відповідає системі розселення Харківського регіону, яка є моноцентричною та має радіально-кільцевий тип опорного каркасу розселення. Більше половини населення регіону (1,5 млн із 2,7 млн осіб) сконцентровано в обласному центрі. 52,2% економічного потенціалу сконцентровано в обласному центрі [1]. Найбільш значна компонента в економічному потенціалі регіону – інвестиційний потенціал, який складає 43%. Загальна динаміка надходжень прямих іноземних інвестицій є позитивною (у 2013 році в економіку області було залучено 8032,3 млн. грн.), проте має значні територіальні відмінності.

За **мету** в дослідженні поставлено виявлення територіальних особливостей інноваційної та інвестиційної діяльності у Харківському регіоні як форми реалізації інноваційно-інвестиційного потенціалу регіону. Для досягнення поставленої мети в статті представлено територіальні особливості концентрації економічного потенціалу й розселення населення Харківського регіону, проведено розподіл районів Харківської області за обсягом залучених інвестицій та приведені інвестиційні надходження у розрізі районів області, розкрито особливості інвестиційних проектів, які реалізуються, територіальні організаційні структури інноваційної діяльності, виконано групування районів області за показниками інноваційно-інвестиційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Безперечним лідером за обсягом залучення прямих іноземних інвестицій є місто Харків, на частку якого припадає 62%. Найвища частка прямих іноземних інвестицій, що вкладена саме у м. Харків, свідчить про те, що місто володіє найбільшим показником довіри інвесторів в області [14]. А це, в свою чергу, сприяє розвитку всіх галузей економіки, покращення умов праці та життя людей, збільшення кількості робочих місць, вдосконалення виробничого процесу тощо. Але за рахунок того, що найбільша частка інвестицій припадає на м. Харків, інші райони отримують значно меншу кількість інвестицій, що негативно впливає на налагодження та поліпшення всіх процесів економічного та соціального розвитку (рис. 1) [13, 14].

Значна частка інвестицій припадає на Харківський, Балаклійський, Дергачівський райони (рис. 2). Висока інвестиційна активність Балаклійського району пояснюється наявністю паливних природних ресурсів (природний газ), адже найбільше коштів інвестовано в основний капітал ГПУ «Шебелинкагазвидобування», Шебелинське відділення по переробці газового конденсату та нафти, ВАТ «Балцем» [5, 8, 13]. Інвестиції здебільшого спрямовуються на реконструкцію, технічне переоснащення і розширення діючих підприємств виробничого призначення та

© Полевич І., 2015

впровадження сучасного обладнання, нових технологій виробництва продукції [11]. Будучи прикордонним, Дергачівський район активно бере участь у зовнішньоекономічній діяльності.

Реалізуються інвестиційні проекти ТОВ «Кроно-Інвест Харків», ТОВ «Слобожанський миловар», ТОВ «Юніпласт» та інші [8, 13]. Здебільшого кошти спрямовані на розвиток інноваційної діяльності підприємств району, що є резервом підвищення конкурентоспроможності промислової продукції. Промислова галузь району має значний резерв за рахунок малого та середнього бізнесу.

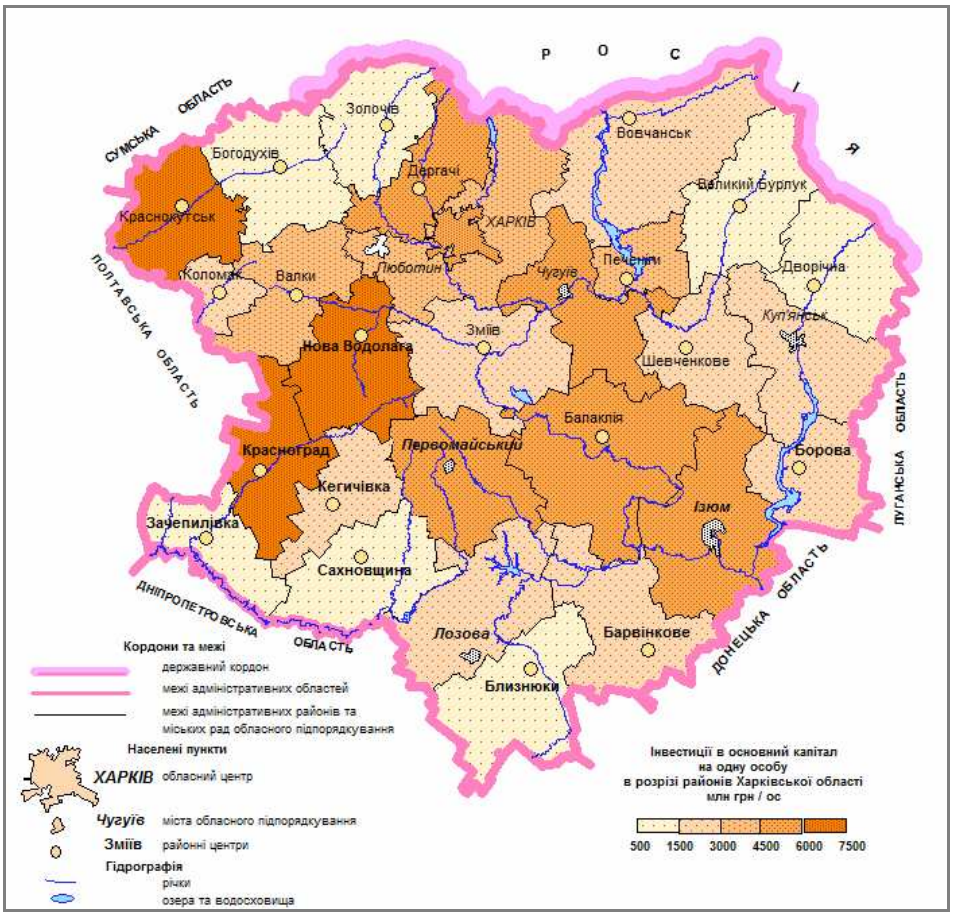

Рис. 1. Інвестиції в розрізі районів Харківської області у 2013 р. (побудовано за даними [6])

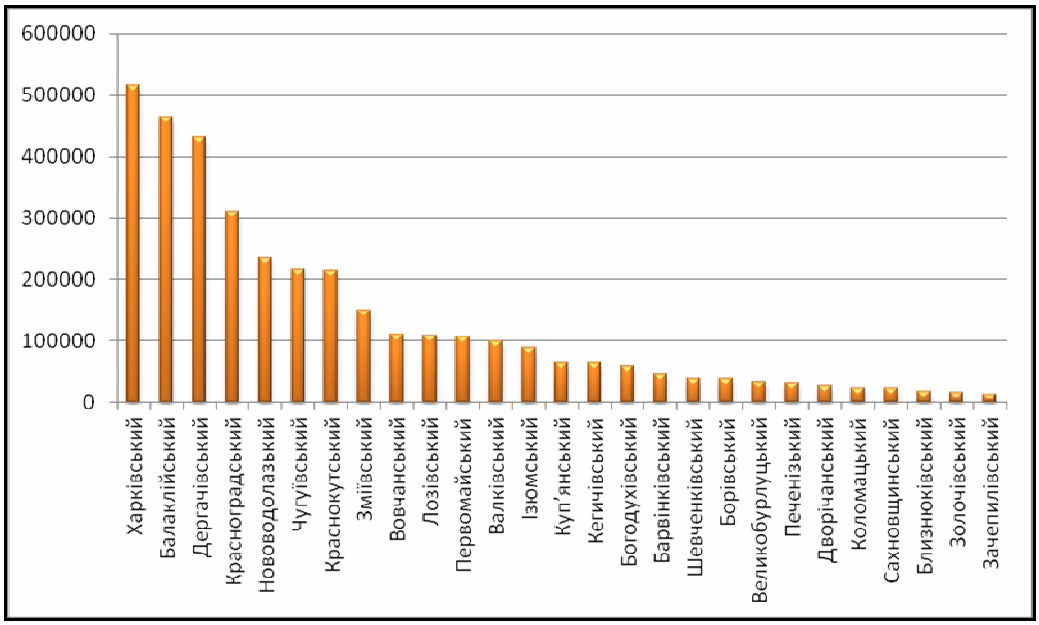

Рис. 2. Розподіл районів Харківської області за обсягом залучених інвестицій у 2013 р., тис. грн.
(побудовано за даними [6])

Також високими показниками інвестиційної діяльності виділяються Красноградський, Нововодолазький, Чугуївський, Краснокутський та Зміївський райони. Стосовно досить високих показників Красноградського району маємо зазначити, що в районі видобувається 8% українського природного газу. Завдяки наявності родовищ природного газу район має стабільний економічний розвиток. Зміївський район відзначається проведенням активної діяльності щодо поліпшення інвестиційного клімату, тому стабільно займає 6-7 місце в області за показниками інвестиційних вкладень [12, 14]. Тут активно працюють 2 підприємства з іноземними інвестиціями: ЗАТ «Завод Елокс», ВАТ ЗЕМЗ «Зміївметалосервіс» [5, 8, 13]. Серед особливостей інвестиційної діяльності Зміївського району зазначимо активне впровадження нових технологій у виробництво та впровадження інноваційних видів продукції, тому продукція промислових підприємств району користується попитом не лише в Україні: на експорт ідуть обладнання для атомних електростанцій, заготовки з деревини, обладнання для чищення одягу, механізми та інше. Господарство інших районів області базується здебільшого на розвитку аграрного сектора та підприємств харчової промисловості і працює в основному для задоволення потреб населення та в меншій мірі на експорт. Виходячи із невисокого рівня розвитку господарства, ці райони є недосить привабливими для інвесторів.

Територіальні організаційні структури інноваційної діяльності можуть бути представлені науково-технічними парками, бізнес-інкубаторами, технополісами [4, 13]. Нижче розглядаються окремі діючі та перспективні територіальні інноваційні структури Харківської області.

Рис. 3. Технологічні парки України *(побудовано автором за даними [2, 7, 9])*

ЗАТ «Технопарк« Інститут монокристалів» створений у 2000 році. Основний вид діяльності – дослідження та розробки в галузях природничих і технічних наук, розробка і виробництво мікрохвильового промислового обладнання і технологій [8, 13]. Підприємство забезпечене науковими та інженерними кадрами високої кваліфікації, зокрема тут працюють доктор хімічних наук, 3 кандидати фізико-математичних наук, аспіранти, здобувачі. Наукові працівники підприємства мають значну кількість наукових публікацій. Патентоспроможні технічні рішення захищаються патентами. Наявність сучас-

них дослідницьких приладів світового рівня визначає науково-технічну базу для розробок, забезпечуючи, в тому числі, можливість доопрацювання технологій та конструкцій з метою використання в різних галузях з максимальною ефективністю. Річний оборот організації – 200 тис. дол.

Українсько-російський технопарк «Слобожанщина» має на меті формування середовища активної взаємодії вчених і підприємців транскордонної території у сфері комерціалізації наукових розробок, створення умов для прискореного розвитку високотехнологічних напрямів виробництва і перетворення їх в основну рушійну силу економічного зростання Слобожанщини. Він створений на базі підприємства ФЕД і заснований науковим парком «ФЕД» і трьома вузами: Харківським національним університетом імені В.Н. Каразіна, Харківським національним університетом радіоелектроніки та Бєлгородським національним державним дослідницьким університетом. На території індустріального парку «Малинівка Еко» планують виробництво з екологічно чистої сировини продуктів харчування, які будуть продаватися як в Україні, так і експортуватися на зовнішні ринки. На території індустріального парку створять чотири зони: «логістичний хаб», «біотехноком», «еко-пак» і «сервіс-зону» [13].

Рис. 4. Інноваційна діяльність промислових підприємств Харківської області у 2013 р.
(побудовано автором за даними[3, 6, 13])

На першій території розмістяться складські та фасувальні приміщення, а також митний склад. У зоні «біотехноком» перебуватимуть самі підприємства харчової промисловості, завод по створенню біологічно активних добавок, продуктів лікувального харчування та ін. Зона «еко-пак» буде належати під-

приємству для створення та функціонування фасувального обладнання екологічно чистої упаковки. У «сервіс-зоні» будуть знаходиться будівельні підприємства, очисні споруди. Потенційним інвесторам необхідно буде надати бізнес-план реалізації інвестпроекту, який би відповідав планам розвитку індустріального парку та його зон, зареєструвати юридичну особу на території парку, зробити капіталовкладення та ін. [8].

Згідно з Законом України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» в Україні створено 16 технопарків [2]. Проте важливо відмітити, що у дійсності функціонують лише 8 технопарків, 6 з яких розміщуються у м. Києві. Реально діють такі технопарки як: «Інститут електрозварювання імені Є.О. Патона», «Інститут монокристалів», «Вуглемаш», «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка», «Інститут технічної теплофізики», «Укрінфотех», «Київська політехніка», «Інтелектуальні інформаційні технології» (рис. 3).

Найбільша кількість промислових підприємств Харківського регіону, як і кількість інноваційно активних, зосереджена у Харківському районі. Але частка інноваційно активних підприємств найбільша у Печенізькому районі, де знаходиться невелика кількість промислових підприємств. В Ізюмському та Зміївському районах інноваційно активними є майже половина промислових підприємств. Високі показники мають також Лозівський і Дергачівський райони, де інноваційно активними є, відповідно, третина і чверть промислових підприємств [3, 13].

Харківська область є регіоном, в якому показник питомої ваги підприємств, які займаються інноваційною діяльністю, вища за частку по Україні: у 2013 р. в регіоні займалися інноваціями 182 підприємства – 23,2% від загальної кількості промислових підприємств, а по Україні цей показник складає 16,8%. За даним показником Харківський регіон є п’ятим серед інших регіонів країни [3, 8, 13].

Обсяги інноваційних витрат промисловими підприємствами Харківської області у 2013 р. становили 642,3 млн. грн., що на 4,1% менше, ніж у попередньому році. Протягом 2013 р. обсяги інноваційної продукції, що реалізували промислові підприємства, склали 2972,3 млн. грн. – 4,8% від загальних обсягів реалізованої промислової продукції [3].

В результаті порівняння обсягів реалізованої продукції за районами Харківської області було виділено 5 груп районів за рейтингом (рис. 4), а також шоста група, складена районами, за якими відсутні дані – Зачепилівським і Близнюківським. До п’ятірки районів з найбільшими обсягами реалізованої промислової продукції на 1 особу потрапили Харківський, Дергачівський, Чугуївський, Зміївський та Балаклійський райони. До другої групи – від 6 до 10 місця – належать Золочівський, Богодухівський, Нововодолазький, Шевченківський, Ізюмський райони. У третій групі – сусідні Вовчанський, Великобурлуцький, Печенізький, а також Коломацький та Красноградський райони. З 16 по 20 місце займають Краснокутський, Валківський, Первомайський, Барвінківський, Дворічанський райони.

Останні місця за обсягами реалізації промислової продукції посідають Куп'янський та Лозівський райони, центрами яких є міста обласного значення, у яких зосереджена найбільша кількість промислових підприємств, а також Борівський, Кегичівський і Сахновщинський райони.

Висновки. Враховуючи важливість інноваційно-інвестиційної діяльності для збалансованого регіонального розвитку, проведено її аналіз у Харківській області. Виявлено територіальні особливості, проблемні території та перспективні напрями інноваційно-інвестиційної діяльності регіону. Охарактеризовано основні інвестиційні проекти в територіальному розрізі. Розглянуті питання організації та функціонування технопарків, бізнес-інкубаторів як форм реалізації інноваційної діяльності.

Список використаних джерел:

1. *Niemets L. Demographic potential as the basis for social and economic development / L. Niemets, K. Segida, N. Guseva // Економічний часопис-XXI. – 2015. – № 3-4. – С. 93-97.*
2. *Zakon Ukrainy «Pro spetsialnyi rezhim innovatsiinoi diialnosti tekhnologichnykh parkiv» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon.nau.ua/doc/?code=991-14 [Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=991-14].*
3. *Innovatsiina diialnist u Kharkivskii oblasti za 2013 rik. Statustuchnyi zbirnik // Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Holovne upravlinnia statistiki u Kharkivskij oblasti. – Za red. M.O. Tur. – Kharkiv, 2014. – 98 s. [Інноваційна діяльність у Харківській області за 2013 рік. Статистичний збірник // Державна служба статистики України, Головне управління статистики у Харківській області. – За ред. М.О. Тур. – Харків, 2014. – 98 с.].*
4. *Infrastrukturne zabezpechennia konkurentnoi ekonomiky regioniv (metodologiia i mekhanizm) / NAN Ukrainy. In-t regionalnykh doslidzhen; [red. kol.: nauk. red. d.e.n., prof. P.Yu. Belenkyi]. – Lviv, 2002. – 308 s. [Інфраструктурне забезпечення конкурентної економіки регіонів (методологія і механізм) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; [ред. кол.: наук. ред. д.е.н., проф. П.Ю. Бєлєнький]. – Львів, 2002. – 308 с.].*
5. *Niemets L. Suchasni tendentsii ta regionalni osoblyvosti investytsiinoi diialnosti Kharkivskoho regionu / L. Niemets, K. Segida, M. Peresichanskyi, V. Redin // Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii: Mizhregion. zbirnyk nauk. prats. – Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 2009. – Vyp. 6(1). – S. 128-133. [Нємець Л. Сучасні тенденції та регіональні особливості інвестиційної діяльності Харківського регіону / Л. Нємець, К. Сегіда, М. Пересічанський, В. Редін // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіон. збірник наук. праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – Вип. 6(1). – С. 128-133].*

6. *Ofitsiinyi sait Holovnoho upravlinnia statystyky v Kharkivskij oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://uprstat.kharkov.ukrtel.net [Офіційний сайт Головного управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uprstat.kharkov.ukrtel.net].*
7. *Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http: //www.ukrstat.gov.ua [Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //www.ukrstat.gov.ua].*
8. *Ofitsiinyi sait Kharkivskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.kharkivoda.gov.ua [Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kharkivoda.gov.ua].*
9. *Otsinka konkurentospromozhnosti regioniv Ukrainy [Elektronnij resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.feg.org.ua [Оцінка конкурентоспроможності регіонів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.feg.org.ua].*
10. *Polevych I.O. Innovatsiina komponenta ekonomichnoho potentsialu Kharkivskoho regionu / I.O. Polevych // Region – 2013: strategiia optimalnoho rozvytku: materialy nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu (m. Kharkiv, 7–8 lystopada 2013 r. / Hol. red. kolegii V.S. Bakirov. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – S. 330-332. [Полевич І.О. Інноваційна компонента економічного потенціалу Харківського регіону / І.О. Полевич // Регіон – 2013: стратегія оптимального розвитку: матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Харків, 7–8 листопада 2013 р. / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 330-332].*
11. *Strategiia rozvytku Kharkivskoi oblasti na period do 2020 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf [Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf].*
12. *Strategiia staloho rozvytku Kharkivskoi oblasti do 2020 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www-rada.univer.kharkov.ua/files/strategy.pdf [Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www-rada.univer.kharkov.ua/files/strategy.pdf].*
13. *Kharkivskyi regionalnyi tsentr investytsij i rozvytku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.investment.kharkov.ua/ [Харківський регіональний центр інвестицій і розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.investment.kharkov.ua/].*
14. *Kharkovskaia oblast: kniga investora. – Kh.: Folio, 2010. – 227 s. [Харьковская область: книга инвестора. – Х.: Фолио, 2010. – 227 с.].*

Summary

Iryna Polevych. TERRITORIAL ASPECT OF INNOVATIVE INVESTMENT ACTIVITY IN KHARKIV REGION.

The features of the investment projects that are being implemented, including LLC "Krono-Invest Kharkiv", LLC "Slobozhansky soap-boiler", LLC "Uniplast" and some others have been revealed. Some territorial organizational structures of innovation activity in the region presented by scientific and technological parks, business incubators, technopolises have been shown.

Kharkiv region is a region where the share of enterprises engaged in innovation activity is higher than the share in Ukraine on the whole: in 2013 182 enterprises were involved in innovation - 23.2% of all industrial enterprises, in Ukraine this figure is 16,8%. For this indicator Kharkiv region is the fifth among other regions of the country.

Territorial characteristics of economic potential concentration and population settlement have been given. Investment income of Kharkiv region districts and distribution of these districts in terms of investments have been shown. Districts of the region have been grouped according to the indexes of innovation and investment activities. While comparing the sale volumes of the regional districts, 5 groups of the districts have been rated, and the sixth group composed of the districts for which there are no data (Zachepylivsky and Blyzniukivsky). The district leaders are Kharkiv, Dergachivsky, Chuhuyivsky, Zmiivsky and Balakliysky. The second group includes Zolochivsky, Bogodukhivsky, Novovodolazhsky, Shevchenko, Iziumsky districts. In the third group there are neighboring Vovchansky, Velykoburluksky, Pechenizhsky as well as Kolomaksky and Krasnogradsky districts. The fourth group consists of Krasnokutsky, Valkivsky, Pervomaisky, Barvenkivsky, Dvurechansky districts. Kupiansky, Lozivsky, Boriwsky, Kegychivsky and Sakhnovshchynsky districts form the fifth group.

Key words: investment activity, innovation activity, innovation and investment activity, group, technology parks, innovation active enterprises**.**

УДК 556.18(477.54) *Валентина Клименко, Світлана Решетченко, Вікторія Машкіна*

ВОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ

Головна увага у статті приділена водно-ресурсному потенціалу Харківської області – поверхневим водам. Найважливішими водними об'єктами області є річки та штучні водойми. У статті подана характеристика місцевого стоку річок, що використовується на потреби господарсько-питних потреб населення, енергетики, зрошування, промисловості, сільського господарства. Проаналізовано динаміку забору води, визначено основні тенденції, проблеми використання водних ресурсів Харківської області та районів і обґрунтовані шляхи їх економії.

Ключові слова: *водні ресурси, водні об'єкти, маловодні і багатоводні роки, водозабезпеченість.*

Валентина Клименко, Светлана Решетченко, Виктория Машкина. ВОДНО-РЕСУРСНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ: ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ. *Главное внимание в статье уделено водно-ресурсному потенциалу Харьковской области – поверхностным водам. Основными водными объектами области являются реки и искусственные водоемы. В статье подана характеристика местного стока рек, который используется на хозяйственно-питьевые потребности населения, энергетику, орошение, промышленность, сельское хозяйство. Проанализирована динамика забора вод, определены основные тенденции, проблемы использования водных ресурсов Харьковской области и районов и обоснованы пути их экономии.*

Ключевые слова: *водные ресурсы, водные объекты, маловодные и полноводные года, водообеспеченность.*

Valentina Klimenko, Svetlana Reshetchenko, Victoria Mashkina. WATER-RESOURCE POTENTIAL OF KHARKIV REGION: PROBLEMS OF USE. *In the article the main attention is given to water-resource potential of Kharkov region - surface waters. The main water bodies of the region are rivers and ponds. Local runoff, which is used for domestic drinking needs, energy, irrigation, industry and agriculture, is characterized in the article. The dynamics of water intake is analyzed, the key trends, problems of the water resources usage of Kharkov region and its districts and ways of their savings are identified.*

Key words: *water resources, water bodies, low water and affluent onwards, water availability.*

Постановка проблеми. Вода – один з головних компонентів біосфери, основа життя на планеті. Ще Антуан де Сент-Екзюпері сказав: «Вода! Ти не просто необхідна для життя, ти є саме життя»! І з цим не можна не погодитися, адже від її нестачі або надлишку гинуть люди, народи, цивілізації.

XXI століття не є винятком, адже з розвитком науки і техніки ми залучаємо до процесу матеріального виробництва все більше водних ресурсів, необхідних для життя. Оскільки Харківська область недостатньо забезпечена водними ресурсами, тому необхідно постійно вести контроль і облік водних ресурсів. А отже, актуальним залишається питання забезпеченості водними ресурсами області в цілому і адміністративних районів.

Аналіз попередніх досліджень за темою. У географії окремим аспектам проблеми вивчення і оцінки водно-ресурсного потенціалу території присвячено чимало праць: фундаментальними є дослідження Т.Я. Бакланова, І.Я. Блєхцина, Г.О. Бачинського, І.О. Горленко, Ю.Д. Дмитревського, Г.О. Приваловської, В.П. Руденка, Л.Г. Руденка, А.І. Чеботарьова, С.Л. Вендрова, С.С. Левківського, О.О. Мінца, А.Т. Хрущова, А.П. Голікова, А.В. Яцика, Б.В. Боревського, Т.Г. Рунової, І.Л. Савельєвої серед вітчизняних дослідників; К. Парка, П. Клоука, Д. Сейвера, М. Скотта, С. Харрісона, О. Янга та Ф. Андерсона серед зарубіжних. Разом з тим багато питань географічного дослідження водно-ресурсного потенціалу регіону ще недостатньо розроблені; аналіз нагромаджених на сьогодні теоретико-методологічних і методичних положень у цій галузі дає змогу акцентувати увагу на певних проблемних і невирішених питаннях.

Метою даної роботи є кількісне оцінювання і детальна характеристика водно-ресурсного потенціалу Харківської області, а також потенціалу адміністративних районів області, з метою раціоналізації водокористування і водоспоживання в регіоні на локальному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Водні ресурси Харківської області складаються з поверхневих і підземних вод. В цій статті розглядати ми будемо тільки поверхневі води. Найважливішими водними об'єктами є річки. Харківська область розташована на вододілі річок системи Дона та Дніпра у степовій і лісостеповій природних зонах. Східна частина області відноситься до басейну Дона (75%), західна – до басейну Дніпра (25%). На Харківщині налічується 867 річок і тимчасових водотоків:1 велика, 6 середніх, а решта – малі (63119 в Україні). Загальна їх довжина складає 6,4 тис. км, з них 156 річок мають довжину понад 10 км, загальною довжиною 4651 км. Поповнюються ріки, в основному, за рахунок танення снігу, опадів та підземних вод. Навесні рівень води різко піднімається, що нерідко призводить до паводків і водопілля. Улітку річки міліють, деякі пересихають зовсім.

За обсягом утворення поверхневого стоку область посідає одне з останніх місць в Україні [50, 70]. Основне джерело водних ресурсів в області – місцевий стік річок, що використовується на потреби енергетики, зрошування, промисловості, транспорту, сільського господарства та господарсько-питних потреб населення.

Стік річок області змінюється в широтному напрямку подібно до зміни інших елементів географічних природно-територіальних комплексів (клімату, рельєфу, ґрунтів і рослинності). Величина стоку зменшується з півночі на південь з 174,7 до 32,49 млн м^3 (рис. 1). Більша частина стоку припадає на весняний період (весняне водопілля) – до 60 – 80% об'єму стоку. В інші пори року стік мало відрізняється, хоча і виділяється зимова (грудень – січень) та

© Клименко В., Решетченко С., Машкіна В., 2015

літня (червень – серпень) межень та незначне підняття рівня води восени, внаслідок випадання дощів.

Окрім поверхневого стоку місцевого формування, у межі Харківської області щорічно надходять транзитні води, які дорівнюють 1750 млн м^3. З їх врахуванням сумарний об'єм багаторічного поверхневого стоку Харківської області складає 3841,10 млн м^3 за рік. Проте у середній за водністю рік (Р = 75%) ця величина вже знижується до 2629 млн м^3, а в рік малої водності (Р = 95%) його величина складає 1619 млн м^3.

Озер в області нараховується 583 (понад 20 тис. в Україні) із загальною площею 2,5 тис. га. та об'ємом води 68,25 млн м³. Найбільшим є озеро Лиман, яке розташоване у селища Лиман Зміївського району. Озеро використовується в якості джерела водопостачання великої районної електростанції – Зміївської ДРЕС. Однак їх водні ресурси не можуть бути надійним джерелом водопостачання, оскільки більшість з них невеликі, а їхній рівневий режим нестійкий.

З метою більш повного задоволення потреб у воді різних галузей господарства на Харківщині побудовано 57 водосховищ (1157в Україні) загальною площею водного дзеркала 32,4 тис. га і повним об'ємом води понад 1518,82 млн м^3 та 2538 ставків (28,9 тис. в Україні) (рис. 1).

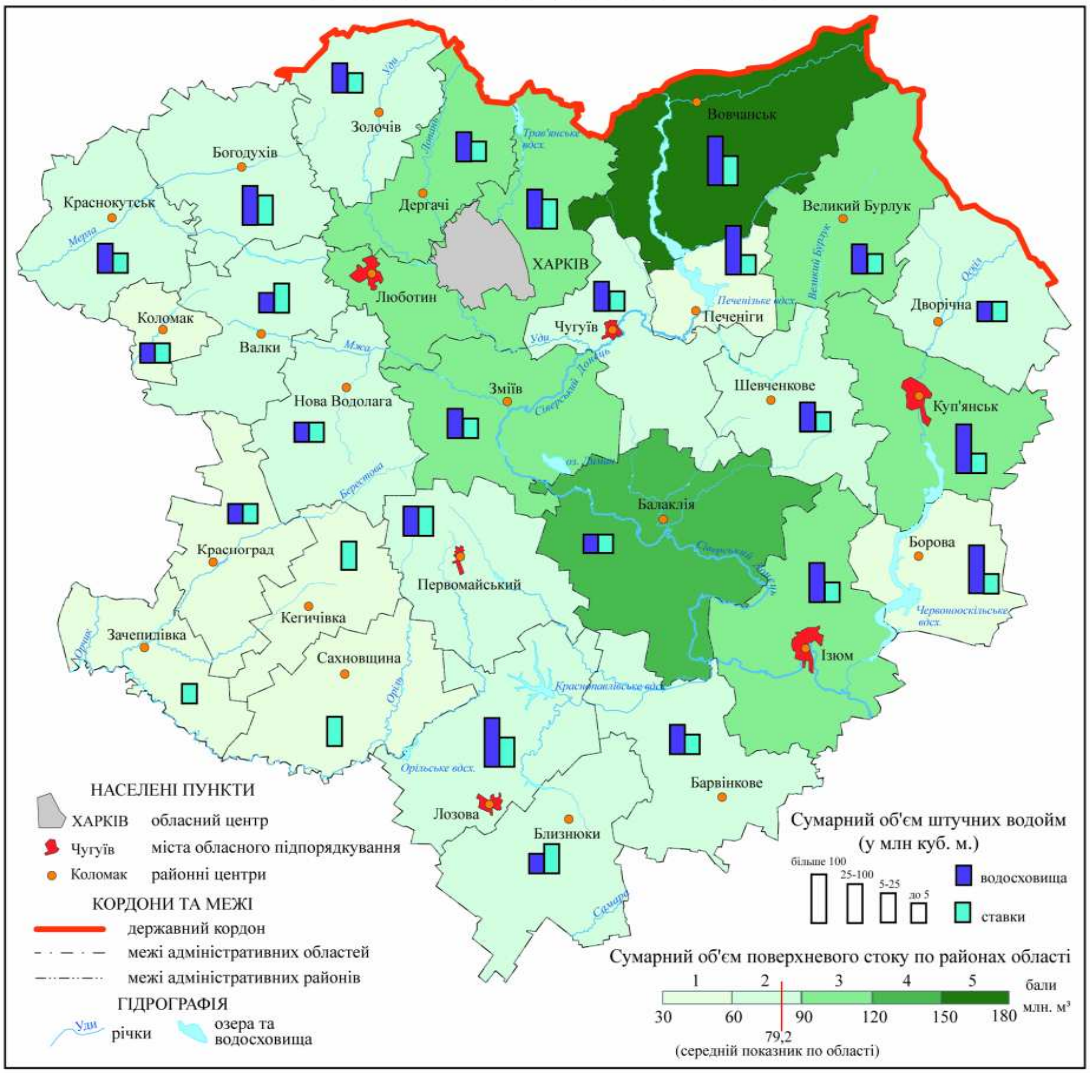

Рис. 1 . Ресурси місцевого стоку

Серед них є такі великі водосховища: Печенізьке на р. Сіверський Донець, Червонооскільське на р. Оскіл, Краснопавлівське, канал Дніпро – Донбас. Важливою частиною Харківської водогосподарської системи є сукупність водосховищ, що розташовані в північній частині області – Трав'янське, Муромське, В'ялівське, Рогозянське і Лозовеньківське водосховища. Вони утворені для поповнення водності річок у маловодні сезони і затримування весняних вод для запобігання наслідків шкідливої дії катастрофічних паводків та повеней на нижче розташовані населені пункти, в тому числі м. Харкова.

Нерівномірність розподілу водних ресурсів і сформоване розміщення водоємних галузей господарства вимагають перекидання поверхневого стоку між річковими басейнами. Важливу роль у

промислово-питному забезпеченні водою Харківського промислового регіону відіграє канал Дніпро – Донбас. Водовід від каналу Дніпро – Донбас убік м. Харкова передбачає водопостачання міст Харків, Лозова, Первомайський та інших населених пунктів, об'єм забору в 2014 р. склав 55,96 млн м^3. Також водопостачання питною водою м. Харкова здійснюється подачею води водоводом з водозабору Кочеток на р. Сіверський Донець. Технологічна схема забезпечення санітарного стану річок передбачає перекид води з р. Сіверський Донець біля селища Есхар в р. Уда та водовід з Печенізького водосховища в р. Харків.

Важливим показником природного забезпечення водними ресурсами є величина річкового стоку місцевого формування на 1 км^2 площі і водозабезпеченість на одного жителя, який спроможний показати територіальну диференціацію водно-ресурсного потенціалу області. Територія області характеризується низькою водозабезпеченістю на одного жителя – 0.80 тис. м³, найменше водозабезпечення мають Харківський, Красноградський і Дергачівський райони (в Україні цей показник становить 1.1 тис. м³, в ЮНЕСКО – 1,7 тис. м³) (рис. 2).

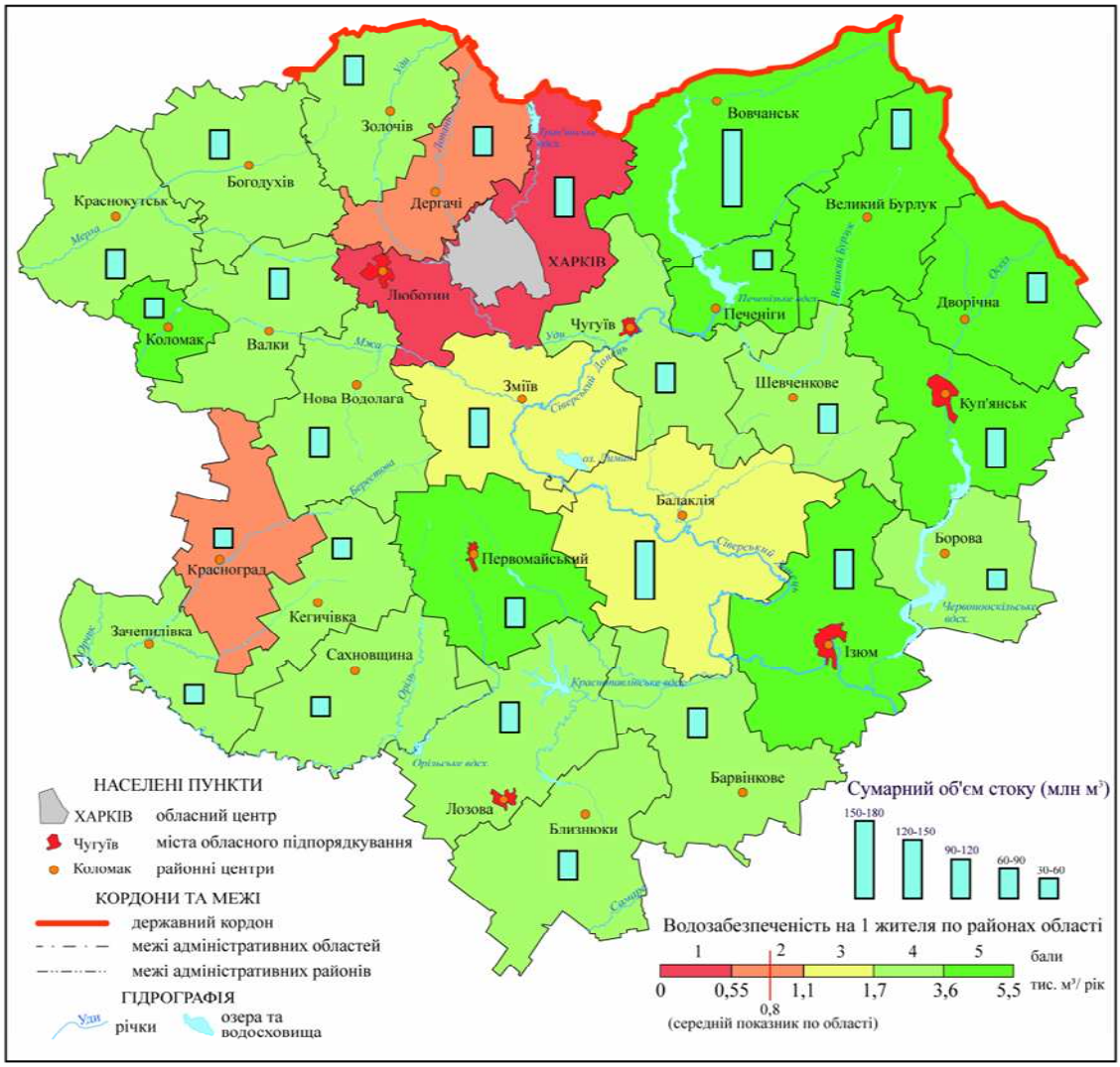

Рис. 2. Водозабезпеченість Харківської області

В цілому водно-ресурсний потенціал Харківської області сильно диференційований по території та слабко корелюється з виробничим потенціалом регіону. Якщо проаналізувати використання води за останні роки, то можна відмітити, що забір води коливається в незначних межах: від 337.4 млн м^3 до 388.3 млн м^3 (табл. 1). Забрано свіжої води в 2011 році – 140,3 млн м³, тоді як у 1990 р. – 736 млн м³, що більше в 5,2 рази. Забір води розподілений наступним чином: 52% - господарсько-питне; 45,7% - виробниче; 1,2% - сільськогосподарське водопостачання та 1,1% - зрошення (2014 рік). Спостерігається поступове зменшення виробничого сектору водоспоживання, яке у 1990 р. складало 63,4%, що може бути пов'язане з явищем стагнації в економіці.

Найбільшими водоспоживачами – забруднювачами в області є КБО «Диканівський», КБО «Безлюдівський», Зміївська ТЕС ПАТ «Центренерго», КП «Чугуївводa», «Есхарівське житлово-комунальне господарство», ДП «Ізюмський казенний приладобудівний завод» та інші.

Таблиця 1

Основні показники водокористування в Харківській області

Показники	Одиниця виміру	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	1980 рік
Забрано води з природних джерел, усього	млн $м^3$	337,4	384,8	375,9	388,3	338	736
у тому числі: поверхневої	млн $м^3$	291,4	341,4	335,1	347,6	297,5	
підземної	млн $м^3$	46,0	43,4	40,8	40,7	40,7	
Забрано води з природних джерел у розрахунку на одну особу	$м^3$	122	140,3	137,0	134,1	120,7	
Забрано свіжої води, усього	млн $м^3$	286,8	332,6	334,3	341,4	309,2	785
у тому числі на потреби:							
господарсько-питні	млн $м^3$	143,2	140,4	138,6	136,9	145,3	345
виробничі	млн $м^3$	104,2	151,6	154,1	166,2	128,4	287
сільськогосподарські	млн $м^3$	4,7	4,4	3,9	3,6	3,4	68
зрошення	млн $м^3$	2,7	3,4	3,7	3,3	3,9	85
Використано свіжої води у розрахунку на одну особу	$м^3$	104	121,2	121,9	117,9	110,4	
Втрати води при транспортуванні	млн $м^3$	106,5	107,5	102,6	100,8	80,6	
Скинуто в поверхневі водні об’єкти, всього	млн $м^3$	297,6	327,3	328,9	343,6	229,3	
Скинуто зворотних вод у поверхневі водні об’єкти у розрахунку на 1 особу	$м^3$	108	119	120	118,7	81,9	497
Оборотне та повторно-послідовне водопостачання	млн $м^3$	1618	1589	1582	1722	1322	

Висновки. Отже, в багатьох випадках населення та виробничі об’єкти області сконцентровані у районах низької природної водозабезпеченості. Більш того, ця ситуація погіршується нерівномірним розподілом річкового стоку протягом року, і, практично зворотно пропорційна йому – потреба у воді з боку різних галузей господарства. Наприклад, максимум використання води комунальним господарством і для потреб зрошення припадає на літо, тоді як найбільший річковий стік в області припадає на весну. Це може обмежувати подальший розвиток в області водомістких галузей виробництва, які характеризуються великими витратами води у технологічних процесах і скидом значної кількості стічних вод у водойми. До водомістких галузей виробництва, які орієнтуються на великі за розмірами джерела водопостачання, відносяться, окрім багатьох галузей хімічної, нафтохімічної і легкої промисловості, електроенергетика, чорна і кольорова металургія, лісова та окремі підгалузі промисловості будівельних матеріалів.

Розподіл водно-ресурсного потенціалу по території області нерівномірний: від 32,49 174,7 млн м³ (Зачепилівський район) до 174,7 млн м³ (Лозівський район). Джерелом покриття потреб у водних ресурсах по області є підземні води та поверхневі води басейну річок Сіверського Дінця та Дніпра.

Зменшити використання свіжої води в області можна за рахунок збільшення потужностей повторно-послідовного та оборотного водоспоживання; підвищити дренажність та пропускну спроможність річок; відновити і реконструювати агроландшафт у водоохоронних зонах малих річок; провести реконструкцію очисних споруд та систем водовідведення; зменшити обсяг забору води з малих річок за рахунок оптимізації водокористування.

Список використаних джерел:

1. *Vodne hospodarstvo v Ukraini / Za red. A.V. Yatsyka, V.M. Khoreva. – K.: Geneza, 2000. – 456 s. [Водне господарство в Україні / За ред. А.В. Яцика, В.М. Хорєва. – К.: Генеза, 2000. – 456 с.].*
2. *Golian V.A. Mekhanizm hospodarskoho osvoiennia vodnoresursnoho potentsialu Ukrainy v umovakh globalizatsii // Visnyk Natsion. un-tu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia: Zb. nauk. prats. – Vyp. 4 (40). Ekonomika. – Rivne, 2007. – Ch. 2. – S. 57-65. [Голян В.А. Механізм господарського освоєння водноресурсного потенціалу України в умовах глобалізації // Вісник Націон. ун-ту водного господарства та природокористування: Зб. наук. праць. – Вип. 4 (40). Економіка. – Рівне, 2007. – Ч. 2. – С. 57-65].*
3. *Strateiia rozvytku Kharkivskoi oblasti na period do 2020 roku. – Kharkiv, 2015. [Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року. – Харків, 2015].*

Summary

Valentina Klimenko, Svetlana Reshetchenko, Victoria Mashkina. WATER-RESOURCE POTENTIAL OF KHARKIV REGION: PROBLEMS OF USE.

The purpose of this work is the detailed description of water-resource potential of Kharkiv region and its administrative districts. The most important water objects are rivers, there are 867 rivers and temporary watercourses in the region: 1 large, 6 medium and the rest are small ones. In terms of surface runoff formation the region occupies one of the last places in Ukraine. The flow decreases from north to south from 174.7 to 32.49 million m^3. Much of the runoff is in spring (spring high water)-to 60-80% of the flow volume and in other seasons the flow differs a little.

In addition to surface runoff of local formation, Kharkiv region annually receives 1 750 million m3 of transit water. Taking into account this volume, the total amount of perennial surface runoff of Kharkiv region is 3 841.10 million m3 per year. However, in average water supply year (P = 75%) this value already reduces to 2 629 million m^3, and in a year of low water content (P = 95%) it is 1 619 million m^3. In the region there are 583 lakes with water volume of 68.25 million m^3, but their water resources cannot be a reliable source of water supply, as most of them are small, and their level mode is unsustainable.

57 reservoirs and 2538 ponds have been built in Kharkiv region with total water volume of over 1518.82 million m3. Dnieper-Donbas canal plays an important role in industrial-drinking water supply of Kharkiv industrial region. Distribution of water-resource potential in uneven in the region: from 32.49 (Zachepylivskiy district) to 174.7 million m^3 (Lozova district). The territory of the region is characterized by low water supply per inhabitant-0.80 thousand m^3, the lowest water supply is in Kharkiv, Krasnograds′kiy and Derhachivskiy districts.

Key words: water resources, water bodies, low water and affluent onwards, water availability.

УДК 911.3:016:929(477) *Валерій Руденко, Алла Пирогівська*

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРАЦІ АКАДЕМІКА АРКАДІЯ ЖУКОВСЬКОГО В АНГЛОМОВНІЙ «ENCYCLOPEDIA OF UKRAINE» (VOL. I-V, 1984-1993)

Розкривається суспільно-географічний доробок академіка Жуковського (1922-2014 рр.) в англомовній «Encyclopedia of Ukraine», що містить 237 його праць. Аналізуються його творчі напрацювання в політичній географії та геополітиці, історичній географії та історії географії, суспільно-географічному країнознавстві, географії релігій та суспільній географії України. Україноцентризм, роль і місце українців у всіх сферах суспільного життя як держави, так і світу загалом – є визначальними рисами кожної з публікацій вченого.

Ключові слова: *академік Аркадій Жуковський, «Encyclopedia of Ukraine» (1984 – 1993), суспільно-географічні праці, україноцентризм, роль і місце українців у суспільному житті світу.*

Валерий Руденко, Алла Пироговская. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ТРУДЫ АКАДЕМИКА АРКАДИЯ ЖУКОВСКОГО В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ «ENCYCLOPEDIA OF UKRAINE» (VOL. I-V, 1984-1993). *Раскрывается общественно-географическое наследие академика Аркадия Жуковского (1922 – 2014 гг.) в англоязычной «Encyclopedia of Ukraine», содержащее 237 его работ. Анализируются его творческие достижения в политической географии и геополитике, исторической географии и истории географии, общественно-географическом страноведении, географии религий и общественной географии Украины. Украиноцентризм, роль и место украинцев во всех сферах общественной жизни как государства, так и мира в целом – являются определяющими чертами каждой из пудликаций ученого.*

Ключевые слова: *академик Аркадий Жуковский, «Encyclopedia of Ukraine» (1984 – 1993), общественно-гоеграфические труды, украиноцентризм, роль и место украинцев в общественной жизни мира.*

Valeriy Rudenko, Alla Pyrohivska. SOCIAL-GEOGRAPHIC WORKS BY ACADEMICIAN ARKADIY ZHUKOVSKYY IN ENGLISH VERSION OF ENCYCLOPEDIA OF UKRAINE (VOL. I-V, 1984-1993). *Social-geographic contribution of Academician Zhukovskyy (1922-2014) is disclosed in English version of Encyclopedia of Ukraine where his 237 works are presented. The author's studies in political geography, geopolitics, historic geography, history of geography, social-geographic country study, geography of religions and social geography of Ukraine are analyzed. Ukrainian centralism, role and place of Ukrainians in all spheres of social life of their country and the world are distinctive features of scientist's every publication.*

Key words: *academician Arkadiy Zhukovskyy, Encyclopedia of Ukraine (1984 – 1993), social-geographic works, Ukrainian centralism, role and place of Ukrainians in world's social life.*

Вступ. 12 січня 1922 року у Чернівцях народився всесвітньо відомий вчений-енциклопедист, іноземний член Національної академії наук України (обрано 20 березня 1992 року), почесний доктор Чернівецького університету ім. Ю. Федьковича (1995 р.), Почесний громадянин Чернівців Аркадій Іларіонович Жуковський. У жовтня 2014 р. згідно із заповітом він знайшов свій останній прихисток на рідній буковинській землі…

Творча спадщина Аркадія Жуковського більше пізнана у царині історичних, культурологічних досліджень. Йдеться, зокрема, про такі видання як: «Буковина. Її минуле і сучасне» (1956 р.), «Шевченкіана у бібліотеках Парижа» (Париж, 1961 р.), франкомовну «Антологію української літератури XI – XX століття». Неоціненною є його праця як співредактора та головного редактора багатотомної Енциклопедії українознавства, члена редколегії «Encyclopedia of Ukraine» (1984 - 1993), співголови головної редакційної колегії Енциклопедії сучасної України [1; 2; 14; 23 та ін.].

Разом з тим, Аркадій Іларіонович, маючи першу інженерну освіту, тривалий час оцінював себе більше як географа, картографа, аніж історика, плідно співпрацюючи з одним із найвизначніших українських географів XX ст. Володимиром Кубійовичем. Географічні праці А. Жуковського є ще мало вивченими і потребують якнайретельнішого дослідження.

Метою даної публікації є аналіз суспільно-географічного доробку А. Жуковського у п'ятитомній англомовній «Encyclopedia of Ukraine» (1984 – 1993) [2; 14; 23; 26; 29], що не оцінювався раніше.

Аналіз отриманих результатів. Ретельне вивчення цього унікального твору дозволило нам виявити 237 праць Аркадія Жуковського, що можуть бути віднесеними до системи суспільно-географічних та суміжних з нею дисциплін (табл. 1). Виявлені публікації з певною умовністю (як це визначається їх головною змістовою наповненістю) у структурі суспільної географії, на нашу думку, можуть бути розприділеними таким чином. На першому місці у суспільно-географічному доробку А.Жуковського в «Encyclopedia of Ukraine» є політико-географічні праці. Їх майже 30% від усіх публікацій. Другими за кількістю є дослідження з історичної географії та історії географії (близько 22%). Далі йдуть роботи з суспільно-географічного країнознавства (приблизно 14%), сакральної або географії релігій, суспільної географії України та інших галузей суспільної географії.

Безперечно, детальний аналіз доробку вченого по кожній із вказаних суспільно-географічних дисциплін – ще попереду, зараз же зупинимось на узагальненій оцінці основних публікацій А.Жуковського.

Політико-географічні праці. Написані для «Encyclopedia of Ukraine» статті відображають з україноцентричних позицій практично усю предметну область політичної географії і суміжної з нею геополітики. При цьому йдеться про становлення та розвиток української політико-географічної думки, її історичні витоки.

А. Жуковський розглядає:

- форми правління та адміністративно-територіального поділу України (Литовська метрика

© Руденко В., Пирогівська А., 2015

[23, с. 161], Києвське воєводство [14], Полкова система, Полк [26, с. 163], Малоросійський приказ [23] та інші);

- формування державної території, оцінка кордонів, прикордонних районів (Центральна Рада [2], Генеральний Секретаріат Центральної Ради [14], Гетьманський уряд [14], Гетьманська держава чи Гетьманат [17], Уряд УНР в екзилі [16], Рух Прометея (як попередник Антибільшовицького блоку народів) [26], Українська лінія (кордон) [29] та ін.).

Таблиця 1

Суспільно-географічно спрямовані публікації Аркадія Жуковського в англомовній «Encyclopedia of Ukraine» (Vol. 1-V, 1984 – 1993)

Всього публікацій (одиниць), у тому числі по томах	З них: за основними галузями суспільної географії					
	політична географія	історична географія, історія географії	суспільно-географічне країнознавство	географія релігій	суспільна географія України	інші галузі
I-V томи 237 100%	69 29%	53 22%	34 14%	32 14%	29 12%	20 9%
I 34	7	1	5	4	9	8
II 71	25	15	11	7	8	5
III 42	7	13	7	8	2	5
IV 47	18	17	5	5	2	-
V 43	12	7	6	8	8	2

У цьому зв'язку є надзвичайно цінною складовою «Encyclopedia of Ukraine», підготовлена та видана у 1984 р. В. Кубійовичем та А. Жуковським карта меж українських етнічних територій. Вчені стверджують, що у 1980 р. за межами Української РСР проживало більше 11 млн. українців [13, с. 8];

- географію партійно-політичних сил України, райони політичної напруги і соціальних вибухів (Революційна українська партія [26], Українська національна партія [29], Українська партія соціалістів-революціонерів [35], Українська соціал-демократична робітнича партія [36], Хотинське повстання [14], Татарбунарське повстання 1924 р. [29]);

- організацію збройних виступів та рухів у боротьбі за незалежність України (Всеукраїнський військовий з'їзд [3], Українсько-Радянська війна, 1917 – 1921 [37] та ін.).

Статті з історичної географії та історії географії. «Encyclopedia of Ukraine» містить цікаві публікації А. Жуковського про корифеїв української географії: І. Фещенка-Чопівського [11], Василя Каразіна [14], Миколу Ханенка [14], Мирона Кордубу [21], Володимира Кубійовича [22], Наталію Полонську-Василенко [27], Антона Синявського [30], що розкривають їх внесок у розвиток вітчизняної і світової науки.

В історико-географічних працях реалізувався творчий потенціал А. Жуковського – його націленість на пізнання історичного процесу у нерозривному зв'язку з розміщенням окремих об'єктів та їхніх комплексів у взаємодії з природою.

Саме з таких позицій А. Жуковський аналізує Київський літопис [14], Нестор літописець [23], Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов [23], Повість временних літ [26], Генеральний опис Малоросії [26], Шипинська земля [26], Сіверська земля [26] та ін.

Третьою галуззю_наукових уподобань академіка А. Жуковського, поза всяким сумнівом, є *суспільно-географічне країнознавство*. Назвемо основні праці в алфавітно-хронологічному порядку: Австрія [4], Бессарабія чи Басарабія [5], Бухарест [6], Добруджа [10], Франція [12], Грузія [14], Німеччина [15], Греція [14], Ясси [14], Стамбул [14], Японія [14], Єрусалим [18], Казахстан [14], Киргизія [14], Марамурешський регіон [23], Молдавія [23], Москва [23], Нідерланди [23], Париж [25], Румунія [28], Шанхай [26], Швеція [29], Швейцарія [29], Трансільванія [29], Туреччина [29] та ін. Країнознавчий суспільно-географічний аналіз розкриває географічне положення, географічні та історичні особливості, населення, промисловий та сільськогосподарський розвиток, транспорт, відпочинок та туризм. Центральним стрижнем є показ ролі і місця українців у тій чи іншій державі, краї, столиці чи місті.

З особливою теплотою та одухотворенням Аркадієм Жуковським подаються дослідження з *географії релігій чи сакральної географії*. Вчений розкриває: процес зародження та розвитку українського православ'я (див. праці Київська Митрополія, Українська Автокефальна Православна Церква, Українська Автономна Православна Церква та ін. [19; 33; 34]); роль найважливіших православних святинь (Кирилівський монастир, Михайлівський Золотовер-

хий монастир, Манявський Скит [38]; внесок найвидатніших діячів у розвиток української церкви (Петра Могили, Сільвестра Косіва [24]) та творчі надбання українського православ'я (Київська Духовна Академія, Пересопницьке Євангеліє [14])).

Більше 10 відсотків підготовлених для «Encyclopedia of Ukraine» праць складають розвідки з *суспільної географії України*. Чисельними є статті з географії населення (етногеографії – розселення українців, росіяни в Україні, татари, зокрема кримські татари; географічні дослідження міст – Києва, Львова, Чернівців, Хотина) [8; 9; 13].

Цікавими є комплексні роботи Аркадія Жуковського про історико-географічні землі України, а саме: Буковину, Галичину, Запоріжжя, Крим, Покуття, Чернігівський регіон [3; 7].

Підсумовуючи короткий огляд суспільно-географічного доробку Аркадія Жуковського в «Encyclopedia of Ukraine», можна зробити такі **висновки**:

1. Кількість, розмаїття та глибина суспільно-географічних публікацій Аркадія Жуковського свідчать про те, що його внесок у вихід у світ розглядуваного видання є одним із найвагоміших.

2. Політична географія та геополітика, історична географія та історія географії, суспільно-географічне країнознавство, географія релігій та суспільна географія України є основними галузями суспільно-географічного пізнання вченого.

3. Творчий суспільно-географічний доробок академіка Аркадія Жуковського потребує ретельного вивчення, якнайглибшого переосмислення та подальшого конструктивного розвитку його ідей у працях українських вчених.

Список використаних джерел:*

1. *Bukovyna – yii mynule i suchasne / Pid redaktsieiu D. Kvitkovskoho, T. Bryndzana, A. Zhukovskoho. – Paryzh, Filadelfia, Ditroit: Zelena Bukovyna, 1956. – 965 s. [Буковина – її минуле і сучасне / Під редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с.].*
2. *Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – 952 p.*
3. *Zhukovsky A. All–Ukrainian military congresses / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V. I. – P.56.*
4. *Zhukovsky A. Austria / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V. I. – P. 139-141.*
5. *Kubijovyč V. Besserabia or Basarabiia / V. Kubijovyč, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. – P.212-215.*
6. *Zhukovsky A. Bucharest (Bucuresti) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V. I. – P. 307-308.*
7. *Zhukovsky A. Bukovyna / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V. I. – P. 320-321.*
8. *Zhukovsky A. Chernivtsi / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V. I. – P. 433-436.*
9. *Zhukovsky A. Chernivtsi oblast / A.Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V. I. – P. 437-438.*
10. *Zhukovsky A. Dobrudja (Dobrogea) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V. I. – P. 713.*
11. *Zhukovsky A. Feshchenko – Chopivshy, Ivan / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V. I. – P. 878.*
12. *Zhukovsky A. France / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V. I. – P. 929-936.*
13. *Map ę Gazetteer of Ukraine / Compiled by V. Kubijovyč and A. Zhukovsky: Scale 1: 2, 000, 000 // Encyclopedia of Ukraine / Edited by V. Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – 31 p.*
14. *Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – 737 p.*
15. *Zhukovsky A. Germany / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. II. – P. 47-56.*
16. *Zhukovsky A. Government-in-exile of the Ukrainian National Republic / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. II. – P. 71-72.*
17. *Okinshevych L. Hetman state or Hetmanate (Hetmanshchyna) / L. Okinshevych, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. II. – P. 145-147.*
18. *Zhukovsky A. Ierusalem / A.Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. II. – P. 379-380.*
19. *Zhukovsky A. Kiev principality / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. II. – P. 532.*
20. *Zhukovsky A. Knyhy bytiia ukrains'kogo narody / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. II. – P. 570.*
21. *Zhukovsky A. Korduba, Myron (1876 – 1947) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. II. – P. 608.*
22. *Struk D.H. Kubijovyč, Volodymyr / D.H. Struk, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. II. – P. 697.*
23. *Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III . – 872 p.*
24. *Ohloblyn O. Mohyla, Petro (1957 – 1647) / O. Ohloblyn, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.III. – P. 432-433.*
25. *Zhukovsky A. Paris / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V. III. – P. 776-778.*
26. *Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Volume IV. – 864 p.*
27. *Zhukovsky A. Polonska–Vasylenko, Nataliia / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V. IV. – P. 123.*

* Список літератури, виходячи зі специфіки енциклопедичного видання, складено в алфавітно-хронологічному порядку за англомовними назвами опублікованих статей. При цьому до уваги не приймалося прізвище першого автора статті в роботах, які написані у співавторстві.

28. *Zhukovsky A. Rumania or Romania / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V. IV. – P. 431 – 435.*
29. *Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Volume V. – P. 886.*
30. *Zhukovsky A. Syniavsky, Antin / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. V. – P. 147.*
31. *Zhukovsky A. Third Rome / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. V. – P. 218- 219.*
32. *Zhukovsky A. Ukraina (Ukraine) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. V. – P. 341-342.*
33. *Zhukovsky A. Ukrainian Autocephalous Orthodox church / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. V. – P. 341-342.*
34. *Zhukovsky A. Ukrainian Autonomous Orthodox church / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. V. – P. 354.*
35. *Zhukovsky A. Ukrainian Party of Socialist Revolutionaries / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. V. – P. 418 – 419.*
36. *Senkus K. Ukrainian Social Democtatic Workers party / K.Senkus, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. V. – P. 437-438.*
37. *Zhukovsky A. Ukrainian–Sotiet War, 1917 – 21 / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. V. – P. 462-464.*
38. *Zhukovsky A. Zymne Monastery / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. V. – P. 885-886.*

Summary

Valeriy Rudenko, Alla Pyrohivska. SOCIAL-GEOGRAPHIC WORKS BY ACADEMICIAN ARKADIY ZHUKOVSKYY IN ENGLISH VERSION OF ENCYCLOPEDIA OF UKRAINE (VOL. I-V, 1984-1993).

Academician Zhukovskyy's (1922-2014) social-geographic contribution that includes 237 works is presented in English version of Encyclopedia of Ukraine and his creative insights into political geography and geopolitics, historic geography and history of geography, social-geographic country studies, geography of religions and social geography of Ukraine are put under analysis.

Political-geographic works by A. Zhukovskyy make almost 1/3 of his scientific legacy presented in Encyclopedia of Ukraine. Among the author's most notable studies, it is worth mentioning his deep insight into forms of government and administrative-territorial division of Ukraine; formation of state's territory, characterization of state borders and frontier territories; geography of party/political forces in Ukraine and regions of political strain and social fallouts; organization of insurgent warfare while struggling for sovereignty of Ukraine.

In his historic-geographic essays and articles devoted to history of geography, A. Zhukovskyy assesses scientific contribution by such luminaries of Ukrainian geography as I. Feshchenko-Chopivskyy, Vasyl Karazin, Myron Korduba, Volodymyr Kubiyovych, Nataliya Polonska-Vasylenko, and Anton Synyavskyy. A. Zhukovskyy's historic-geographic works are the manifestation of his powerful creative potential realized through determination to cognize historic process in its inextricable connection of allocation of separate objects and their complexes with the nature.

Social-geographic country studies is the scientist's third area of academic preferences covering such objects as Austria, Bessarabia/Basarabia, Bucharest, Dobruja, France, Georgia, Germany, Greece, Iasi, Istanbul, Japan, Jerusalem, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Maramures region, Moldavia, Moscow, Netherlands, Paris, Rumania, Shanghai, Sweden, Switzerland, Transylvania, Turkey, etc.

A. Zhukovskyy's research into geography of religions and sacral geography are also distinctive for the objects' deep analysis. And, finally, the review of the author's prospecting into social geography of Ukraine consummate the present study.

Key words: academician Arkadiy Zhukovskyy, Encyclopedia of Ukraine (1984 – 1993), social-geographic works, Ukrainian centralism, role and place of Ukrainians in world's social life.

UDC 911:504.61+502:314 (477.52) ***Anatolii Kornus, Olesya Kornus, Volodymyr Shyschuk***

QUALITY OF THE ENVIRONMENT AND MEDICAL-GEOGRAPHICAL SITUATION IN THE SUMY REGION

Today is still insufficiently developed the methods of associative analysis of the medical, ecological and demographic parameters that would make it possible to determine the nature and extent of the influence of environmental factors on the population health. In the integrated form, the quality of drinking water is the most important factor, which closely correlated with the prevalence of diseases among the population of Sumy region. The influence of the ecological state of the air, including the gamma-background level, chemical and radioactive contamination of soils and crop production are also important, although less markedly.

Key words: *medical-geographical analysis, environmental pollution, correlation, prevalence of diseases, Sumy region.*

Анатолій Корнус, Олеся Корнус, Володимир Шищук. ЯКІСТЬ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ТА МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ. *Сьогодні ще недостатньо розроблені методи асоціативного аналізу медичних, екологічних і демографічних параметрів, які дозволили б визначити характер і ступінь впливу факторів навколишнього середовища на здоров'я населення. Саме цим питанням і присвячена дана стаття. Встановлено, що інтегрованому вигляді, якість питної води є найбільш важливим фактором, який тісно корелює з поширеністю захворювань серед населення Сумської області. Вплив екологічного стану повітря, зокрема його гамма-фону, рівні хімічного і радіоактивного забруднення ґрунтів та рослинницької продукції також важливий, хоча і менш помітний.*

Ключові слова: *медико-географічний аналіз, забруднення довкілля, кореляція, поширеність захворювань, Сумська область.*

Анатолий Корнус, Олеся Корнус, Владимир Шищук. КАЧЕСТВО ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ И МЕДИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В СУМСКОЙ ОБЛАСТИ. *Сегодня еще недостаточно разработаны методы ассоциативного анализа медицинских, экологических и демографических параметров, которые позволили бы определить характер и степень влияния факторов окружающей среды на здоровье населения. Именно этим вопросам и посвящена данная статья. Установлено, что интегрированном виде, качество питьевой воды является наиболее важным фактором, наиболее тесно коррелирующим с распространенностью заболеваний среди населения Сумской области. Влияние экологического состояния воздуха, в частности его гамма-фона, уровни химического и радиоактивного загрязнения почв и растениеводческой продукции также важно, хотя и менее заметно.*

Ключевые слова: *медико-географический анализ, загрязнение окружающей среды, корреляция, распространённость заболеваний, Сумская область.*

Relevance of the topic. Not least role in the formation of medical-geographical situation is belongs of environmental conditions. On the other hand, health, and environmental health indicators are important markers of the environmental situation. Therefore, one of the priorities of medical and geographical analysis of the region is to the find a correlations between the parameters of the environmental situation and outcomes populations health.

Problem formulation. Medical-geographical studies often is concentrated on explore geographical aspects of human ecology, optimization of interaction between society and the environment. But no less important is the clarification of the role of environmental factors in shaping overall health and finding dependencies and relationships between these phenomena, which, in our opinion, is perhaps the most important problem in the regional medical-geographical analysis.

The wording of the objectives and tasks of the study. Reaction of human to the impact of various natural and economic factors are very complex, therefore the founding of dependencies between sharpness and specificity medical-ecological situation and morbidity of the population is a key issue in the implementation of health monitoring and medical geographical monitoring on the whole. This determined the goal of our work.

An analysis of previous studies and publications. By the issues of medical-geographic researches of regions are devoted the papers by both domestic and foreign scientists, including V.M. Hutsulyak, A.A. Keller, L.M. Niemets, I.V. Martusenko, K.P. Mukha, B.B. Prokhorov, O.Ya. Romaniv, I.M. Rotanova, S.V. Ryashchenko, I.O. Khlebovych, V.O. Shevchenko, L.V. Yankovs'ka etc. By the effects of the environment on health are devoted a number of works by medics K.O. Bushhuyeva, I.I. Datsenko, A.B. Kachyns'kyy, S.B. Pavlov etc.

The main material. Deterioration in the health of the population, the growth of the primary disease and the prevalence of different nosologies aroused the search for causes, which might cause such an increase. Most scientists are agree that this factor may be the quality of the environment. Therefore, finding and assessment of the linkages between different types of diseases and parameters of the environment is an important component of medical-geographical research. A direct correlation between the pollution of environment and level of morbidity prevalence of the population we established by the mathematical methods. All calculations and computations, as well as graphical representations were obtained by using the capabilities of the computer package SPSS Statistic 17.0 from the SPSS inc., Microsoft Excel 2010 of Microsoft corporation and Statistica 10 from the StatSoft Inc.

Based on the correlation analysis the array data about quality of the environment, and the prevalence of specific nosology or their classes, we established dependence of the latter from the indicators of the environment. In the analysis, we obtained 5940 Pearson's pair correlation coefficients between the 44 parameters characterizing the quality of the environment and the prevalence of 135 diseases of population of Sumy region, belonging to 15 nosological classes [3]. From the resulting array we are selected the 143 pairs for which

© Kornus A., Kornus O., Shyschuk V., 2015

the correlation is significant at the level ≤0,05 and 50 pairs – for which the correlation is significant at the level ≤0,01, reflecting the most closely between prevalence of morbidity and the state of the environment. Thus, from all correlation array only the 193 (3.2%) coefficients of correlation are statistically significant. Of all the environmental indicators that we considered a most affect on the prevalence of diseases in population of Sumy region are chemical and radioactive contamination of soil, drinking water quality and the level of air pollution.

Soil pollution and its impact on the prevalence of diseases in populations. Ecological conditions of soil, in particular their radioactive contamination by Cs^{137}, is most strongly influences to the prevalence of diseases of the endocrine system, especially nodular goiter (r = 0,476, p = 0,04) (Fig. 1) and hypothyroidism, particularly the postoperative hypothyroidism (r = 0, 67, p <0,01).

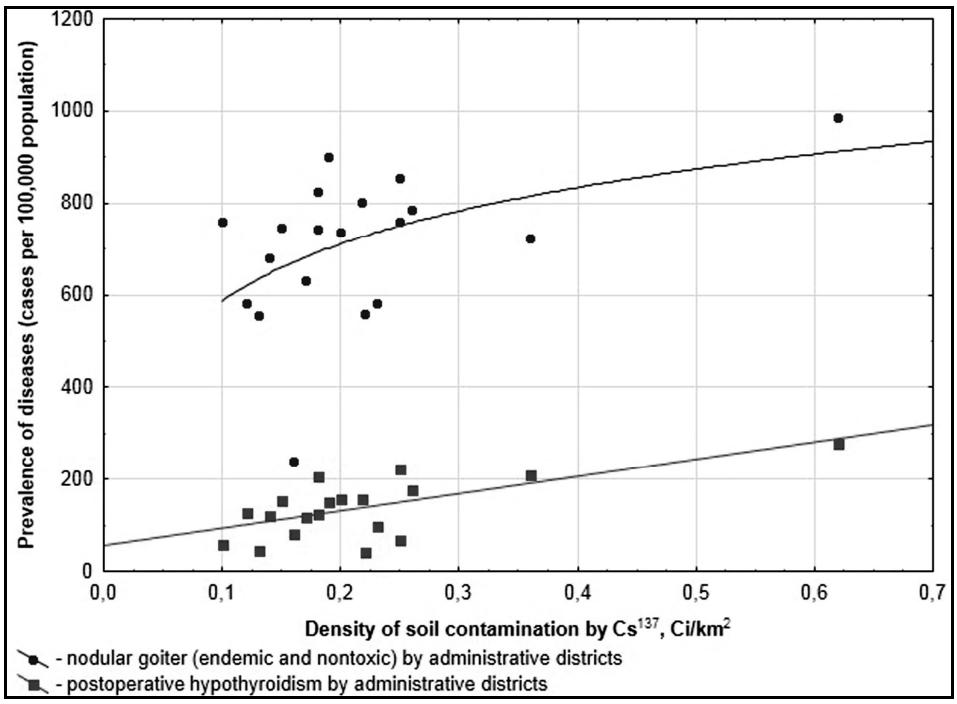

Fig. 1. Dependence the prevalence of goiter in the population of Sumy region from the density of soil contamination by Cs^{137}

Postoperative hypothyroidism is also reliably correlates with the radioactive contamination of crop production by Cs^{137} (r = 0,461, p = 0,04) and Sr^{90} (r = 0,507, p = 0,02) (Fig. 2). In both cases, the big prevalence of these nosologies is in the Shostka district, where this problem is most acute.

No less serious is the problem of soil contamination by heavy metals. For example, the agrochemical certification [5] in 2013 were surveyed 178.8 thousand ha of agricultural land in five districts. Studies indicate that the content of Pb in soils of farms Buryn' district was 0,24-1,86 $mg \cdot kg^{-1}$, Krolevets' – 0,32-1,7, Krasnopillya – 0,28-2,12, Putyvl' – 0,35-1,83, and Yampil' disrticts – 0,18-1,34 $mg \cdot kg^{-1}$ etc. The content of Cd in soils of administrative districts was – 0,05-0,32 $mg \cdot kg^{-1}$, Cu – 0,07-0,28 $mg \cdot kg^{-1}$, Zn – 0,25-2,2 $mg \cdot kg^{-1}$, Co – 0,08-0,36 $mg \cdot kg^{-1}$, and Mn – 6,7-38,0 $mg \cdot kg^{-1}$.

Special attention is attracted especially the Pb and Cd, given their negative impact on human health. With these contaminations with medium and large closeness of the relationship are correlate 12 diseases of such nosological classes: blood diseases and blood-forming organs (anemias), endocrine system diseases, digestive disorders, metabolic disorders (obesity), skin diseases (atopic dermatitis), and diseases of musculoskeletal systems and connective tissue (gouty arthritis and podagra).

However most closely with the content of Pb in soils are correlated the diseases of circulatory system: acute and repeated myocardial infarction (r = 0,574, p = 0,01), non-rheumatic involvement of cardiac valves (r = 0,565, p = 0,01), atrial fibrillation and atrial flutter (r = 0,461, p = 0,05) and diseases of digestive organs (Fig. 3): duodenal ulcer (r = 0,539, p = 0,02), gastritis and duodenitis (r = 0,614, p = 0,01), diseases of peritoneum and bowel (r = 0,569, p = 0,011), cholelithiasis (r = 0,6, p = 0,01).

Somewhat less noticeable is the impact on the prevalence of diseases another heavy metal – Cd. As in the case of Pb, there is a fairly reliable connection between the content of Cd in soils Sumy region and the prevalence of anemia, acute and recurrent myocardial infarction, non-rheumatic involvement of cardiac valves, atopic dermatitis. More close relationship we observe between the content of Cd and prevalence of diseases of the digestive system (Fig. 4): gastric ulcer and duodenal ulcer (r = 0,57, p = 0,01), gastritis and duodenitis (r = 0,68, p <0.01), dyspepsia (r = 0,509, p = 0,03), peritoneum and intestinal diseases (r = 0,59, p = 0,08), cholelithiasis (r = 0,6, p = 0,01).

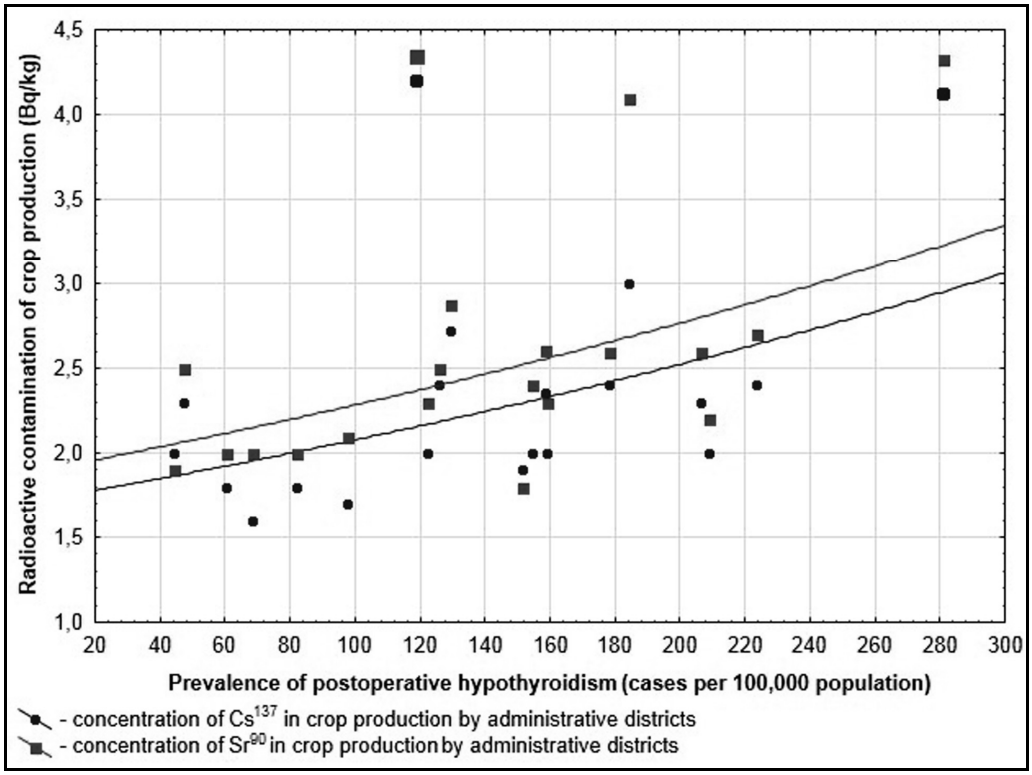

Fig. 2. Correlation between the postoperative hypothyroidism in the population of Sumy region and the radioactive contamination of crop production

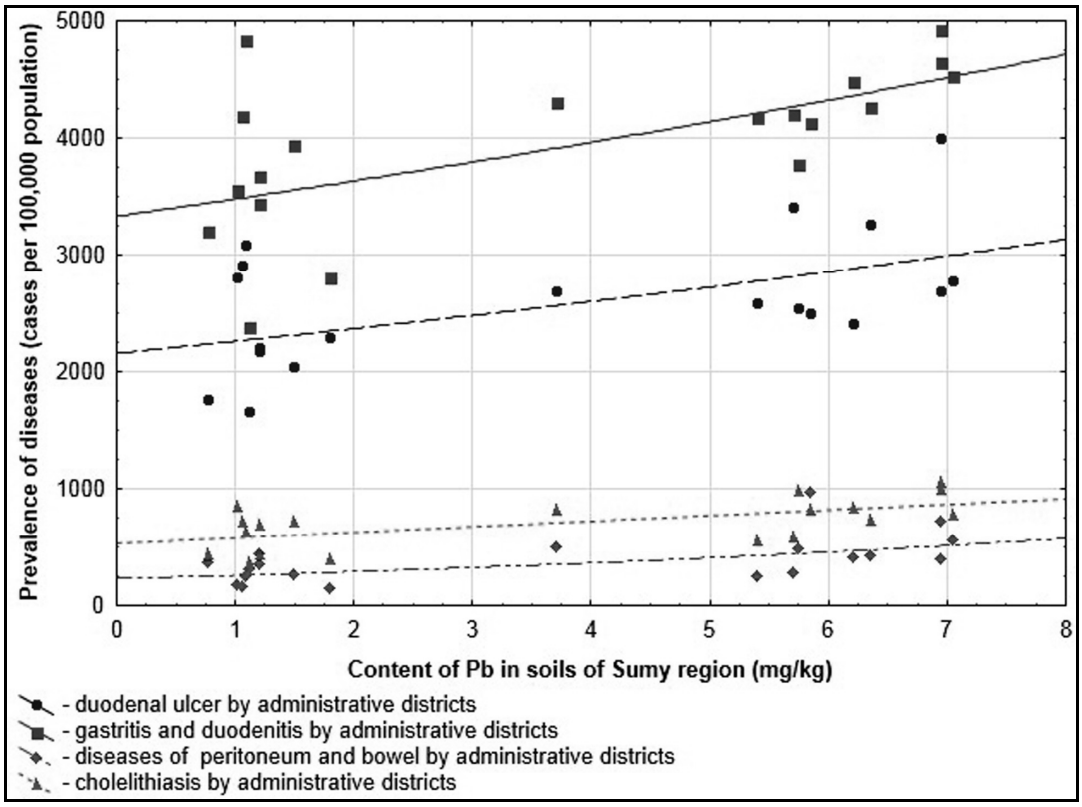

Fig. 3. The impact of soil pollution by Pb on the prevalence of diseases of the digestive system

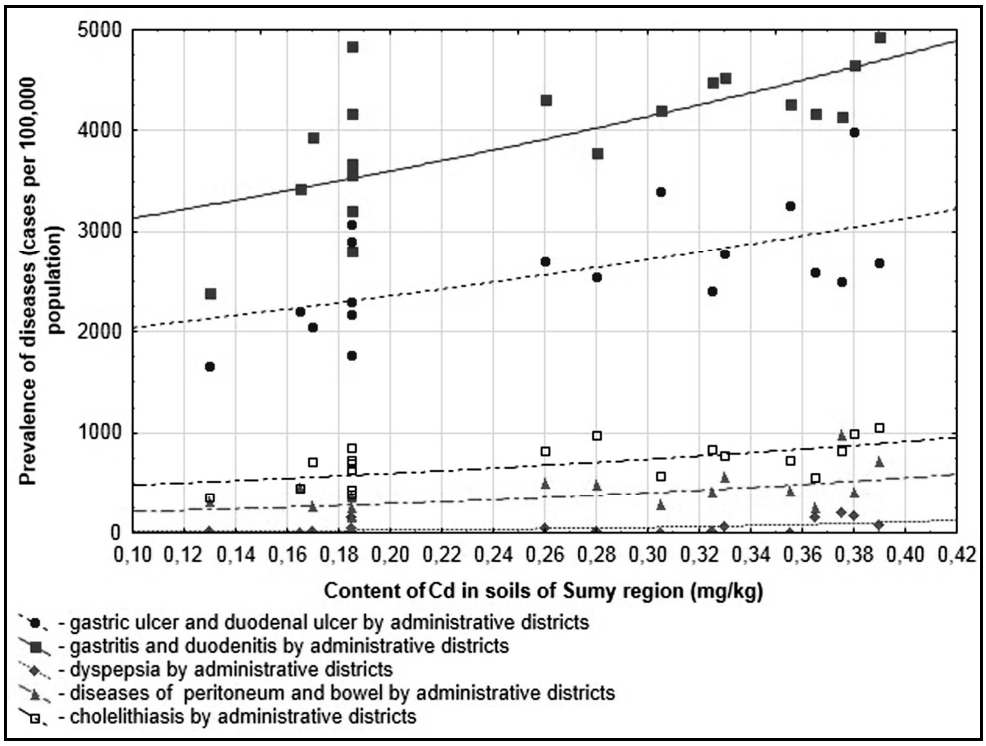

Fig. 4. The impact of soil pollution by Cd on the prevalence of diseases of the digestive system

Correlation of public health and air pollution level. Atmospheric pollution of Sumy region is due to the emission of pollutants from stationary and mobile sources, their cross-border transfer, and the conditions of the air self-cleaning. The presence and character of stationary pollution sources are determined by the development in the region the mining, chemical industry, machinery, food industry and other sectors of the economy that make emission of pollutants to the air. As of 01.01.2014, in the region there 213 industrial enterprises and objects (in 1990 there were 422), which carried out the emission of harmful substances into the atmosphere [7].

The results of many medical-geographical studies are show that there is close links between pollution of surface layer of the atmosphere and the health of the population both in time and in space. For example, in [2], which concerns to medical and ecological assessment of the Chernivtsi region was found that the most vulnerable human organs are organs of direct exposure (the respiratory organs). In the same paper was received extremely high correlation coefficients (r = 0.9) between air pollution and disease of children by bronchial asthma, as well as the dependence of mortality due to respiratory diseases from overall emissions of air pollutants. It is also alleged existence of a link between air pollution and the development of tumors and other clinical forms.

Our study did not confirm the existence of such dependencies. But most closely and with a high degree of reliability is the relationship between air pollution emissions from stationary pollution sources and prevalence of cardiovascular diseases, particularly infarctions (Fig. 5).

Since 1984, volume of emissions from mobile means was exceed the emissions from stationary sources of pollution. Since 1991, due to the rapid decline of industrial production and decrease of intensity of freight and passenger traffic, there was a sharp reduction the emissions of pollutants to the air. Volumes of emission over the past 5 years remain at the same level. However, a very sparse network of monitoring stations for air pollution in the region and a small number of them do not allow objectively evaluate the air quality in the region as a whole. In addition, in the Sumy region there are no point observations for transboundary air pollution.

Emissions to the atmospheric air from the territory of Sumy region are uneven. The largest anthropogenic pressures is in atmosphere of the cities. In the city of Sumy from stationary pollution sources in 2013 was emitted – 9.86 thousand tons of hazardous substances (32.3% of emissions from stationary sources of the region), in Sumy district – 10.08 ths. tons (33%), in the town of Romny – 0,24 ths. tons and Romny district – 3.7 ths. tons (12.12%), in the town of Okhtyrka – 0,68 ths. tons and Okhtyrka district – 3.37 ths. tons, or (11.03%), in the cities of Shostka – 0.57 ths. tons, Konotop – 0,26 ths tones. The highest density of pollutant emissions from stationary sources per 1 km^2 in 2013 were in the cities of Sumy (67.97 tons), Okhtyrka (22.02 tons), Shostka (15.73 tons), Romny (8.23 tons).

Most closely the prevalence in the population of some administrative units of Sumy region the large-focal (transmural) myocardial infarction and infarctions at all is related with the amount of air emissions from stationary pollution sources by SO_2, C and CO_2. It is worth noting that between disease prevalence and emissions of pollutants to the atmospheric air from mobile transport means, reliable correlations can not be traced.

With the volume of Carbon emissions from stationary pollution sources is closely related the prevalence of heart nosology (Fig. 6), such as disorder of car-

dial conduction (r = 0,905, p <0,001), atrial fibrillation and flutter (r = 0,829, p <0,001) and diseases of mammary gland (r = 0,852, p <0,001). With emissions of methane to the atmospheric air from stationary pollution sources is reliably correlate only diseases of bowel and peritoneum (r = 0,737, p < 0,001).

In addition to CO_2 and Carbon emissions, a significant number of diseases are reliably correlated with the SO_2 air emissions from stationary pollution sources. Among them are such nosological forms as disorders of the immune mechanism (r = 0,601, p = 0,006), hypothyroidism (r = 0,531, p = 0,019), pancreatic diabetes with complications (r = 0,606, p = 0,006), contact dermatitis (r = 0,615, p = 0,005) and male sterility (r = 0,576, p = 0,009).

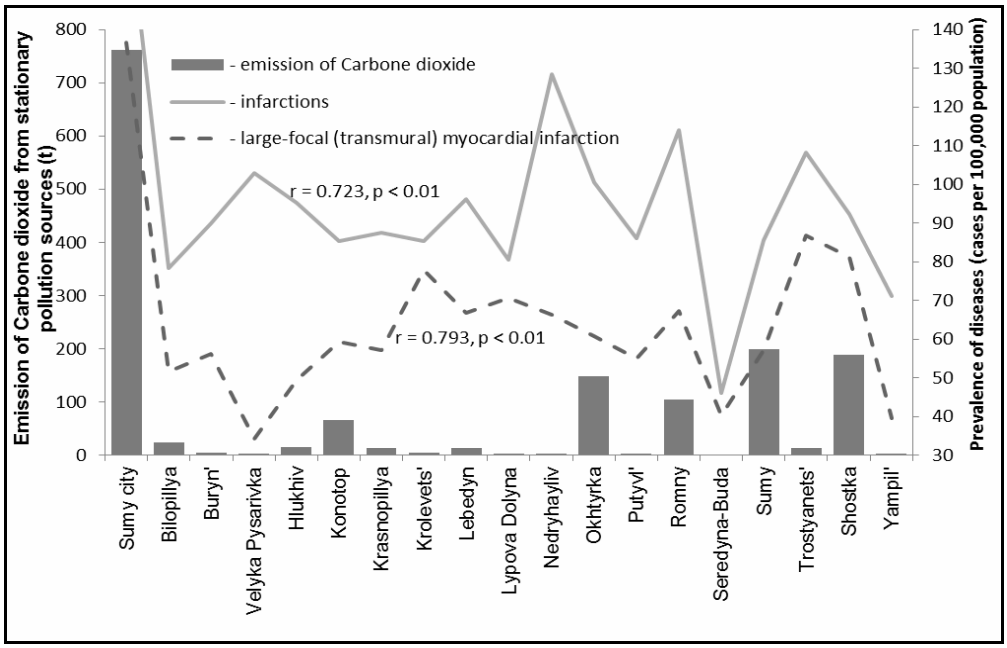

Fig. 5. The relationship between the incidence of infarction and the emission of CO_2 to the atmospheric air of Sumy region from stationary pollution sources by districts

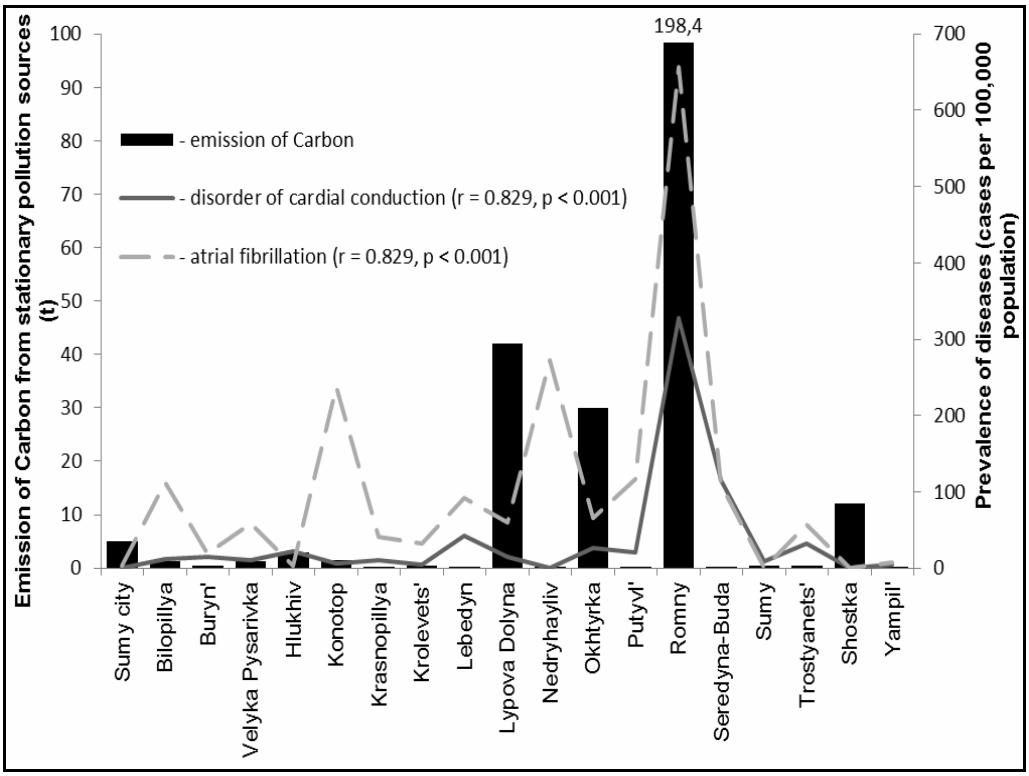

Fig. 6. The relationship between the heart nosologies and the emission of Carbon to the atmospheric air of Sumy region from stationary pollution sources by districts

Note that, such polluting component as SO_2, we have chosen not by chance, but because namely to it are normalized emissions of other pollutants, taking into account their harmfulness. Our results are differ significantly from the results obtained in [2], which can suggests the presence of significant differences of medical-ecological situation in different regions of Ukraine.

The quality of drinking water and the prevalence of diseases in the population of Sumy region. The basis of assessment of water as a food product is its compliance with sanitary standards for a number of features that are limited. Each region has its own drinking waters by chemical properties and contribution to the biochemical balance of the person. Therefore, often there is a close link between the character of the diseases, which are most often founded among the population, and sanitary parameters of sources household and drinking water. According to the WHO, 80% of all diseases are caused by consumption of contaminated water [1].

Ecological and geochemical assessment of natural waters, made by various researchers, make it possible the identify links between the different diseases and the concentrations of chemical elements and compounds in water. Among them, the occurrence of endemic goiter, which is caused by low iodine content; increased the cardiovascular diseases in connection with the use of drinking water with a low content of Ca^{2+} and Mg^{2+} cations; caries, dental fluorosis and other pathological of tissues teeth, which are caused by deficiency or conversely, an excess of fluoride with respect to its standard ratio for drinking water.

In recent years, many numbers of scientific papers are about of impact of the quality of drinking water on noncommunicable diseases. It was found that the balance of minerals in the body is important in the genesis and prevention of a number of systemic diseases, is closely related to the mineral composition of drinking water [2].

Most of the contaminants are enters into surface water with sewage, the volume of which in recent years has increased slightly. In 2013, the total discharge of wastewater into surface water bodies was amounted to 60.09 mln. m^3, of which only 7.3 mln. m^3 before being discharged into water bodies was provided to normative cleaning at of wastewater treatment facilities, that accounting for 12.15%. The main part of polluted wastewater – 26,91 mln. m^3 (44.78%) was discharged into surface water bodies of insufficiently treated waters, and another 0,066 mln. m^3 – without treatment. Also without purification was discharged 25,82 mln. m^3 normative clean water [4]. Most of insufficiently treated and untreated sewage are fall from housing and utilities.

On the territory of Sumy region are 66 complexes of treatment facilities with a total capacity of 296 ths. m^3 per day. 48 of them are operating in a mode of artificial biological treatment with subsequent discharge of treated or inadequately treated sewage into water bodies. Total length of sewage network region is 1.03 ths. km, including dilapidated requiring replacement – 0.37 ths. km [5]. Discharge of untreated and inadequately treated wastewater is due to inefficient operation of the existing wastewater treatment facilities, and their lack of quantity. Also, do not contribute to the improvement of the ecological status of water bodies the existing technological schemes of water treatment facilities, outdated treatment technology, a significant deterioration of the existing water and sewer networks.

In connection with the moral and physical deterioration of facilities and equipment, is inefficient working of treatment plants in the towns of Konotop, Romny, Sumy, Yampil', Buryn', Lebedyn, Trostyanets', Nedryhayliv. Due to violations of the technological mode of wastewater treatment project did not come to good operation the treatment plants in town of Bilopillya and others. From these enterprises into water bodies is discharges of wastewater, that do not meet the standards for phosphates, organic substances and nutrients. With the wastewaters into surface waters in 2013 were discharged 30.3 ths. tons of pollutants. The volume of these substances in comparison with 2012 was increased by 4.37 ths. tons. The main sources of pollutants into water bodies of the region are public utilities enterprises and the chemical industry.

By tracking the quality of drinking water in the Sumy region in 2010-2011, we have calculated the coefficient of water quality by bacteriological indicators by administrative-territorial units. Values of coefficient were calculated by formula:

$$Rib = Rib_c \cdot ke_c + Rib_d \cdot ke_d + Rib_{wm} \cdot ke_{wm},$$

where Rib – coefficient inconsistencies of water quality (bacteriological); Rib_c – the proportion of water samples from sources of centralized water supply that does not satisfy of sanitary requirements (bacteriological); Rib_d – the proportion of water samples from decentralized water sources that does not satisfy of sanitary requirements (bacteriological); Rib_{wm} – the proportion of water samples from the water mains that do not satisfy of sanitary requirements (bacteriological); ke_c – the coefficient of ensure of population by centralized water supply; ke_d – the coefficient of ensure of population by decentralized water supply; ke_{wm} – the share of housing that is connected to mains water.

With the quality of drinking water may be associated various diseases, that are related to various nosological classes. The most closely and reliably are correlated with it the mammary neoplasms ($r = 0,588$, $p = 0,01$), acuta and chronica otitis ($r = 0,667$, $p < 0,01$ and $r = 0,676$, $p < 0,01$ respectively), rheumatic fever without involvement of heart ($r = 0,669$, $p < 0,01$), disorder of cardial conduction ($r = 0,584$, $p = 0,01$), liver cirrhosis ($r = 0,643$, $p < 0,01$), disasters of prostate gland ($r = 0,577$, $p = 0,01$), including the hyperplasia ($r = 0,567$, $p = 0,01$).

Analysis of water quality in 2010-2011 shows that every tenth samples of water from the public water supply, every sixth water samples from the departmental water supply and every third samples from rural water supply did not satisfy of sanitary requirements. These standards are not consistent with every tenth sample from wells intakes. Half of water samples from wells of public water consumption are not satisfy of sanitary standards by chemical and bacteriological parameters. However, the study of influence of the drinking water

quality, namely its degree of mineralization, microelements and other chemicals on human health and sanitary conditions of life in Sumy region not carried out.

The remaining 17 nosologies (anemias, immunodeficiencies, goiter of 1st degree, obesity, ischemic fit, cataract, acute rheumatic fever, atrial fibrillation and atrial flutter, atherosclerosis, pneumoconiosis, gastroesophageal reflux, infection of external integuments and subcutaneous fat, disorder of intervertebral disks of the cervical and another parts, disasters of mammary gland and neck of uterus, emmeniopathy and another female disorders have somewhat lower, albeit significant association with the quality of drinking water. The values of correlation coefficients for these nosologies are varies from 0.449 to 0.539 at a level of reliability $r \leq 0.02 \leq 0.05$.

As you can see, the dependence of prevalence of the various diseases from various ecological parameters of the environment is quite complicated. On the one hand, due to the peculiarities and disadvantages of medical statistics, and on the other – due to the complexity of assessing the quality of the environment. The latter is also caused by disadvantages of environmental statistics, imperfect measurement of environmental parameters, an insufficient number of posts and points, where is the monitoring of environmental quality, disregard of transboundary transport of pollutants. Of course, on the prevalence of diseases is not affect environmental condition only, but other factors: socio-economic conditions, the level of medical care, etc., which act together with the factor of environmental quality. Consequently, can be different compensations, when the influence of the environment can hide behind a greater or lesser influence of other factors, that are also affects to health. In addition, environmental factors are also doing not act alone but together, which further complicates our task.

In order to establish a universal relationship between the state of the environment and the prevalence of diseases of the population, it is advisable to move from individual parameters, that characterizing a particular component of the environment, to a more generalized indicators. For this purpose, we calculated the coefficients of correlation between the quality of the three main components of the environment: 1) air pollution, including the level of gamma-background, 2) chemical and radioactive contamination of soils and crop production, and 3) the quality of drinking water and the prevalence of diseases.

Of the many known coefficients to calculate the aforementioned dependences, we have selected the τ-b Kendall coefficient, which is a measure of rank correlation. The dependence of the prevalence of disease in the population of Sumy region from emission of pollutants to the atmospheric air from stationary pollution sources is 0.583, soil pollution is correlates with prevalence of diseases slightly better (τ-b = 0.639). And the greatest closeness of the relationship have the prevalence of diseases and the quality of drinking water (τ-b = 0.777). All obtained coefficients were checked for authenticity by using χ^2 test and are significant at level <0.05.

Conclusions. Anthropogenic factors are playing a significant role in shaping the medical-geographical situation in the administrative districts of Sumy region. Although this region has a moderate level of environmental pollution, and the decline in industrial production is continues, the diseases of population by majority of nosologies are growing, like and the prevalence of most diseases. On the one hand, this is due to an aging population, but influence of environment quality, as shown by our study, is also enough perceptible, especially for some nosologies, that are common among residents of Sumy region.

In terms of specific diseases, the greatest dependence from the state of the environment has the nosological classes of circulatory system diseases, digestive diseases and diseases of the genitourinary system. They are characterized by the maximum number of significant correlation coefficients (21, 12 and 12, respectively) with the individual parameters of the environment. Among the individual indicators is best correlated the Carbon emissions to the atmospheric air from stationary pollution sources and disorder of cardial conduction ($r = 0.905$, $p < 0.001$), fibrillation and atrial flutter ($r = 0{,}829$, $p < 0{,}001$) and diseases of mammary gland ($r = 0.852$, $p < 0.001$).

The comparative evaluation of the impact of environmental factors made possible to identify the leading of them. Found that the most influential are levels are chemical contamination of soils by Pd and Cd (12 and 9 reliable correlation coefficients, respectively), and the contamination of drinking water, especially from the centralized water supply sources (11 dependencies). In the integrated form, the quality of drinking water is the most important factor, which closely correlated with the prevalence of many diseases among the population of Sumy region. The influence of the ecological state of the air, including the gamma-background level, chemical and radioactive contamination of soils and crop production are also important, although less markedly.

References:

1. *Health 21: an introduction to the health for all policy framework for the WHO European Region / European Health for All Series; No. 6. – Copenhagen: World Health Organization Regional Office for Europe, 1999. – 310 c.*
2. *Hutsulyak V.M. Medyko-ekologichna otsinka landshaftiv Chernivetskoyi oblasti: monografiia / V.M. Hutsulyak, K.P. Nakonechnyi. – Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 2010. – 200 s. [Гуцуляк В.М. Медико-екологічна оцінка ландшафтів Чернівецької області: монографія / В.М. Гуцуляк, К.П. Наконечний. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 200 с.].*
3. *Dovidnyk pokaznykiv diialnosti ustanov okhorony zdorovia Sumskoi oblasti za 2013 rik. – Sumy: Oblasnyi informatsiino-analitychnyi tsentr medychnoi statystyky m. Sumy, 2014. – 285 s. [Довідник показників діяльності установ охорони здоров'я Сумської області за 2013 рік. – Суми: Обласний інформаційно-аналітичний центр медичної статистики м. Суми, 2014. – 285 с.].*

4. *Ekologichni pasporty Sumskoi oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.menr.gov.ua/protection/ protection1/sumska [Екологічні паспорти Сумської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.menr.gov.ua/protection/protection1/sumska].*
5. *Regionalna dopovid pro stan navkolyshnioho pryrodnoho seredovyshcha v Sumskiy oblasti u 2013 rotsi [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.pek.sm.gov.ua/index.php/uk/2013-04-18-21-51-18 [Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Сумській області у 2013 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pek.sm.gov.ua/index.php/uk/ 2013-04-18-21-51-18].*
6. *Regionalni dopovidi pro stan navkolyshnioho pryrodnoho seredovyshcha u Sumskiy oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.menr.gov.ua/index.php/dopovidi [Регіональні доповіді про стан навколишнього природного середовища у Сумській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.menr.gov.ua/index.php/dopovidi].*
7. *Statystyka silskoho ta rybnoho hospodarstva i navkolyshnioho seredovyshcha u Sumskiy oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=81 [Статистика сільського та рибного господарства і навколишнього середовища у Сумській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=81].*

Summary

Anatolii Kornus, Olesya Kornus, Volodymyr Shyschuk. QUALITY OF THE ENVIRONMENT AND MEDICAL-GEOGRAPHICAL SITUATION IN THE SUMY REGION.

Today is still insufficiently developed the methods of associative analysis of the medical, ecological and demographic parameters that would make it possible to determine the nature and extent of the influence of environmental factors on the population health, establish the basic laws of territorial differentiation of human diseases and to identify ways to optimize the environment. Identifying of such influence and its evaluation is the primary task of our study. The correlations between the environmental pollution of and level of morbidity prevalence of population of the Sumy region we obtained by the mathematical methods. In the analysis, we obtained the 143 pairs for which the correlation is significant at the level ≤0.05 and 50 pairs – for which the correlation is significant at the level ≤0.01, reflecting the most closely dependencies between prevalence of morbidity and the state of the environment. In the integrated form, the quality of drinking water is the most important factor, which closely correlated with the prevalence of diseases among the population of Sumy region. The influence of the ecological state of the air, including the gamma-background level, chemical and radioactive contamination of soils and crop production are also important, although less markedly.

Key words: medical-geographical analysis, environmental pollution, correlation, prevalence of diseases, Sumy region.

Дослідження молодих науковців

УДК 911.3:[316.42+330.34]

Євгенія Телебєнєва, Ірина Барило

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ ЯК ОБ'ЄКТ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

В роботі розглянуто дефініцію поняття «соціально-економічного розвитку регіону» за різними авторами. З позиції суспільної географії виділені основні складові соціально-економічного розвитку, ключовими з яких є «територія», «населення», «соціально-географічний процес». Запропоновано власне трактування «регіонального соціально-економічного розвитку». Наведена блок-схема суспільно-географічного дослідження регіонального соціально-економічного розвитку. Визначені проблеми щодо розробки комплексної моделі соціально-економічного розвитку з позиції міждисциплінарного підходу.

Ключові слова: *регіон, соціальний розвиток, економічний розвиток, регіональний соціально-економічний розвиток, рівень та якість життя населення, суспільно-географічний процес, соціогеосистема, регіональне управління.*

Евгения Телебенева, Ирина Барило. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КАК ОБЪЕКТ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ. *В работе рассмотрена дефиниция понятия «социально-экономического развития региона» по разным авторам. С позиции общественной географии выделены основные составляющие социально-экономического развития, ключевыми из которых являются «территория», «население», «социально-географический процесс». Предложено собственное определение «регионального социально-экономического развития». Представлена блок-схема общественно-географического исследования регионального социально-экономического развития. Определены проблемы по разработке комплексной модели социально-экономического развития территории с позиции междисциплинарного подхода.*

Ключевые слова: *регион, социальное развитие, экономическое развитие, региональное социально-экономическое развитие, уровень и качество жизни населения, общественно-географический процесс, социогеосистема, региональное управление.*

Ievgeniia Telebienieva, Iryna Barylo. SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AS OBJECT OF HUMAN GEOGRAPHICAL RESEARCH. *This article deals with definition of the «social and economic development» concept of by various authors. From the standpoint of social geography it was identified the main components of the socio-economic development, the key of which is the «territory», «population», «socio-geographic process». A proper interpretation of «regional socio-economic development» and block diagram of socio-geographical study of regional socio-economic development was present in this paper. The problems of comprehensive model of socio-economic development from the perspective interdisciplinary approach was defined.*

Key words: *region, social development, economic development, regional economic and social development, standard and quality of life, socio-geographical process, socio-geographical system, regional administration.*

Актуальність дослідження. В сучасних умовах переорієнтації напрямків розвитку української держави на європейський демократичний простір посилюється актуальність підвищення рівня та якості життя населення, соціальної безпеки, формування екологічного безпечно середовища для життєдіяльності людини тощо. Забезпечити ці умови може лише збалансований соціально-економічний розвиток регіонів та держави в цілому.

Дослідженнями соціально-економічного розвитку займаються багато вчених різних наукових напрямків, зокрема економісти, статисти, географи, соціологи, демографи та інші. Проте, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, залишається важливим виявлення основних аспектів та визначення поняття соціально-економічного розвитку регіону. Вирішення цієї проблеми вимагає застосування міждисциплінарного комплексного підходу, що дасть можливість в подальшому ефективно розробляти стратегії та програми соціально-економічного розвитку, спрямовані на доцільне поєднання економічної та соціальної складових соціогеосистем різного ієрархічного рівня.

Аналіз попередніх досліджень. Вивчення соціально-економічного розвитку неможливе без попереднього аналізу досліджень різних вчених з даного питання. Узагальнення отриманого досвіду науковців та аналіз вивченості наукової проблеми дає можливість систематизувати існуючі теоретичні розробки та розглянути практичне застосування результатів досліджень з метою виявлення окремих сторін об'єкту дослідження, потребуючих подальшого вивчення. Дефініції поняття «соціально-економічний розвиток» представлені у працях провідних вітчизняних та зарубіжних учених: О. Алімова, О. Амоши, З. Варналія, О. Гладкого, А. Голікова, Б. Данилишина, В. Дорофієнка, С. Дорогунцова, І. Дудника, Ф. Заставного, Н. Зубаревич, С. Іщука, В. Коломійчука, В. Кравцова, А. Лисецького, І. Лукінова, К. Мезенцева, Л. Мельника, Л. Нємець, К. Нємця, Я. Олійника, Г. Підгрушного, В. Руденка, А. Степаненка, О. Топчієва, М. Хвесика, О. Шаблія та інших вчених.

Метою дослідження є аналіз суспільно-географічних особливостей і проблем досліджень соціально-економічного розвитку, уточнення поняття «регіональний соціально-економічний розвиток».

Виклад основного матеріалу дослідження. Вихідним об'єктом географічного дослідження є територія – обмежена частина твердої поверхні Землі, що характеризується визначеною площею, географічним положенням та іншими ознаками [2, с. 15]. Неоднорідність території за різноманітними ознаками або надмірна площа

© Телебєнєва Є., Барило І., 2015

території з точки зору визначених цілей вивчення чи практичної діяльності обумовлює необхідність її поділу на частини – регіони [2, с. 15].

Термін «регіон» набув широкого застосування як в наукових дослідженнях, так і в законотворчій та державотворчій лексиці. Сьогодні як у вітчизняній, так і у зарубіжній науковій літературі немає єдиного підходу до визначення дефініції поняття «регіон» (табл. 1) [2, с. 16].

Таблиця 1

Дефініція поняття «регіон»

№	Поняття	Автор
1.	Територія (геоторія) з сукупністю елементів, що насичують її, котра відрізняється від інших територій і володіє єдністю, взаємопов'язаністю складових елементів, цілісністю, при чому ця цілісність – об'єктивна умова і закономірний результат розвитку даної території.	Алаєв Е.Б. [1, с. 67]
2.	Визначена територія, що відрізняється від інших територій за низкою ознак і характеризується певною цілісністю, взаємопов'язаністю її складових елементів.	Гранберг О.Г. [2, с. 16]
3.	Велика частина території країни з відносно однорідними природними умовами, характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил на основі поєднання комплексу природних ресурсів з наявною і перспективною соціальною інфраструктурою.	Некрасов М.М. [4, с. 29]
5.	Складна правова соціально-економічна система, що має подвійну будову: складні системні об'єкти й соціально-економічне поле.	Шаблій О.І. [13, с. 185]
6.	Різновид геосистем, що включає в себе суспільно-територіальний комплекс, який характеризується певною структурою.	Підгрушний Г.П. [8, с. 112]
7.	Територіальна система, для якої характерна цілісність і наявність взаємозв'язків між елементами, типовість соціально-економічних проблем та тенденцій розвитку тощо взаємозалежності.	Павлов В.І. [9, с. 38]
8.	Певна адміністративно-територіальна одиниця і суб'єкт права, що знаходиться на рівні, безпосередньо нижчому після державного.	Варналій З.С. [3, с. 96]
9.	Цілісність природного середовища, матеріального, створеного людиною, середовища, а також соціуму. Різні типи регіонів формуються й існують завдяки певним типам взаємозв'язків між цими трьома середовищами.	Поповкін В.А. [10, с. 34]

Таким чином, регіон є цілісною територією взаємодії сукупності природних, соціальних та економічних елементів. Цілісність регіону включає раціональне використання його природно-ресурсного потенціалу, пропорційне поєднання різних галузей, формування стійких внутрішньорегіональних і міжрегіональних виробничих і технологічних зв'язків, наявність особливого співтовариства людей з певними традиціями та способом життя [5].

Для виокремлення регіонів та розуміння їх змісту у різних галузях знань і сферах практичної діяльності використовуються різні принципи та наукові підходи. Так, для економіки найбільше значення мають виділення регіонів з позицій адміністративного та економічного управління, місця в територіальному поділі праці, функціонування ринків праці, товарів і послуг, типовість соціально-економічних проблем тощо [5].

У нашому дослідженні з позиції суспільної географії розглядалися поняття район, регіон, місто як соціогеосистеми різного ієрархічного рівня. Поняття «соціогеосистема» вперше було обґрунтовано у роботі Л. Нємець і розвинуто в подальших її роботах із співавторами. За авторським визначенням, соціогеосистема – це гетерогенна система, яка містить різні за рівнем узагальнення та ієрархії соціальні елементи або підсистеми, а також техногенні, мінеральні та біогенні елементи (підсистеми), що знаходяться у взаємодії через потоки речовини, енергії та інформації в географічному просторово-часовому континуумі [6, с. 154-155].

Соціогеосистема містить соціальні і природні (біотичні та мінеральні) системи, які взаємодіють через потоки речовини, енергії та інформації. Якщо природні системи взаємодіють між собою безпосередньо, реалізуючи природні геологічний і біологічний кругообіги речовини, енергії та інформації, то взаємодія соціальних систем з природними відбувається через процес природокористування, який впливає на природні кругообіги, а також створює антропогенний речовинно-енергетично-інформаційний кругообіг, що «не вписується» у природні закони біосфери і зумовлює її дисбаланс [5]. Інструментом природокористування є виконавська система суспільства, яка створюється для задоволення суспільних потреб і складається з технологій природокористування, господарчих систем, як засобів і умов природокористування, які накладають обмеження на технології і засоби виробництва.

Важливим суспільно-географічним поняттям є поняття «соціально (суспільно)-географічний процес», яке розглядалося і досліджувалося багатьма вітчизняними вченими (зокрема, Л. Нємець, К. Нємцем, М. Пістуном, О. Топчієвим, О. Шаблієм та ін.). Найбільш повно це поняття проаналізовано і

деталізовано у роботах Л. Нємець [5, 7]. Вона, розвиваючи ідеї О. Топчієва, визначає соціогеопроцес, як «…послідовну закономірну зміну ситуацій у розвитку різних соціумів в історичному і географічному контексті. Зміна соціальних складових соціогеосистем у просторово-часовому географічному континуумі» [5, с. 127].

Як зазначає О. Топчієв, для характеристики суспільно-географічних процесів необхідно знати закономірності виникнення і функціонування загальнолюдської цивілізації, а їх представляє суспільно-географічний розвиток (процес) [12]. Таким чином, суспільно-географічний процес охоплює динамічні закономірності розповсюдження на земній поверхні природно-ресурсного середовища, населення з його соціальною сферою і господарством, а також розвиток просторових сполук природи – населення – господарства. Підкреслюючи в наш час особливу роль соціуму, як соціальної складової у взаємодії з навколишнім природним середовищем, доцільно виділити із суспільно-географічного процесу цю специфічну складову, а їх рух і зміни ідентифікувати як соціально-географічний процес. Таким чином, під соціально-географічним процесом розуміється послідовна закономірна зміна ситуацій у розвитку різних соціумів в історичному і географічному контексті [5].

Соціально-економічний розвиток регіону виступає об’єктом дослідження багатьох наук. З позиції суспільної географії ключовими є поняття «територія», «населення», «соціально-географічний процес». Таким чином, під регіональним соціально-економічним розвитком ми розуміємо таке функціонування регіональних, міських та районних соціогеосистем у соціально-географічному просторі, в якому внаслідок цілеспрямованих змін економічної, соціальної, геоекологічної та інших складових суспільно-географічного процесу на основі оптимізації регіонального управління досягається неухильне підвищення рівня та якості життя населення регіону.

Кінцевою метою соціально-економічного розвитку території є підвищення рівня та поліпшення якості населення, розширення можливостей формувати та забезпечувати власне майбутнє. Це, зрозуміло, вимагає збільшення доходів на душу населення, але містить і багато інших аспектів, які стосуються створення реальної рівності для отримання освіти і працевлаштування, забезпечення рівних гендерних можливостей, вищого рівня медичного обслуговування відповідно до світових норм [13].

Одним із найвищих пріоритетів в оцінці ефективності функціонування будь-якої соціогеосистеми є соціальна складова розвитку. Саме соціум, як сукупність людей, в суспільстві займає особливе місце, бо кінцевим «замовником», об’єктом і суб’єктом всіх суспільних перетворень є людина. Отже, директивним критерієм актуальності і результативності суспільно-географічного дослідження повинні бути стан соціуму, його соціальна безпека, умови, рівень і якість життя населення. Зміна соціально-економічних факторів, поява нових реалій, потребує зміни методики дослідження, зокрема зміни їхнього аналізу. Враховуючи зростаючу роль території, підсилюється роль соціо-економіко-географічних досліджень, завданням яких є вивчення соціально-географічних процесів, стану соціогеосистем різного рівня (явища в територіальному розрізі), що відсутнє в дослідженнях економістів. Завданням такого дослідження являється вивчення просторових особливостей соціально-економічних процесів, явищ соціально-економічного розвитку.

Україна в сучасних умовах перехідного періоду послабила свій економічний потенціал, втратила ринки збуту товарів, що призвело до втрати соціальних гарантій населення, зниження рівня та якості життя тощо. В той же час з початку етапу одержання незалежності з’являються нові реалії для соціально-економічного розвитку України. В нових планах і програмах підвищується роль території, окремих регіонів тощо. Серед головних завдань стратегії соціально-економічного розвитку постає питання створення умов для оптимального розвитку територій, самоорганізації їх, підвищення ролі місцевого самоврядування.

Завдання соціо-економіко-географів в цей складний час полягає у вивченні нових тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів. Економічна складова стає лише основою соціального розвитку, на цій основі ґрунтуються дослідження та розробляються програми перспективного розвитку територій. Людина в таких дослідженнях виступає як самодостатня особистість, а не елемент трудового потенціалу. Метою економічного розвитку має бути задоволення потреб населення, підвищення рівня та якості життя тощо. Головною тезою регіонального управління є те, що соціальний розвиток пов'язаний з розвитком економіки, але не визначається лише нею.

Отже, вивчення нових тенденцій соціального розвитку та самоорганізації територіальних груп населення є найважливішим завданням сьогодення. Соціальні процеси тісно пов’язані з економічними, але не визначаються тільки економікою. Не менш значущі чинники – соціокультурні норми і традиції, вельми різні для різних територіальних груп населення, накопичений людський капітал, мобільність і якість населення, соціальний капітал з вираженою регіональною специфікою, вплив сформованої системи розселення тощо. Найбільш плідний підхід в таких дослідженнях – це «прив’язки до території» і критичний просторовий аналіз концепцій, розроблених у суміжних науках для виявлення просторових закономірностей соціального розвитку в перехідний період. Саме пошук таких закономірностей розглядається у працях суспільних географів. Комплексні дослідження територіальних проблем перехідного періоду дозволяють виявити просторові зміни і чинники розвитку, виявити проблеми та перспективи подальшого оптимального розвитку територій.

Всі ці та багато інших питань мають розглядатися у взаємозв’язку з головним суб’єктом соціально-економічного розвитку – населенням, окремою людиною, відповідний рівень і добробут яких має бути забезпечений в результаті такого розвитку.

Окрема територія як складова держави має свої історико-географічні особливості, позитивні та негативні фактори впливу на соціально-економічний розвиток, які мають бути в основі комплексних досліджень для розробки низки заходів, спрямованих на оптимальний прогресивний розвиток. Це стосується і дослідження регіональних соціогеосистем, виступаючих важливим об'єктом суспільно-географічних досліджень.

Пріоритетним напрямом соціально-економічного розвитку України є регіональна стратегія розвитку, в основу якої покладені сучасні теорії регіоналізму, що функціонують в умовах постіндустріального суспільства.

Разом з тим варто визнати, що питання розробки єдиної наукової парадигми програмно-цільового підходу в регіональному управлінні, методичні основи формування концепції соціально-економічного розвитку, вимагають розробки оптимальної моделі та вдосконалення існуючих методів. Потребують комплексних досліджень питання щодо вдосконалення методів оцінювання ефективності досягнення цілей та інструменти їх реалізації. Особливого значення набувають питання дослідження саме соціальної складової, оскільки історично в полі зору науковців і управлінців були питання розвитку економіки. Отже, підкреслимо, що в умовах розбудови незалежності української держави, орієнтованої на європейські цінності все більшого значення набуває проблема підвищення рівня та якості життя населення, соціальної захищеності і соціальної безпеки людини, формування екологічно безпечного середовища життєдіяльності. Комплексні суспільно-географічні дослідження соціально-економічного розвитку спрямовані саме на вирішення зазначених проблем через аналіз різних складових суспільно-географічного процесу, соціогеосистем різного ієрархічного рівня.

Висновки. На основі аналізу попередніх досліджень поглиблено теоретико-методичні основи суспільно-географічного дослідження соціально-економічного розвитку регіону. Важливим критерієм успішності соціально-економічного розвитку регіону є зростання добробуту, підвищення рівня і якості життя населення. Це відрізняє суспільно-географічний підхід у дослідженні регіонального розвитку від традиційного економічного підходу, за яким головні цільові пріоритети віддавались зростанню економіки, де людина розглядається лише як трудовий ресурс економічної системи. Соціально-економічний розвиток як багатовимірний процес має розглядатися з урахуванням такої сукупності соціальних та економічних цілей, як зростання виробництва та доходів населення, поліпшення стану здоров'я, якості освіти, формування умов, які сприяють покращенню добробуту громадян тощо. Залишається гострою проблема розробки комплексної моделі соціально-економічного розвитку території (регіону, району, міста тощо) з позиції міждисциплінарного підходу, що дає можливість поєднати економічну та соціальну підсистему соціогеосистем.

Список використаних джерел:

1. *Alaev E.B. Sotsialno-ekonomicheskaia geografiia: Poniatiino-terminologicheskij slovar / Alaev E.B. – M.: «Mysl», 1983. – 290 s. [Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Алаев Э.Б. – М.: «Мысль», 1983. – 290 с.].*
2. *Granberg A. Osnovy regionalnoi ekonomiki [uchebnik dlia vuzov] / A. Granberg. – M.: GU VShE, 2001.– 495 s. [Гранберг А. Основы региональной экономики [учебник для вузов] / А. Гранберг– М.: ГУ ВШЭ, 2001.– 495 с.].*
3. *Varnaliy Z.S. Regiony Ukrainy: problemy ta priorytety sotsialno-ekonomichnoho rozvytku: [monografiia] / [za red. Z.S. Varnaliya]. – K.: Znannia Ukrainy, 2005. – 498 s. [Варналій З.С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: [монографія] / [за ред. З.С. Варналія]. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.].*
4. *Nekrasov N.N. Regionalnaia ekonomika. Teoriia. Problemy. Metody: 2-e yzd. / Nekrasov N.N. – M.: Ekonomika, 1978. – 343 s. [Некрасов Н.Н. Региональная экономика. Теория. Проблемы. Методы: 2-е изд. / Некрасов Н.Н. – М.: Экономика, 1978. – 343 с.].*
5. *Niemets L.M. Prostorova organizatsiia sotsialno-geografichnykh protsesiv v Ukraini: [monografiia] / L.M. Niemets, Ya.B. Oliynyk, K.A. Niemets. – K.; Kh.: RVV KhNU im. V.N. Karazina, 2003. – 160 s. [Нємець Л.М. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні: [монографія] / Л.М. Нємець, Я.Б. Олійник, К.А. Нємець – К.; Х.: РВВ ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2003. – 160 с.].*
6. *Niemets L.N. Ustoichivoe razvitie: sotsialno-geograficheskie aspekty (na primere Ukrainy): [monografiia] / L.N. Niemets. – Kh.: Fakt, 2003. – 383 s. [Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): [монография] / Л.Н. Немец. – Х.: Факт, 2003. – 383 с.].*
7. *Niemets K.A. Prostorovyi analiz u suspilniy geografii: novi pidkhody, metody, modeli: [monohrafiia] / K.A. Niemets, L.M. Niemets. – Kharkiv: KhNU, 2013. – 225 s. [Нємець К.А. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі: [монографія] / К.А. Нємець, Л.М. Нємець. – Харків: ХНУ, 2013. – 225 с.].*
8. *Pidgrushnyi G.P. Promyslovist i regionalnyi rozvytok Ukrainy: [monografiia] / G.P. Pidgrushnyi. – K.: Instytut geografii NAN Ukrainy, 2009. – 300 s. [Підгрушний Г.П. Промисловість і регіональний розвиток України: [монографія] / Г.П. Підгрудний. – К.: Інститут географії НАН України, 2009. – 300 с.].*
9. *Pavlov V.I. Polityka regionalnoho rozvytku v umovakh rynkovoi transformatsii (teoretyko-metodologichni aspekty ta mekhanizmy realizatsii) / Pavlov V.I. – Lutsk: Nadstyria, 2000. – 580 s. [Павлов В.І. Політика регіонального*

розвитку в умовах ринкової трансформації (теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації) / Павлов В.І. – Луцьк: Надстир'я, 2000. – 580 с.].

10. *Popovkin V.A. Regionalno-tsilisnyi pidkhid v ekonomitsi / Popovkin V.A. – K.: Naukova dumka, 1993. – 219 s. [Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / Поповкін В.А. – К.: Наукова думка, 1993. – 219 с.].*
11. *Telebienieva Ye.Yu. Suspilno-geografichne doslidzhennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku regionu (na prykladi Kharkivskoi oblasti): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. geogr. nauk.: spets. 11.00.02 «Ekonomichna ta sotsialna geografiia» / Ye.Yu. Telebienieva. – Kharkiv, 2015. – 20 s. [Телебєнєва Є.Ю. Суспільно-географічне дослідження соціально-економічного розвитку регіону (на прикладі Харківської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук.: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Є.Ю. Телебєнєва – Харків, 2015. – 20 с.].*
12. *Topchiev O.G. Suspilno-geografichni doslidzhennia: metodologiia, metody, metodyky: [navch. posib.] / O.G. Topchiev. – Odesa: Astroprynt, 2005. – 632 s. [Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: [навч. посіб.] / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.].*
13. *Sokhetska A.V. Instytutsiini faktory ekonomichnoho zrostannia v umovakh perekhodu Ukrainy do rynku: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk: spets. 08.01.01 «Ekonomichna teoriia» / A.V. Sokhetska. – L., 2006. – 20 s. [Сохецька А.В. Інституційні фактори економічного зростання в умовах переходу України до ринку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / А.В. Сохецька. – Л., 2006. – 20 с.].*
14. *Shabliy O.I. Sotsialno-ekonomichna geografiia Ukrainy: Navch. posibnyk / Za red. prof. O.I. Shabliya. – Lviv: Svit, 1994. – 608 s. [Шаблій О.І. Соціально-економічна географія України: Навч. посібник / За ред. проф. О.І. Шаблія. – Львів: Світ, 1994. – 608 с.].*

Summary

Ievgeniia Telebienieva, Iryna Barylo. SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AS OBJECT OF HUMAN GEOGRAPHICAL RESEARCH.

Based on analysis of previous studies of theoretical and methodological social and geographical research foundations was advanced. An important criterion for the success of socio-economic development is the growth of welfare and improve quality of life. This distinguishes the socio-geographical approach in the study of regional development from the traditional economic approach, for which the main target priorities giving in economic growth, where person is considered only as a labor resource of economic system. Social and economic development as a multidimensional process should be considered based on such a set of social and economic goals, including the growth of production and income, improve health, quality of education, creating conditions that contribute to improving the welfare of citizens and others. There remains an acute problem of developing a comprehensive model of socio-economic development of the territory from the position of an interdisciplinary approach that makes it possible to combine economic and social systems of socio-geographical system.

Socio-economic development of the region stands the object of study of many sciences. From the standpoint of Human geography is the key concept of «territory», «population», «socio-geographic process». To sum up, the regional socio-economic development is functioning of regional, city and district socio-geographical system in the socio-geographical space where as a result of deliberate changes in economic, social, geo-ecological and other components of socio-geographic-based process optimization of regional administration reached steady increase of life standard and quality.

Key words: region, social development, economic development, regional economic and social development, standard and quality of life, socio-geographical process, socio-geographical system, regional administration.

УДК 911.3

Наталя Омельченко

СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА УРБАНІСТИКА: ДОСВІД ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

Дана стаття присвячена вивченню досвіду дослідження феномену урбанізації і розвитку міст з точки зору різних підходів і наукових концепцій у просторово-часовому аспекті. У статті викладений аналіз багатьох наукових праць, які вплинули на загальний розвиток геоурбаністики, зважаючи на те, що найбільш інтенсивне вивчення процесів урбанізації окремих поселень та їх систем припадає на другу половину XX століття. Показано важливість досліджень урбанізації як вагомого чинника трансформації територіальної організації життєдіяльності населення та якості життя у соціально-географічному вимірі.

Ключові слова: *місто, історичний розвиток міст, урбанізація, геоурбаністика, концепції урбанізації.*

Наталья Омельченко. СОЦИАЛЬНО-ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ УРБАНИСТИКА: ОПЫТ И ИСТОРИОГРАФИЯ. *Данная статья посвящена изучению опыта исследования феномена урбанизации и развития городов с точки зрения различных подходов и научных концепций в пространственно-временном аспекте. В статье изложен анализ многих научных трудов, которые повлияли на общее развитие геоурбанистики, учитывая то, что наиболее интенсивное изучение процессов урбанизации отдельных поселений и их систем приходится на вторую половину XX века. Показана важность исследований урбанизации как весомого фактора трансформации территориальной организации жизнедеятельности населения и качества жизни в социально-географическом измерении.*

Ключевые слова: *город, историческое развитие городов, урбанизация, геоурбанистика, концепции урбанизации.*

Natalia Omelchenko. SOCIO-GEOGRAPHIC URBAN STUDIES: EXPERIENCE AND HISTORIOGRAPHY. *This article is devoted to studying the experience of the research the phenomenon of urbanization and urban development from the perspective of different approaches and scientific concepts in the space-time dimension. The article describes the analysis of many scientific works that have influenced the general development of urban geography considering that the most intensive research work in the field of urbanization of some settlements and their systems started in the second half of the 20th century. The importance of the study of urbanization as an important factor of transformation of the territorial organization of social life and quality of life in social and geographical dimension.*

Key words: *city, historical urban development, urbanization, urban geography, the concepts of urbanization.*

Постановка проблеми. Урбанізація являє собою багатогранний і дуже неоднозначний процес, який (окрім збільшення частки міського населення та інтенсивного формування міст як особливого типу поселень з великою кількістю людей, зосереджених у відносно обмеженому просторі) несе із собою трансформацію всієї просторово-структурної організації життя населення, його якісних характеристик, а також зміну умов і способу життя людей. Тривалий час географів, економістів, філософів усього світу найбільше цікавили просторові форми урбанізації – міські поселення, передусім їх формування, структура, особливості розвитку і територіальної організації, функціонального призначення міст. Однак, важливо відмітити, що урбанізація має чітку соціально-економічну сутність, і для неї характерна географічна обумовленість і різна якість. На початок XXI ст., незважаючи на великий доробок соціологів, існує дефіцит досліджень у плані соціально-географічного осмислення урбанізації, якості життя міського населення. Тому сьогодні географи починають звертати увагу на необхідність «закриття» цієї ніші у комплексному дослідженні урбанізаційних тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження еволюції будь-яких об'єктів передбачає осмислення історичного підґрунтя. Поняття «місто» і «урбанізація» у часовому аспекті зазнали значних трансформацій як з приводу дефініцій, так і з приводу підходів дослідження. Фундаторами вже тепер визнаного усіма напряму геоурбаністика можна вважати таких науковців як Н.І. Блажко, Ф.Д. Заставний, П.С. Коваленко, Г.М. Лаппо, С.С. Мохначук, Є.Н. Перцик, М.Д. Пістун, Б.С. Хорєв та ін., які у своїх роботах спиралися на основи районування і містобудування, планувальні схеми і сітки розселення. Російські географи і урбаністи Ю.Л. Пивоваров, В.В. Покшишевський, І.М. Маєргойз, А.А. Мінц, В.Г. Давидович розглядали теоретичні та методичні проблеми просторового розвитку урбанізації того часу на різних територіальних рівнях. Сьогодні науковці розширюють горизонти власних наукових пошуків та спрямовують дослідження феномена урбанізації у соціально-географічний вимір. На соціальних аспектах розвитку міст сьогодні наголошують і акцентують увагу такі вчені як О.І. Алексєєв, А.Г. Гольцов, І.В. Гукалова, Ю.В. Медведков, Г.П. Підгрушний, С.А. Покляцький, М.О. Слука, А.І. Трейвіш та ін.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідження просторово-часового розвитку міст та систематизація найбільш значимих досліджень в галузі соціально-географічних аспектів урбанізації, вивчення еволюції основних підходів та наукових концепцій дослідження розвитку міст у минулі роки та сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Фокусом урбанізаційного процесу є місто. З погляду класичної географії, місто – це населений пункт, більша частина мешканців якого не зайнята в сільськогосподарському виробництві [10]. Місто виконує промислові, організаційно-господарські, управлінські, культурні, транспортні та інші, крім сільськогосподарських, функції, для нього характерні концентрація виробництва та підвищена компактність переважно багатоповерхової забудови. Населення міста веде своєрідний міський спосіб життя [21].

Виникнення і розвиток міст пов'язані з першими витоками людської цивілізації. У ході її роз-

© Омельченко Н., 2015

витку люди об'єднували свої розрізнені місця проживання і споруджували великі поселення, з яких одні згодом зникали чи були знищені, інші змогли пройти через тисячоліття і стати свідками відроджень чи занепадів у розвитку суспільства. Наприклад, найдавніше місто Єрихон, розташоване у Палестині, було засноване у IX тис. до н.е. Воно стало одним з провідних центрів на важливому торговельному шляху. Близько 8000 р. до н.е. в Єрихоні в куполоподібних будинках проживало біля 2000 мешканців [15].

В різні часи міста виконували різні профільні функції, відігравали різне значення в розвитку людської спільноти. Історія розвитку міст поділяється на епохи за типом існуючих суспільних відносин, рівнем виробництва засобів життя, культури і архітектури. У табл. 1 наведено виділені нами умовні (з огляду, насамперед, на західноєвропейські цивілізаційні тенденції) етапи історичної еволюції міст.

Еволюція досліджень міст та процесів їх розвитку і організації відповідала основним актуальним проблемам філософії, економіки, пізніше і соціології міста, а також містобудування і осмислення міського розвитку в той чи інший період історії суспільства. Фахівці називають філософію і архітектуру першопричинними та першоутворюючими науками, які з'явилися чи не з моменту виникнення самої людини і яким належить важливе місце у визначенні онтологічного та епістемологічного значення міста та ролі сучасної людини як носія особливого типу урбаністичної свідомості, урбаністичного способу мислення та способу життя [26]. Соціологія і економіка міста, як і безпосередньо географія міст (геоурбаністика), сформувалися набагато пізніше.

В свою чергу, народження кожного міста було зумовлено потребами суспільства, насамперед, економічними. Значення, роль і соціальний профіль міст були різними відповідно до рівня розвитку продуктивних сил, способу виробництва, суспільно-економічної формації, в умовах яких вони розвивалися. Змінювалися характер розселення людей, темпи розвитку міського господарства, благоустрій житла і інфраструктура. Але з часом неодмінно зростало значення і роль міст у соціально-економічному, політичному розвитку країн і регіонів, що пізніше отримало назву «урбанізація».

Вивчення міст розпочалися зі створенням перших міських поселень. Пошуком ідеальної організації поселення вже в античні і ранні індустріальні часи займалися Гіпподам Мілетський, Платон, Філарете, Кампанелла та інші вчені. Зокрема, перші стандарти планування і будівництва з метою впорядкування елементів міста для забезпечення комфортного життя мешканців були втілені давньогрецьким науковцем Гіпподамом Мілетським у 451 р. до н.е. у так званій «гіпподамовій сітці», яка стала прикладом одного з перших міських планів. Цим вченим, зокрема, були розроблені плани міста Пірей (сучасне місто-порт у Греції), міста Родос (яке наразі включено до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО) та ін. [25].

Через домінування сільського господарства, де ремесло було лише його придатком, міські поселення за характером діяльності і функцій тривалий час нагадували великі села. Приблизно з X століття відбувається процес зростання ролі міст і оформлення міської зайнятості, що стало важливою рисою першого «урбаністичного переходу». Дослідники середньовічного міста протиставляли його селу не тільки тим, що в місті вироблялося багато різноманітної продукції, а й тим, що ця продукцію виробляли ремісники. Крім того, міське господарство значно більше, ніж сільське, було зорієнтовано на грошовий обмін.

У добу Відродження відбувається розквіт міського життя, а економіка міста набуває регульованого характеру. Така урегульованість досягалася за рахунок об'єднання міщан, виходячи з їх спільних інтересів: фактично не існувало таких видів діяльності у містах, які б не регулювалися відповідними корпоративними об'єднаннями. Дослідження міст носили не економічний, а більш гуманітарний та технічний характери [27]. Багато уваги у розумінні раціональності організації міст і у містобудівній практиці придалося оборонним цілям і захисту поселень (А. Дюрер, В. Скамоцці), соціалістичним і утопічно-комуністичним ідеям загального благополуччя (Т. Мор, Т. Кампанелла та ін.).

Індустріальна цивілізація подарувала світу найбільшу кількість містобудівних моделей і теорій, елементи яких існують і затребувані досі. Знання про місто знайшли свої відображення у роботах К. Маркса, К. Бюхера, Г. Зіммеля, Р. Парка, Е. Дюркгейма, М. Вебера, Н. Анциферова, В. Зомбарта, М. Ковалевського тощо. Науковці почали розглядати місто та його господарство з економічної точки зору у зв'язку зі зростанням ролі міста у зародженні ринкової економіки [27]. Промислова революція, що почалася на початку XIX ст. і досягла свого апогею у XX ст., інтенсифікувала розвиток міст. Саме на зламі XIX-XX ст. заговорили про урбанізм і урбанізацію як головну рису суспільства, яскравішу, ніж індустріалізм чи капіталізм.

Розвиток інтересу до міста з боку наукового співтовариства був значною мірою зобов'язаний Чиказькій школі соціології. Європа в цей період була охоплена потрясіннями, відтак основним майданчиком для соціальних досліджень, у т.ч. досліджень міст, стали США. На початку XX ст. там вже набула поширення практика так званих соціальних обстежень (social surveys), які давали багато даних для глибокого аналізу соціальних проблем і умов життя населення міст [23].

Лідером Чиказької школи був Р. Парк, який зазначав, що «сформувавшись, місто … стає великим сортувальним механізмом, котрий безпомилково добирає із загальної маси населення індивідів, найкраще пристосованих до життя в конкретному регіоні або конкретному оточенні» [7]. Ще один відомий представник Чиказької школи Л. Вірт вказував, що раніше термін «урбанізувати» означав «робити ввічливим», «перетворювати щось на витончене».

Таблиця 1

Періодизація історичного розвитку міст

Історичний етап	Початок етапу	Особливості етапу	Міста
I етап **Міста давнини й античності**	від IX-VIII тис. до н.е.	В результаті відокремлення ремісництва від землеробства у перехідний від первіснообщинного до рабовласницького ладу період вдосконалюються знаряддя праці і будівельні навички і виникають перші міста як, передусім, релігійні, військові та палацові осередки. Міське населення становили чиновники, жерці, воїни, купці й дрібні торговці, ремісники (будівельники, ткачі, гончарі, теслі) та раби. Незважаючи на тісну пов'язаність давніх міст із промислами і сільським господарством, вони стають важливими осередками культури та мистецтва. У регіональному плані розрізняють два типи давніх міст: *давньосхідний*, за якого зусилля великої кількості людей були об'єднані для спорудження великих столичних міст з незначною часткою міського населення (Єгипет, держави Месопотамії, Індії та Китаю) та *античний* – зосередження переважної частини населення у містах-полісах невеликих розмірів (Давня Греція і Давній Рим).	Єрихон, Єрусалим, Ольвія, Тирас, Фанаторія, Танаїс, Феодосія, Неаполь Скіфський, Мемфіс, Ахетатон, Вавилон, Патна, Александрія, Ніневія, Рим, Афіни, Спарта, Троя, Карфаген та ін.
II етап **Середньовічні міста**	від V ст. н.е.	Процес розвитку міст у цю епоху значно сповільнився через панування натурального господарства і сільського способу життя. Кількість міського населення не перевищувала 3-5 %, а людність великих міст становить близько 5-20 тис. осіб. Становлення великої феодальної земельної власності породжувало потребу у захисті як самих феодалів, так і підвладного їм населення від сусідніх феодалів та чужоземних нападників. Міста часто розросталися на місці оборонних укріплень (замків, фортець). Економічною базою розвитку міст поступово стає ремісницьке виробництво та торгівля. Також вони виконують релігійні, просвітницькі, медичні та культурні функції.	Константинополь, Венеція, Генуя, Барселона, Севілья, Лісабон, Брюгге, Антверпен, Лондон, Париж, Кельн, Київ, Чернігів, Переяслав та ін.
III етап **Промислові міста**	від XVIII ст.	Промислова революція зумовила зростання торгівлі й виробництва, а також міського населення і темпів урбанізації. З розвитком національних держав підвищується роль промислових центрів і столиць, що виконують різноманітні функції і розростаються до величезних розмірів. У 1700 р. в Європі налічувалося 14 міст з людністю понад 100 тис., в 1800 р. таких міст стало більше 200, а у 1900 р. в містах цієї категорії мешкало вже 5,5 % населення планети. На початку XX ст. у найбільш розвинутих країнах (Англії, США, Франції, Німеччини) частка міського населення зростає до 40-70 %. Характерною рисою промислових міст стає їх розвиток на основі затверджених планів та правил забудови, що ґрунтуються на будівельних, санітарних та протипожежних нормах. В промисловому місті все підпорядковується розвитку індустрії, роль соціальної сфери незначна і спрямована на забезпечення базових потреб людини. Відкриваються перші товарні і фондові біржі.	Лондон, Манчестер. Ліверпуль, Ліон, Марсель, Чикаго, Харків, Одеса, Катеринослав та ін.
IV етап **Інформаційні (пост-індустріальні) міста**	від початку XXI ст.	Основою економіки постіндустріальних міст стають інформаційні технології та інформаційне виробництво, а на зміну великим фабрикам і заводам, які були характерними для міст XX ст., приходять малі і середні промислові підприємства, котрі виготовляють інноваційну, наукоємну продукцію, засновують свою діяльність на значній подрібненості, модульності, екологічності та науковій орієнтованості виробничого процесу. Міста перетворюються з осередків індустрії на середовище існування різноманітних підприємств соціального спрямування комерційного та некомерційного сектору, які надають широкий спектр послуг, для них стають характерними процеси диверсифікації і деконцентрації, розвивається субурбанізація. В окремий елітний ешелон виокремлюються глобальні міста, значення яких виходить далеко за межі «вміщуючи» їх держав. З'являються «розумні» міста, покликані забезпечити високу якість життя населення.	Нью-Йорк, Токіо, Париж, Сеул, Шанхай, Дубаї

(складено автором за матеріалами [8, 29]

І тільки з другої половині XIX ст., коли місто стало спеціальним об'єктом дослідження економістів і соціологів, зміст урбанізації і урбанізму набув сучасного тлумачення як процес, який охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства [6]. У своєму дослідженні «Урбанізм як спосіб життя» він дізнавався, яким чином велика територія міста, щільність його населення і його різнорідність впливають на формування світосприйняття його мешканців. За Віртом, у містах люди стають безцеремонними, байдужими, постійно відчувають неспокій і нервову напругу [9]. Вченими Чиказької школи соціології було вперше запропоновано відносно цілісну концепцію міста, що включала аналіз чинників його соціально-просторової організації. Головне завдання – пошук механізмів просторової організації міста, при уявленні його як соціальної лабораторії, в якій можна вивчати людську природу і зміст суспільного життя [29].

Велике значення для розкриття змісту багатовекторного розвитку міст, на нашу думку, мали концепції, які аналізували зміни зовнішніх умов розвитку міст з кінця XIX ст. до початку XXI ст. Прикладом найбільш відомих соціально-просторових досліджень стали роботи Й. Тюнена [33], А. Маршалла [21], які обґрунтовували функціональні зони міст і зовнішні ефекти промислового агломерування. Пізніше представили свої ієрархічні моделі Г. Ципф [11], В. Кристаллер [16], А. Льош [19], які досліджували центральність міст через зосередження в них різних функцій. Після Другої світової війни вивчення міст стали більше пов'язувати із проблемами балансування міського зростання (Дж. Джейкобс, Ф. Перру та ін.) [14, 24]. Нарешті, у період прискорення глобалізаційних процесів і поглиблення поляризації світової економіки з'являються і роботи, які описують причини лідерства міст у сучасний період (П. Кругман, Р. Флорида та ін.) [17, 34].

Таким чином, незважаючи на те, що у дослідженнях економістів у добу світової індустріалізації домінували дослідження з акцентом на економічне функціональне зонування і економіку міського господарства, розвантаження швидко зростаючих міст, вирішення виникаючих екологічних проблем, соціологи звертали увагу на спосіб життя і зміну самого соціуму у міських умовах, а також на територіальну сегрегацію поселень, прояви злочинності у містах та інші проблеми.

Прискорений розвиток міст у територіальному, економічному та соціальному аспектах сприяв виникненню і осмисленню глобального феномену урбанізація. Хоча, як було зазначено, саме поняття «місто», як і зміст терміна «урбанізація», протягом всієї історії досліджень їх розвитку значно еволюціонували. При цьому саме у царині дослідження міст та урбаністиці як широкому міждисциплінарному полі досліджень завжди існував найкращий ґрунт для дискусій з методологічних проблем та міждисциплінарного співробітництва.

Всі концепції урбанізації, що з'явилися в науці в 1960 – 1980-і рр., коли урбанізація стала одним з найважливіших факторів, що впливають на життя суспільства, мали практичну спрямованість і були націлені на пошук оптимальних варіантів системи розселення та інструментів її регулювання. На просторі СРСР значиму роль зіграли три концепції.

Теорія групових систем населених місць. Автор даної концепції – В.Г. Давидович – вважає, що в ході урбанізації поселенська мережа буде еволюціонувати шляхом формування групових систем, в якості яких розглядалися взаємопов'язані міські та сільські поселення різної величини і профілю, об'єднані територіально-виробничими зв'язками і загальною інфраструктурою [12]. Цю концепцію підтримали також А.В. Кочетков, Ф.М. Лістенгурт, А.М. Вишневський, Ю.Л. Пивоваров, які вважали цей процес неминучим і незворотнім [20, с. 7].

В 1960-і рр. в географії складається інший теоретичний напрямок, який одержав назву **концепції єдиної системи розселення.** Вона була розроблена в центрі з вивчення проблем народонаселення в МДУ і найбільш повно відображена в роботах Б.С. Хорєва. Основна ідея полягала в тому, що в умовах централізованого планування держава може забезпечити рівні умови і можливості для розвитку сільських і міських поселень, раціонального (рівномірного) розміщення населення.

В 1970-і рр. з'являється **концепція опорного каркасу розселення**, в якості одного з розробників якої виступив Г.М. Лаппо. Опорний каркас розселення розглядався ним як найбільш стійкий елемент системи розселення, що включає міста та найбільш великі сільські населені пункти, з'єднані транспортними зв'язками. Розвиваючи каркас розселення, держава формує найбільш оптимальну поселенську середу. Подальша розробка цих ідей належить П.М. Галявину, який запропонував методику виділення міських агломерацій, обґрунтував критерії міста-ядра і способи визначення меж супутникової зони [20, с. 7-8].

Всі розглянуті вище теоретичні схеми виходили з того, що розселення підлягає вдосконаленню і розвитку і меншою мірою з того, що урбанізація живе за своїми власними об'єктивними законами еволюції.

Тривалий період науковці розуміли урбанізацію як процес збільшення міського населення за рахунок сільського і збільшення кількості міст, не беручи до уваги інших аспектів урбанізації. Наприклад, дослідження, що проводилися в Україні у радянські часи, мали переважно регіональний характер (Д.І. Богуненко, Ю.І. Пітюренко, П.С. Коваленко, М.Г. Ігнатенко, С.С. Мохначук, Є.Й. Шипович та ін.), або були присвячені вивченню окремих міст (О.І. Степанів, Є.Й. Шипович, Л.В. Гнатюк, Л.Є. Маслій та ін.). Але слід відзначити, що після появи декількох ґрунтовних праць у 1970-80 рр. (Ю.І. Пітюренко і П.С. Коваленко) помітного просування у напрямі територіально-структурного дослідження міських систем розселення не спостерігалось.

З іншого боку, у соціальному аспекті урбанізація – це багатомірний процес зростання і підвищення ролі міст у розвитку суспільства, збільшення частки міського населення і поширення міського способу життя на всі прошарки населення [31]. Зокрема, А.В. Степаненко відзначає, що «процес урбанізації супроводжується формуванням специфічного середовища для життєдіяльності населення і суттєвими змінами у його способі життя» [30].

Таку рису урбанізації відмічав також і В. Кубійович, якого вважають засновником української геоурбаністики, праці якого лише у пострадянський період стали відомими широкому науковому загалу. Проте цей вчений ще у 1927 р. здійснив комплексну економіко- і соціально-географічну характеристику рідного міста на основі конкретних експедиційних та статистичних досліджень із застосуванням картографічних методів. Вчений досліджував територіальну організацію міста (Нового Санча), особливості його забудови, щільності населення, етнічного і професійного складу населення. Встановлюючи межі міста, В. Кубійович зазначав, що вони не співпадають з адміністративними, через те, що міська культура життя і діяльності поширюються на неміські поселення, а найближчі села набувають міського характеру [18]. Тим самим вчений вже на початку XX ст. проставив нові акценти у дослідженні урбанізації і міст.

Протягом всієї історії розвитку і дослідження міст науковці виходили з того, що міста постійно зростають, розвиваються, видозмінюють свою структуру й вигляд. Це вимагало уваги до процесів розвитку й до динаміки станів, зміни кількісних й якісних параметрів, таких, як чисельність і структура населення, територія, забезпеченість різними видами інфраструктури, стан будинків, якість навколишнього середовища тощо. Контролювати всі процеси, пов’язані із територіальною організацію систем життєзабезпечення міст, їх перспективами могла система управління містобудуванням (у тому числі містобудівне проектування), яке по-різному, але виконувало свою роль в країнах різних типів господарювання і розвитку. В СРСР і пострадянських країнах існувала і продовжує існувати практика розробки і затвердження генеральних планів розвитку міст – основний вид містобудівної документації про планування розвитку території міських поселень [3].

У західних країнах в 1960-1980 рр. дослідження урбанізації як процесу з усіма його наслідками також посідають чільне місце. Вчені активно цікавляться питаннями закономірностей його просторової організації та еволюції у різних країнах, стадійним характером розвитку зв'язків «село – місто» (центр – периферія), збільшенням форм урбанізованого розселення. Особливе значення мала концепція американського вченого Дж. Джібса (1963 р.), який виділив і обґрунтував 5 стадій розвитку урбанізації [2]. Його дослідження, разом із дослідженнями російського вченого М. Кондратьєва про цикли розвитку економіки, були взяти на озброєння при розробці «своїх» стадій урбанізації радянськими географами.

Класична теорія Джібса не описувала одночасний розвиток міст різного розміру, яке визначається міграцією населення між ними. Коли в розвинених країнах у середині 1970-х рр. з’явилися перші ознаки деконцентрації населення великих міст, які досягли максимуму зростання, з’явилася теорія «диференціальної» урбанізації (Т. Контулі та ін.), в якій процес урбанізації був представлений як перехід від моноцентричної системи розселення з домінуванням великого міста до поліцентричної системи шляхом безперервної міграції між містами різного ієрархічного рівня і людності [1]. Відповідно до цієї теорії, міські поселення різної людності мають свої тенденції циклічного розвитку, що призводить до падіння у певні періоди людності, наприклад, великих поселень і вихід на перший план малих міст, і навпаки, але вже з меншим розмахом коливань. Проте це відбувається по-різному у різних країнах.

З 1990-х рр. починається новий етап в осмисленні розвитку міст. Він ознаменувався появою «соціально спрямованих» досліджень урбанізації, всіх її форм, включати до уваги нові проблеми конфліктності і напруженості конкретних ситуацій.

Загальною рисою цих досліджень є розгляд феномену урбанізму як способу життя, який відображає організацію суспільства з точки зору комплексу поділу праці і диференціації економічних ролей, коли високий рівень технологізації виробництва, висока соціальна мобільність, взаємозалежність соціальних суб’єктів у здійсненні економічних функцій призводять до знеособлення та індивідуалізації в соціальних відносинах. Це, своєю чергою, накладає відбиток на життєвий комфорт мешканців великих міст [22].

Таким чином, найбільш інтенсивно вивчення процесів урбанізації, окремих міських поселень та їх систем, припадає на другу половину XX ст. Це є наслідком того, що саме у цей період процес урбанізації проявлявся найбільш активно, зростала роль міст як основних форм розселення і соціально-економічних центрів.

Постіндустріальні тенденції внесли багато суттєвих коректив у розвиток міст. Багатоукладна економіка призвела до виникнення нових концепцій розвитку міст, що враховують реакцію на зміну технологій, зовнішніх і внутрішніх чинників, форм власності, множинність джерел інвестування. З кінця XX ст. відбувається зміна не тільки характеру, але і стилю мислення в науках, які мають відношення до розвитку міст. Значення інформації і сервісного сектору і домінування їх над традиційними галузями економіки стало головною ознакою постіндустріалізації, і саме глобальні (світові) міста, які за своєю роллю «вийшли» далеко за межі своїх країн, стали флагманами економіки знань (а разом з тим управління, контролю і потрібних для цього технологій) [32]. Постіндустріальні тенденції зробили міста не лише економічними і політичними, але і потужними фінансовими та інформаційними центрами, які зумовлюють темпоритм розвитку сучасної цивілізації. Але роль міст як носіїв духовності націй і

хранителів історичної пам'яті все одно зберігається [5].

Поява транснаціональної системи міст була пов'язана із формуванням нового типу економічних зв'язків між ключовими корпораціями світу і сервісними компаніями, коли інтернаціоналізація фінансових ринків дозволила фінансовим потокам вийти за національні кордони. В Україні можна спостерігати лише перші ознаки метрополізації міст, який проявляється у розвитку тих з них, які виконують стратегічно важливі для суспільства функції, організовують та координують простір, характеризуються динамічною високодиверсифікованою структурою господарства, а також специфічними рисами соціально-культурного середовища [13]. В розвинених країнах одночасно дедалі більше стали говорити про сучасні технополіси – нові ідеальні типи міст постіндустріальної епохи, здатні генерувати і просувати на ринок високотехнологічну продукцію, розвивати інноваційні види діяльності [4].

Висновки. На різних етапах розвитку міст та урбанізації пріоритетними були різні проблеми локалізації, прояву, динаміки цих процесів, а також різні акценти у розумінні окремих понять. Незважаючи на величезний доробок – вузько- і міждисциплінарний – українська географія потребує нових досліджень з комплексним поглядом на процес урбанізації, особливо з точки зору умов та якості життя міського населення. У стратегії радянської влади (і незалежної України не меншою мірою) не було виразної соціальної складової, або вона підпорядковувалась економічним завданням. Нові міста і селища міського типу формувалися вслід за створенням воєнного, промислового чи транспортного комплексу і були, по суті, придатком їх виробничої структури. Будь-який акцент на соціальних, а тим більше культурних чи національних аспектах життєдіяльності міських спільнот у кращому випадку кваліфікувався як самозамилування старовиною, а в гіршому – як прояв буржуазного націоналізму. Наслідком стала практична відсутність на пострадянському просторі теоретичного містознавства і геоурбаністики з усіма випливаючими з цього наслідками для науки. Єдиного, загальноприйнятого визначення міста поки що також не запропоновано.

Отже, соціальний погляд на урбанізацію бачиться нам дуже плідним і для дослідження модернізаційних процесів, ритмів життя, і для окреслення важливих змін і трансформацій у способі і умовах організації побуту і праці. Він, як і інші, має просторову специфіку, невіддільний від історії освоєння території і формування міської мережі, географічного розташування і можливостей тієї чи іншої країни.

Список використаних джерел:

1. *Geyer H.S., Kontuly T. A Theoretical Foundation of the Concept of Differential Urbanization // International Regional Science Review. – 1993. – Vol. 5. - № 2. – Pp. 157-177.*
2. *Gibbs J. The Evolution of Population Concentration // Economic Geography. – 1963. - № 2. – P. 119-129.*
3. *Bezliubchenko O.S. Urbanistyka: navch. posibnyk / O.S. Bezliubchenko, O.V. Zavalnyi; Khark. nats. akad. misk. hosp-va. – Kh.: KhNAMH, 2013. – 273 s. [Безлюбченко О.С. Урбаністика: навч. посібник / О.С. Безлюбченко, О.В. Завальний; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2013. – 273 с.].*
4. *Vagin V.V. Gorodskaia sotsiologia: Uchebnoe posobie dlia munitsipalnykh upravliaiushchikh. – M.: Moskovskiy obshchestvennyi nauchnyi fond, 2000. – 169 s. [Вагин В.В. Городская социология: Учебное пособие для муниципальных управляющих. – М.: Московский общественный научный фонд, 2000. – 169 с.].*
5. *Vermenych Ja. Urbanizatsiini protsesy v URSR yak obiekt doslidzhennia u systemi lokalnoi istorii // Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvid. zb. nauk. pr. – 2007. – Vip. 16(1). – S.253-268. [Верменич Я. Урбанізаційні процеси в УРСР як об'єкт дослідження у системі локальної історії // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 16(1). – С. 253-268].*
6. *Virt L. Urbanizm kak obraz zhizni // Virt L. Izbrannye raboty po sotsiologii. – M.: INION RAN, 2005. – S. 93-118. [Вирт Л. Урбанизм как образ жизни // Вирт Л. Избранные работы по социологии. М.: ИНИОН РАН, 2005. – С. 93-118].*
7. *Giddens E. Sotsiologia / E. Giddens; per. z angl. V. Shovkun, A. Oliinyk; nauk. red. O. Ivashchenko. – K.: Osnovy, 1999. – S. 549. [Гідденс Е. Соціологія / Е. Гідденс; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; наук. ред. О. Іващенко. – К.: Основи, 1999. – С. 549].*
8. *Gladkyi O. Geografia mist. Geourbanistyka: pidruchnyk / Oleksandr Gladkyi, Stepan Ishchuk; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. – K.: Palyvoda A.V. [vid.], 2014. – S. 67-78. [Гладкий О. Географія міст. Геоурбаністика: підручник / Олександр Гладкий, Степан Іщук.; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: Паливода А.В. [вид.], 2014. – С. 67-78].*
9. *Gorodianenko V.G. Sotsiologia: istochnikovedenie i istoriografia znaniia: ucheb. posobie / V.G. Gorodianenko. – Dnepropetrovsk: DNU, 2003. – S. 176. [Городяненко В.Г. Социология : источниковедение и историография знания: учеб. пособие / В.Г. Городяненко. – Днепропетровск: ДНУ, 2003. – С. 176].*
10. *Grechana S.I. Ekonomichnyi ta sotsialnyi rozvytok suchasnoho mista: monografia / Grechana S.I.; Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t ekon.-prav. doslidzh., Lugan. fil. – Lugansk: Noulidzh, 2011. – S. 6. [Гречана С.І. Економічний та соціальний розвиток сучасного міста: монографія / Гречана С.І. ; Нац. акад. наук України, Ін-т екон.-прав. дослідж., Луган. філ. – Луганськ: Ноулідж, 2011. – С. 6].*
11. *Guérin-Pace, F. Rank-Size Distribution and the Process of Urban Growth // Urban Studies. – 1995. – 32 (3). – P. 551-562.*

12. *Davidovich V.G. Rasselenie v promyshlennykh uzlakh SSSR. – M., 1960. – S. 3. [Давидович В.Г. Расселение в промышленных узлах СССР. – М., 1960. – С. 3].*
13. *Denysenko O.O. Protsesy metropolizatsii: svitohospodarskyi aspekt: monografia. – K.: Instytut geografii NAN Ukrainy, 2012. – 193 s. [Денисенко О.О. Процеси метрополізації: світогосподарський аспект: монографія. – К.: Інститут географії НАН Україне, 2012. – 193 с.].*
14. *Jacobs J. The Economy of cities. New York:. Random House, 1969. – 453 p.*
15. *Kodin V.O., Panov P.V. Arkhitektura ta mistobuduvannia pervisnoho suspilstva, starodavnioho i seredniovichnoho Skhodu. Navchalnyi posibnyk. – Kharkiv: HNAMH, 2007. – 122 s. [Кодін В.О., Панов П.В. Архітектура та містобудування первісного суспільства, стародавнього і середньовічного Сходу. Навчальний посібник. – Харків: ХНАМГ, 2007. – 122 с.].*
16. *Kristaller W. Die zentralen Orte in Süddeutschland / Kristaller W. // Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischer Funktion. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1980 ; (Repr. d. Ausg. Jena 1933).*
17. *Krugman P. First nature, Second nature and metropolitan location // J. Region.Sci. – 2003. – № 33. – P. 129-144].*
18. *Kubiyovych V. Z antropogeografii Novoho Sancha // Volodymyr Kubiyovych. Naukovi pratsi. Tom 1. – Paryzh-Lviv, 1996. – S. 286-506. [Кубійович В. З антропогеографії Нового Санча // Володимир Кубійович. Наукові праці. Том 1. – Париж-Львів, 1996. – С. 286-506].*
19. *Losch A. The econiomics of location. – New Haven. – Yale University. – 1954.*
20. *Mazur L.N. Rossiiskaia derevnia v usloviiakh urbanizatsii: regionalnoe izmerenie (vtoraia polovina XIX-XX v.) / L.N. Mazur. – Ekaterinburg: Iz-vo Ural. un-ta, 2012. – 472 s. [Мазур Л.Н. Российская деревня в условиях урбанизации: региональное измерение (вторая половина XIX-XX в.) / Л.Н. Мазур. – Екатеринбург: Из-во Урал. ун-та, 2012. – 472 с.].*
21. *Marschall A. Principles of Economics. – Macmillan, London, 1890.*
22. *Matiash S. Chelovek v gorode: Sotsiologicheskie ocherki / S. Matiash. – K.: Politizdat Ukrainy, 1990. – 223 s. [Матяш С. Человек в городе: Социологические очерки / С. Матяш. – К. : Политиздат Украины, 1990. – 223 с.].*
23. *Nikolaev V. Gorodskie issledovaniia i chikagskaia shkola [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupu: http://urbanurban.ru/blog/education/246/Gorodskie-issledovaniya-i-chikagskaya-shkola. [Николаев В. Городские исследования и чикагская школа [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://urbanurban.ru/blog/education/246/Gorodskie-issledovaniya-i-chikagskaya-shkola].*
24. *Perroux F. Note sur la notion de pole de croissence // Economie Appliquée – 1955. – № 7. – P. 307-320.*
25. *Peshina E.V., Ryzhenkov A.V. Evoliutsia teoretiko-metodicheskikh podkhodov k poznaniiu «idealnogo goroda» // Upravlenets, 2013. - № 4 (44). – S. 32-40. [Пешина Э.В., Рыженков А.В. Эволюция теоретико-методических подходов к познанию «идеального города» // Управленец, 2013. - № 4 (44). – С. 32-40].*
26. *Pokliatskyi S.A. Misto yak mizhdystsyplinarnyi obiekt vyvchennia: evoliutsia naukovykh pidkhodiv / S.A. Pokliatskyi // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Zbirnyk naukovykh prats. – Vyp. 553-554: Geografia. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 2011. – S. 135-142. [Покляцький С.А. Місто як міждисциплінарний об'єкт вивчення: еволюція наукових підходів / С.А. Покляцький // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 553-554: Географія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 135-142].*
27. *Prosianyk N.V. Poniattia mista ta yoho hospodarstva v ekonomitsi Ukrainy // Naukovyi visnyk ChDIEU. Seria 1, Ekonomika. – Chernihiv: ChDIEU, 2012.– №1(13). – S. 140-145. [Просяник Н.В. Поняття міста та його господарства в економіці України // Науковий вісник ЧДІЕУ. Серія 1, Економіка. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2012.– №1(13). – С. 140-145].*
28. *Saliy I.M. Urbanizatsia v Ukraini: sotsialnyi ta upravlinskyi aspekty / I.M. Saliy. – K.: Naukova dumka, 2005. – 302 s. [Салій І.М. Урбанізація в Україні: соціальний та управлінський аспекти / І. М. Салій. – К.: Наукова думка, 2005. – 302 с.].*
29. *Seniura O.V. Spetsyfika ta tendentsii rozvytku suchasnoho mista v sotsiologichnomu dyskursi // Ukrainskyi sotsium: naukovyi zhurnal. – 2009. - № 3. - S. 25-36. [Сенюра О.В. Специфіка та тенденції розвитку сучасного міста в соціологічному дискурсі // Український соціум: науковий журнал. – 2009. - № 3. – С. 25-36].*
30. *Stepanenko A.V. Goroda v usloviiakh razvitogo sotsializma. – K.: Naukova dumka, 1981. – 294 s. [Степаненко А.В. Города в условиях развитого социализма. – К.: Наукова думка, 1981. – 294 с.].*
31. *Tanchyn I. Sotsiologia: navch. posib. / I. Tanchyn. – Lviv: UAD, 2005. – S. 239. [Танчин І. Соціологія: навч. посіб. / І. Танчин. – Львів: УАД, 2005. – С. 239].*
32. *Treivish A.I., Kurasov A.V. Mirovye goroda v postindustrialnoi ekonomike: terminy, teoreticheskie konstruktsii i realnost // Mir Rossii. – 2009. - № 1. – S. 34-46. [Трейвиш А.И., Курасов А.В. Мировые города в постиндустриальной экономике: термины, теоретические конструкции и реальность // Мир России. – 2009. - № 1. – С. 34-46].*
33. *Thünen J.G. Izolirovannoe gosudarstvo v ego otnoshenii k selskomu khozyaystvu i natsionalnoi ekonomike // Issledovaniia o vliianii khlebnykh tsen, bogatstva pochvy i nakladnukh raskhodov na zemledelie [red. prof. A. Rybnikova]. – M.: Ekonomicheskaia zhizn, 1926. – 326 s. [Тюнен Й.Г. Изолированное государство в его отношении к сельскому хозяйству и национальной экономии / Й.Г. Тюнен // Исследования о влиянии хлебных*

цен, богатства почвы и накладных расходов на земледелие [Под ред. проф. А.А. Рыбникова]. – М.: Экономическая жизнь, 1926. – 326 с.].

34. *Florida R. Flight of the creative class. – N.Y. : HarperBusiness.2005. – 326 p.*

Summary

Natalia Omelchenko. SOCIO-GEOGRAPHIC URBAN STUDIES: EXPERIENCE AND HISTORIOGRAPHY.

In the process of mankind development world's population accumulates in the cities. In ancient times the cities fulfilled different profile functions, played special role in the development of social and economic relations. Differences in the development of some states and regions became the reason of the differences in the cities development. There are some places on earth which are not urbanized at all and people live there in the lower stage of civilization.

Rapid cities growth in geographical, economic and social aspects determines the occurrence of urbanization phenomenon and its permanent understanding.

A very long period of time the scientists considered urbanization just like rapid cities growth and increasing of the urban proportion of the population. The problems of the aspects of urbanization are not debated entirely. Our analysis of such phenomenon in social aspect gives the opportunity to consider that urbanization is the versatile process which has an increasing effect on society development, growth of the urban proportion of the population and urban style of life.

The most intensive research work in the field of urbanization of some settlements started in the second half of the 20th century. Such scientific advances connect with urbanization rapid growth, increasing of the city as the main form of settlement and important social and economic center. So, in spite of the previous mutual investigations in general and narrow disciplines, Ukrainian Geography needs the new research which includes the complex approach to the process of urbanization from the conditions and quality of life point of view.

Key words: city, historical urban development, urbanization, urban geography, the concepts of urbanization.

УДК 911.3

Владислав Бєліков

ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗМІН У СТАРОБІЛЬСЬКОМУ РАЙОНІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

У статті розглянуто особливості демографічних змін у соціально-демографічній сфері Старобільського району Луганської області після розпаду Радянського Союзу і до наших днів. Розглянуто зміни в чисельності населення, народжуваності, смертності, шлюбній, статевій і віковій структурі, етнічному складі. Крім того, описана ситуація на ринку праці. Це дало можливість детально вивчити і порівняти соціально-демографічну ситуацію в Старобільському районі та інших адміністративних районах Луганської області. Старобільський район має більш високий рівень народжуваності, але в той же час і більш високий рівень смертності, відрізняється меншою часткою позашлюбних пологів і відносно благополучною ситуацією на ринку праці.

Ключові слова: *трансформації, чисельність населення, народжуваність, смертність, шлюбність, міграції, статевий, віковий, етнічний склад, трудові ресурси, ринок праці.*

Владислав Беликов. ОСОБЕННОСТИ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ В СТАРОБЕЛЬСКОМ РАЙОНЕ ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТИ В ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД. *В статье рассмотрены особенности демографических изменений в социально-демографической сфере Старобельского района Луганской области после распада Советского Союза и до наших дней. Рассмотрены изменения в численности населения, рождаемости, смертности, брачной, половой и возрастной структуре, этническом составе. Кроме того, описана ситуация на рынке труда. Это дало возможность детально изучить и сравнить социально-демографическую ситуацию в Старобельском районе и других административных районах Луганской области. Старобельский район имеет более высокий уровень рождаемости, но в то же время и более высокий уровень смертности, отличается меньшей долей внебрачных родов и относительно благополучной ситуацией на рынке труда.*

Ключевые слова: *трансформации, численность населения, рождаемость, смертность, брачность, миграции, половой, возрастной, этнический состав, трудовые ресурсы, рынок труда*

Vladyslav Bielikov. FEATURES OF THE DEMOGRAPHIC CHANGES IN STAROBELSK DISTRICT OF LUGANSK REGION AT THE POST-SOVIET PERIOD. *The article describes the features of the transformations in the socio-demographic sphere of Starobelsk district, Luhansk region, after the collapse of the Soviet Union to the present day. Observed in the article are population size, birth rate, mortality rate, marriage rate, gender, age and ethnic structure. Furthermore, the situation on the labor market is described. This made it possible to study in detail and compare the socio-demographic situation in Starobelsk district and other administrative areas of Lugansk region. Starobelsk district has a higher birth rate, but at the same time a higher mortality rate, also it's notable for a lower number of non-marital births and relatively favorable situation on the labor market.*

Key words: *transformations, population size, birth rate, mortality rate, marriage rate, migration, gender, age structure, ethnic groups, workforce, labor market.*

Вступ. Постановка проблеми. З початку 90-х рр. на території України почали розвиватися трансформаційні процеси, пов'язані з майже повною відсутністю як в Україні в цілому, так і в її регіонах соціальної орієнтації, її соціальна політика носить переважно декларацiйний характер. Природньо, що з цим пов'язані і демографічні зміни. Невід'ємною характеристикою будь-якого регіону є його демографічний потенціал, кількісним мірилом якого є чисельність населення, природний і механічний рух, статево-вікова структура.

Як відомо, прискорений індустріальний розвиток Луганщини протягом багатьох десятиліть супроводжувався перерозподілом населення із північних районів аграрно-промислової спеціалізації – у південні райони та міста, що відрізнялись особливо високими темпами промислового розвитку [7]. Унаслідок цього в більшості адміністративних районів чисельність населення постійно зменшувалась. Щодо Старобільського району, то він, порівняно з іншими районами північної частини області, відзначався позитивною динамікою чисельності населення. Так, за період 1959 – 1979 рр. кількість жителів Старобільщини зросла з 59,1 до 64,2 тис. осіб, досягши максимального в історії району показника. Лише після 1980 р. почалося зменшення населення, яке прискорилось у пострадянський період.

А вже після 1991 р. відбулися кардинальні зміни в умовах життєдіяльності населення, що позначились на динаміці природного та міграційного руху, а відтоді – й на чисельності населення району. З часу останнього радянського перепису (1989 р.) і до 01.01.2013 р. загальні людські втрати населення Старобільського району становили 16,1 тис. осіб, або 25,5% від показника 1989 р. Це неприпустимо високі темпи скорочення населення в регіоні, який володіє вигідним економіко-географічним положенням і має значний природний та соціально-економічний потенціал розвитку.

Характерно, що за вказаний період сільське населення скорочувалося більш високими темпами, ніж міське. Станом на 01.01.2013 р. чисельність наявного населення в Старобільському районі становить 47051 осіб. Скорочення демографічного потенціалу регіону триває.

Аналіз найновіших досліджень і публікацій. В Україні дослідження різних видів трансформацій у периферійних територіях проводились переважно частково. Зокрема, соціально-демографічні трансформації досліджували Нємець Л.М., Мельник І.Г., Мезенцева Н.І., вивченням трансформацій у промисловості займалися Захарченко В.І., Підгрушний Г.П., депресивних територій України – Барановський М.О., Олійник В.Д. Особливості розвитку периферійних територій досліджує Пилипенко І.О. та інші науковці.

Мета і завдання статті. Метою дослідження є виявлення особливостей соціально-демографічних

© Бєліков В., 2015

трансформацій Старобільського району Луганської області за період з 1990 – 2014 рр., а завданнями – висвітлення структурних зрушень у формуванні соціально-демографічних трансформацій та аналіз соціально-демографічних показників за досліджуваний період.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з кінця 80-х рр. XX ст. природний рух населення у Старобільському районі характеризується стабільним переважанням смертності над народжуваністю. Наслідком цього стало природне скорочення населення. Динаміка загальних демографічних коефіцієнтів має свої особливості: показники народжуваності в районі є кращими, а смертності – гіршими, ніж у цілому по Луганській області (рис. 1).

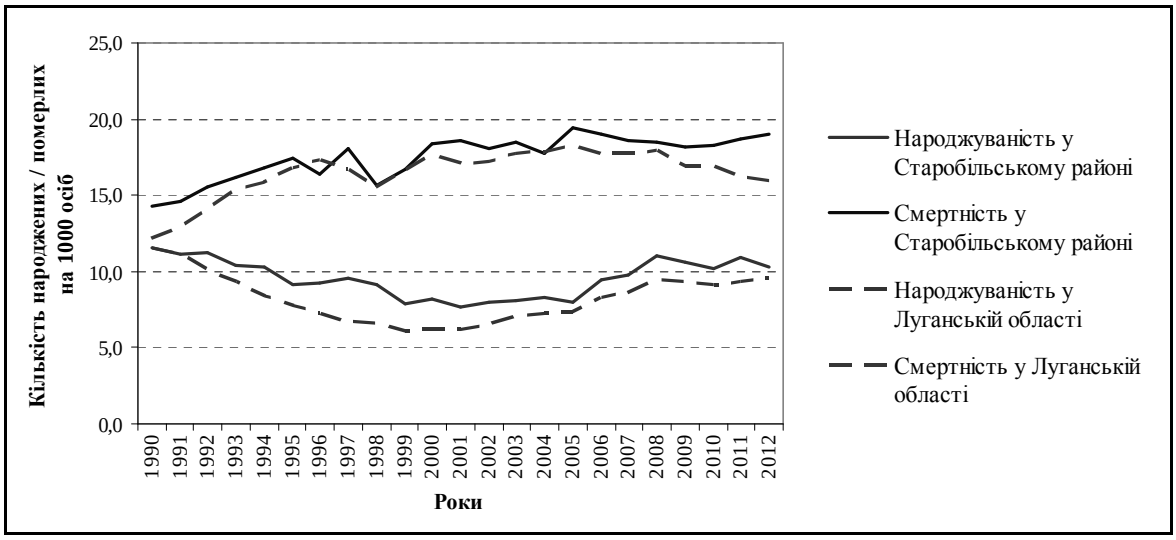

Рис. 1. Динаміка народжуваності і смертності населення Старобільського району у порівнянні із пересічними показниками по Луганській області *(побудовано автором за даними [2])*

У 2012 р. загальний коефіцієнт народжуваності в районі становив 11,0‰, а смертності – 18,2‰, природний приріст (скорочення) населення відповідно – мінус 7,2‰. Темпи, якими відбувається депопуляція в Старобільському районі, є дещо більшими, ніж у цілому по області.

За кількістю народжених на 1000 населення Старобільський район посідає 2 місце (2012 р.) серед районів Луганської області. Частота народжень після 2005 р. зростає, проте рівня народжуваності, що був у Старобільському районі в 1990 р., не досягнуто. Приблизно одна п'ята дітей (у 2012 р. – 20,7 %) народжені у матерів, що не перебували в шлюбі. Порівняно з багатьма іншими районами Луганської області, у Старобільському районі ситуація з позашлюбною народжуваністю виглядає більш благополучною (наприклад, частка позашлюбних народжених дітей у таких районах, як Сватівський, Кремінський, Попаснянський, Краснодонський, Станично-Луганський перевищує 30 %).

На репродуктивну активність населення Старобільського району, як і інших районів, позитивно вплинули впроваджені державою заходи демографічної політики. Як зазначають демографи, [6, 7, 8], зростання народжуваності в регіонах України має значною мірою компенсаційний характер (це результат відкладених в роки економічної кризи народжень), а також пов'язане з «приходом» більш численної когорти молоді (йдеться про багаточисельне покоління народжених у середині 80-х рр.). Отже, у подальшому слід очікувати знову зниження інтенсивності народжуваності.

Серед факторів, що в цілому негативно впливають на дітородну поведінку, зазначимо, у першу чергу, зміну системи цінностей (орієнтація молоді на більш високі стандарти життя) та зниження потреби в дітях, зростання рівня освіти населення, більш пізній вік вступу до шлюбу, міграційний відплив та ін. Разом з тим, слабоурбанізовані регіони, одним з яких є і Старобільський район, характеризуються все ще збереженням «традиційних» шлюбно-сімейних відносин, сільським укладом, вищою релігійністю населення, а отже, мають кращі показники народжуваності порівняно з містами. Можна припустити й вплив такого фактору, як менш поширена та менш доступна в сільських районах контрацепція. Не останню роль відіграє вікова структура населення Старобільського району, яка, порівняно з багатьма іншими районами, відрізняється більшою часткою молоді в структурі населення і меншою часткою старих людей.

Загальний коефіцієнт смертності населення у Старобільському районі (14,3 ‰) є більш високим порівняно із загальнообласним показником (12,2 ‰). Частота смертей з розрахунку на 1000 населення більш ніж у півтора рази перевищує частоту народжень. Загальний коефіцієнт смертності має негативну динаміку – зростання.

Можна стверджувати, що така динаміка смертності пов'язана з комплексом факторів, серед яких – падіння рівня життя та погіршення здоров'я населення, неефективна організація системи охорони здоров'я, низька якість медичних послуг, поширення шкідливих звичок серед населення, демографічне старіння та ін. фактори, що потребують уважного вивчення. Загалом, як зазначають дослідники, «для

зростання тривалості життя людей необхідною умовою є сприятливий соціально-економічний фон» [5], на забезпечення якого має бути спрямована політика регіональних та місцевих органів влади.

Вагомий вплив на загальні показники відтворення населення має смертність немовлят (дітей у віці до 1 року). Якщо в цілому по Луганській області намітилась стійка тенденція до зниження смертності немовлят (за 1990 – 2012 р. майже вдвічі), то в Старобільському районі ситуація кардинально не змінилась (табл. 1).

Таблиця 1

Коефіцієнти смертності дітей у віці до 1 року по Старобільському району порівняно із Луганською областю

	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2012 р.
Луганська область	14,9	14,3	13,2	11,7	9,4	7,6
Старобільський район	10,9	12,5	8,3	11,7	14,0	9,6

Складено за даними [10]

Структура причин смертності населення району мало відрізняється від тієї, що характерна в цілому для населення Луганської області. Головною причиною смертей є хвороби системи кровообігу (66 % усіх випадків), на другому місці перебувають новоутворення (13 %), далі – зовнішні причини (6 %), хвороби системи травлення (5 %), органів дихання (4 %), деякі інфекційні та паразитарні хвороби (2 %), інші причини – 4 % (рис. 2).

Шлюбність нарівні з розлучуваністю та овдовінням є важливим фактором відтворення населення та змін сімейної структури. Демографи зазначають, що шлюбність як суспільний процес залежить від соціально-економічних та соціально-культурних умов, існуючих юридичних норм та психологічних установок населення. Вплив зазначених факторів опосередкований демографічними процесами, які, у свою чергу, впливають на вікову й статеву структуру населення та визначають ситуацію на «шлюбному ринку» [11].

З рис. 3 видно, що шлюбність та розлучуваність населення у Старобільському районі суттєво коливаються по роках. В окремі роки мало місце суттєве погіршення співвідношення частоти шлюбів та розлучень (наприклад, у 2000 – 2002 рр.).

Серед процесів, що впливають на відтворення населення та його структурні характеристики, важливе місце відводиться *міграції*. Головними особливостями міграційного руху населення Старобільщини є абсолютне переважання внтурішньорегіональної міграції (у межах Луганської області) над міжрегіональною й міжнародною та загальне негативне сальдо. Останнє однозначно негативно позначається на розвитку регіону, адже виїжджає зазвичай молоде і працездатне населення, що, у кінцевому підсумку, виснажує репродуктивний і трудовий потенціал регіону.

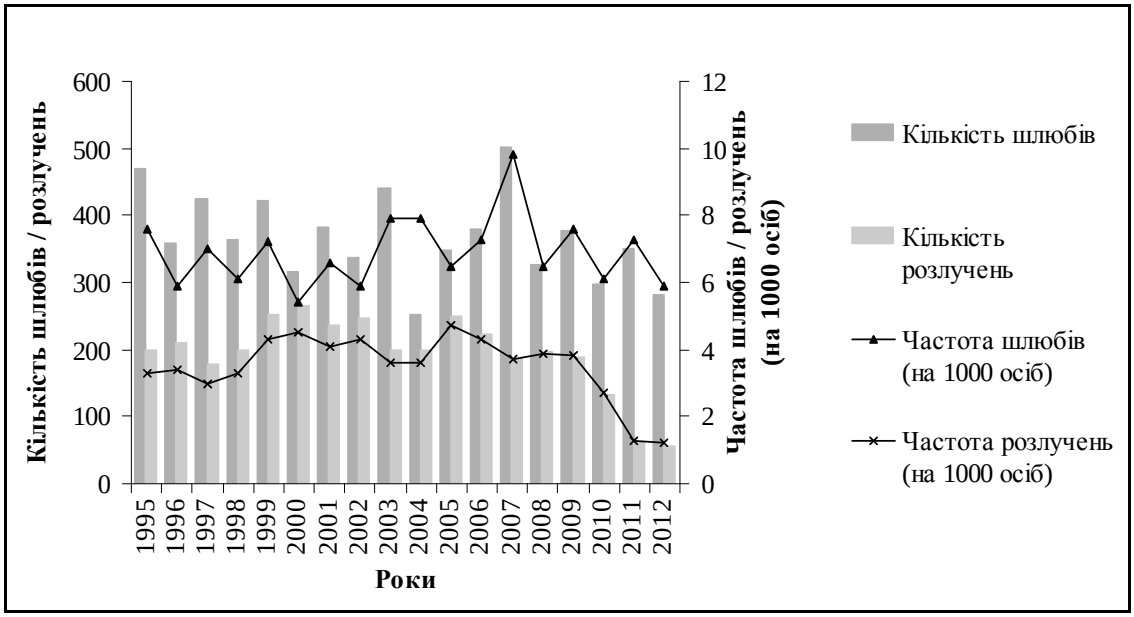

Рис. 3. Динаміка шлюбності і розлучуваності в Старобільському районі[1] *(побудовано автором)*

[1]у 2010 – 2012 рр. інформація наведена за даними органів державної реєстрації актів цивільного стану без урахування розірвань шлюбів, здійснених у судовому порядку (відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010р. № 2398- VI)

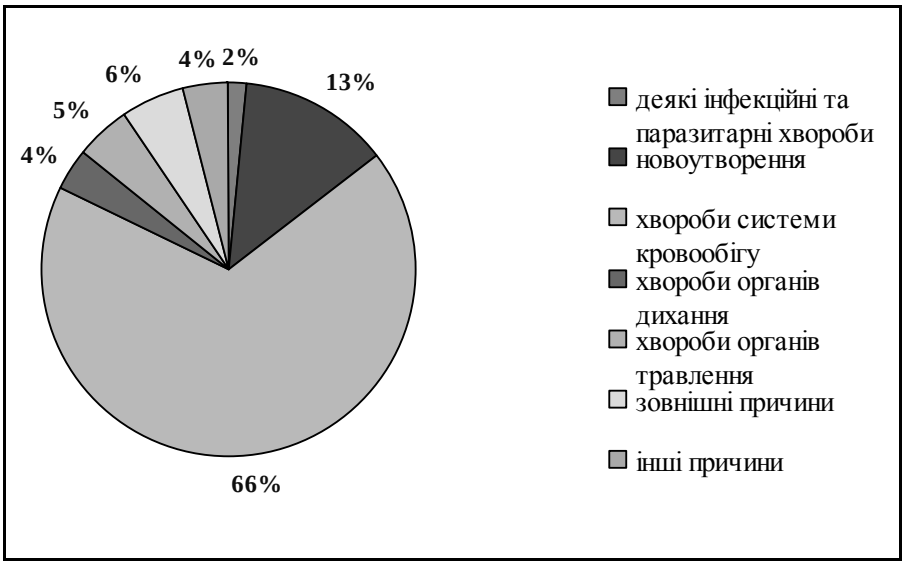

Рис. 2. Структура причин смертності населення Старобільського району в 2012 р.
(побудовано автором за даними [2])

Під впливом процесів природного та механічного руху населення сформувалися особливості *статевої* та *вікової* структури. Станом на 01.01.2013 р. у Старобільському районі чисельність чоловіків складала 22315 осіб, жінок – 24645 осіб. На 1000 жінок припадало 905 чоловіків. Таке чисельне переважання жінок над чоловіками забезпечується за рахунок старших вікових груп населення. Відзначимо, що порівняно з попередніми роками статева диспропорція населення Старобільського району зменшилась.

Щодо вікової структури населення, то тут також відбулися суттєві зміни (табл. 2). Протягом періоду 1989 – 2011 рр. частка дітей (0 – 14) скоротилась, осіб у працездатному віці (15 – 59) – зросла, а старих людей (60+) – майже не змінилась. Відповідно збільшився середній вік населення району: з 37,8 років (1989 р.) до 40,7 (2011 р.). Як і в більшості інших районів Луганщини, у Старобільському районі відбувається демографічне старіння населення, що в подальшому матиме вагомі, здебільшого – негативні, соціально-економічні наслідки (збільшення навантаження на систему охорони здоров'я, соціальні служби, пенсійну систему тощо). Разом з тим, як позитивну, слід відмітити тенденцію зменшення демографічного навантаження на населення у працездатному віці. Сучасна вікова структура населення має регресивний характер. Частка осіб у віці 60 і старше складає 21,6 % (2011 р.), що майже вдвічі перевищує частку дітей (14,3 %).

Таблиця 2

Динаміка вікової структури населення Старобільського району

Район	Відсотків до всього населення у віці (1989 р.)			Відсотків до всього населення у віці (2001 р.)			Відсотків до всього населення у віці (2011 р.)		
	0 - 14	15-59	60 і старші	0-14	15-59	60 і старші	0-14	15-59	60 і старші
Старобільський район	20,9	57,6	21,5	16,2	60,4	23,4	14,3	64,1	21,6

Складено автором за даними [2], (1989 р., 2001 р. – за переписами населення)

Загальні деформації демографічної структури населення Старобільського району можна побачити, порівнявши статево-вікові піраміди для трьох часових зрізів. З рис. 4 видно, яким чином змінилась конфігурація піраміди за період з 1990 р. по 2012 рр. Головним підсумком цих змін стало скорочення «поля дитинства» та старіння населення, що в подальшому матиме негативний вплив на відтворення населення та ситуацію на ринку праці. Якщо в 1990 р. режим відтворення був розширений, то в 2012 р. він став звуженим.

Етнічний склад населення Старобільського району характеризується абсолютним домінуванням українців. За результатами останнього перепису (2001 р.) на українців припадало 87,8%, росіян – 11,0%, інші етноси – 0,2%. За часів СРСР чисельність українців, а також їхня питома вага у населенні повільно зменшувалась (з 86,6% у 1960 р. до 83,3% у 1989 р.), тоді як чисельність і частка росіян – зростала (відповідно з 12,6% до 15,2%). У пострадянський період етнічний склад населення став більш однорідним, частка українців підвищилась на 4,5 відсоткових пункти. Зростання частки титульної нації відбулось на фоні депопуляційних процесів, під впливом міграцій та змін етнічної самосвідомості. Інші етнічні меншини, крім росіян, є нечисленними. Крім росіян, серед представників етнічних меншин дещо виді-

ляються білоруси, хоч їхня частка, порівняно з росіянами, є мізерною – до 0,2%.

Важливою ознакою етнічної ідентичності є мова. Цікаво, що за підсумками Всеукраїнського перепису 2001 р., приблизно одна десята частина (11,7%) українців Старобільського району визнала рідною мовою російську, тоді як одна десята всіх етнічних росіян (11,9%) своєю рідною мовою назвала українську.

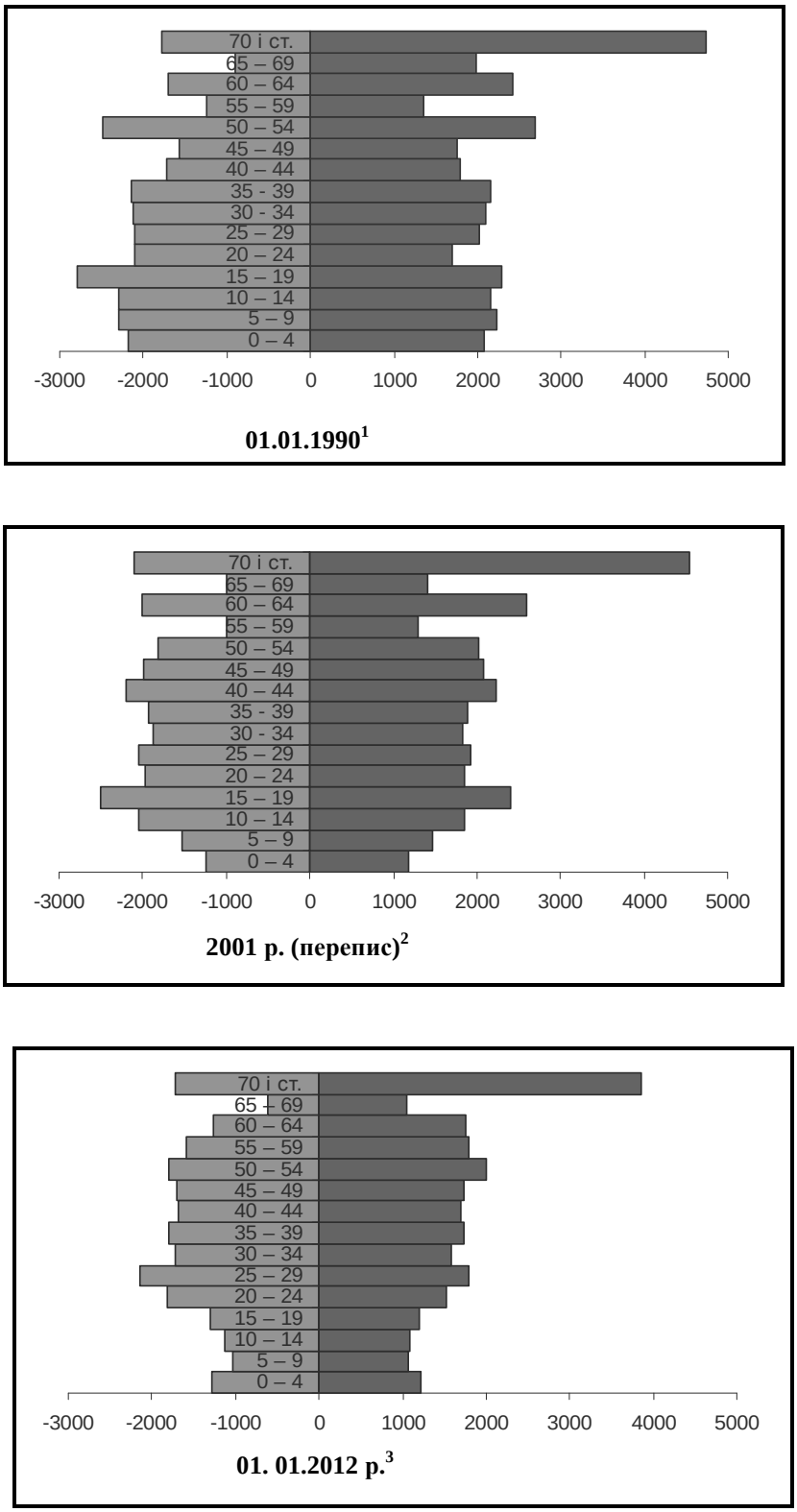

Рис. 4. Розподіл постійного населення Старобільського району за статтю та віком за роками *(побудовано автором): [1]за архівними даними [3]; [2]за даними [4]; [3]за даними [2]*

Географічні особливості розміщення українців та росіян у межах району пов'язані значною мірою з історичними особливостями заселення території та міграціями післявоєнного періоду. За матеріалами етнографічного дослідження населення Харківської губернії, проведеного Харківським статистичним Комітетом та виданим у 1898 р., слободи Шульгинка, Чмирівка були заселені українцями. У цілому Старобільський район має значну етнічну територію розселення українців. Осередком проживання росіян є м. Старобільськ, у якому частка росіян є більшою, ніж у сільських поселеннях.

На формування ментальності населення Старобільщини вагомий вплив має церква. Загальна кількість прихожан, що представляють 5 конфесій та течій, складає близько 4200 осіб.

Трудові ресурси. Ситуація на ринку праці. Старобільський район має значний трудовий потенціал. На 01.01.2011 р. чисельність населення у працездатному віці (15–69 років) складала 36,2 тис. осіб, або 74,6% від усього населення. Це значно більше, ніж було у 1989 р. Проте цей потенціал використовується неефективно. Вузькість сфери прикладання праці, сезонний характер зайнятості в сільському господарстві, перехід аграріїв на вирощування малопрацемістких культур та інші причини зумовили дещо більший, ніж у цілому в Луганській області, рівень зареєстрованого безробіття. У 2012 р. він складав 2,0% (по області – 1,4%). Проте це не найгірший серед регіонів показник, адже в найбільш віддалених районах Луганщини рівень безробіття вище. У 2012 р. навантаження на 1 вільне робоче місце (вакансію) у Старобільському районі складало 49, а в Кремінському, Новопсковському та Троїцькому районах воно коливалось у межах 400 – 700. Середньорічна кількість найманих працівників щороку зменшується, що пов'язано із загальним зменшенням чисельності населення, з погіршенням ситуації на ринку праці, зменшенням привабливості найманої праці, зростанням підприємницької ініціативи, фермерства (159 фермерських господарств зареєстровано станом на 01.01.2013 р.). Основними видами діяльності місцевого населення є сільське господарство та послуги. Районний центр – м. Старобільськ – на відміну від більшості сільських поселень відрізняється кращою ситуацією на ринку праці.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У структурі та динаміці населення Старобільського району, демографічних процесах, розселенні є багато спільного з іншими аграрними районами Луганщини. Типовими для району є: негативна динаміка чисельності населення, статева асиметрія, деформована вікова структура населення, звужений режим відтворення населення, міграційний відплив населення, зменшення людності поселень та перерозподіл їх мешканців із дрібних у більш крупні сільські поселення і районний центр та деякі інші риси. Порівняно з іншими адміністративними районами області, специфічними особливостями Старобільського є більш високий рівень народжуваності, але й більш високий рівень смертності, особливо смертності немовлят, район відрізняється меншою часткою позашлюбних народжень та відносно благополучною ситуацією на ринку праці. Позитивними тенденціями пострадянського періоду стали зменшення статевої асиметрії, збільшення частки населення у працездатному віці та водночас послаблення демографічного навантаження на нього. Подальші дослідження повинні бути пов'язані з вивченням соціально-демографічних та соціально-економічних трансформацій.

Список використаних джерел:

1. *Baranovskyi M.O. Naukovi zasady suspilno-geografichnoho vyvchennia silskykh depresyvnykh terytoriy Ukrainy. – Nizhyn, 2009. – 396 s. [Барановський М.О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України. – Ніжин, 2009. – 396 с.].*
2. *Holovne upravlinnia statystyky v Luhanskiy oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.lg.ukrstat.gov.ua [Головне управління статистики в Луганській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lg.ukrstat.gov.ua].*
3. *Derzhavnyi arkhiv Luhanskoi oblasti. Fond № R – 2519, opys № 14, sprava № 451a. [Державний архів Луганської області. Фонд № Р – 2519, опис № 14, справа № 451а].*
4. *Kilkist, terytorialne rozmishchennia ta statevo-vikovyi sklad naselennia Luhanskoi oblasti / Luhanske oblasne upravlinnia statystyky; vidp. za vyp. Ziminskyi Yu.V., Prydorozhko A.O. – Luhansk: Luhanske oblasne upravlinnia statystyky, 2003. – 230 s. [Кількість, територіальне розміщення та статево-віковий склад населення Луганської області / Луганське обласне управління статистики; відп. за вип. Зімінський Ю.В., Придорожко А.О. – Луганськ: Луганське обласне управління статистики, 2003. – 230 с.].*
5. *Kovalev S.A. Tipologiia selskikh poselenyy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0255/analit08.php [Ковалев С.А. Типология сельских поселений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0255/analit08.php].*
6. *Melnyk I.H. Osoblyvosti narodzhuvanosti v Luhanskiy oblasti / I.H. Melnyk // Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii. – 2008. – № 5(2). – S. 145-151. [Мельник І.Г. Особливості народжуваності в Луганській області / І.Г. Мельник // Часопис соціально-економічної географії. – 2008. – № 5(2). – С. 145-151].*
7. *Melnyk I.H. Regionalni osoblyvosti demografichnoho rozvytku Donbasu / I.H. Melnyk // Regionalni geografichni doslidzhennia Ukrainy ta sumizhnykh terytoriy: Zb. nauk. prats / Vidp. red. Yu.O. Kyseliov. – L.: Alma-mater, 2006. – S. 150-152. [Мельник І.Г. Регіональні особливості демографічного розвитку Донбасу / І.Г. Мельник // Регіональні географічні дослідження України та суміжних територій: Зб. наук. праць / Відп. ред. Ю.О. Кисельов. – Л.: Альма-матер, 2006. – С. 150-152].*

8. *Niemets L.N. Ustoichivoe razvitie: sotsialno-geograficheskie aspekty: Monohrafiia / L.N. Niemets. – Kharkov: Fakt, 2003. – 383 s. [Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты: Монографія / Л.Н. Немец. – Харьков: Факт, 2003. – 383 с.].*
9. *Niemets K.A., Niemets L.M. Prostorovyi analiz u suspilniy geografii: novi pidkhody, metody, modeli: Monografiia. – Kharkiv: KhNU, 2013. – 225 s. [Нємець К.А., Нємець Л.М. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі: Монографія. – Харків: ХНУ, 2013. – 225 с.].*
10. *Statystychnyi shchorichnyk Luhanskoi oblasti za 2012 r. / za red. I.V. Shabliienko. – Luhansk: Holovne upravlinnia statystyky v Luhanskiy oblasti, 2013 . – S. 262. Статистичний щорічник Луганської області за 2012 р. / за ред. І.В. Шаблієнко. – Луганськ: Головне управління статистики в Луганській області, 2013. – С. 262].*
11. *Filippova O.V. Brachnost naseleniia v Respublike Belorussii v kontse XX veka [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: http://www.demoscope.ru/weekly/2005/0191/analit03.php [Филиппова О.В. Брачность населения в Республике Белоруссии в конце XX века [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.demoscope.ru/weekly/2005/0191/analit03.php].*

Summary

Vladyslav Bielikov. FEATURES OF THE DEMOGRAPHIC CHANGES IN STAROBELSK DISTRICT OF LUGANSK REGION AT THE POST-SOVIET PERIOD.

The article describes the features of the transformations in the socio-demographic sphere of Starobelsk district, Luhansk region, after the collapse of the Soviet Union to the present day. Observed in the article are population size, birth rate, mortality rate, marriage rate, gender, age and ethnic structure. Furthermore, the situation on the labor market is described. This made it possible to study in detail and compare the socio-demographic situation in Starobelsk district and other administrative areas of Lugansk region. Starobelsk district has a higher birth rate, but at the same time a higher mortality rate, also it's notable for a lower number of non-marital births and relatively favorable situation on the labor market. In a structure and dynamics of population of Starobilsk of district, demographic processes, location is a lot in common with other agrarian districts of Lugansk region. Typical for a region is: a negative dynamics of quantity of population, sexual asymmetry, deformed the age-related structure of population, narrowed mode of recreation of population, migratory ebb of population, reduction to populousness of settlements and redistribution of their habitants from shallow in more large rural settlements and district center and some other lines. Reductions of sexual asymmetry, increase of part of population became the positive tendencies of post-soviet period in capable of working age and at the same time weakening of the demographic loading on him. Further researches must be related to the study of socialdemographic and socio-economic transformations.

Key words: transformations, population size, birth rate, mortality rate, marriage rate, migration, gender, age structure, ethnic groups, workforce, labor market.

УДК 911.3

Роман Молікевич

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА МЕДИКО-ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ У ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто питання впливу рівня соціально-економічного розвитку на формування медико-демографічної ситуації у регіоні. Автором розглянуто основні соціально-економічні показники, за допомогою факторного аналізу виділено найбільш суттєві з них, здійснено багатомірну оцінку рівня соціально-економічного розвитку адміністративних районів Херсонської області, розраховано їх кореляційне співвідношення з показниками медико-демографічної ситуації. Окремо наголошено на ролі урбанізації у формуванні суспільного здоров'я. Проаналізовано просторові особливості розвитку медичної системи Херсонської області як однієї з передумов соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: *соціально-економічний розвиток, медико-демографічна ситуація, якість життя населення, медична система, суспільне здоров'я.*

Роман Моликевич. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМОСВЯЗИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И МЕДИКО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ В ХЕРСОНСКОЙ ОБЛАСТИ. *В статье рассмотрен вопрос влияния уровня социально-экономического развития на формирование медико-демографической ситуации в регионе. Автором рассмотрены основные социально-экономические показатели, с помощью факторного анализа выделены наиболее существенные из них, проведена многомерная оценка уровня социально-экономического развития административных районов Херсонской области, рассчитано их корреляционное соотношение с показателями медико-демографической ситуации. Отдельно отмечена роль урбанизации в формировании общественного здоровья. Проанализированы пространственные особенности развития медицинской системы Херсонской области как одной из предпосылок социально-экономического развития.*

Ключевые слова: *социально-экономическое развитие, медико-демографическая ситуация, качество жизни населения, медицинская система, общественное здоровье.*

Roman Molikevych. SOME ASPECTS OF INTERDEPENDENCE OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AND MEDICAL-DEMOGRAPHIC SITUATION IN KHERSON REGION. *The article discusses the impact of socio-economic development on the formation of medical-demographic situation. The author considered the main socio-economic indicators, by using factor analysis the most significant indicators are identified and the multidimensional evaluation of socio-economic development of administrative units of Kherson oblast was done. The correlation between indicators of socio-economic development and the indicators of medical-demographic situation was calculated. Especially role of urbanization in forming of public health was underlined. Also the spatial features of health systems in Kherson region as one of the indicators of socio-economic development are analyzed.*

Key words: *socio-economic development, medical-demographic situation, quality of life, health system, public health.*

Постановка проблеми. Зважаючи на зростаючу економічну кризу у світі та досить непросту ситуацію, що склалася в Україні, вплив соціально-економічних факторів на здоров'я населення та демографічну ситуацію дедалі зростає. Варто згадати, що «соціально-економічний розвиток» характеризує ступінь задоволення матеріальних та духовних потреб людей у суспільстві, тобто міру його благополуччя та добробуту [3]. Взаємозв'язок між медико-демографічною ситуацією (МДС) та соціально-економічним розвитком має взаємну обумовленість [17]. З однієї сторони, всі демографічні процеси, не дивлячись на їх начебто самостійність, є соціально детермінованими, а їх інтенсивність обумовлена соціально-економічними умовами. З іншої ж сторони, населення і його параметри являються найважливішим фактором розвитку господарства і соціальної сфери (особливо на регіональному рівні). Досить часто під поняттям соціально-економічного розвитку як фактору впливу на населення розуміється саме роль якості життя населення у своєму саморозвитку [19]. Цим самим підтверджується теорія, що якість життя населення і МДС є нерозривними взаємозалежними характеристиками населення, і фактично – результатом розвитку одна одної.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням географічних особливостей соціально-економічного розвитку, як регіонів так і країни в цілому, займалися майже всі провідні науково-географічні центри України. Щодо дослідження особливостей демографічної ситуації, стану здоров'я населення та передумов їх розвитку варто відмітити праці Баркової Г.А., Батиченко С.П., Гудзеляк І.І., Джамана В.О., Лібанової Е.М., Мартусенко І.В., Мезенцевої Н.І., Нємець Л.М., Прибиткової І.М., Романів О.Я., Стешенко В.С., Хомри О.У., Шаблія О.І., Шевченка В.О., Шевчук Л.Т. та ін.

Метою дослідження є суспільно-географічний аналіз взаємозалежностей між соціально-економічним розвитком та медико-демографічними показниками населення Херсонської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку Мезенцевої Н.І. та Батиченко С.П. [10], рівень здоров'я населення, а у нашому випадку і передумов формування МДС, досить сильно залежний від рівня соціально-економічного розвитку території та рівня життя населення. Основними показниками впливу соціально-економічного розвитку на національному рівні є: ВВП та ВНП на душу населення, експортно-імпортні відносини, спеціалізація регіонів, рівень безробіття та зайнятість, доходи та витрати населення, сформованість середнього класу. На регіональному ж рівні головними соціально-економічними чинниками є: рівень добробуту населення, розвиток охорони здоров'я, суспільні норми, освітній і культурний рівні населення, характер зайнятості тощо [15]. Причому кожен чинник може вливати на населення прямо, опосередковано та у

© Молікевич Р., 2015

зворотному напрямі.

Рівень добробуту та поліпшення матеріальних умов життя, доступність медичних послуг, наприклад, впливають на зменшення смертності та підвищення тривалості життя. Але це, в свою чергу, призводить до збільшення кількості осіб похилого віку і показники смертності знову підвищуються [6]. Досить складним є також вплив підвищення добробуту населення на народжуваність. При підвищенні добробуту у населення підвищується коло культурних та матеріальних інтересів, збільшуються витрати на дітей. З огляду на такі зміни, вплив добробуту на рівень народжуваності може бути відносним і мати зворотну дію [20].

На сучасному етапі в розвинутих країнах не спостерігається значного коливання рівня народжуваності серед населення з різним рівнем добробуту. Більшою мірою залежність динаміки народжуваності простежується в ході історичного процесу. Тобто, побоюючись криз та економічних депресій, населення відкладає шлюби та народження дітей до більш сприятливого часу, і рівень народжуваності відповідно падає. Досить цікавим чинником впливу на народжуваність є зайнятість населення, особливо жіноча зайнятість. З підвищенням ролі жінки в суспільстві та залученням її до активної економічної діяльності відбувалося значне зменшення рівня народжуваності, особливо на територіях з низьким розвитком інфраструктури для матері та дитини (наприклад, відсутність дитячих садків). Але з іншої точки зору, при зниженні зайнятості зменшується і рівень доходів населення, що звісно ж призведе до нового зменшення рівня народжуваності. Тобто дія фактору зайнятості носить двосторонній характер.

Рівень освіти населення також відіграє досить значну роль у відношенні людей до свого здоров'я та здоров'я власних дітей. Зокрема встановлено, що одним з факторів ризику синдрому раптової смерті дітей грудного віку є саме невисокий рівень освіти матері [2].

Для оцінки диференціації соціально-економічних умов регіону з позиції МДС нами було проведено факторний аналіз соціально-економічних показників за районами та міськими радами Херсонської області. Для характеристики соціально-економічного розвитку було обрано наступні показники:

1) середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн.;
2) забезпеченість населення житлом, м^2/особу;
3) капітальні інвестиції на 1 особу, грн.;
4) обсяг реалізованих послуг населенню, грн./особу;
5) кількість зареєстрованих безробітних, осіб/1000 населення;
6) роздрібний товарообіг підприємств на 1 особу, грн.;
7) забезпеченість лікарями на 10 тис. населення;
8) забезпеченість середнім медичним персоналом на 10 тис. осіб;
9) забезпеченість лікарняними ліжками на 10 тис. осіб.
10) відсоток міського населення (урбанізація), %;
11) щільність населення, осіб/км^2.

Факторний аналіз 11 вихідних показників дозволив виділити чотири фактори, які пояснюють 78,7% сумарної дисперсії. Фактори можуть бути інтерпретовані наступним чином:

Фактор 1. Пояснює 41,2% сумарної дисперсії. Найбільші факторні навантаження мають показники: середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, роздрібний товарообіг підприємств на 1 особу, забезпеченість лікарями, урбанізація та густота населення. Перші два показники характеризують рівень добробуту населення, третій – рівень медичного обслуговування (який доцільніше було б віднести до фактора 2, де знаходиться показник забезпеченості середнім медичним персоналом), четвертий і п'ятий показники характеризують рівень урбанізації і були використані більше для коригування результатів. Тобто фактор 1 можна інтерпретувати як «рівень добробуту та охорони здоров'я».

Фактор 2. пояснює 17,6% сумарної дисперсії. Найбільші факторні навантаження мають показники: забезпеченість населення житлом та забезпеченість середнім медичним персоналом. На нашу думку, потрібно об'єднати окремо забезпеченість лікарями та середнім медичним персоналом, а фактор 2 назвати «рівень забезпеченості житлом».

Фактор 3. Пояснює 10,7% сумарної дисперсії. Найбільше факторне навантаження має показник безробіття.

Фактор 4. Пояснює 9,1% сумарної дисперсії, найбільше факторне навантаження має показник капітальних інвестицій.

Інтегральна оцінка соціально-економічного розвитку регіонів проводилася за допомогою методу, запропонованого Пилипенком І.О. та Мальчиковою Д.С. у навчальному посібнику «Методи та методики суспільно-географічних досліджень» [14]. Сутність методу полягала в тому, що за відібраними вище (за допомогою факторного аналізу) показниками здійснювався розрахунок коефіцієнтів за формулою (1):

$$t_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{i\,max}}, \qquad (1)$$

де x_{ij} – фактичне значення показників соціально-економічного розвитку адміністративних одиниць;

$x_{i\ max}$ – найвище значення показників серед адміністративних одиниць;

i=1,2… - число показників;

j=1,2… - число адміністративних одиниць.

Після розрахунків проміжних коефіцієнтів виводилась багатомірна інтегральна оцінка та здійснювалось ранжування адміністративних одиниць.

В таблиці 1 представлено інтегральні оцінки рівня соціально-економічного розвитку адміністративних одиниць Херсонської області.

Таблиця 1

Інтегральна оцінка рівня соціально-економічного розвитку адміністративних одиниць Херсонської області*

№	Назва району	Коефіцієнт середньомісячної номінальної заробітної плати	Коефіцієнт забезпеченості населення житлом	Коефіцієнт капітальних інвестицій	Коефіцієнт безробіття скорегований	Коефіцієнт роздрібного товарообороту	Коефіцієнт забезпеченості лікарями	Коефіцієнт забезпеченості середнім мед. персоналом	∑	Багатомірна оцінка	Ранг адміністративної одиниці
1	Бериславський район	0,85	0,83	0,24	0,60	0,16	0,56	1,00	4,24	0,61	6
2	Білозерський район	0,84	1,00	0,27	0,75	0,18	0,46	0,58	4,08	0,58	7
3	Великолепетиський район	0,76	0,93	0,12	0,30	0,13	0,72	0,90	3,87	0,55	9
4	Великоолександрівський	0,75	0,94	0,09	0,54	0,10	0,49	0,92	3,83	0,55	10
5	Верхньорогачицький район	0,70	0,73	0,17	0,11	0,12	0,57	0,88	3,28	0,47	20
6	Високопільський район	0,82	1,00	0,23	0,11	0,05	0,66	0,83	3,70	0,53	14
7	Генічеський район	0,81	0,73	0,20	0,52	0,30	0,69	1,03	4,27	0,61	4
8	Голопристанський район	0,86	0,98	0,20	0,35	0,20	0,44	0,75	3,78	0,54	11
9	Горностаївський район	0,76	0,75	0,34	0,42	0,09	0,60	0,81	3,77	0,54	12
10	Іванівський район	0,83	0,78	0,05	0,09	0,11	0,49	0,95	3,29	0,47	18
11	Каланчацький район	0,78	0,96	0,42	0,00	0,17	0,50	0,80	3,62	0,52	16
12	Каховський район	0,79	0,83	0,38	0,08	0,12	0,52	0,91	3,65	0,52	15
13	Нижньосірогозький район	0,82	0,86	0,04	0,07	0,15	0,57	0,78	3,29	0,47	19
14	Нововоронцовський район	0,80	0,81	0,09	0,29	0,07	0,58	0,85	3,49	0,50	17
15	Новотроїцький район	0,83	0,73	0,27	0,35	0,18	0,54	0,87	3,77	0,54	13
16	Скадовський район	0,81	0,91	1,00	0,35	0,39	0,56	0,77	4,79	0,68	3
17	Цюрупинський район	0,91	0,81	0,18	0,78	0,32	0,56	0,71	4,26	0,61	5
18	Чаплинський район	0,83	0,74	0,35	0,55	0,17	0,53	0,84	4,00	0,57	8
19	Нова Каховка(міськрада)	1,00	0,92	0,26	0,49	0,63	0,73	0,87	4,91	0,70	2
20	Херсон (міськрада)	0,99	0,98	0,48	0,72	1,00	1,00	0,89	6,06	0,87	1

**Розраховано автором за даними Головного управління статистики в Херсонській області та Херсонського обласного інформаційно-аналітичного центру медичної статистики.*

За результатами проведеної інтегральної оцінки нами була складена картосхема (рис. 1).

Аналізуючи картосхему, варто зробити наступні висновки:

- показники соціально-економічного розвитку закономірно знижуються у напрямку від центру до периферії ;

- показники соціально-економічного розвитку досить сильно корелюють з рівнем урбанізації (0,74) та густотою населення (0,83), що пояснюється кращими соціально-економічними умовами в містах, наявністю робочих місць, вищими рівнем доходів домогосподарств, більшою купівельною спроможністю, кращим рівнем розвитку соціальної інфраструктури і т. д.

Для з'ясування суттєвих взаємозалежностей між показниками суспільно-економічного розвитку та медико-демографічними показниками нами було проведено кореляційний аналіз. Результати представлені в таблиці 2.

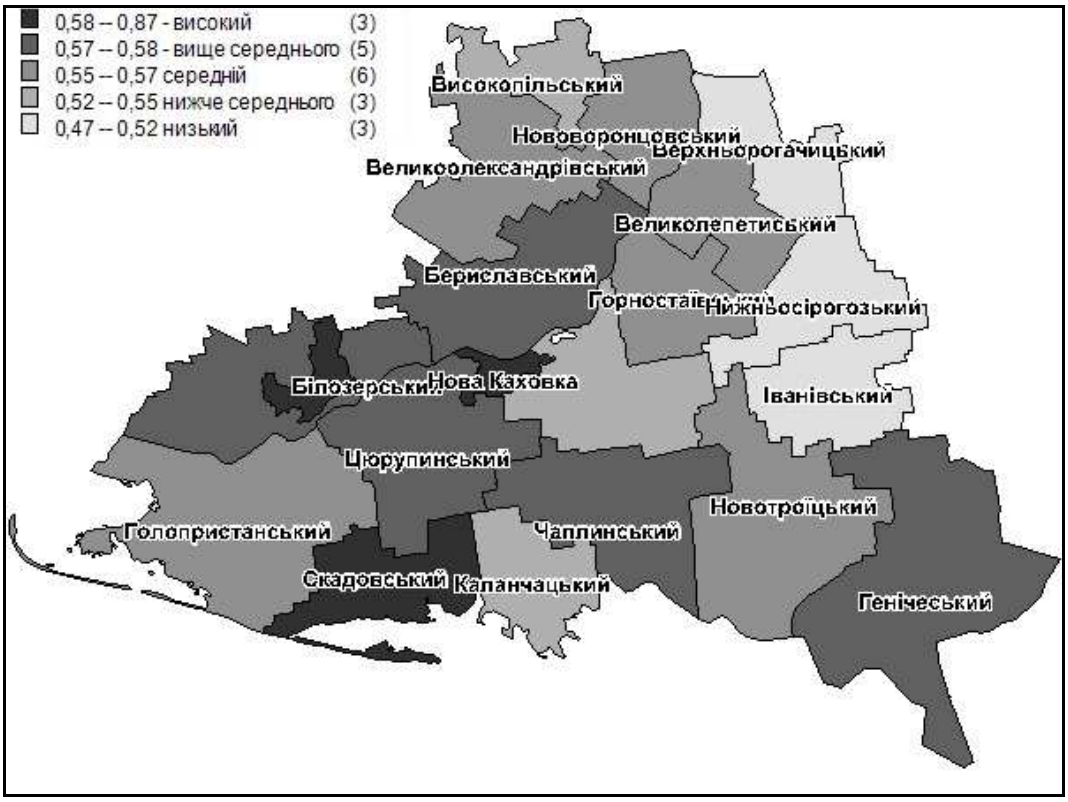

Рис. 1. Картосхема групування адміністративних одиниць Херсонської області за інтегральним рівнем соціально-економічного розвитку *(укладено автором)*

Враховуючи, що за даної кількості статистичних пар показник достовірності отриманих кореляційних зв'язків повинен становити не менше 0,44, нами було виділено найбільш вагомі зв'язки та зроблено наступні висновки:

1. Показник смертності населення має помірний зворотній зв'язок з показниками середньомісячної номінальної заробітної плати, роздрібним товарообротом та рівнем урбанізації. Тобто, чим вище доходи населення, тим вище добробут, а відповідно населення краще дбає про своє здоров'я, тому закономірно показники смертності менші. У місті відповідно умови та якість життя кращі, що також позитивно відображається на здоров'ї населення та зменшенні рівня смертності.

2. Показники народжуваності мають помірний зворотній зв'язок з показниками безробіття та інтегральною оцінкою рівня соціально-економічного розвитку. Тобто, як нами вже було зазначено вище, при збільшенні безробіття населення не може дозволити собі забезпечувати дітей, тому показники народжуваності падають. Зворотній зв'язок з рівнем соціально-економічного розвитку пояснюється більшими можливостями для самореалізації, тому молоде населення відтерміновує народження дітей (до закінчення ВНЗ, до досягнення кар'єрних висот і т.д.). Причиною досить значних проблем у виявленні територіальних закономірностей народжуваності являються результат державної політики сприяння народжуваності. При збільшенні розмірів виплат грошової допомоги при народженні дитини досить інтенсивно почали збільшуватись і показники народжуваності (рис. 2.). Коефіцієнт кореляції між показником виплат та загальною народжуваністю та народжуваністю в міських поселеннях в Херсонській області становить 0,79, а з народжуваністю у сільській місцевості – взагалі 0,86. Зрозумілим явищем стало підвищення народжуваності у депресивних сільських районах, де грошові виплати стали чи не єдиним джерелом прибутку для деяких сімей. В зв'язку з чим досить складно встановити залежність народжуваності від соціально-економічного розвитку.

3. Значних залежностей між показниками смертності за причинами та рівнем соціально-економічного розвитку не встановлено, оскільки детермінованість даних показників зумовлена цілим рядом факторів з досить складною взаємообумовленістю.

4. Досить складною для аналізу є причинність смертності немовлят до 1 року. Хоча значних залежностей не виявлено, але присутній слабкий зворотній зв'язок з показником середньої заробітної плати. Таку закономірність можливо пояснити кращими умовами для народження та виховання дітей у сім'ях з вищим рівнем добробуту.

5. На поширеність захворюваності та первинну захворюваність впливають майже всі розглянуті соціально-економічні фактори, що вкотре підтверджує твердження, що чим вищу якість життя має населення, тим менше хворіє. Варто також відмітити, що хоча зв'язку між захворюваністю та забезпеченістю житлом не виявлено, але відомо, що якщо забезпеченість житлом нижча, ніж 28 м^2 загальної площі на людину (згідно з медичними нормами), то ймовірність захворювання населення різко зростає [16].

Таблиця 2

Кореляційні відношення рівня соціально-економічного розвитку та медико-демографічних показників Херсонської області*

		Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн	Забезпеченість населення житлом м2/особу	Капітальні інвестиційна 1 особу, грн.	Кількість безробітних, осіб на 1000 населення	Роздрібний товарооборот підприємств на 1 особу, грн.	Інтегральна оцінка рівня СЕР	Відсоток міського населення, %
		Коефіцієнти кореляції						
Смертність, на 1000 осіб		**-0,53**	0,18	0,03	-0,25	**-0,49**	-0,21	**-0,45**
Народжуваність, на 1000 осіб		-0,08	0,06	-0,29	**-0,49**	-0,40	**-0,45**	-0,13
Смертність від, на 1000 осіб:	деяких інфекційних та паразитичних хвороб	0,36	0,30	-0,38	0,36	-0,34	0,40	0,07
	новоутворень	-0,09	0,42	-0,05	-0,21	-0,07	0,02	0,14
	хвороб системи кровообігу	0,16	-0,01	0,32	0,07	0,25	0,33	0,31
	хвороб органів дихання	0,11	0,34	-0,27	-0,13	-0,06	-0,13	-0,20
	хвороб органів травлення	0,27	0,21	-0,09	0,14	-0,05	-0,01	-0,12
	зовнішніх причин	-0,12	0,20	-0,25	-0,18	0,27	-0,19	-0,16
Смертність дітей до 1 року, на 1000 осіб		-0,40	-0,19	-0,08	-0,17	-0,11	-0,17	0,06
Поширеність захворюваності, на 1000 осіб		**0,63**	0,03	0,25	**0,73**	**0,70**	**0,63**	0,39
Первинна захворюваність, на 1000 осіб		**0,70**	0,15	0,05	**0,61**	**0,58**	**0,55**	0,31
Захворюваність на (на 1000 осіб):	деяких інфекційних та паразитичних хвороб	0,42	**0,44**	-0,25	**0,55**	0,30	0,38	0,23
	новоутворень	0,35	0,06	0,23	**0,82**	**0,76**	**0,69**	**0,59**
	хвороби крові та кровотвор. орг.	-0,13	-0,03	-0,04	-0,07	-0,12	-0,03	-0,39
	розладів психіки	0,10	0,18	-0,08	-0,10	-0,07	0,09	0,15
	хвороби нервової системи	0,36	0,06	-0,05	0,01	-0,30	0,04	0,12
	хвороби ока	**0,50**	-0,01	-0,01	0,39	-0,03	0,26	0,10
	хвороби вуха	**0,51**	0,22	-0,10	**0,64**	-0,41	**0,53**	**0,52**
	хвороби системи кровообігу	0,32	-0,41	-0,13	0,01	-0,17	-0,10	-0,31
	хвороби органів дихання	**0,56**	0,23	0,11	**0,45**	**-0,57**	**0,52**	0,26
	хвороби органів травлення	0,35	0,00	**0,61**	**0,54**	-0,10	**0,56**	**0,52**
	хвороби шкіри	**0,79**	0,41	0,03	**0,59**	-0,36	**0,58**	**0,48**
	хвороби кістково-м'язової системи	0,39	-0,12	-0,26	0,36	-0,35	0,23	0,06
	хвороби сечостатевої системи	0,43	-0,17	0,09	**0,58**	-0,33	0,39	0,32
	отруєння та зовнішні причини	0,39	0,13	-0,09	0,27	-0,37	0,28	0,21
	гострий інфаркт міокарда	**0,75**	0,25	-0,20	**0,63**	-0,16	**0,58**	**0,44**
Самогубства		-0,41	-0,19	-0,02	-0,28	0,30	-0,30	-0,14

******Розраховано автором за даними Головного управління статистики в Херсонській області та Херсонського обласного інформаційно-аналітичного центру медичної статистики.*

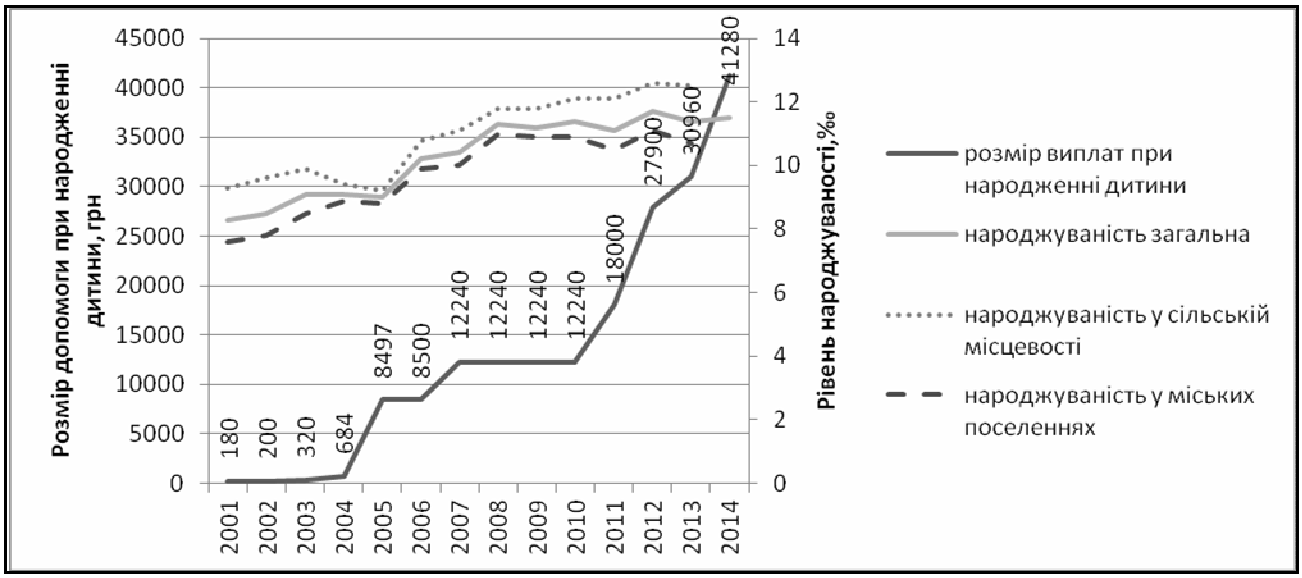

Рис. 2. Динаміка зміни загальнодержавних розмірів грошової допомоги при народженні дитини та показників народжуваності в Херсонській області *(побудовано за даними Головного управління статистики у Херсонській області [5])*

За усередненими статистичними показниками в жодному районі дані гігієнічні норми не витримані.

6. Аналіз залежностей між захворюваністю за класами хвороб, окремими захворюваннями та рівнем соціально-економічного розвитку також дав досить вагому кількість результатів. За 8 з 15 показників захворюваності встановлено помірні, значні та сильні прямі зв'язки з рівнем безробіття. Закономірність погіршення здоров'я безробітних, особливо при тривалості безробіття понад 6 місяців, підтверджена дослідженнями в різних науках [7]. Тому зростання рівня безробіття являється досить вагомим фактором ризику для МДС.

Значні коефіцієнти кореляції між виникненням новоутворень та показниками СЕР можливо пояснити причиною збільшення концентрації канцерогенних речовин у міському середовищі. Таким чином, фактор урбанізації виступає першоджерелом погіршення екологічної ситуації і послідуючого ризику виникнення новоутворень.

Зв'язок між рівнем заробітної плати та хворобами ока можна пояснити тим, що найбільш високооплачуваними є так звані «сидячі» професії (менеджери, програмісти і т.д.), у яких погіршення зору є професійним захворюванням.

Обумовленість виникнення хвороб вуха пояснюється також опосередковано через рівень урбанізації. У міському середовищі зростає шумове навантаження та діє своя атмосферна мікроциркуляція повітря (наявність протягів в пасажирському транспорті, між близько розташованими будівлями і т.д.). Закономірністю таких впливів і являється підвищення захворюваності даного органу. Яскравим тому підтвердженням є показник захворюваності вуха та сосковидного відростку у м. Херсон, який становить 51,53 випадків/тис. населення, що майже вдвічі перевищує середній показник по області.

Хвороби органів травлення та хвороби шкіри також обумовлені опосередкованим впливом урбанізації. Сільське населення споживає більше свіжих продуктів, вітамінів та мікроелементів, ніж міське [11, 13], яке здебільшого харчується «з магазину», тому показники захворюваності органів травлення у сільського населення дещо менші. Зв'язок між шкірними хворобами та урбанізацією пояснюється більшою контактністю міських жителів (громадський транспорт, зупинки, магазини, офіси і т.д.), тому і ризик отримати той самий герпес або контактний дерматит вище. Додатковим фактором, знову ж, виступає забруднення атмосферного повітря в місті, яке безпосередньо впливає на захворюваність шкірними хворобами [8].

Урбанізація також є опосередкованим фактором виникнення інфаркту міокарда. Серед основних причин розвитку інфаркту є ожиріння та часті стреси, які більш поширені саме серед міського населення та населення з вищим рівнем добробуту [9].

7. Останнім медико-демографічним показником щодо впливу соціально-економічних факторів є рівень самогубств. Хоча значних залежностей не було виявлено, але прослідковується помірна зворотна залежність показників самогубств та розмірів середньої заробітної плати й інтегральної оцінки СЕР. Така залежність підтверджується дослідженнями ВООЗ, за результатами якої матеріальні негаразди є досить частою причиною спроб самогубства [1].

Як видно з проведеного аналізу, досить вагомий причинно-наслідковий зв'язок спостерігається в тріаді урбанізація – соціально-економічний розвиток – медико-демографічна ситуація. Зрозумілим стає, що міський стиль життя є більш небезпечним для здоров'я населення, ніж сільський. Урбанізація, як результат, з одного боку покращує умови життя населення (централізовані водопровід та каналізація, розвинута система постачання та торгівлі і т.д.), але з іншого спричинює витіснення природних систем штучними, посилює забруднення навколишнього середовища, призводить до зростання психічного,

емоційного і навіть фізичного навантаження на організм людини [4]. Тому при аналізі будь-якого чинника впливу на МДС можливо віднайти прямий або опосередкований слід прояву міського стилю життя.

Окремого аналізу з позиції медико-демографічних досліджень заслуговує розгляд впливу на здоров'я населення (як нами було вже зазначено вище) розвитку медичної сфери / медичної системи. Деякі вчені вважають навіть, що рівень розвитку охорони здоров'я є найбільш впливовим фактором впливу на здоров'я населення, випереджаючи по силі впливу навіть соціально-економічний розвиток території та рівень забрудненості [18]. Загалом, медична система – це сукупність закладів, технологій і ресурсів підтримання нормального рівня здоров'я населення, пов'язаних потоками речовини та енергії, прямими та зворотними інформаційними зв'язками [12]. Найбільш вагомими показниками розвитку медичної системи регіону є: забезпеченість медичною інфраструктурою та медичними фахівцями, забезпеченість лікарняними ліжками та фінансування закладів охорони здоров'я. За показниками забезпеченості лікарями ми маємо практично рівномірну картину по області. Найкраще забезпечені лікарями Херсон, Нова Каховка, Каланчацький та Генічеський райони; найгірша ситуація в Великоолександрівському, Голопристанському, Білозерському, Каховському районах.

Особливо цікавим фактом є різке зменшення забезпеченості лікарями у прилеглих до міст районах, а саме – у Білозерському та Каховському. За допомогою кореляційного аналізу між показниками МДС та забезпеченістю лікарями було отримано наступні показники:

1. Коефіцієнт кореляції між загальною захворюваністю та забезпеченістю лікарями – 0,41. Хоча коефіцієнт помірний, але наявність прямого зв'язку свідчить про те, що чим вище забезпеченість спеціалістами закладів охорони здоров'я, тим вище показники виявлення захворювань. Отже, забезпеченість лікарями – позитивний показник з точки зору, що краще своєчасно виявити та попередити хворобу чи її ускладнення та почати вчасно лікування.

2. Коефіцієнт кореляції між показниками вперше виявлених новоутворень та забезпеченістю лікарями – 0,58. Досить сильний зв'язок пояснюється тим, що онкологічні захворювання досить складні у виявленні та розпізнаванні, для їх діагностування необхідні вузькопрофільовані лікарі та апаратура, яких у звичайних районних лікарнях не вистачає.

Не менш важливим за впливом на показники здоров'я населення є забезпеченість закладів охорони здоров'я середнім медичним персоналом. Саме фельдшери та медичні сестри у сільській місцевості – чи не єдиний варіант виявлення та попередження захворювань і надання кваліфікованої медичної допомоги. Середнім медичним персоналом райони Херсонської області забезпечені краще, ніж лікарями, і в цілому більш-менш рівномірно. Особливості розподілу аналогічні до забезпечення лікарями. Кореляційний аналіз не виявив чітких залежностей між показниками МДС та забезпеченістю середнім медичним персоналом, але встановлені досить слабкі негативні коефіцієнти з показниками смертності населення та смертності за окремими класами хвороб, що свідчить про слабкий зворотній зв'язок. Тобто, чим краще забезпечення середнім медичним персоналом, тим нижча смертність. Пояснюється це все тими ж можливостями надання швидкої невідкладної медичної допомоги, особливо у сільській місцевості.

Важливим показником можливості надання якісної медичної допомоги є забезпеченість медичних закладів лікарняними ліжками, у т.ч. терапевтичного призначення. Кількість лікарняних ліжок є одним з методів оцінювання доступності, якості та ефективності діагностичної та лікувальної роботи спеціалістів відділень вторинної медичної допомоги лікувально-профілактичних закладів. Забезпеченість даним ресурсом дає можливість проводити ефективну лікувальну роботу, постійно контролювати пацієнтів, а також, що найважливіше, проводити профілактичне лікування. При кореляційному аналізі досить значних залежностей не виявлено, але вартим уваги є слабкий зворотній зв'язок між захворюваністю на хвороби крові та кровотворних органів (-0,40), хвороб сечостатевої системи (-0,32) системи кровообігу (-0,31), гіпертонічної хвороби (-0,30) та кількістю лікарняних ліжок на 10 тис. осіб. Дані класи хвороб включають хронічні захворювання, які потребують постійної профілактики, а отже і періодичного стаціонарного лікування, чим і пояснюються отримані кореляційні зв'язки.

Територіальний розподіл забезпеченості лікарняними ліжками за районами Херсонської області не має значних диспропорцій. Аналогічно, як із забезпеченістю кадрами, тут спостерігається зменшення показника біля великих міст (38,57 ліжок на 10 тис. населення у Білозерському та 41,11 ліжок на 10 тис. населення у Каховському районах) та збільшенням кількості ліжок на околицях області (60,98 ліжок на 10 тис. населення у Верхньорогачицькому районі та 52,94 – у Високопільському районі). Але такі закономірності більше пов'язані з системою розселення населення та його міграцією територією області.

Висновки. Соціально-економічний розвиток (репрезентований через низку найважливіших показників) є важливою передумовою формування здоров'я та демографічної ситуації. Медико-демографічна ситуація у Херсонській області сьогодні зумовлена такими факторами як середньомісячна заробітна плата, капітальні інвестиції, кількість безробітних, роздрібний товарообіг та забезпеченість медичними кадрами. Особливості територіальної диференціації соціально-економічного розвитку у Херсонської області значною мірою детерміновані рівнем урбанізованості територій. Урбанізація призводить до екологічного перевантаження, що у свою чергу, відображаються на поширенні багатьох видів захворювань.

Список використаних джерел:

1. *Preventing suicide: a global imperative. Geneva: World Health Organization; 2014.*
2. *Baranova I.P. Faktory riska sindroma vnezapnoi smerti detei grudnogo vozrasta / I.P. Baranova // Problemy sotsialnoi gigieny, zdravookhraneniia i istorii meditsiny. – 1999. - № 6. – S. 28-37. [Баранова И.П. Факторы риска синдрома внезапной смерти детей грудного возраста / И.П. Баранова // Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины. – 1999. - № 6. – С.28-37].*
3. *Batychenko S.P. Suspilno-geografichne doslidzhennia sotsialno-ekonomichnykh faktoriv zakhvoriuvanosti naselennia Ukrainy / S.P. Batychenko // Ekonomichna ta sotsialna geografiia, Vyp. 67. – K.: Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 2013. – 352 s. [Батиченко С.П. Суспільно-географічне дослідження соціально-економічних факторів захворюваності населення України / С.П. Батиченко // Економічна та соціальна географія, Вип. 67. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. – 352 с.].*
4. *Vasiukova G.T. Ekologia: pidruchnyk / G.T. Vasiukova, O.I. Grosheva. – K.: Kondor, 2009. – 524 s. [Васюкова Г.Т. Екологія: підручник / Г.Т. Васюкова, О.І. Грошева. – К.: Кондор, 2009. – 524 с.].*
5. *Dopomoha pry narodzhenni dytyny v Ukraini: etapy zaprovadzhennia [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupu: http://demostudy.blogspot.com/2012/12/blog-post_5.html [Допомога при народженні дитини в Україні: етапи запровадження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://demostudy.blogspot.com/2012/12/blog-post_5.html].*
6. *Zastavnyi F.D. Problemy depresyvnosti v Ukraini (sotsialno-ekonomichnoi, ekologichnoi, demografichnoi): monografiia. – Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2006. – 348 s. [Заставний Ф.Д. Проблеми депресивності в Україні (соціально-економічної, екологічної, демографічної): монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 348 с.].*
7. *Zakharenkov V.V. Negativnye sviazi pokazatelei zdorovia naseleniia s urovnem bezrabotitsy v g. Novokuznetske / V.V. Zakharenkov, I.V. Viblaia // Biulleten Vostochno-Sibirskogo nauchnogo tsentra SO RAMN. – 2010. – № 4. – S. 169-172. [Захаренков В.В. Негативные связи показателей здоровья населения с уровнем безработицы в г. Новокузнецке / В.В. Захаренков, И.В. Виблая // Бюллетень Восточно-Сибирского научного центра СО РАМН. – 2010. – № 4. – С. 169-172.].*
8. *Ivanov B.Ya. Zabolevaemost naseleniia, sviazannaia s zagriazneniem atmosfernogo vozdukha v Zaporozhie / B.Ya. Ivanov, T.I. Tokarenko, T.E. Kulikova. – Gigiena i san., 1993. - № 6. – S. 11-13. [Иванов Б.Я. Заболеваемость населения, связанная с загрязнением атмосферного воздуха в Запорожье / Б.Я. Иванов, Т.И. Токаренко, Т.Е. Куликова. – Гигиена и сан., 1993. - № 6. – С. 11-13].*
9. *Ishcheikina Yu.O. Zakhvoriuvanist naselennia na infarkt miokarda u regionakh iz riznoiu ekologichnoiu ta sotsialno-ekonomichnoiu sytuatsieiu / Yu.O. Ishcheikina, O.V. Gapon // Svit medytsyny ta biologii. – 2011. - № 4. – S. 91-94. [Іщейкіна Ю.О. Захворюваність населення на інфаркт міокарда у регіонах із різною екологічною та соціально-економічною ситуацією / Ю.О. Іщейкіна, О.В. Гапон // Світ медицини та біології. – 2011. - № 4. – С. 91-94].*
10. *Mezentseva N.I. Suspilno-geografichne doslidzhennia zakhvoriuvanosti naselennia: teoretychni ta metodychni osnovy / N.I. Mezentseva, S.P. Batychenko // Ekonomichna ta sotsialna geografiia: Nauk. zb. – K., 2012. – Vyp. 2 (65). – S. 45-52. [Мезенцева Н.І. Суспільно-географічне дослідження захворюваності населення: теоретичні та методичні основи / Н.І. Мезенцева, С.П. Батиченко // Економічна та соціальна географія: Наук. зб. – К., 2012. – Вип. 2 (65). – С. 45-52].*
11. *Moskalenko V.F. Osoblyvosti kharchuvannia naselennia Ukrainy ta ikh vplyv na zdorovia / V.F. Moskalenko, T.S. Gruzieva, L.I. Galienko // Naukovyi visnyk Natsionalnoho medychnoho universytetu imeni O.O. Bogomoltsia. – 2009. - № 3. – S. 64-73. [Москаленко В.Ф. Особливості харчування населення України та Їх вплив на здоров'я / В.Ф. Москаленко, Т.С. Грузєва, Л.І. Галієнко // Науковий вісник Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. – 2009. - № 3. – С. 64-73].*
12. *Niemets L.M. Medychna haluz Kharkivskoi oblasti: terytorialni osoblyvosti, problemy ta shliakhy udoskonalennia (suspilno-geografichni aspekty): monografiia / L.M. Niemets, G.A. Barkova, K.A. Niemets. – K.: Chetverta khvylia, 2009. – 224 s. [Нємець Л.М. Медична галузь Харківської області: територіальні особливості, проблеми та шляхи удосконалення (суспільно-географічні аспекти): монографія / Л.М. Нємець, Г.А. Баркова, К.А. Нємець. – К.: Четверта хвиля, 2009. – 224 с.].*
13. *Palko A.I. Osoblyvosti kharchuvannia naselennia Zakarpatskoi oblasti ta ikh vplyv na rozvytok patologii organiv travlennia / A.I. Palko, A.O. Keretsman // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Ser.: Medytsyna. – 2013. – Vyp. 1. – S. 171-174. [Палко А. І. Особливості харчування населення Закарпатської області та їх вплив на розвиток патології органів травлення / А.І. Палко, А.О. Керецман // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Медицина. – 2013. – Вип. 1. – С. 171-174].*
14. *Pylypenko I.O. Metody ta metodyky suspilno-geografichnykh doslidzhen / I.O. Pylypenko, D.S. Malchykova: navchalnyi posibnyk. – Kherson: PP Vyshemyrskyi V.S., 2009. – 156 s. [Пилипенко І.О. Методи та методики суспільно-географічних досліджень / І.О. Пилипенко, Д.С. Мальчикова: навчальний посібник – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2009. – 156 с.].*
15. *Segida K.Yu. Peredumovy ta chynnyky demografichnoho rozvytku regionalnoi sotsiogeosystemy / K.Yu. Segida // Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii: Mizhregionalnyi zbirnyk naukovykh prats. – Kharkiv, 2009. –*

Vyp. 9(2). – S. 185-191. [Сегіда К.Ю. Передумови та чинники демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми / К.Ю. Сегіда // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків, 2009. – Вип. 9(2). – С. 185-191].

16. *Smyk O.S. Vplyv sotsialno-ekonomichnykh umov na stan zdorovia naselennia / O.S. Smyk // Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriia «Geografiia». – Simferopol, 2014. – Tom 10 / Vyp. 2. – S. 239-242. [Смик О.С. Вплив соціально-економічних умов на стан здоров'я населення / О.С. Смик // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Географія». – Сімферополь, 2014. – Том 10 / Вип. 2. – С. 239-242].*
17. *Sotsialnaia politika, uroven i kachestvo zhizni. Slovar. – M. VCUZh, 2001. [Социальная политика, уровень и качество жизни. Словарь. – М. ВЦУЖ, 2001].*
18. *Tiukov Yu.A. Ofitsialnaia meditsinskaia statistika kak osnova upravleniia zdoroviem naseleniia: vozmozhnosti i ogranicheniia / Yu.A. Tiukov, E.V. Polzik // Ekonomika zdravookhraneniia. – 2000.- № 7. – S. 33-39. [Тюков Ю.А. Официальная медицинская статистика как основа управления здоровьем населения: возможности и ограничения / Ю.А.Тюков, Е.В. Ползик // Экономика здравоохранения. – 2000. - № 7. – С. 33-39].*
19. *Cherkovets M.V. Rol sotsialno-ekonomicheskikh faktorov v formirovanii zdorovia naseleniia Tsentralnoi Rossii: Avtoref. dis.… kand. geogr. nauk. – M., 2003. – 23 s. [Черковец М.В. Роль социально-экономических факторов в формировании здоровья населения Центральной России: Автореф. дис.… канд. геогр. наук. – М., 2003. – 23 с.].*
20. *Shuvalov E.L. Geografiia naseleniia: uchebnoe posobie dlia studentov ped. institutov po geogr. spets. – 2-e izd., pererab. – M.: Prosveshchenie, 1985. – 176 s. [Шувалов Е.Л. География населения: учебное пособие для студентов пед. институтов по геогр. спец. – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1985. – 176 с.].*

Summary

Roman Molikevych. SOME ASPECTS OF INTERDEPENDENCE OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AND MEDICAL-DEMOGRAPHIC SITUATION IN THE KHERSON REGION.

Socio-economic development and medical-demographic situation have interdependent nature. Most indicators of socio-economic development have a direct and mutual relationship with the characteristics of the population as fertility, mortality, morbidity. There is a significant difference of socio-economic conditions in the Kherson region, that displayed on medical and demographic indicators respectively. It was founded that Indexes of mortality correlated with indicators of average monthly salary, retail turnover and the level of urbanization. Fertility has inverse correlation with rates of unemployment and integrated socio-economic development. Pretty complicated is the socio-economic conditionality of morbidity. A significant factor in the causation of morbidity is precisely the level of urbanization of the area. Areas with the highest level of urbanization is more favorable environment for the development of a number of diseases. Deserves special analysis of the development of the medical system, which largely determines the states and the development of medical and demographic situation. We used indicators of availability of doctors, nurses and hospital beds to give characterize of the level of medical systems of the region. Socio-economic development (represented by a number of key indicators) is an important prerequisite for the formation of health and demographic situation. Features of territorial differentiation of socio-economic development in the Kherson region is largely determined by the level of urbanization areas. Urbanization leads to environmental overload, which in turn are reflected in distributing many kinds of diseases.

Key words: socio-economic development, medical- demographic situation, quality of life, health system, public health.

УДК 911.3:32.01(477)(091) ***Марія Мирош***

ТИПІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ (СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

В даній статті проаналізовано основні підходи сучасної науки до дефініціювання явища політичної активності. Запропоновано авторське визначення політичної активності. Охарактеризовано існуючі авторські підходи до можливих структуризацій політичної активності. Проаналізовано класифікації форм політичної активності за критеріями легальності та *рівня усвідомленості, та введено додаткові – за суб'єктом, організованістю, видом прояву, інтенсивністю, формами прояву, часом існування, напруженістю та суспільним резонансом. Здійснено власну спробу класифікації політичної активності, за якою в її структурі* виділено *5 складових та 3 рівні прояву.*

Ключові слова*: політична активність, форми, типи, рівні, компоненти політичної активності, конвенційна та неконфенційна, автономна та мобілізаційна, «мобільна» та «іммобільна» політична активність, квазіактивність.*

Мария Мирош. ТИПИЗАЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ (ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ). *В данной статье проанализированы основные подходы современной науки к дефинцированию явления политической активности. Предложено авторское определение политической активности. Охарактеризованы существующие подходы к возможным структуризациям форм политической активности. Проанализированы классификации форм политической активности по критериям легальности и уровня осознанности, и введены дополнительные – по субъекту, организованностью, виду проявления, интенсивности, формами проявления, времени существования, напряженности и общественному резонансу. Осуществлена собственная попытка классификации политической активности, по которой в ее структуре выделені 5 составляющих и 3 уровня проявления.*

Ключевые слова*: политическая активность, формы, типы, уровни, компоненты политической активности, конвенционная и неконвенционная, автономная и мобилизацийная, «мобильная» и «иммобильная» политическая активность, квазиактивность.*

Mariya Myrosh. STANDARDIZATION OF POLITICAL ACTIVITY (HUMAN GEOGRAPHICAL ASPECT). *This paper analyzes the main approaches of modern science to definition a phenomenon of political activity. An author's definition of political activity has been suggested. Existing approaches to characterize the possible classifications and structuring of the forms of political activity have been given. the classification of forms of political activity by the criteria of legality and the level of awareness, and put more – on the subject, organization, type of manifestation, intensity, manifestations, lifetime, intensity and publicity has been analyzed. Attempt to classify own political activity for which in its structure identified 5 components and 3 levels of display have been done.*

Key words*: political activity, forms, types, levels and components of political activity, conventional and unconventional, independent and mobilization, «mobile» and «immobile» political activity, kvaziactivity.*

Постановка проблеми*:* Найпотужнішим механізмом втілення демократії в сучасному громадянському суспільстві, без перебільшення, є швидке та всебічне залучення громадян до свідомої активної співпраці в політичному процесі національного державотворення, забезпечення їх конституційного права на участь в управлінні державними справами та місцевому самоврядуванні. Мова йде про політичну активність громадян, тобто активну політичну позицію в політичних процесах, участь в прийнятті політичних рішень та відповідальність за суспільне життя країни. Тому питання наукового аналізу такого явища є нагальним та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій і виділення невирішених раніше частин проблематики статті*:* Досліджувана нами проблема є міждисциплінарною, а для суспільної географії – ще й досить новою. Теоретичні, методичні та прикладні аспекти політичної активності розроблялись у працях українських та іноземних вчених політологів (Л. Мілбрайт, Д. Ольшанський, А. Дегтярьов, Г. Дилигенський, О. Шестопал), соціологів (Н. Смелзер, В. Жуков), політичних психологів (К. Абульханова-Славська, Г. Бєлицька, А. Брушлинський, М. Берштейн, Л. Рубінштейн), та, в меншій мірі – географів. Дослідженням географічних аспектів прояву різних форм політичної активності займались О. Шаблій (електоральна географія), Б. Яценко (політична ситуація), О. Гладкий (екстремальна географія), В. Миронюк, Є. Хан (електоральна географія регіону), О. Склярська (політичні процеси), А. Голод (політична поведінка) та ін. Проте повноцінних, комплексних досліджень теоретичних аспектів політичної активності, її форм та типів, підходів до розуміння та оцінки, в суспільній географії немає, або вони знаходяться на початковому етапі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Саме тому **метою** нашої роботи обираємо раціональний відбір підходів до розуміння політичної активності населення регіону як суспільно-географічного об'єкту, що вимагає глибокого наукового аналізу. Реалізація даної мети передбачає виконання **завдання** – ретельного аналізу дефініціювань, класифікацій та типізацій політичної активності, використовуваних в суміжних із суспільною географією науках, та які можуть бути прийнятні для суспільно-географічного вивчення політичної активності населення регіону.

Виклад основного матеріалу. Термін «активність» походить від латинського «activus», що в буквальному перекладі означає «діяльний» і вживається в науковому обігу для позначення інтенсивної діяльності, активного стану. Вперше термін було вжито в Давній Греції [6, с. 158].

За «Коротким оксфордським політологічним словником», політична активність (political activity) – поняття, що характеризується спільністю дій, рухом енергії індивідів та соціальних груп, що направлені на зміну свого політичного статусу й оточення у певному регіоні [6, с. 158].

© Мирош М., 2015

«Короткий словник політологічних термінів» подає таке визначення політичної активності – енергійна, наполеглива діяльність особистості, групи, різних політичних сил і організацій, спрямована на досягнення певних соціально-економічних і політичних цілей. Це діяльна життєва позиція людини, що виражається в спрямованості її мислення, поведінки, вчинків, у принциповості, послідовності відстоювання своїх поглядів та інтересів [6, с. 158].

Крім цього, існує чимало авторських визначень політичної активності.

Класик політичної думки М. Вебер стверджує, що політична активність є сукупністю елементарних політичних дій (акцій), кожна з яких, співвідноситься з діями інших людей і орієнтується на них [2, с. 229]. Політична діяльність, поведінка і спілкування являють собою відповідно різні форми і способи інтерпретації активності, коли увага концентрується на засобах державного впливу суб'єкта на об'єкт (діяльність) або на зміну особистої ролі і позиції суб'єкта (поведінка), або ж, нарешті, на міжсуб'єктних взаємовідносинах (спілкування). Саме в такому підході є певне розуміння того, чому форми політичної активності збігаються, або ототожнюються, або замінюються у своєму визначенні через форми й типи політичної участі, політичної діяльності чи політичної поведінки [6, с. 158].

Дещо відмінними є визначення сучасних політологів. політичних психологів, соціологів.

Отже, можна запропонувати власне визначення *політичної активності – це вид суспільної активності, що являє собою систему поглядів, уявлень, установок, ідеологій, знань щодо політичного життя в країні, реалізується через певні форми політичної поведінки з метою задоволення власних і суспільних потреб і досягнення певних цілей.*

Досліджуючи феномен політичної активності, необхідно зосередити увагу на її структурі, компонентах, складових , формах та типах.

В межах цієї статті не будемо наводити вичерпний перелік усіх можливих компонентних структур та класифікацій форм політичної активності, а лише розглянемо окремі підходи.

Політична активність у різних людей варіюється. *М. Вебер* у своїй лекції «Політика як покликання і професія» виділив три можливих рівні активності в політиці:

- професійна активність;
- активність у політиці «за сумісництвом»;
- активність у політиці «з нагоди».

Професійний рівень заняття політикою демонструють політичні лідери, які зробили політику «справою життя», а також люди, які в професійному плані обслуговують політичних лідерів: партійні функціонери, державні чиновники, політтехнологи, журналісти.

Другий рівень участі в політичному житті представлений активістами партій і громадських рухів, які, хоча і займаються політикою, беручи участь у мітингах, виступаючи в ролі агітаторів, спостерігачів на виборах, все ж мають сферу професійних інтересів, що лежить поза політикою.

Третій рівень об'єднує більшу частину громадян, чия політична активність проявляється в участі у виборах, в акціях протесту [2].

Американські політологи К. Джанда , Дж. Беррі і Дж. Голдман виділили два блоки активності:

- *активність, що демонструє підтримку влади і політичної системи* – участь у святкових заходах з приводу будь-яких подій, робота в якості спостерігача на виборах. Навіть піднімаючи державний прапор у святкові дні, прикріплюючи на одяг значки з державною символікою, людина стає політично активною і демонструє підтримку країні і побічно її політичній системі;
- *активність, за допомогою якої громадяни намагаються вплинути на владу* і змінити певні сторони суспільного життя. У цю групу об'єднані такі форми:

- голосування за партії і політиків, які виражають інтереси певної групи виборців;
- контакти з офіційними особами (найчастіше з представниками місцевих органів влади), щоб привернути їх увагу до яких-небудь проблем;
- ініціативні рухи (збір підписів за проведення референдуму з якого-небудь питання, письмові звернення до органів влади, в ЗМІ);
- участь у санкціонованих мітингах, демонстраціях;
- особливі форми участі – лобіювання, фінансування виборчих кампаній [6, с. 159].

Російські вчені О.М. Карпенко і І.А. Ломанов виділяють 5 компонентів, котрі являють собою зміст політичної активності: розумова; електоральна; стихійно-масова; структурна; професійна [3, с. 135-143], *і 2 рівні* політичної активності: індивідуальний, колективний рівні соціально-політичної активності: груповий (первинні, малі групи молоді в політиці), організаційний (рівень молодіжних організацій), масовий (масовий політичний рух) [3, с. 144].

На основі наведених підходів пропонуємо в політичній активності виділяти *5 змістових складових та 3 рівні прояву.*

Компоненти, змістові складові п.а.:

- *світоглядна* (політична свідомість, обізнаність та зацікавленість в політиці);
- *інформаційно-пізнавальна і комунікаційна* (пасивна політична активність: опрацювання політичної літератури та преси, перегляд політичних шоу та програм, інтернет-активність (політичні форуми, блоги, соціальні мережі);
- *електоральна* (активність населення (явка, участь у виборах та передвиборчих кампаніях, активність різних соціальних груп), активність політичних партій, рухів, груп за інтересами (участь у виборах, виборчих кампаніях);
- *професійна* (активність громадян, партій, рухів, об'єднань, що професійно займаються політичною діяльністю);
- *протестна.*

3 рівні прояву активності:

- *низький рівень*: найпростіші реакції (позитивні і негативні) на імпульси-подразники, які надходять від політичної системи, її інститутів та їх пред-

ставників, але не пов'язані з необхідністю високої особистої активності людини. Населення, в основному, не цікавиться політикою,а несвідомо втягуються в політичні процеси завдяки впливу зовнішніх факторів впливу;

- *середній рівень*: участь у діях, пов'язаних з делегуванням особистих повноважень, виконання окремих ситуаційних, одноразових доручень;

- *високий рівень*: виконання відносно постійних конкретних політичних функцій в межах інститутів політичної системи або опозиційних їй.

Існує чимало підходів *до класифікації форм політичної активності*. Найбільш поширений – *за критерієм легальності* – поділ їх на *«конвенційні» (легітимні)* і *«не конвенційні» (нелегітимні)* [12, с. 155-156]. Цю класифікацію використовують як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники.

Конвенційні форми політичної активності цілком узгоджуються з правилами і нормами (передусім правовими), які існують в суспільстві, і варіюють від абсентеїзму до участі в політичних організаціях. До традиційного типу (конвенційного) п.а. відносяться ті його форми, які будуються навколо голосування, мобілізуючого значні політичні ресурси. Основною формою конвенційного поведінки є участь у виборах. Участь у виборах дозволяє обмежити прояви небезпечних для політичної системи форм масової активності, спрямувавши її в інституціональне (регульоване нормами) русло, коли невдоволені політикою уряду люди виражають свій протест, голосуючи за зміни. А інша частина громадян за допомогою виборів демонструє підтримку урядовому курсу. Вже на цьому прикладі можна побачити, що конвенціональна активність орієнтована на досягнення різних цілей.

Неконвенційні форми виходить за межі чинних правил і норм і варіюють між «м'якими» (підписання петицій, участь у санкціонованих мітингах і страйках) та «жорсткими» або й протизаконними (захоплення приміщень, погроми, нищення майна, голодування, прояви екстремізму тощо) політичними діями. Передбачає використання неінституціоналізованих форм і методів боротьби [1, с. 15].

Неконвенційна активність підрозділяється на *ненасильницькі і насильницькі* види. До перших можна віднести мітинги і марші протесту проти будь-яких дій офіційної влади, пікети, сидячі страйки у громадських місцях і під вікнами урядових будівель, перекриття транспортних магістралей. Ці дії можуть здійснюватися з порушенням чинного законодавства. Свідома відмова підпорядковуватися законам (а у виняткових випадках – відмова від сплати податків), проведення несанкціонованих акцій протесту, припинення будь-якої ділової активності – всі ці дії об'єднуються назвою «громадянська непокора». Тактика масових ненасильницьких акцій громадянської непокори була обґрунтована М. Ганді та М.Л. Кінгом. Виступаючи за незалежність Індії, М. Ганді в 1930 р. очолив «Соляний похід» – своєрідну символічну акцію протесту проти урядової соляної монополії. У США в кінці 50-х – першій половині 60-х рр. рух за громадянські права негрів, очолюваний М.Л. Кінгом, використовуючи ненасильницькі акції, зумів домогтися прийняття законів, які скасовують расову сегрегацію у південних штатах США та надають афроамериканцям рівні з іншими виборчі права [12].

Далеко не всякі акції протесту досягають результату, більше того, вони можуть перерости у форми конфронтації з використанням насильства. Неконвенціональні насильницькі форми участі охоплюють спектр дій від масових заворушень і псування майна до тероризму [12].

Рівень усвідомленості стає критерієм, що дозволяє поділяти політичну активність на автономну та мобілізаційну [1, с. 15].

Тип активності, заснований на придушенні або викривленні вільних політичних переваг і який визначається тиском зовнішніх обставин (адміністративним, партійним контролем), визначається політологами як *мобілізаційний*. Він носить примусовий характер. Стимулами політичної активності стають страх, адміністративна дисципліна. Як правило, мобілізаційна активність направлена на створення видимості підтримки політичної системи, сформованого елітою образу національного чи регіонального лідера, національного проекту, і його метою є демонстрація відданості правлячій еліті, всенародної єдності і схвалення проведеної політики. Таку модифікацію п. а. ще називають квазіактивністю [1, с. 15].

І навпаки, *автономна* активність розглядається як результат раціонального і відносно вільного вибору.

Сучасні політичні системи , в тому числі і демократичні, передбачають поєднання мобілізаційних і автономних форм. Це означає, що поряд з раціональними мотивами участі в політиці, які сформувалися на основі усвідомлення власних інтересів, політична активність індивідів може бути відповіддю на мобілізаційні заклики партій, демагогічну риторику політичних лідерів.

С. Гантінгтон і С. Ліпсет уточнюють, що тип політичної активності значною мірою визначається характером існуючого *політичного режиму* [6]. Зрозуміло, проблема політичної активності не може бути розглянута без урахування правових основ. Правова система, що існує в суспільстві, визначає кордони і допустимі норми політичної активності. В умовах постмодерністської лібералізації загальнодержавної думки виникає необхідність додаткової верифікації норм політичної активності. Одним з різновидів протестної п.а., що отримав розвиток у XXI ст., стала *модель ненасильницького опору*. Дана модель, що базується на гуманістичних принципах Гандизму, отримала популярність як технологія оранжевих революцій або революцій постмодерну. Ця політична технологія пропонує молоді поставитися до політики як до гри, веселого цікавого заходу. Зокрема, Д. Шарп навіть розкриває 198 механізмів реалізації постмодерністської стратегії політичної активності [6, с. 161]. Окрім цього, сьогодні п. а. молоді все частіше набуває мережевої форму. Деякі дослідники вважають за краще говорити в цих умовах про становлення моделі «мережевої політичної активності» у Інтернеті, блогах, соціальних мережах, на форумах (Р. Коллінз , Е. Гідденс, М. Манн ,

М. Гранноветер).

Російські й українські дослідники [11] відзначають, що політична активність має й свої особливості і, відповідно, прояв в неоднакових формах в умовах *демократичного і недемократичного (перехідного) суспільства*. У *демократичних суспільствах* вона проявляється у таких формах як голосування на виборах різних рівнів, референдумах, участь в управлінні, у місцевому самоврядуванні, в діяльності парламенту. Крім того, наприклад, в ході передвиборчої кампанії чимало людей залучається до різних форм практичної активності – збирання підписів, зустрічі з кандидатами, мітинги, демонстрації, пікети, наметові містечка тощо. Демократичні конституції передбачають і різні форми прямого впливу громадян на органи влади при прийнятті рішень, зокрема, законні форми демонстрацій, мітингів, збирання підписів під петиціями, безпосередні контакти з офіційними особами. О. Шестопал у праці «Людина і політика» згадує і про такі форми політичної активності, як страйки, сіт-іни, антивоєнні демонстрації, захоплення порожніх приміщень безпритульними тощо [6, с. 161].

У *недемократичних суспільствах*, де обмежуються політичні права і свободи, політична активність переважно формальна і найчастіше проявляється лише в участі у виборах. Неконвенційні ж форми політичної активності жорстко переслідуються владою.

Російські політологи В. Жуков і Б. Краснова розглядають політичну активність особистості у двох *аспектах*: по горизонталі та по вертикалі, у вигляді своєрідної матриці. Критеріями вони вважають, по-перше, різні форми прояву активних політичних дій, наприклад, членство в партіях, робота в державних структурах, участь в мітингах, рухах тощо, а по-друге, активність суб'єкта в будь-якому окремому виді діяльності [6, с. 161].

Політичний психолог Д. Ольшанський бере за основу своєї класифікації *«мобільні» (активні) та «іммобільні» (латентні, неактуалізовані)* форми політичної активності [7, с. 387]. *Активних форм* він називає шість: 1) найпростіші реакції (позитивні і негативні) на імпульси-подразники, які надходять від політичної системи, її інститутів та їх представників, але не пов'язані з необхідністю високої особистої активності людини; 2) участь у діях, пов'язаних з делегуванням особистих повноважень (електоральна поведінка), виконання окремих ситуаційних, одноразових доручень; 3) особиста участь в діяльності політичних організацій, відвідування зборів та інших заходів; 4) виконання відносно постійних конкретних політичних функцій в межах інститутів політичної системи або опозиційних їй; 5) пряма політична дія – вихід з товаришами на мітинги, допомога в побудові барикади, участь в політичних сутичках тощо; 6) активна, в тому числі керівна, діяльність в позаінституційних політичних рухах, спрямованих проти існуючої політичної системи з метою добитися її заміни чи радикальної перебудови, часто це лідерство у натовпі, налаштованому на злам політичної системи [7, с. 387].

Серед *«іммобільних»* форм Д. Ольшанський виокремлює чотири основні форми: 1) повна виключеність із політичних взаємин, обумовлена низьким рівнем громадянського розвитку; 2) політична виключеність як результат надмірної бюрократизації – самої панівної політичної системи, низьким зворотним зв'язком між цією політичною системою і громадянським суспільством в цілому, розчаруванням людей в політичних інститутах; 3) політична апатія як форма неприйняття політичної системи, нав'язаної людям ззовні – наприклад, в результаті програшу війни і завоювання країни ворогом; 4) політичний бойкот як прояв активної ворожості до політичної системи та її інститутів.

Смисловий вимір *«активність–пасивність»* як критерій для визначення рівня і форм політичної активності досить популярний серед дослідників. Так, політичний психолог Б. Мар'єнко пропонував розглядати політичну активність у вигляді континууму, на одному з полюсів якого – політична пасивність (абсентеїзм виборців, політична іммобільність), а на протилежному – політична гіперактивність та екстремізм (від участі у пікетуваннях, страйках до терористичних дій та громадянської війни) [5, с. 81-82].

Конкретні форми політичної участі розглядаються у працях В. Пєтухова (починаючи від різних проявів політичного інтересу і закінчуючи реальними способами впливу на владу – участь у виборах і референдумах, мітингах, голодуваннях, у діяльності політичних партій та суспільних організацій, звернень до органів влади тощо) [10].

Крім наведених типізацій, існують інші критерії до виділення форм та типів політичної активності. Ми пропонуємо типізувати політичну активність:

- *за суб'єктом політичної активності*: політична активність індивідів: (тут ще можна здійснювати поділ за різними соціальними групами: за статтю (чоловіків, жінок), за віком (молоді, середнього віку, похилого віку); політична активність мас (політичних партій, рухів, груп за інтересами, груп тиску);
- *за організованістю:* усвідомлена (цілеспрямована); ситуативна; стихійна;
- *за видом прояву:* міжнародна (дипломатична, громадська); суспільна (регіональна, місцева,колективна); особистісна (відставка, голодування, абсентеїзм та ін.);
- *за інтенсивністю:* активна; пасивна;
- *за формами прояву: відсутні форми як такі* (недорозвиненість політичної активності); *первинні форми*: політичні думки, ідеї, обізнаність із політичною ситуацією, читання політичної літератури, перегляд політичних програм, відвідування політичних сайтів і форумів та інше; *середні форми*: участь у виборах, у референдумах, плебісцитах, участь у первиборчих кампаніях, допомога політичним особам, петиції та ін.; *вищі форми*: участь в мітингах, страйках, акціях, бунтах, демонстраціях, ходах, участь у політичних партіях, рухах, групах за інтересами, професійна політична діяльність;
- *за часом існування*: постійна (тривала); затяжна (періодичність); тимчасова;
- *за напруженістю*: динамічна (радикальна); поміркована; формальна;

• *за суспільним резонансом:* резонансна; локальна.

На нашу думку, найбільш актуальною та прийнятною для суспільно-географічного аналізу є змістова типізація політичної активності. Тому пропонуємо за змістом виділяти: світоглядно-комунікаційну активність, електоральну активність, протестну та професійну активність.

Первинною формою політичної активності вважаємо ***світоглядно-комунікаційну*** політичну активність як таку, яка формує та визначає позиції суб'єкта політичної діяльності в інших формах політичної активності. Сюди відносимо і політичну свідомість, зацікавленість та обізнаність в політиці, а також пасивну політичну активність: опрацювання політичної літератури та преси, перегляд політичних шоу та програм, інтернет-активність (тобто відвідування та прояви активності на політичних форумах, блогах, політичних спільнотах в соціальних мережах). Варто зазначити, що такий вид політичної активності найменш досліджений, оскільки об'єктивні дані про таку активність малопоширені, або відсутні як такі взагалі. Єдиним джерелом інформації про світоглядно-комунікаційну активність можуть виступати соціологічні опитування та анкетування.

На нашу думку, ***електоральна активність*** – це усвідомлена форма політичної активності індивіда/групи, що визначає активну (пасивну) участь потенційного виборця у виборчому процесі. Суб'єктами електоральної активності виступають – індивіди; соціальні групи і верстви; культурно-професійні, етнонаціональні, конфесіональні та політично згуртовані спільності; всі дорослі громадяни державно-організованих суспільств, за винятком тих осіб які визнані недієздатними; врешті, міжнародні спільноти. Електоральна активність є як загальнонаціональною, так і регіональною. Регіональні електоральні активності є складовими загальнонаціональної та розвиваються в її рамках, пристосовуючи загальнодержавні формальні та неформальні електоральні стандарти до певних територіальних спільнот. Електоральну активність населення доцільно аналізувати через призму трьох показників – електорального потенціалу, електоральної явки та електоральних преференцій.

Електоральний потенціал регіону – це показник наявного в регіоні населення, що здатне за інших сприятливих умов здійснювати електоральну активність. *Електоральної явка* являє собою відсоток виборців, які брали участь в голосуванні (не слід плутати із загальною чисельністю дорослого повноправного населення, адже це показник електорального потенціалу. Явка – це лише ті особи, які взяли участь в виборчому процесі безпосередньо в день виборів чи референдуму, навіть за умови протестного голосування («проти усіх») [4]. *Електоральні преференції* – це ставлення суб'єктів політичної активності до певних процесів та явищ, які мають місце бути в політичній сфері регіону/держави. Тобто можна говорити про традиційні в політології праві-ліві, консервативні-ліберальні та ін. преференції [4].

В українській політико-географічній науці проблема електоральної активності є частково досліджуваною. У цій царині працюють В. Бортников, А. Голод, В. Карасьов, М. Погребинський, Є. Хан, О. Шаблій та багато інших науковців [1–4]. Проте, у межах цього напряму часто недостатньо аналізуються регіональні аспекти.

Не менш важливою є ***протестна форма*** політичної активності. Під протестною активністю пропонуємо розуміти такий вид політичної активності, що являє собою різновид дії індивіда, групи людей, суспільної спільноти (прошарок, клас, нація, і т.ін.), маси на сформовану в суспільстві політичну ситуацію чи конкретні дії влади, які зачіпають інтереси громадянина і названих груп населення. Протестна активність звернена здебільшого до представників влади, а його мета – зміна політичної ситуації, інколи, аж до повної зміни політичного курсу та режиму.

У політичній науці існує багато класифікацій політичних протестів: за тематикою, формою, характером дії, масштабом, тривалістю, складом учасників, рівнем усвідомленості, інтенсивністю, результатом.

Найбільш повною, на нашу думку, є типізація протестної активності за *тематикою*: *політична* – протести, що стосувалися політичних рішень влади, проти або на підтримку конкретних політиків, політичних партій чи уряду загалом, включаючи протести в рамках електоральних компаній на підтримку того чи іншого кандидата; *ідеологічна* – історичні та ідеологічні питання, в більшості випадків пов'язані з регіональним поділом в Україні: український та російський націоналізми, ставлення до СРСР, ОУН-УПА проблеми, що стосуються Другої світової війни, питання розміщення Російського Чорноморського флоту в Севастополі, конфлікти довкола розколу Української православної церкви, акції, присвячені Голодомору, Дню Незалежності тощо; *соціально-економічна* – протести навколо соціально-економічних питань; найчастіше до них належать антизабудовні конфлікти, робітничі протести (насамперед через затримку заробітної платні), житлові права (зокрема, протести проти виселення з гуртожитків), екологічні конфлікти, комунальні послуги, громадський транспорт, охорона здоров'я, освіта та інші; *на захист громадянських прав* – захист громадянських прав і свобод (насамперед свободи слова), протести проти зловживань міліції, незаконних дій державних службовців, корупції тощо.

Дуже різноманітними є *форми* протестної активності. Найпоширенішими є: блокування, бойкот, бунт, вандалізм, голодування, демонстрація, мітинг, акція мовчання, петиція, повстання, страйк, тероризм, флешмоб та ін.

Теоретичні, методичні засади дослідження протестної активності заклали здебільшого іноземні науковці – Дж. Егню, Р. Джонсон, П. Тейлор, С. Верба.

Важливою формою політичної активності є **професійна** політична **активність**, під якою ми розуміємо участь та діяльність населення (мова йде про офіційне членство, а не симпатизування чи діяльність на волонтерських засадах) в офіційно зареєстрованих громадських та політичних об'єднаннях, які,

як правило, беруть участь у виборчому процесі.

Висновки. Політичну активність традиційно розглядають як одну з форм суспільної активності людини. Вона є об'єктом дослідження багатьох суспільних наук, кожна з яких звертає увагу на той чи інший аспект досліджуваного явища. Просторовий аспект, що полягає у вивченні територіальних закономірностей поширення певних типів/видів/класів/форм політичної активності, аналізі її геопросторової організації та ролі в розвитку регіональних суспільних систем є особливо актуальним. Адже він дає можливість виявити всі специфічні риси прояву політичної активності населення, її компонентно-функціональні особливості та геоторіальну організацію. Тому суспільно-географічний напрям у сучасних дослідженнях політичної активності є особливо перспективним і потребує подальших наукових пошуків.

Список використаних джерел:

1. *Milbrath L., Goel M.L. Political participation. Chicago, 1977.*
2. *Veber M. Osnovnye sotsiologicheskie poniatiia // Veber M. Izbrannye proizvedenia. – M., 1990. – 603 s. [Вебер М. Основные социологические понятия // Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990. – 603 с.].*
3. *Karpenko O.M., Lamanov I.A. Molodezh v sovremennom politicheskom protsesse v Rossii. – M.: Izd-vo SGU, 2006. [Карпенко О.М., Ламанов И.А. Молодёжь в современном политическом процессе в России. – М.: Изд-во СГУ, 2006].*
4. *Lipset S. Politicheskiy chelovek. Sotsyalnye osnovy politiki. – M., 1998. [Липсет С. Политический человек. Социальные основы политики. – М., 1998].*
5. *Marienko B.S. Psykhologichni aspekty politychnoi aktyvnosti ta radykalizmu // Naukovi studii z politychnoi psykhologii.- K.: DOK-K, 1996. – Vyp. 2. – S. 80-87. [Мар'єнко Б.С. Психологічні аспекти політичної активності та радикалізму // Наукові студії з політичної психології. – К.: ДОК-К, 1996. – Вип. 2. – С. 80-87].*
6. *Myrosh M.V. Poniattia, struktura i typizatsia politychnoi aktyvnosti v systemi suspilno-geografichnykh znan // Geopolityka i ekogeodynamika regioniv (Krymskyi Naukovyi tsentr NAN Ukrainy i MON Ukrainy, Tavriiskyi natsionalnyi universytet imeni V.I. Vernadskoho MON Ukrainy). – Tom 10. Vypusk 2. – Simferopol, 2014. – S. 158-164. [Мирош М.В. Поняття, структура і типізація політичної активності в системі суспільно-географічних знань // Геополітика і екогеодинаміка регіонів (Кримський Науковий центр НАН України і МОН України, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського МОН України). – Том 10. Випуск 2. – Сімферополь, 2014. – С. 158-164].*
7. *Olshanskiy D.V. Osnovy politicheskoi psikhologii. – Ekaterinburg: Delovaia kniga, 2001. – 496 s. [Ольшанский Д.В. Основы политической психологии. – Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – 496 с.].*
8. *Olshanskiy D.V. Politiko-psikhologicheskiy slovar. – M., 2002. [Ольшанский Д.В. Политико-психологический словарь. – М., 2002].*
9. *Petrunko O.V. Motyvy vidchuzhennia suchasnoi molodi vid aktyvnoi politychnoi diialnosti // Pedagogika i psykhologiia. – 1996. - № 1. – S. 98-101. [Петрунько О.В. Мотиви відчуження сучасної молоді від активної політичної діяльності // Педагогіка і психологія. – 1996.- № 1. – С. 98-101].*
10. *Petukhov V.V. Politicheskie tsennosti i povedenie srednego klassa // Sotsys. – 2000. - № 3. – S. 23-33., s. 27-30. [Петухов В.В. Политические ценности и поведение среднего класса // Социс. – 2000. - № 3. – С. 23-33., с. 27-30].*
11. *Picha V.M., Khoma V.M. Politologiia. – K.: «Karavela», Lviv: «Novyu Svit – 2000», 2001. – 344 s. [Піча В.М., Хома В.М. Політологія. – К.: «Каравелла», Львів: «Новий Світ – 2000», 2001. – 344 с.].*
12. *Politicheskiy protsess: osnovnye aspekty i sposoby analiza. Sb. uch. mat. / Pod red. E.Yu. Meleshkinoi. – M., 2001. – S. 155-156. [Политический процесс: основные аспекты и способы анализа. Сб. уч. мат. / Под ред. Е.Ю. Мелешкиной. – М., 2001. – С. 155-156].*
13. *Sotsialnaia psikhologiia / Pod red. A.L. Zhuravleva. – M.: Per Se, 2002. – 350 s. [Социальная психология / Под ред. А.Л. Журавлева. – М.: Per Se, 2002. – 350 с.].*
14. *Sharp Dzh. Ot totalitaryzma k demokratii. Izdanie Voenno-Derzhavnogo Soiuza Rossii. – M., 2005. [Шарп Дж. От тоталитаризма к демократии. Издание Военно-Державного Союза России. – М., 2005].*

Summary

Mariya Myrosh. STANDARDIZATION OF POLITICAL ACTIVITY (HUMAN GEOGRAPHICAL ASPECT).

This paper analyzes the main approaches of modern science to definitions phenomenon of political activity as such, a comprehensive study that can not exercise within one of the social sciences and which requires a multidisciplinary approach. The author definition of political activity has been proposed. The existing approaches to possible copyright structuring classifications and forms of political activity, including the German political scientist M. Weber, American political scientists K. Dzhanda, J. Barry and G. Goldman, Russian scientists A. Karpenko and I. Lomanovym have been characterized.

The classification of forms of political activity by the criteria of: legality ("conventional" (legitimate) and "non-conventional" (illegitimate) forms), the level of awareness (autonomous and mobilization), to the existing political regime (S. Lipset and S. Huntington), measurement "mobile" (active) - "immobile" (latent) forms (political psychologist D. Olshansky), meaning "active-passive" (political psychologist B. Mar'yenko) and introduced additional criteria – the

subject, organization, type of manifestation, intensity, manifestations, lifetime, intensity and publicity have been analyzed.

Own attempt to classify political activity for which in its structure identified 5 components: worldview (political consciousness, awareness and interest in politics); information and cognitive and communication (elaboration of political literature and the press, watching shows and political programs, Internet activity); electoral (voter participation in elections and election campaigns); professional (active citizens, political parties, movements, associations, professionally engaged in political activities); protest (popular participation in protests); and 3 levels of display activity: low (simple reaction to stimuli, impulses coming from the political system); average (participation in activities related to personal delegation of authority, implementation of individual situation, one-off orders); high (relatively constant fulfillment of specific political functions within political institutions) has been done.

Key words: political activity, forms, types, levels and components of political activity, conventional and unconventional, independent and mobilization, «mobile» and «immobile» political activity, kvaziactivity.

УДК 911.3:37(477.82) *Андрій Майстер*

ТРАНСПОРТНА ОСВОЄНІСТЬ ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглядаються проблеми територіальної диференціації рівнів транспортної освоєності території Волинської області. Наведено визначення понять «транспортне освоєння території» і «транспортна освоєність території». Здійснено аналіз транспортної системи області. Визначено рівень транспортної освоєності території адміністративних районів і міст обласного підпорядкування Волинської області. Проведено групування адміністративних одиниць Волинської області за інтегральним індексом рівня транспортної освоєності території. Проаналізовано виділені групи адміністративних одиниць області за рівнем транспортної освоєності території.

Ключові слова: *територія, транспортне освоєння території, транспортна освоєність, рівень освоєності, Волинська область.*

Андрей Майстер. ТРАНСПОРТНАЯ ОСВОЕННОСТЬ ТЕРРИТОРИИ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ. *В статье рассматриваются проблемы территориальной дифференциации уровней транспортной освоенности территории Волынской области. Приведены определения понятий «транспортное освоение территории» и «транспортная освоенность территории». Осуществлен анализ транспортной системы области. Определен уровень транспортной освоенности территории административных районов и городов областного подчинения Волынской области. Проведена группировка административных единиц Волынской области по интегральному индексу уровня транспортной освоенности территории. Проанализированы выделенные группы административных единиц области по уровню транспортной освоенности территории.*

Ключевые слова: *территория, транспортное освоение территории, транспортная освоенность, уровень освоенности, Волынская область.*

Andrij Majster. TRANSPORT DEVELOPMENT OF TERRITORY OF VOLYN REGION. *The article deals with the problems of territorial differentiation levels of the transport development of Volyn region. The definition „transport development of territory" and „transport development level of territory" have been defined. Analysis of transport system of region has been made. Transport development level of administrative districts and regional subordination cities territory of Volyn region has been calculated. Grouping of the regional administrative units according to the integral index of transport development of territory has been made. The selected groups of administrative units according to the level of transport development have been analyzed.*

Key words: *territory, transport development of territory, transport development, level of the development, Volyn region.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Транспортна інфраструктура з суспільно-географічного погляду є одним із найважливіших факторів розміщення виробництва, соціально-економічного розвитку регіону. Транспортна мережа відіграє велику роль у господарському освоєнні, формуванні рівня освоєності територій та підготовленості їх до сприйняття інновацій, які надходять саме через транспортні комунікації. Транспортне освоєння території безпосередньо впливає на результати процесу господарського освоєння й є важливим з'єднувальним елементом між іншими видами освоєння. Тому дослідження транспортної освоєності території як результату процесу транспортного освоєння мають на сьогодні дуже важливе значення, що й обумовило вибір наукової проблематики.

Метою дослідження є аналіз транспортної освоєності території Волинської області. У процесі дослідження розв'язувалися такі **завдання**:

– здійснити аналіз транспортної системи Волинської області;

– визначити рівень транспортної освоєності території адміністративних районів і міст обласного підпорядкування Волинської області;

– провести групування адміністративних одиниць області за інтегральним індексом рівня транспортної освоєності території;

– проаналізувати виділені групи адміністративних одиниць Волинської області за інтегральним індексом рівня транспортної освоєності території.

Аналіз попередніх досліджень. Наукові розробки, присвячені суспільно-географічним аспектам дослідження транспорту та, зокрема, транспортному освоєнню території викладені в працях В.М. Бугроменка, М.В. Григоровича, М.М. Казанського, Н.П. Каючкіна [1], К.Ф. Коценко, О.Д. Краєвого, І.В. Нікольського, Н.М. Пашинської [5], Л.Л. Тарангул, С.А. Тархова [8], С.Б. Шліхтера та ін. Зарубіжні дослідження представлені у працях Р. Кноулза, Д. Левінсона, У. Оуена, А. Рідера, Д. Фарінгтона, Д. Хелла [9] та ін. Суспільно-географічні дослідження транспорту Волинської області не набули широкого поширення. Проблемами функціонування транспортної інфраструктури регіонів Західної України, зокрема й Волинської області, займалася О.Б. Пікулик [6]. Транспортно-географічне положення адміністративних районів Волинської області, транспорту зв'язаність і проникність прикордонних регіонів України досліджував В.Й. Лажнік [2]. Дослідження особливостей транспортного освоєння території Волинської області в сучасній суспільно-географічній науці не проводилися.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Географія розглядає транспорт як важливий елемент території, тісно пов'язаний із конкретними природними й соціально-економічними умовами. У сучасній суспільній географії транспорт розглядається як специфічна комунікаційна інфраструктурна галузь виробництва й сфери обслуговування, що забезпечує потреби господарства та населення з усіх видів перевезень. Головна функція транспорту – поєднання всіх елементів територіальної структури господарства й розселення в єдину систему шляхом переміщення (перевезення) транспортними мережами людей, вантажів, інформації та енергії [4].

Важливим постає розуміння суті понять «транспортне освоєння території» і «транспортна

© Майстер А., 2015

освоєність території». Н.П. Каючкін транспортне освоєння території розуміє як необхідну й першочергову частину загального господарського освоєння території, що передбачає створення великої кількості наземних споруд, облаштування природних водних шляхів для судноплавства та подальшу експлуатацію введених у дію шляхів сполучення. Це тривалий процес, що продовжується в удосконаленні просторової та функціональної організації елементів систем транспортного обслуговування відповідно до потреб розвитку продуктивних сил певного економічного району із урахуванням доступності території [1, 22].

Під поняттям «транспортне освоєння території» слід розуміти облаштування території різними видами транспортних шляхів відповідно до її соціально-економічних і природних умов, насичення її транспортною мережею та формування на ній транспортної системи, що передбачає територіальне поєднання мережі шляхів сполучення, різних видів транспорту, транспортних вузлів і центрів. Транспортну освоєність території слід розуміти не просто як технічне забезпечення території транспортними шляхами, а як відповідність транспортної мережі господарським потребам певної території. Чим більше відповідає розвиток транспортної мережі соціально-економічним потребам населення території, тим вищий рівень її транспортної освоєності. Транспортна освоєність території є наслідком економічного розвитку, тому відображає основні аспекти соціально-економічного розвитку певної території [3, 123].

У Волинській області значного розвитку набув автомобільний транспорт. На території області сформувалася розгалужена мережа автомобільних шляхів, яка за своєю конфігурацією відповідає напрямкам більшості існуючих вантажопотоків. Протяжність автомобільних шляхів загального користування в області становить 6195,3 км, у тому числі з твердим покриттям – 5796,2 км (93,6 % усіх автошляхів). Порівняно з 2000 р. протяжність автошляхів області скоротилася на 102 км. Густота автомобільних шляхів загального користування становить 307,6 км/1000 км^2 [7]. Найвищу густоту автошляхів мають південні райони область – Луцький, Локачинський, Іваничівський, Горохівський. Північні райони області мають низьку густоту автошляхів.

Важливе місце у транспортній системі області займає залізничний транспорт. Протяжність залізничних колій загального користування в межах області складає 596,8 км, з них 101,2 км електрифікованих. Порівняно з 2000 р. протяжність залізничних колій зменшилася на 18 км. Щільність залізниць в області становить 29,6 км/1000 км^2, що нижче за відповідний показник по Україні (36 км/1000 км^2) [7]. Найвищу щільність залізничних колій мають Ковельський, Іваничівський і Володимир-Волинський райони. Найнижча вона у північних районах області, а в Локачинському, Любешівському та Шацькому районах залізниці зовсім відсутні.

У структурі транспортної системи Волинської області важливе значення займає трубопровідний транспорт, який є найбільш економічним у переміщенні вантажів на далекі і дуже далекі відстані. На території Волинської області функціонує система транзитних і внутрішньообласних магістральних трубопроводів. Через територію області проходять магістральні газопроводи – Івацевичі–Комарно (Дашава–Мінськ), Івацевичі–Долина-II,III, Турійськ–Луцьк–Рівне та на півдні – гілка на газорозподільну станцію «Луцьк» від магістрального газопроводу «Кам'янка-Бузька–Рівне».

Для оцінки рівня транспортної освоєності території Волинської області нами був використаний зважений синтетичний показник, отриманий за агломеративно-ієрархічною процедурою стандартизації (нормування) вихідних показників, яка часто використовується для класифікації різних географічних об'єктів. Інтегральний індекс рівня транспортної освоєності території розраховувався через вагу кожного вихідного показника в загальному розвитку транспортного освоєння.

Для визначення рівня транспортної освоєності території розраховано інтегральний індекс рівня транспортної освоєності адміністративних районів та міст обласного підпорядкування Волинської області. До розрахунків залучено 11 абсолютних і відносних показників станом 2013 рр., які характеризують різноманітні сторони транспортного освоєння території (показники густоти шляхів сполучення, вантажообороту, транспортної доступності, зв'язаності, забезпеченості тощо). Для кожної адміністративної одиниці Волинської області визначено інтегральний індекс рівня транспортної освоєності території (I_t), який відображає рівень розвитку транспортної системи адміністративних одиниць щодо умовної адміністративної одиниці з найкращими показниками, які зустрічаються в статистичній вибірці.

Аналіз розрахованого інтегрального індексу I_t показав значну геопросторову диференціацію території Волинської області за рівнем транспортної освоєності (табл. 1). За цим показником виділено такі групи адміністративних районів й міст обласного значення області: із високим, вищим від середнього, середнім, нижчим від середнього і низьким рівнем транспортної освоєності території (рис. 1).

Високий рівень транспортної освоєності мають міста Володимир-Волинський (I_t = 0,840), Нововолинськ (0,750), Ковель (0,739) і Луцьк (0,644), як найбільші транспортні вузли у Волинській області. Високий рівень транспортної освоєності цих міст зумовлений високою щільністю їх транспортної мережі, значною транспортною проникністю й зв'язаністю території, оскільки всі основні шляхи регіону проходять через ці міста.

Другу групу складають райони з вищим від середнього рівнем транспортної освоєності території: Ковельський, Старовижівський, Володимир-Волинський, Іваничівський та Турійський. Ці райони відрізняються густою транспортною мережею, транспортною забезпеченістю території, високою транспортною зв'язаністю та проникністю території, що зумовило високий рівень транспортної освоєності (табл.1). На території цих районів розміщені важливі транспортні вузли: Ковельський, Володимир-Волинський і Нововолинський. Через територію цих районів проходять найважливіші транспортні магістралі.

Таблиця 1

Інтегральний індекс рівня транспортної освоєності території та показники щільності транспортних шляхів і транспортної зв'язаності адміністративних районів і міст обласного підпорядкування Волинської області*

Райони і міста обласного підпорядкування	Інтегральний індекс рівня транспортної освоєності території, *одиниць*	Загальна щільність транспортних шляхів, *км/1000 км²*	Коефіцієнт транспортної зв'язаності, $K_{зв.}$
м. Луцьк	0,644	3360	4,00
м. Володимир-Волинський	0,840	3791	6,67
м. Ковель	0,739	2340	6,22
м. Нововолинськ (міськрада)	0,750	3547	8,67
Володимир-Волинський	0,192	257	0,99
Горохівський	0,149	251	1,03
Іваничівський	0,192	290	1,10
Камінь-Каширський	0,090	138	1,02
Ківерцівський	0,118	189	1,01
Ковельський	0,226	235	1,19
Локачинський	0,152	224	1,08
Луцький	0,136	276	0,81
Любешівський	0,054	124	0,62
Любомльський	0,144	144	1,03
Маневицький	0,057	132	0,66
Ратнівський	0,121	158	1,12
Рожищенський	0,117	216	0,95
Старовижівський	0,199	195	1,63
Турійський	0,189	183	1,60
Шацький	0,121	138	0,76

**Розраховано автором*

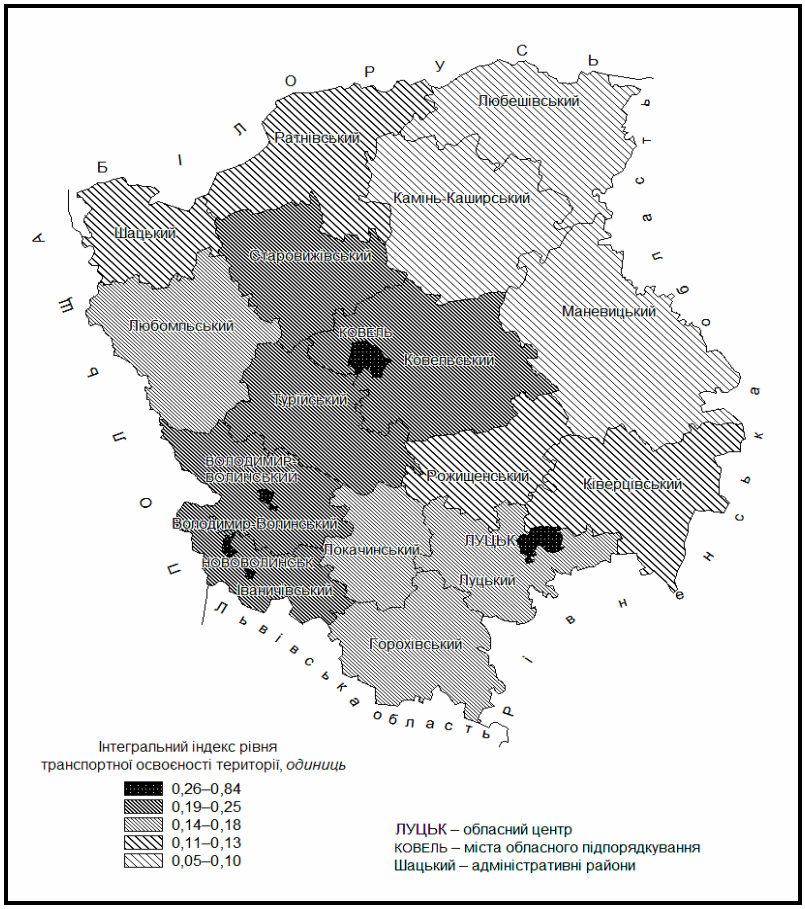

Рис. 1. Інтегральний індекс рівня транспортної освоєності території Волинської області

Середній рівень транспортної освоєності території мають Локачинський, Горохівський, Любомльський і Луцький райони. Для районів цієї групи характерна висока густота автомобільних шляхів (крім Любомльського району), середні показники транспортної забезпеченості (крім Луцького району) й зв'язаності території. Любомльський район характеризується невисокою густотою шляхів сполучення, проте має значну транспортну зв'язаність і забезпеченість території, яка визначається прикордонним положенням, що й вплинуло на рівень транспортної освоєності.

До групи районів із нижчим від середнього рівнем транспортної освоєності увійшли Ратнівський, Шацький, Ківерцівський та Рожищенський. Для них характерні невисокі показники щільності транспортної мережі, рівня транспортної забезпеченості, що зумовило низький рівень транспортної освоєності території (табл. 1). Ратнівський і Шацький райони є периферійними, що негативно впливає на їхнє транспортне освоєння.

Низький рівень транспортної освоєності мають Камінь-Каширський, Маневицький і Любешівський райони. Це периферійні поліські райони, у яких транспортне освоєння території мало свою специфіку розвитку. Через значну залісненість та заболоченість територій цих районів транспортне освоєння тут проходило повільніше. Райони цієї групи мають низьку густоту транспортних шляхів (менше 150 км/1000 км^2).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Волинська область характеризується загалом середнім рівнем транспортної освоєності території. Збільшення рівня транспортної освоєності території області відбувається з півдня на північ. Південні та центральні райони області мають вищі рівні транспортної освоєності, ніж північні райони. Процес транспортного освоєння північних поліських районів області стримується через їхнє периферійне положення, низькі рівні соціально-економічного розвитку. Перспективи подальших досліджень вбачаються у більш детальному аналізі територіальних відмінностей у рівнях транспортної освоєності територій адміністративних одиниць Волинської області.

Список використаних джерел:

1. *Kaiuchkin N.P. Geograficheskie osnovy transportnogo osvoeniia territorii / N.P. Kaiuchkin; otv. red. B.M. Ishmuratov; Ros. akad. nauk, Sib. otd-nie, in-t geografii. – Novosibirsk: Nauka, 2003 . – 167 s. [Каючкин Н.П. Географические основы транспортного освоения территории / Н.П. Каючкин; отв. ред. Б.М. Ишмуратов; Рос. акад. наук, Сиб. отд-ние, ин-т географии. – Новосибирск: Наука, 2003 . – 167 с.].*
2. *Lazhnik V.Y. Transportna pronyknist i zviazanist iak osnovni kharakterystyky tranzytnosti regioniv Ukrainy / V.Y. Lazhnik, O.M. Klets // Nauk. visn. Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky. – 2004. – № 2. – S. 204-214. [Лажнік В. Й. Транспортна проникність і зв'язаність як основні характеристики транзитності регіонів України / В.Й. Лажнік, О.М. Клец // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2004. – № 2. – С. 204-214.].*
3. *Majster A.A. Osobennosti territorialnoi differentsiatsii transportno-kommunikatsionnoi osvoennosti regionov Ukrainy / A.A. Majster // Sovremennye problemy geologii, geografii i geoekologii: materialy Vserossiiskoi nauchno-prakticheskoi konferentsii, posviashchennoi 150-letiiu so dnia rozhdeniia V.I. Vernadskogo (g. Groznyi, 25-28 marta 2013 g.). – Makhachkala: Alef, 2013. – S. 122-126. [Майстер А.А. Особенности территориальной дифференциации транспортно-коммуникационной освоенности регионов Украины / А.А. Майстер // Современные проблемы геологии, географии и геоэкологии: материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 150-летию со дня рождения В.И. Вернадского (г. Грозный, 25-28 марта 2013 г.). – Махачкала: Алеф, 2013. – С. 122-126.].*
4. *Pashynska N.M. Suchasni osoblyvosti terytorialnoi organizatsii transportnoi systemy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/ bitstream/handle/123456789/71255/09Pashinska.pdf?sequence=1 [Пашинська Н.М. Сучасні особливості територіальної організації транспортної системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/ handle/123456789/71255/09Pashinska.pdf?sequence=1].*
5. *Pashynska N.M. Transportna infrastruktura APK regionu v umovakh rynkovoi systemy gospodariuvannia (suspilno-geografichne doslidzhennia na prykladi Kyivskoho Prydniprovia) : avtoref. dys.... kand. geogr. nauk: 11.00.02 / Nataliia Mykolaivna Pashynska. – Kyiv: [b. v.], 2009 . – 21 s. [Пашинська Н.М. Транспортна інфраструктура АПК регіону в умовах ринкової системи господарювання (суспільно-географічне дослідження на прикладі Київського Придніпров'я) : автореф. дис.... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Наталія Миколаївна Пашинська. – Київ: [б. в.], 2009. – 21 с.].*
6. *Pikulyk O.B. Transportne infrastrukturne zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoo rozvytku Zakhidnogo regionu Ukrainy: avtoref. dys..… kand. ekon. nauk: 08.00.05 / Pikulyk Oksana Bohdanivna; NAN Ukrainy, In-t regionalnykh doslidzhen. – L., 2009. – 20 s. [Пікулик О.Б. Транспортне інфраструктурне забезпечення соціально-економічного розвитку Західного регіону України : автореф. дис..… канд. екон. наук: 08.00.05 / Пікулик Оксана Богданівна ; НАН України, Ін-т регіональних досліджень. – Л., 2009. – 20 с.].*
7. *Statystychnyi zbirnyk Volyn 2013 / za red. V. Ju. Naumenka. – Lutsk: Holov. upr. stat. u Volyn. obl., 2014. – 509 s. [Статистичний збірник Волинь 2013 / за ред. В.Ю. Науменка. – Луцьк : Голов. упр. стат. у Волин. обл., 2014. – 509 с.].*
8. *Tarkhov S.A. Evoliutsionnaia morfologiia transportnykh setei / S.A. Tarkhov. – Smolensk. – M.: Universum, 2005. – 382 s. [Тархов С.А. Эволюционная морфология транспортных сетей / С.А. Тархов. – Смоленск. – М.: Универсум, 2005. – 382 с.].*
9. *Hall D. Transport geography and new European realities: a critique / D. Hall // Journal of Transport Geography. – 2010. – Vol.18 (1). – P. 1-13.*

Summary

Andrij Majster. TRANSPORT DEVELOPMENT OF TERRITORY OF VOLYN REGION.

Transport development of territory is arrangement of territory with different types of transport routes, according to social, economic and natural conditions, saturation of territory with transport network and formation of transport system. Transport development of territory is the result of economic development, therefore reflects the basic aspects of social and economic development of territory. In region is developing road, rail and pipeline transport. Volyn region is characterized by significant territorial differentiation levels of transport development of territory. For the determine transport development level of territory has been calculated the integral index of transport development of administrative districts and regional subordination cities of Volyn region. Region has an average level of transport development. The high levels of transport development have regional subordination cities – Volodymyr-Volynskyi, Novovolynsk, Kovel and Lutsk. The average levels of transport development have Kovel, Stara Vyzhivka, Volodymyr-Volynskyi, Ivanychi, Turiisk, Lokachi, Horokhiv, Liuboml and Lutsk districts. The low levels of transport development have Kamin-Kashyrskyi, Manevychi and Lyubeshiv districts. Increasing the level of transport development is from south to north. The southern and central administrative districts of region have a higher level of transport development than the northern districts. Transport development of northern districts of Polissya is slowed down because of their peripheral location, low levels of social and economic development.

Key words: territory, transport development of territory, transport development, level of the development, Volyn region.

УДК 911.3:33 (477.8) ***Михайло Чорний***

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ

Висвітлено сучасний стан зовнішньоекономічних зв'язків Львівської області України. Охарактеризовано геопросторові відмінності у розподілі основних показників світогосподарських зв'язків на території досліджуваного регіону – експорт та імпорт товарів і послуг, надходження прямих іноземних інвестицій, міжнародна міграція робочої сили. Складено карту типізації адміністративних районів за рівнем участі у світогосподарських зв'язках на основі статистичних даних та з використання математичних методів. Результатом цієї картосхеми є місце адміністративних районів Львівської області у системі світової економіки і підготовки до участі в регіональних економічних системах. Визначено пріоритетні напрями розвитку зовнішньоекономічних зв'язків Львівської області.

Ключові слова: *світогосподарські зв'язки, прямі іноземні інвестиції, міжнародна міграція робочої сили, міжнародна торгівля товарами і послугами.*

Михаил Черный. ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИЕ СВЯЗИ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ УКРАИНЫ. *Освещено современное состояние внешнеэкономических связей Львовской области Украины. Охарактеризованы пространственные различия в распределении основных показателей мирохозяйственных связей на территории исследуемого региона – экспорт и импорт товаров и услуг, поступления прямых иностранных инвестиций, международная миграция рабочей силы. Составлена карта типизации административных районов по степени участия в мирохозяйственных связях на основе статистических данных и с использованием математических методов. Результатом этой картосхемы является место административных районов Львовской области в системе мировой экономики и подготовки к участию в региональных экономических системах. Определены приоритетные направления развития внешнеэкономических связей Львовской области.*

Ключевые слова: *мирохозяйственные святи, прямые иностранные инвестиции, международная миграция рабочей силы, международная торговля товарами и услугами.*

Mychailo Chornyi. FOREIGN ECONOMIC RELATIONS OF LVIV REGION OF UKRAINE. *The modern state of foreign economic relations of Ukraine, Lviv region. Characterized geospatial pozpodili differences in key indicators of global economic relations on the territory of the region under study - exports and imports of goods and services, foreign direct investment, international labor migration. The map typing administrative regions in terms of participation in the global economy, based on statistical data and the use of mathematical methods kartoshemy result of this is a place of administrative districts of Lviv region in the global economic system and prepare for participation in regional economies. The priority directions of development of foreign economic relations of Lviv region.*

Key words: *foreign economic relations, foreign direct investment, international migration, international trade of goods and services.*

Актуальність теми. Розвиток глобальних та трансформаційних процесів зумовило посилення регіональної інтеграції, що є однією з основ майбутнього функціонування світогосподарських зв'язків. Головною проблемою, яка потребує поетапного розв'язання, є оптимізація соціально-економічного розвитку регіону в контексті світогосподарських зв'язків, оскільки останні є основою для повноцінного функціонування економічної, соціальної та інших сфер суспільства. Низька конкурентоспроможність на світових ринках, а також низька інвестиційна привабливість, виїзд активної молоді за кордон ускладнює вирішення цих проблем, а також реалізацію єдиної політики та інтеграції у європейський і світовий економічний простір, збільшує загрозу виникнення регіональних криз та депресивних регіонів у межах Львівської області.

Об'єктом нашого дослідження є світогосподарські зв'язки Львівської області України, **предметом** – геопросторова організація світогосподарських зв'язків Львівської області України.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема вивчення світогосподарських зв'язків, а також їх стан у Львівській області є предметом дослідження у працях таких українських вчених: Білецький М.І., Борщевський В.В., Вісь так О.І., Іванова С.В., Іщук С.О., Книш М.М., Кузик С.П., Кулініч Т.В., Ровенчак І.І., Ткач С.М., Філіпченко А.С., Шаблій О.І., Шевчук Л.Т., Шульц С.Л., Яценко Б.П. Із закордонних вчених: Пол Кругман (Paul Krugman), Дж. Кейнс (John Keynes), Х. Аранго (J. Arango), К. Босвелл (K. Boswell).

У роботі використано різноманітні методи дослідження, а саме: літературний, картографічний, балансовий, статистичні, математико-статистичні та інші, які дають змогу в цілому проаналізувати та скласти загальну картину явищ і процесів, пов'язаних із світогосподарськими зв'язками Львівської області України.

При написанні роботи було використано статистичні матеріали, які зібрані у Головному управлінні статистики у Львівській області, в електронних джерелах, а також у науковій літературі з проблем теорії та методики дослідження і економіко-математичного моделювання, світогосподарських зв'язків, наукові публікації та монографії з даної тематики, науково-публіцистичні статті.

Виклад основного матеріалу. Головними аспектами дослідження є обсяги та структура *міжнародної торгівлі* Львівської області України.

Експорт та імпорт товарів і послуг у Львівській області України протягом 2000-2011 рр. збільшився в декілька разів. Проте, на жаль, можна констатувати, що імпорт товарів і послуг тут в 3 рази перевищує експорт, а експорт та імпорт послуг у структурі міжнародної торгівлі Львівської області займає лише 7%. У структурі експорту послуг Львівської області переважають послуги в операціях з нерухомістю під найм та послуги юридичним особам, послуги транспорту та зв'язку і послуги в обробній промисловості. У структурі експорту товарів області переважають недорогоцінні метали і вироби з них,

© Чорний М., 2015

механічне і електричне обладнання, продукти хімічної промисловості, деревина та вироби з неї. У структурі імпорту послуг Львівщини переважають послуги транспорту і зв'язку та послуги в обробній промисловості. В імпорті товарів переважають мінеральні продукти, продукти хімічної промисловості, механічне і електричне обладнання.

Серед адміністративних районів у експорті товарів на одну особу в області виділяються Городоцький, Буський, Камянко-Бузький, Стрийський райони. Причиною того є те, що тут розміщені найпотужніші експортоорієнтовані підприємства [2]. Найменші обсяги експорту припадають на одну особу в Турківському, Самбірському, Золочівському та Старосамбірському районах Львівської області (рис. 1). Тут занепали підприємства і відсутні великі надходження прямих іноземних інвестицій (ПІІ) для розвитку промисловості. У географічній структурі експорту країни ЄС становлять 56%, СНД – 29%, Азії – 10% , її частка зросла в 2011 році на 4% у порівняні з 2010 р.

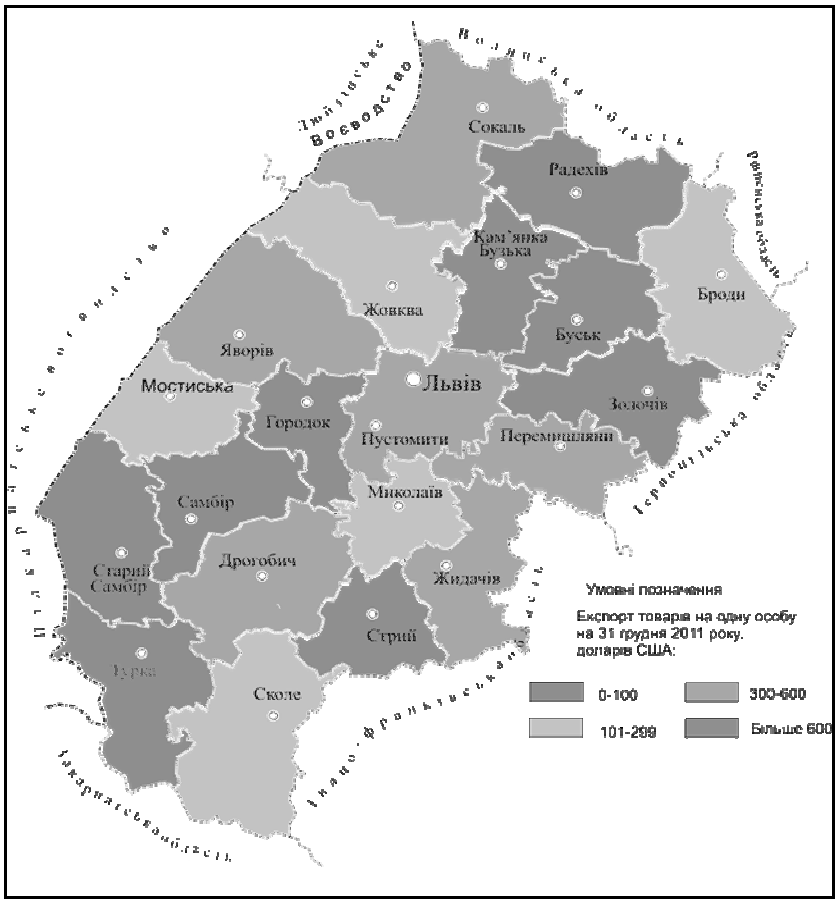

Рис. 1. Географічний розподіл зовнішньої торгівлі Львівської області (експорт)
(побудовано автором за даними [2])

Обсяги імпорту товарів на одну особу у Львівській області України найбільші в Пустомитівському, Городоцькому, Стрийському, Сокальському, Кам'янка-Бузькому районах. Високою насиченістю імпорту, як це видно з рис. 2, виділяються прикордонні регіони області, найнижчі ці показники в Турківському, Старосамбірському, Сколівському, тут імпорт переважає над експортом в усіх районах, що є негативною тенденцією і загрожує їх економічній безпеці. У міжнародному розподілі імпорту товарів на країни ЄС припадає 54%, СНД – 34%, країни Азії – 7%. У порівняні з попередніми роками зросла частка азійських країн та країн ЄС, зменшується частка країн СНД.

Іншим аспектом даного дослідження, є урахування надходжень *прямих іноземних інвестицій в регіон*. Найбільше прямих іноземних інвестицій серед західних областей України протягом 2000-2011 років було вкладено у Львівську область. Сюди найбільше вкладають країни ЄС, в тому числі Польща – 21%, Кіпр – 16%; Нідерланди – 10%, Німеччина – 6%, Данія – 7%.

У Львівській області найбільше прямих іноземних інвестицій на одну особу припадає на Пустомитівський район та м. Львів, а також Стрийський, Буський та Кам'янко-Бузький райони (рис. 3). У цих районах найбільше модернізуються підприємства та створюються спільні підприємства переважно зі спільним капіталом європейських держав (Польща, Німеччина, Нідерланди, Данія, Австрія). Найменше вкладено іноземних інвестицій у південних та північно-східних районах Львівської області, які значно відстають у своєму економічному розвитку.

Окремим аспектом дослідження є *міжнародна трудова міграція*, як частина світогосподарських зв'язків.

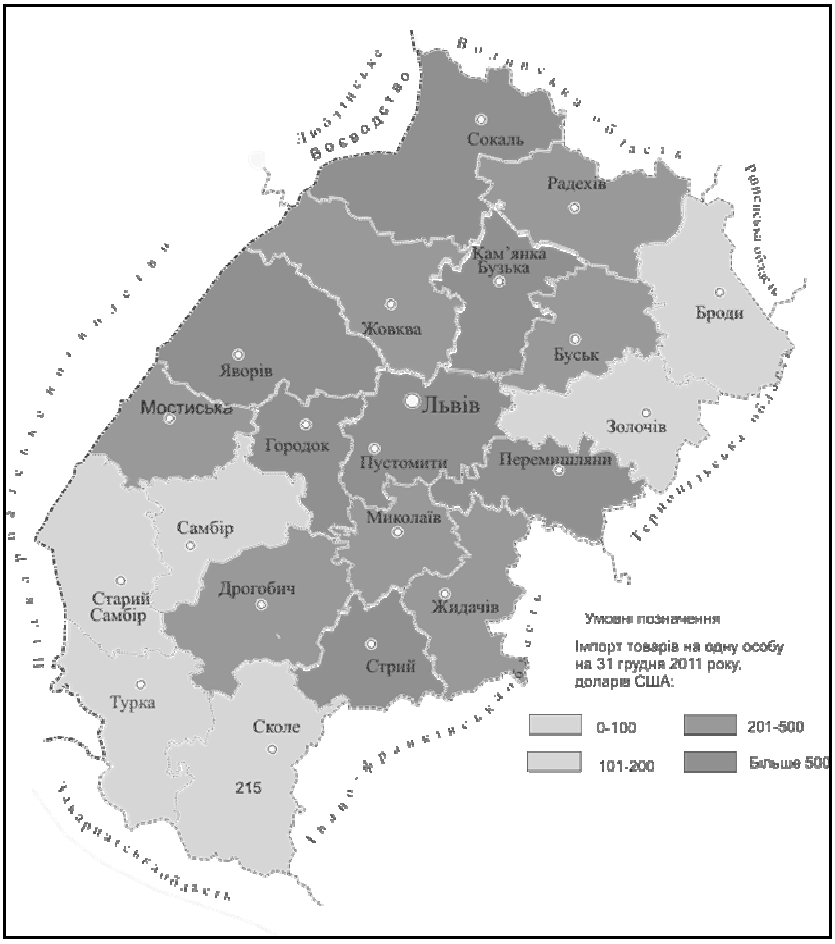

Рис. 2. Географічний розподіл зовнішньої торгівлі Львівської області (імпорт)
(побудовано автором за даними [2])

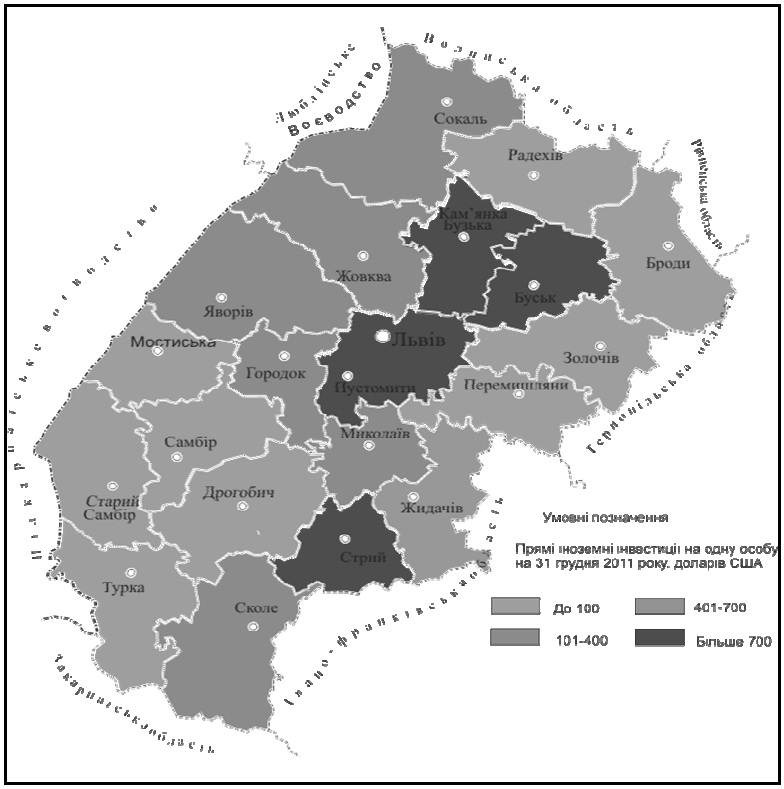

Рис. 3. Географічний розподіл прямих іноземних інвестицій у Львівській області
(побудовано автором за даними [2;3])

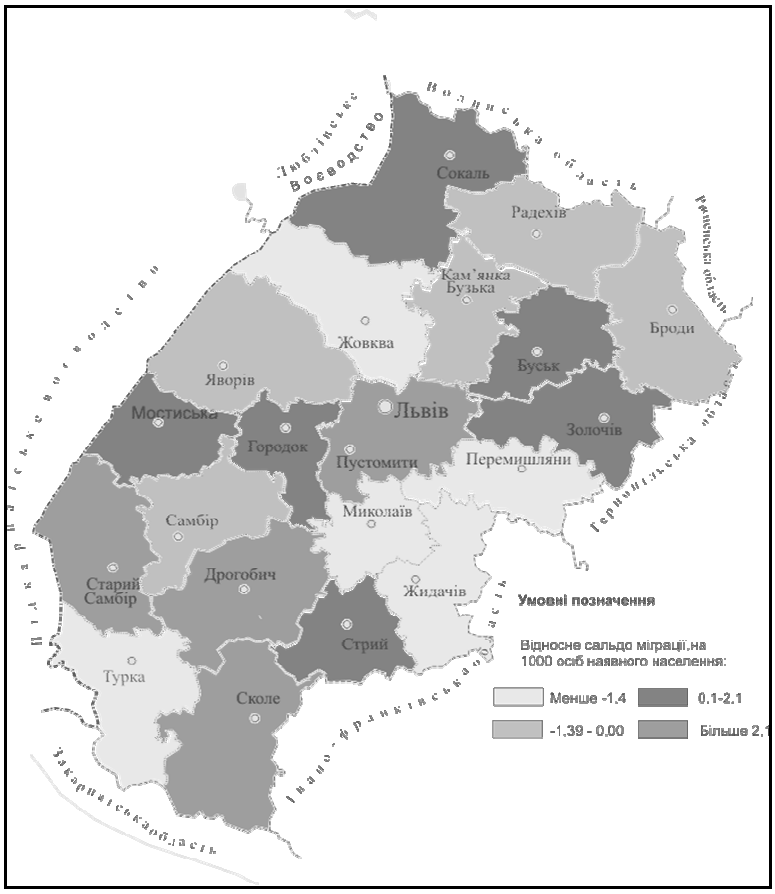

Рис. 4. Географічний розподіл міжнародної міграції робочої сили Львівської області (2011 р.)
(побудовані автором за даними [2])

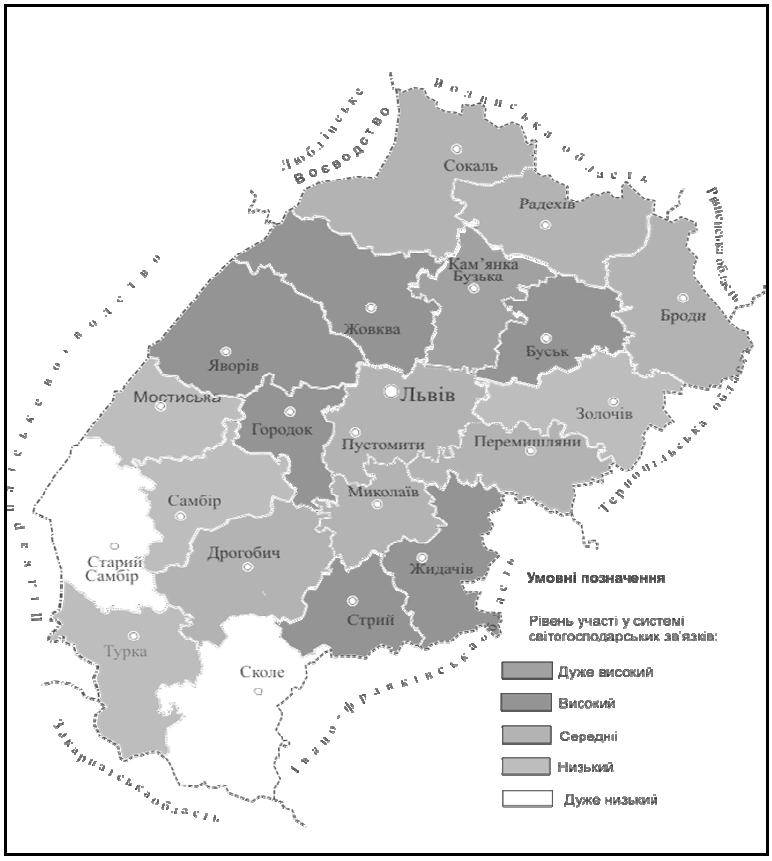

Рис. 5. Рівень участі адміністративних районів Львівської області у світогосподарських зв'язках (2011-2012 рр.)*(побудовано автором за даними [2])*

У Львівській області проявляється дуже активно. З цієї області серед регіонів України найбільше виїжджають громадяни до країн Європейського Союзу. Найбільше за 2011 рік їх виїхало з Турківського, Жидачівського, Миколаївського, Перемишлянського та Жовківського адміністративних районів. (рис. 4). Особливістю міграції цих районів є те, що ті люди виїжджають за кордон переважно на постійне проживання [3]. Головними причинами такої міграції, як засвідчують проведені дослідження, є соціально-економічні: люди бажають покращити своє матеріальне становище.

Завершальним етапом нашого аналізу є типізація районів за рівнем інтенсивності участі Львівської області у світогосподарських зв'язках на підставі чотирьох досліджуваних показників – експорту товарів на одну особу, імпорту товарів на одну особу, надходження прямих іноземних інвестицій на одну особу та відносного сальдо міждержавної міграції, яка проведена за допомогою математико-статистичних методів.

Отже, у Львівській області дуже високий рівень участі у світогосподарських зв'язках має Кам'янко-Бузький район, високий – Городецький, Яворівський, Стрийський, Жидачівський, Буський, Жовківський райони, дуже низький – Старосамбірський та Сколівський райони. Можна стверджувати, що найбільш економічно розвиненими є адміністративні райони, у яких розміщені головні продуценти області і вони мають найвищий рівень участі у світогосподарських зв'язках. Найменший рівень участі у світогосподарських зв'язках пов'язаний з промислово слабкими районами (рис. 5).

Висновки. Отже, Львівська область України характеризуються високим ступенем залежності від світової економіки загалом та середньоактивною участю в світогосподарських зв'язках. Крім того, світогосподарські зв'язки Львівської області на сучасному етапі розвитку перебувають у стані стагнації, протягом останніх років вони суттєво не змінились, а навпаки, послабились. Особливо це стосується надходження прямих іноземних інвестицій, збільшення негативного сальдо зовнішньої торгівлі товарами та послугами, а також початку формування передумов для «вимивання» працездатного населення. Тому пріоритетними напрямками розвитку є зміни правової системи в країні, збільшення інвестиційної привабливості, послаблення контролю над монетарно-грошовою політикою та створення умов для працевлаштування значної частини працездатного населення.

Список використаних джерел:

1. *Statistichnyi shchorichnyk 2011. Lvivska oblast. 1 chastyna. Lviv. – Holovne upravlinnia statystyky u Lvivskiy oblasti, 2012. [Статистичний щорічник 2011. Львівська область. 1 частина. Львів. – Головне управління статистики у Львівській області, 2012].*
2. *Statystychnyi shchorichnyk 2011. Raiony ta mista Lvivskoi oblasti. 2 chastyna. Lviv. – Holovne upravlinnia statystyky u Lvivskiy oblasti, 2012. [Статистичний щорічник 2011. Райони та міста Львівської області. 2 частина. Львів. – Головне управління статистики у Львівській області, 2012].*
3. *Statystychnyi shchorichnyk Lvivskoi oblasti 2010. Lviv. – Holovne upravlinnia statystyky u Lvivskiy oblasti, 2011. [Статистичний щорічник Львівської області 2010. Львів. – Головне управління статистики у Львівській області, 2011].*
4. *Dnistrianskyi M. Zovnishnoekonomichni zviazky Ukrainy yak vidobrazhennia geopolitychnykh problem // Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia geografichna. Vyp. 38. – 2010. – S. 105-110. [Дністрянський М. Зовнішньоекономічні зв'язки України як відображення її геополітичних проблем // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія географічна. Вип. 38. – 2010. – С. 105-110].*
5. *Shabliy O.I. Osnovy suspilnoi geografii / Fundamentals of Human Geography: pidruchnuk dlia stud. vyshchyx navchalnykh zakladiv / O.I. Shabliy. – 2-he vydannia. – Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2012. – 296 s. [Шаблій О.І. Основи суспільної географії / Fundamentals of Human Geography: підручник для студ. вищих навчальних закладів / О.І. Шаблій. – 2-ге видання. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 296 с.].*

Summary

Mychailo Chornyi. FOREIGN ECONOMIC RELATIONS OF LVIV REGION OF UKRAINE.

The global development of integration processes in the world economy will strengthen the role of global economic relations as the basis of activity and development of the economy. The main problem that requires a stepwise solution in the regional context is the question of the dynamics of development of foreign economic relations of the region, namely the optimization in the organization of export and import of goods and services, foreign direct investment and international labor migration. The latest in our country also acts as one of the monetary donors in the field of capital and long-term investments.

The article reflects the results of studies of the modern state of foreign economic relations of the Lviv region of Ukraine. Characterized by mapping differences in the distribution of the main indicators of global economic relations on the territory of the region under study, namely the international trade of goods and services, the flow of foreign direct investment, international labour migration. A map of the typing of the administrative districts of Lviv region on the level of participation in world economic relations on the basis of statistical data using mathematical-statistical methods. Priority directions of development of foreign economic relations, Lviv region.

Key words: foreign economic relations, foreign direct investment, international migration, international trade of goods and services.

UDC 904

Anna Sokolenko

ARCHAEOLOGICAL SITES MUSEUMIFICATION WORLD EXPERIENCE

The article deals with the principles of research and careful preservation of unique archaeological monuments in the world. A number of recommendations which the monument must conform is set; Classical approaches to the creation of open-air museums, as well as some innovative techniques are analyzed. The features of the functioning of open-air museums are examined. The analysis of a number of world popular historical and archaeological parks and ethnographic museums in Ukraine is hold. Necessarily of a future research relevance is substantiated

Key words**:** *archaeological site, museumification, scansen, ethnocultural heritage, open-air museum.*

Анна Соколенко. СВІТОВИЙ ДОСВІД МУЗЕЄФІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК. *У роботі розглянуті принципи дослідження і дбайливого збереження унікальних пам'яток археології у всьому світі. Вказано ряд рекомендацій, яким повинен відповідати пам'ятник; проаналізовані класичні підходи до створення музеїв під відкритим небом, а також деякі інноваційні прийоми. Розглянуто особливості функціонування музеїв під відкритим небом. Проведено аналіз ряду популярних історико-археологічних парків світу і подібних етнографічних музеїв в Україні. Обґрунтовано актуальність дослідження даного питання в майбутньому.*

Ключові слова: *археологічні розкопки, музеєфікація, скансен, етнокультурна спадщина, музей під відкритим небом.*

Анна Соколенко. МИРОВОЙ ОПЫТ МУЗЕЕФИКАЦИИ ПАМЯТНИКОВ АРХЕОЛОГИИ. *В работе рассмотрены принципы исследования и бережного сохранения уникальных памятников археологии во всем мире. Указан ряд рекомендаций, которым должен соответствовать памятник; проанализированы классические подходы к созданию музеев под открытым небом, а также некоторые инновационные приемы. Рассмотрены особенности функционирования музеев под открытым небом. Проведен анализ ряда популярных историко-археологических парков мира и подобных этнографических музеев в Украине. Обоснована актуальность исследования данного вопроса в будущем.*

Ключевые слова: *археологические раскопки, музеефикация, скансен, этнокультурное наследие, музей под открытым небом.*

Significance of the study. With the historical and cultural point of view Ukraine is a unique world region; here was discovered and investigated about 100 thousand different archaeological sites that testifies area's deep ancient roots. tolerant attitude to cultural heritage and awareness of the need of its protection in Ukraine had come up a hard way: not only due to external factors (such as war or revolution) that affect familiar environment, but gradual awareness of the need to preserve internal sites, as reminders of the past. The current state of economic, social, political, social and cultural development of society determines the necessity of a careful attitude to historical and cultural heritage. Unfortunately, during the study of archeological monument is destroyed and some selected materials enter scientific funds or museum institutions.

Literature review. The research of archaeological heritage preservation was and remains the focus of attention of many science professionals around the world. Problems of sites museumification in Ukraine and abroad are studied by Alekseev V. [2], Afanasyev O. [3], Danyluk A. [5], Kich T. [7], Kirpan A. [8], Ahrens C. [1], Hudson K. [13].

The purpose of the study is to show mission of establishment and maintenance of open-air museums, general principles of world museumification experience, to investigate characteristics of archaeological sites museumification methods in different countries and explore some Ukrainian museums.

Main body. Museum tourism is a specific activity in the field of cognitive tourism related with production and sale of museum-natured tourist products (exhibitions, internal and external excursions, museum shops, etc.) and tourism cycle (accommodation, supply, transfer, information, etc.). Museum's innovative form is skansen.

© Sokolenko A., 2015

Skansen is a common form of ethnographic museums that are created on the basis of representative pieces of ethnic and landscape environment and non-material ethnocultural heritage [11]. It's a kind of architectural and ethnographic open-air complex of mini-museums in separate buildings. Museumification is a museum activity, lies in converting historical, cultural or natural objects into museum exposure to maximize the preservation and identification of historical, cultural, scientific and artistic value [6].

As the 19th century was a period of great change throughout Europe, and Sweden was no exception. Many feared that the country's many traditional customs and occupations might be lost. Although the idea of an open-air museum first appeared in 1790 in Denmark, the first open-air museum was founded in 1881 in Sweden by Artur Hazelius. After extensive travelling, Hazelius bought around 150 houses from all over the country (as well as one structure from Telemarkin Norway) and had them shipped piece by piece to the museum, where they were rebuilt to provide a unique picture of traditional Sweden.

The word 'Skansen' from Swedish means the area, pitted with trenches, which was adapted in Stockholm to create the world's first open-air museum. Skansen became the model for other early open-air museums in Scandinavia and later ones elsewhere [11].

In the late nineteenth century, a whole network of similar museums called 'skansen' gained general meaning as a synonym for 'open-air museum', and the first open-air museum was founded just in the middle of the XX century on the site of archaeological excavations [13].

The main objective and mission of establishment and maintenance of open-air museums are as follows:

to preserve the most interesting authentic monuments;

to create proper conditions for free access to these

buildings for people at large;

to raise their cultural level;

to exhibit folk culture and architecture, national objects, tools and crafts in a complex, to wit a model of landscape and environment;

to help to revive folk crafts and folk festivals;

to promote the tourism industry;

to solve scientific problems related to searching, collecting, studying and restoration of exhibits.

Skansens perform a number of functions, such as compensatory, recreational, cultural, educational, communicative, ecological, social, economic and others.

Despite the diversity of existing archaeological parks, however, there are some common features, which suggest formed standards in the development and operation of archaeological parks. In particular this applies to the current state monuments and the potential to turn it into a museum. Thus archaeological monument recommended for museumification must meet the following conditions:

be opened during archaeological excavations, and include historical sites, which can reconstruct the history of human society;

to have a sufficient degree of containment;

to have a convinient location [9].

Wide experience of other countries, despite the variety of approaches, allows some general principles:

1) the leading one is the principle of preservation: means of area sequencing should not held direct or indirect threat to archaeological sites;

2) priority for maintenance of natural and cultural landscape: museumification facility is one of the main elements of the natural and cultural landscape;

3) the principle of veracity involves objects to match the level of science-based information concerning the original look;

4) marked imaging principle: the most voluminous elements of planning structure shoul be indicated mainly symbolic (earth mound - over remains of a stone wall; pillars - in place of the eastern gate, etc.) with the help of creating information exhibition facilities that do not violate natural and cultural landscape integrity;

5) integrity principle: museumification sould cover not be a separate period of time, but the elements with most compelling scientific reasons and interest for visitors;

6) reversibility and functionality principle: all elements and technologies used when the occasion requires, should be able to be removed without damage to original form of the complex;

7) ‘multi-layerness’ principle: object contains multiple layers of the information that open to a visitor according to his request and level of interest [10].

The process of creating such museums has its peculiarities. Objects discovered during excavations are usually presented within the exhibition halls - such approach creates a feeling of presence, acquaintance with the real historical environment. Monument is tried to fit into the natural landscape as organically as possible. In places where human presence is given in signs (in the village within the city area, etc.) non-trivial solutions are used: for example, to exhibit archaeological objects underground in the subways, in public buildings or in traditionally-styled pavilion shelters [12].

The second important point is a technology of preserving the monument. There is no single approach to preserving and exhibiting archaeological excavations in archaeological restoration. In each case, chosen method depends on how we want to introduce visitors to the object, and how we can submit and materialize scientific knowledge. To date, three traditional methods of preserving were tested in archeology [9], but in the context of matter under inquire we want to consider modern alternative methods of preservation, which become available due to development of technologies.

Archaeological excavations allow confirming the initial assumptions, to test the hypothesis and get a good experience, but more detailed and scientific work on the study is possible using non-destructive methods of detection: aerial photography, geographic information systems (GIS), magnetometry, geolocation [12]. Unfortunately, it requires significant investments in science. Therefore, according to the author, we should look for a less costly alternative. In particular, involvement of computer technologies becomes increasingly popular.

Currently virtual reconstruction method is a common tool used foe visualization of architectural monuments, groups of buildings and urban landscapes. Multimedia technologies used in creation of contemporary expositions, dramatically expanding the scope of the museum space and offer visitors new, previously inaccessible opportunities, including spatial structure of architectural structures, as well as address issues of restoration and broadly simulate the processes of architectural space. 3D modeling technology is used in architecture for almost 15 years [2].

In addition, it has already become possible to create a reconstruction of the events in their historical environment with the introduction of virtual characters script programs. For example, DI-Guy program which is tactical simulator with virtual characters which can be added as crowds of civilians, or a small army. Each character has liminal artificial intelligence that allows to coordinate them with some events and ‘cooperate’ with other characters within the script [22]. Of course, at the present stage of virtual reconstruction technology development some difficulties are exist [8].

Comparative characteristics of archaeological sites museumification methods are presented in a table 1.

Finally, the third factor, which is related to the established archaeological monument operation field, concerns tourist attracting and servicing. Each archaeological park has parking lots (often more than one); a visitors center (large parks may have more than one visit-center - main and additional). The integral part of the archaeological park are lecture halls and classrooms, where visitors can try their hand in activities of people that inhabited this territory during the period, which archaeological park is dedicated, such as pottery or making fire. In some parks, visitors also have the opportunity to take part in archaeological excavations conducted in the park [12].

In those museums where a comprehensive reconstruction of the past is conducted, historic buildings are not just individual exhibits, but form an interconnected complex. These are so-called ‘live museums’ with rich historic environment animation programs, where tourists

are attracted with not only buildings and antiquity, but professional animators, whose classes reflect the way of life, behavior, material and spiritual culture of past eras; they reveal traditional crafts and activities specific to the appropriate location and time, such as job of a miller, a weaver, a blacksmith, a potter, a carpenter, a distiller, a beekeeper and many others. And most often museum visitors are invited to try their hand under the guidance of a specialist.

Table 1

Comparative characteristics of archaeological sites museumification methods

Tame of the method	General characteristics	Advantages	Shortcomings
'Cap' method	Archaeological objects are exhibited indoors, erected over the excavated objects. In some cases – over displaced and remounted monument. Most often used in museumification of ancient settlements and burials	1) Academicism and traditional character of the method; 2) ability to access the monument at any time of the year; 3) the ability to save both valuable and fragile structures.	1) Infringement of adjacent cultural layer and visual communication with the environment; 2) the need for careful study of museumificated objects; 3) architectural forms, sizes and building materials for future pavilions should also be carefully planned.
Method of natural conservation	The opened architectural monument is brought few changes, then the object is fixied with physico-chemical means of conservation for long term to show the viewers	1) The object is exhibited with insignificant changes; 2) the ability to save single parts.	1) Harmfulness of preserving materials, which leads to destruction of the object; 2) non-universality of the method due to vulnerability of individual objects.
Reconstructive and archaeological layout	Lost, but reconstructed from surviving detail object is restored in its place. The oldest parts preserved are overlapped in the trenches and cellars	1) The opportunity to reproduce a dilapidated object; 2) object reproduction with analogous material using the stored items and additional information (descriptions, drawings).	Resource- and labor-intensive method.
Virtual reconstruction	According to the results of archaeological excavations three-dimensional visualization of the simulation is carried out. Such reconstruction may be used for movable and immovable monuments, architectural ensembles, individual buildings and interiors and layouts of images or texts	1) Staginess and visibility; 2) the opportunity to provide a complete view of the model or remodel it partlyy, based only on reliable sources; 3) the possibility of individual reconstruction of lost or partially damaged facilities, unrealized projects; 4) the ability to manipulate the scale.	1) Insufficient elaboration in terms of standardization; 2) lack of opportunity to track the level of scientific approaches and to separate facts from speculation; 3) fragmentation of existing descriptions (pictorial and scientific); 4) inability to verify the result with the primary sources; 5) resource-intensive method.

Skansens differ from conventional museums, above all, with the spectacular presence of an element. Their specificity is that they have opportunities of informal communication (while organizing performances, fairs, performances by folk groups), which, however, is one of the reasons for the popularity of these museums among different population groups. Some museums also remodel transport architecture of yesteryear. Historic transport in an open air museum acts utilitarian transport function, because museum area could be large. An integral part of skansen is traditional cuisine. Everything is prepared 'in sight' of visitors, and sometimes even with their help, which gives the dishes a greater coloring.

Among other things, European archaeological parks regularly host various events of historical reconstruction and permanently - daily lives of its residents [13].

An example of a successful and rational organization functioning of archaeological site is conservation program of the British settlements. The program covers more than 2,000 fortified settlements of different chronological periods. Main purpose of the program is settlement landscape rehabilitation.

Depending on the scientific part of the program and funding, the cultural layer of the settlement (including slopes and shafts) could be either investigated or completely preserved. In this regard an absolutely specific system of restrictions and prohibitions exists:

1) it is forbidden to build at the attic or in the 'body' of the hill any construction;

2) it is prohibited to carry out earthworks, even slightly alter the natural geomorphological characteris-

tics of a hill (except excavation and backfill excavation);

3) it is prohibited exclude settlement of the routes visiting mass [1].

Existing archaeological parks are very manifold in parameters. First of all, it concerns the area occupied by each park. For example, Esinohari historical park in Japan covers an area of over 100 hectares and Parkyna archaeological park in the US is only 8 hectares. In addition, parks differ by the number of archaeological sites located within the territory [7] (Table 2).

Table 2

World most famous historical and archaeological parks

Characteristic	Infrastructure	Culture and entertainment
Museum of Barbarian Times - Museum & Visitor Centre of Marle, France		
The park was created in 1991 on the results of excavations of the great Merovingian necropolis, ongoing since 1981. There are: a large necropolis (VI-VII century.), reconstructed frank settlement and a farm.	The exhibition is housed in the completely renovated medieval mill of XII century. Besides reconstructed cemetery farm and settlement, there is an 'archaeological city' where typical for Merovingian era crops are grown, and the pet zone. Own infrastructure is almost nonexistent. Most of facilities are in Marla.	'Alive History Festival,' all year round different thematic historical reconstruction are performed. Every day for park visitors life of Merovingian era is illustrated
Yosynohari Historical Park, Japan		
The first Yayoi era (III C.E. - III B.C.E.) study conducted In 1986. The park was opened to the public In 2001. In 2009 the park area made up 73.7 hectares and total area - 117 hectares.	The territory is divided into three main parts. A mini-theater and a restaurant are situated in the 'Entrance area'. 'Moat surrounded' area contains reconstructed ancient residence of the rulers of the state cult center. 'Ancient field zone' is given for different types of leisure. In 'Ancient Forest Zone' is planned to reproduce a forest that existed here in the Yayoi era.	There are fire extraction workshop, stone and bone jewelry manufacture, ceramic flutes manufacture, etc. In addition, volunteers from local residents hold a special historical reconstruction program 'Become an inhabitants of Yayoi settlement'
European Archaeological Park of Bliesbruck-Reinheim		
The park is a joint Franco-German project, which includes the archaeological excavation, reconstruction and the exposure of the Celtic and Roman cultures objects. It was opened in 1989 on the results of archaeological works on both sides of the Franco-German border. Archeological searches showed continuous settlement existence at this place for ten thousand years - from the Mesolithic to the era of the Great Migration	In the German part of the park there is a museum, which exhibits some of the findings from whole park territory. Except the museum, there are reconstructed Celtic Princess burial and Roman Villa. In the French part of the park there are partly reconstructed Gallo-Roman baths, and Roman road. In addition to reconstructed facilities in the park are cultivated plants that were in use in the Gallo-Romans. Park infrastructure includes exposition center, bus and car parking, canteens, two picnic sites, two areas for animated perfomances. About 40 thousand tourists visit park every year. The park square is about 70 hectares.	Beginning from 2004 a group of local residents in collaboration with scientists and park workers hold annual renovation of the early La Tène culture life (475-370 B.C.E.), including a crafts demonstration from weaving to blacksmithing. In 2011 more than 10 historical reconstructions were held.
Parkin Archaeological Park, USA		
The park is located on the northern outskirts of Parkin city, Arkansas, USA. It is about 8 hectares. Was founded on the site of a big Indian settlement of the X – XVI centuries.	There are: a visit center, two parking, berth for boats and a playground for a picnic in the park. In the Visitors' center a lecture hall, souvenir shop and an archaeological laboratory are organized.	Together with the park an archaeological research station was established, where long excavations and researches are hold. Visitors can observe the excavation process.

Continuation of Table 2

Dyvnohir'ya, Russia		
The medieval IX-X century's fort, located near Divnohir'ya village in Voronezh region. Founded in 1988, it received the reserve status in 1991. Park area is 1100 hectares.	Varied monuments of federal and local importance: 17th century chalk churches; archaeological complex of monuments of the XI - XVII centuries (a small fortress, village, craft center and a cemetery), Bronze Age settlement	Research and sightseeing activities, museum and educational work, great attention is paid to the development of ecological and event tourism
Pirogovo National Museum of Folk Architecture and Life, Ukraine		
Arranged in 1969 at the territory of Pirogovo suburban village of Kyiv region, one of the biggest open air museums in the world. The territory covers 150 hectares.	Displays landscape, architecture and rural life in different regions of Ukraine (Middle Dnieper, Poltava and Sloboda, Polesie, skirts, Carpathian Mountains). More than 300 wooden buildings of the XVII-XX centuries are presented. Churches and homes were brought from various parts of the country. The compositional center of the complex is a group of windmills. Landscape is supplemented with wooden church, the oldest among them is Naddryprianska (1742)	Costumed holidays of folk handicrafts are hold; Sunday's concerts involve folk groups. Also you can visit the existing inn and tavern.

Parks differ by status of the creation initiators - the most developed archaeological parks almost always are created on the public authorities' initiative usually in face of the Ministry of Culture of countries where data are parks. At the same time, there are much more modest in scale archaeological parks, arising largely on the initiative of individuals supported by municipal authorities [4].

In Ukraine today there are seven large and medium-sized museums welcome visitors. By the scale of activity (on administrative and territorial basis) Ukrainian skansens could be divided into (tab.3). In the future is planned to establish regional open air museums in Kamenetz-Podolsky, Ternopil and Korosten (Zhytomyr region). There are also plans to create a museum in Kharkiv, where to show more Slobozhanshchina architecture; in Dnipropetrovsk - to reveal the richness of the material culture of the Lower Dnieper, and a Seaside Skansen in Odessa [3].

Table 3

Ukrainian open-air museums

Allukrainian	Regional	District
Museum of Folk Architecture and Life in Kiev.	Pereyaslav-Khmelnitsky museum of architecture and life of the Middle Dnieper; Museum of Folk Architecture and Rural Life 'Shevchenko's Grove'; Skansen in Chernivtsi.	Zakarpatsky Museum of folk architecture in Uzhgorod; Museum of Folk Architecture and Rural Life in the Carpathian village Krylos, Ivano-Frankivsk region; Museum of the History of Agriculture in Volyn, p. Rokyni.

Placement of Skansen in Ukraine and projects of new museums are presented in the figure 1.

Conclusion. We can reasonably assert that Skansen is a new direction of museum tourism, which is at the stage of its development; a unique social and cultural system aimed at providing recreational, educational, aesthetic potential of leisure. The main purpose of Skansen is to convey the unique architecture, life and traditions of our ancestors to future generations in conditions as close to natural as possible.

Ethnographic Skansen offers visitors to use so-called 'time machine' and to learn many interesting things about the past and timeless in real. The role of a museum is to preserve cultural traditions and historical context generations is hard to overemphasize. Skansen provides a holistic view of the various spheres of national life and gives answers to many questions. In the scientific understanding materials of a complex is an excellent model for study of antiquities, so it is important to preserve the historical and cultural heritage for future research and promotion.

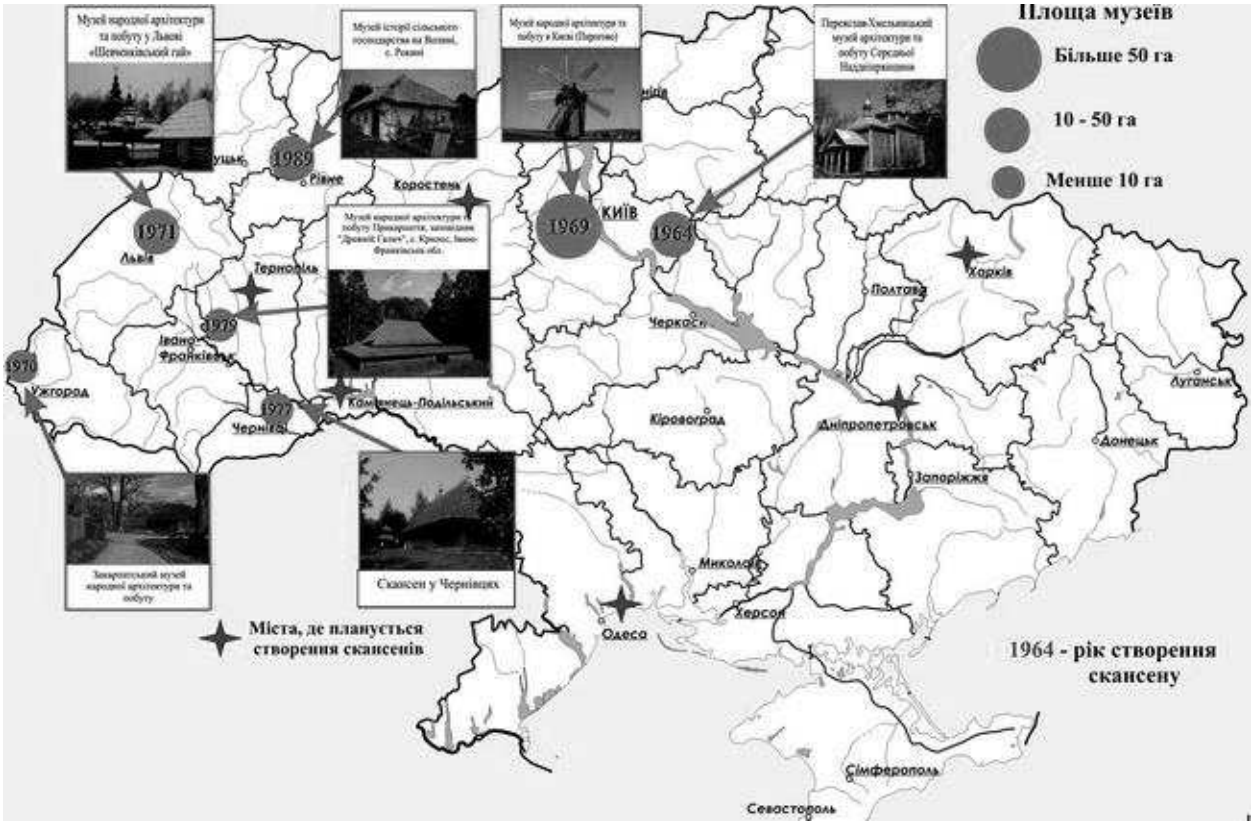

Fig.1. Ukrainian open-air museum (Skansen) *[from 3]*

The experience of different countries in the creation of open-air museums is not only cognitive interest, but also helps to preserve cultural heritage of Ukraine and especially archaeological sites.

The author believes that employing such methods will bring the future to historical and cultural heritage of the country. It is also important to attract all possible archaeological sites to the tourist network. It is advisable to combine local history, archeology and tourism.

References:

1. *Ahrens C. Wiederaufgebaute Vorzeit. Archaologische Freilichtmuseen in Europa. 1990.*
2. *Alekseev V.P. Muzeevedenie, muzeefikatsia, kultura / V.P. Alekseev // Vestnik muzeinoi komissii. – M.: Edsmit, 1990. – 63 s. [Алексеев В.П. Музееведение, музеефикация, культура / В.П. Алексеев // Вестник музейной комиссии. М.: Эдсмит, 1990. – 63 с.].*
3. *Afanasiev O.Ye. Skanseny Ukrainy yak vazhlyvyi turystychnyi resurs / O.Ye. Afanasiev, Ye.V. Burlaka, Yu.M. Markina // Turystychna industriia: suchasnyi stan ta priorytety rozvytku: Materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Luhansk, 6-7 travnya 2009 r.). – Luhansk: DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2009. – S. 80-84. [Афанасьєв О.Є. Скансени України як важливий туристичний ресурс/ О.Є. Афанасьєв, Є.В. Бурлака, Ю.М. Маркіна // Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 6-7 травня 2009 р.) – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – С. 80-84].*
4. *Gradostroitelstvo. Planirovka i nastroika gorodskikh i selskikh poselenij: DBN 360-92** vid 19.03.2002-03 r.: stanom na 26.07.2010 r. / Derzhbud Ukrainy // Ukraina Stroitelnaia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: http:// www.budinfo.com.ua/dbn/15.htm [Градостроительство. Планировка и настройка городских и сельских поселений: ДБН 360-92** від 19.03.2002-03 р.: станом на 26.07.2010 р. / Держбуд України // Украина Строительная [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http:// www.budinfo.com.ua/dbn/15.htm].*
5. *Danyliuk A. Muzei prosto neba abo Skanseny u sviti i v Ukraini // Kraieznavstvo. Geografiia. Turyzm. 2006. - № 7(444). - S. 20-23. [Данилюк А. Музеї просто неба або Скансени у світі і в Україні // Краєзнавство. Географія. Туризм. 2006. - № 7 (444). - С. 20-23].*
6. *Kamenetsiy I.S. Muzeefikatsiia pamiatnikov / I.S. Kamenetskiy, M.E. Kaulen, M.R. Kaulen // Rossiiskaia muzeinaia entsiklopediia. – M., 2001. – 391 s. [Каменецкий И.С. Музеефикация памятников / И.С. Каменецкий, М.Е. Каулен, М.Р. Каулен // Российская музейная энциклопедия. - М., 2001. – 391 с.].*
7. *Kich T.M. Kharkiv, yakyi my vtrachaiemo [Elektronnyi resurs]. / T.M. Kich // Dzerkalo tyzhnia. Ukraina. 2011. - № 16. – Rezhym dostupu: http://zn.ua/ POLITICS/harkov,_kotoryy_my_teryaem-80346.html. [Кіч Т.М. Харків, який ми втрачаємо [Електронний ресурс] / Т.М. Кіч // Дзеркало тижня. Україна. 2011. - № 16. – Режим доступу: http://zn.ua/ POLITICS/harkov, _kotoryy_my_teryaem-80346.html].*

8. *Kyrpan A. Skansen – chas zupynyvsia, a zhyttia tryvae // Vseukrainskyi turystychnyi zhurnal. Karpaty. Turyzm. Vidpochynok. 2008. - № 2(26). [Кирпан А. Скансен – час зупинився, а життя триває// Всеукраїнський туристичний журнал. Карпати. Туризм. Відпочинок. 2008. - № 2(26)].*
9. *Muzeevedenie. Na puti k muzeiu XXI veka: Muzei-zapovedniki. – M., 1991. – 238 s. [Музееведение. На пути к музею XXI века: Музеи-заповедники. – М., 1991. – 238 с.].*
10. *Muzeefikatsiia pamiatnikov arkheologii. Muzej i arkheologiia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: http://archeomuseum.com/proekty [Музеефикация памятников археологи. Музей и археология [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://archeomuseum.com/proekty].*
11. *Skansen [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: https://en.wikipedia.org/wiki/Skansen#History [Skansen [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://en.wikipedia.org/wiki/Skansen#History].*
12. *Sevan O.G. Muzei pod otkrytym nebom Evropy / O.G. Sevan // Observatoriia kultury. – 2006. - № 3. – S. 60-69. [Севан О.Г. Музеи под открытым небом Европы / О.Г. Севан // Обсерватория культуры. – 2006. – № 3. – С. 60-69].*
13. *Khadson K. Vliiatelnye muzei. Per. s angl. – Novosibirsk: «Sybyrskij khronograf», 2001. – 196 s. [Хадсон К. Влиятельные музеи. Пер. с англ. – Новосибирск: «Сибирский хронограф», 2001. – 196 с.].*
14. *Etnograficheskie muzei i muzei pod otkritim nebom. – 1993. - № 1(175). – 64 s. [Этнографические музеи и музеи под открытым небом. – 1993. - № 1(175). – 64 с.].*

Summary

Anna Sokolenko. ARCHAEOLOGICAL SITES MUSEUMIFICATION WORLD EXPERIENCE.

The lack of an integrated approach to tourism development in the region leads to the fact that the tourist potential is not used to full capacity. Ukraine has unique archaeological and ethnographical resources which could disappear without proper and careful attitude. Meanwhile, the problem of preservation of cultural and intangible heritage in Europe has been decided in the 19th century through the establishment of skansens. Skansen is an open-air ethnographic museum that is created on the basis of archaeological sites museumification, containing collections of historic structures. Skansens differ from conventional museums, above all, with the spectacular presence of an element. The main purpose of Skansen convey to future generations the unique architecture, life and traditions of our ancestors in conditions as close to natural as possible. Skansens have unique opportunities of informal communication (while organizing performances, fairs, performances by folk groups) so gives a wide field for recreation, cultural education, communication, scientific research and of course tourist attraction. Despite the diversity of existing archaeological parks, however, there are some common features and general functioning principles which are disclosed in the article. Process of creating of a scansen has its peculiarities: researchers employ both classical and innovative techniques as ‘cap’, natural conservation, reconstructive and archaeological layout and virtual reconstruction methods. There are a lot of scansens nowadays in Europe but only seven open-air ethnographical museums in Ukraine. The experience of different countries will help to combine our history, archeology and tourism using the most optimal method.

Key words: archaeological site, museumification, scansen, ethnocultural heritage, open-air museum.

Наші автори

- **Агамамедов Наміг Тахір огли –** докторант Інституту географії імені академіка Гасана Алієва (Республіка Азербайджан)
- **Бєліков Владислав Олександрович** – аспірант кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Верчин Наталія Романівна** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Грицевич Володимир Степанович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Гудзеляк Ірина Іванівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Барило Ірина Миколаївна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Гусєва Наталія Володимирівна –** кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Добровольська Наталія В'ячеславівна –** кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму та соціальних наук Харківського торговельно-економічного інституту КНТЕУ, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Заставецька Леся Богданівна** – доктор географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
- **Кандиба Юрій Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Кисельов Юрій Олександрович** – доктор географічних наук, професор кафедри екології та безпеки життєдіяльності Уманського національного університету садівництва
- **Клименко Валентина Григорівна** – доцент кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Коломієць Катерина Василівна** – старший викладач кафедри географії України Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова
- **Корнус Анатолій Олександрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка
- **Корнус Олеся Григорівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка
- **Кравченко Катерина Олександрівна –** магістр економічної та соціальної географії, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
- **Логвинова Марина Олександрівна** – студентка кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Майстер Андрій Анатолійович** – аспірант кафедри країнознавства і міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- **Маковецька Лариса Олексіївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- **Мальчикова Дар'я Сергіївна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету
- **Машкіна Вікторія Вікторівна** – старший викладач кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Мирош Марія Василівна –** аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Молікевич Роман Сергійович** – асистент кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету
- **Нагірна Валентина Петрівна** – доктор географічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу суспільно-географічних досліджень Інституту географії НАН України

- **Нємець Костянтин Аркадійович** – доктор географічних наук, професор кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Олійник Валентина Дем`янівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри ресторанно-готельної справи і туризму Одеської національної академії харчових технологій
- **Омельченко Наталя В'ячеславівна** – асистент кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету
- **Пирогівська Алла Михайлівна –** диспетчер деканату географічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- **Полевич Ірина Олегівна** – старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Пугач Сергій Олександрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- **Решетченко Світлана Іванівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Романчук Катерина Іванівна** – магістрант кафедри географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- **Руденко Валерій Петрович –** доктор географічних наук, професор, декан географічного факультету, завідувач кафедри економічної географії та екологічного менеджменту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- **Сегіда Катерина Юріївна** – кандидат географічних наук, доцент, докторант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Сеньків Мар'яна Ігорівна** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Сич Віталій Андрійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова
- **Славік Роман Володимирович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фізичної географії та раціонального природокористування ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
- **Смирнов Ігор Георгійович** – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Соколенко Анна Володимирівна –** аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Сонько Сергій Петрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри екології та безпеки життєдіяльності Уманського національного університету садівництва
- **Суптело Ольга Сергіївна –** студентка кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Телебєнєва Євгенія Юріївна** – завідувач навчально-дослідницької лабораторії регіональних суспільно-географічних досліджень кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Ткаченко Надія Миколаївна –** студентка кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Удовиченко Вікторія Віталіївна** – кандидат географічних наук, доцент, докторант кафедри географії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Чорний Михайло Богданович** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Шищук Володимир Дмитрович** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри ортопедії, травматології та невідкладних станів Медичного інституту Сумського державного університету
- **Шпатиковська Олена Анатоліївна** – студентка кафедри географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- **Яворська Вікторія Володимирівна** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

Our Contributors

- **Aqamamedov Namig Tahir oglu** – doctoral Student, academician Hasan Aliyev Institute of Geography, Azerbaijan
- **Bielikov Vladyslav –** PhD Student, Department of Economic and Social Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine
- **Chornyi Mychailo –** PhD Student, Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko Lviv National University, Ukraine
- **Grytsevych Volodymyr –** PhD in Geography, Associate Professor, Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko Lviv National University, Ukraine
- **Hudzelyak Iryna –** PhD in Geography, Associate Professor, Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko Lviv National University, Ukraine
- **Barylo Iryna –** PhD Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Guseva Natalia –** PhD in Geography, Associate Professor, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Dobrovolska Natalya –** PhD in Geography, Associate Professor, Department of Tourism and Social Science, Institute of Trade and Economics; Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Kandyba Yuriy –** PhD in Geography, Associate Professor, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Klimenko Valentina –** Associate Professor, Department of Physical Geography and Cartography, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Kolomiyets Kateryna** – Senior Lecturer, Department of Geography of Ukraine, I.I. Mechnikov Odessa National University, Ukraine
- **Kornus Anatoliy** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of General and Regional Geography, A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, Ukraine
- **Kornus Olesya** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of General and Regional Geography, A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, Ukraine
- **Kravchenko Kateryna** – Master of Economic and Social Geography, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Kyselov Iurii –** Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of the Department of Ecology and Life Safety, Uman National University of Horticulture, Ukraine
- **Logvinova Marina –** Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Majster Andrij** – PhD Student, Department of Country Studies and International Relations, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine
- **Makovetska Larysa –** PhD in Geography, Department Geography, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine
- **Malchykova Daria –** Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of the Department of Social and Economic Geography, Kherson State University, Ukraine
- **Mashkina Victoria –** Senior Lecturer, Department of Physical Geography and Cartography, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Molikevich Roman** – Assistant, Department of Social and Economic Geography, Kherson State University, Ukraine
- **Myrosh Mariya –** PhD Student, Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko Lviv National University, Ukraine
- **Nagirna Valentyna** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Chief Researcher, Department of Social and Geographical Research, Institute of Geography NAS of Ukraine
- **Niemets Kostyantyn** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Oleynyk Valentina** – PhD in Geography, Associate Professor, Tourism, Restaurant and Hotel Business Department, Odesa National Academy of Food Technologies, Ukraine

- **Omelchenko Natalia –** Assistant, Department of Social and Economic Geography, Kherson State University, Ukraine
- **Polevych Iryna –** Senior Lecturer, Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Puhach Serhiy –** PhD in Geography, Associate Professor, Department of Geography, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine
- **Pyrohivska Alla –** Dispatcher of Dean's Office, Faculty of Geography, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
- **Romanchuk Kateryna –** Student, Department of Geography, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine
- **Reshetchenko Svetlana –** PhD in Geography, Associate Professor, Department of Physical Geography and Cartography, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Rudenko Valeriy –** Doctor of Geographical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Geography, Head of the Department of Economic Geography and Ecological Management, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
- **Segida Kateryna** – PhD in Geography, Associate Professor, Doctoral Student, Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Senkiv Mariana –** PhD Student, Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko Lviv National University, Ukraine
- **Shpatykovska Olena –** Student, Department Geography, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine
- **Shyschuk Volodymyr** – Doctor of Medicine, Professor, Head of Orthopedics and Traumatology Department, Medical Institute of Sumy State University, Ukraine
- **Slavik Roman –** PhD in Economic, Associate Professor, Department of Physical Geography and Environmental Management, Uzhhorod National University, Ukraine
- **Smyrnov Igor** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of Countries Studies and Tourism, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine
- **Sonko Sergey –** Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of the Department of Ecology and Life Safety, Uman National University of Horticulture, Ukraine
- **Sokolenko Anna –** PhD Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Suptelo Olga –** Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Sych Vitaliy –** PhD in Geography, Associate Professor, Department of Geography of Ukraine, I.I. Mechnikov Odessa National University, Ukraine
- **Telebeneva Evgeniya –** Head of educational-research laboratory of regional human-geographical research, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Tkachenko Nadiia** – Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Udovychenko Viktoriia** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Geography of Ukraine, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine
- **Verchyn Nataliya –** PhD Student, Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko Lviv National University, Ukraine
- **Yavorska Viktoria –** Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of Economic and Social Geography, I.I. Mechnikov Odessa National University, Ukraine
- **Zastavetska Lesia** – Doctor of Geographic Sciences, Associate Professor, Department of Geography and Methods of Teaching, Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Ukraine.

Правила оформлення та подання статей

«Часопис соціально-економічної географії» приймає до друку матеріали обсягом до 15 друкованих сторінок до рубрики «Горизонти науки», до 10 сторінок до рубрики «Наукові повідомлення», до 5 сторінок до рубрики «Рецензії», до 3 сторінок до рубрики «Постаті», до 1 сторінки до рубрик «Хроніка» та «Ювілеї».

Згідно ***Постанови ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України»*** за № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. стаття повинна мати такі необхідні ***елементи***: 1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, 3) виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 4) формулювання цілей статті (постановка завдання); 5) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 6) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Вимоги до оформлення статті: Текстовий редактор Microsoft Word, версія 2003, 2007, 2010. Всі поля по 20 мм, формат 210х297 мм, шрифт Times New Roman 14 пт, інтервал 1,5. Для статті необхідно вказати УДК (ліворуч), а праворуч на тому ж рядку – ім'я та прізвище автора. Після цього з нового рядка посередині великими буквами подається заголовок статті.

Під заголовком з абзацу подається анотація статті (близько 500 знаків) та ключові слова українською мовою (шрифт 10 пт, курсив). Після неї з абзацу вказуються ім'я та прізвище автора, заголовок статті, анотація та ключові слова російською й англійською мовами (шрифт 10 пт, курсив). Нижче подається текст статті. Таблиці та рисунки мають бути розміщені у тексті статті. Рисунки мають бути виконані у чорно-білому форматі.

Список використаних джерел подається в кінці статті в алфавітному порядку кирилицею і латиницею.

Посилання на джерела слід давати у прямокутних дужках [ ] із зазначенням порядкового номера, а в окремих випадках і сторінок.

В кінці статті подається реферат англійською мовою обсягом не менше 150-250 слів. Реферат повинен повно і лаконічно відображати зміст статті.

Надається пріоритет статтям англійською мовою.

Статті подаються в електронному та друкованому вигляді. Паперовий варіант статті підписується автором.

Автори подають про себе особисті дані українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посаду, державні звання та нагороди, повну адресу, контактний телефон, e-mail.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо. «Часопис соціально-економічної географії» засновано у 2005 році, виходить 2 рази на рік.

Адреса редакційної колегії: Кандиба Юрій Іванович, технічний секретар редколегії «Часопису соціально-економічної географії», кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства, факультет геології, географії, рекреації і туризму, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна.

Тел.: +38 (057) 707-52-74.

E-mail: *chasopys_seg@mail.ru*

Офіційний сайт: *http://hgj.univer.kharkov.ua*

Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance

«Human Geography Journal» seeks to publish those papers that are most influential in the fields or across the fields of Human and Economic Geography and that will significantly contribute to the advances of scientific understanding. We also welcome all other relevant subject areas. Selected papers should present novel and broadly important data, syntheses, concepts as well as some narrower research in the subject area. We welcome submissions from all fields of Geography and from any source. We are committed to the prompt evaluation and publication of submitted papers. «Journal of Human geography» is published in print twice per year.

«Human Geography Journal» accepts papers to the following sections: «Science Skylines» (up to 15 pages); «Research reports» (up to 10 pages); «Reviews» (up to 5 pages); «Personalities» (up to 3 pages); «Chronicle» (up to 1 page); «Jubilees» (up to 1 page).

All authors must agree to be so listed and must have seen and approved the manuscript, its content, and its submission to the Journal. The Journal will send an email to all authors to confirm receipt of each paper. Submission of a paper that has not been approved by all authors may result in immediate rejection without further appeal.

All papers must be submitted in both electronic and printed forms.

The article should contain all necessary information in compliance with the require-ments and official decisions of the Higher Certification Commission of Ukraine (The Resolution № 7-05/1 of January 15, 2003 Increase of requirements for research periodicals included in the List of the Higher Certification Commission): 1) General research problem and relevant issues overview; 2) Introduction to the subject field with the latest advances analysis; 3) Emphasis of the problem components still required to be solved; 4) Paper goals outlining; 5) Presentation of the paper basics; 6) Research conclusions with research result validation and further research perspectives.

Requirements to the Manuscript: Every page field is 20 mm; 210x297 mm page format; Times New Roman 14; spacing 1.5. For his/her paper the author must specify universal decimal classification number (on the left) and the author's name is printed on the right (in the same line). The paper title is printed in the following line in capitals.

An abstract (up to 500 characters) and key words in Ukrainian (font 10, Italic) should be placed just below the paper title. It is followed by the author, a paper title, abstract and keywords in both Russian, and English (font 10, italic).

The paper text is placed just below these three abstracts. All illustrations and figures should be embedded in the paper text. All visuals must be in black and white.

List of references is placed in the end of the paper in alphabetical order. References should be given in the square brackets [ ] indicating the number of source in the list. In some cases the reference source pages should be indicated too.

An summary in English (200-250 words) is given at the end of the article. The abstract should display fully and briefly the content of the article.

The priority is given for the manuscripts in English.

The papers should be submitted in both printed and electronic versions. The printed version should be signed by the author.

Authors should submit the following personal information: full name, academic degree, and academic status, place of employment, position, state titles and awards.

Papers must be reviewed (a scanned review with a seal must be send by e-mail to the editorial board).

The Editorial Board don't pay author's royalty.

Address of editorial board: Yuriy Kandyba, Technical Secretary, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism, V.N. Karazin Kharkiv National University,
Svobody Sq. 4, 61022, Kharkiv, Ukraine
Tel.: +38 (057) 707-52-74
E-mail: *chasopys_seg@mail.ru*
URL: *http://hgj.univer.kharkov.ua*

Наукове видання

ЧАСОПИС
соціально-економічної географії

Збірник наукових праць

Випуск 19 (2)

Українською, російською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання – *Юрій Кандиба*

Підписано до друку 02.11.2015 р. Формат 60х84/8. Папір офсетний.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 18,2. Обл.-вид. арк. 21,8.
Тираж 100 пр. Ціна договірна.

61022, Харків, майдан Свободи, 4
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано з готового оригінал-макету у друкарні ФОП Петров В.В.
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.
Запис за № 24800000000106167 від 08.01.2009 р.
61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79-В, к. 137,
тел. (057) 778-60-34, e-mail: bookfabrik@rambler.ru